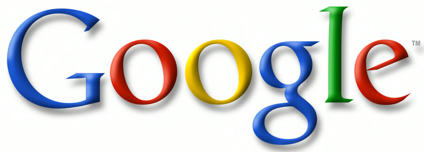

Simeon I. Catholicos of Armenia 1710-1
Jamb.r girk or ...

ՋԱՄԲՌ

ԳԻՐՔ

Որ կոչի յիշատակարան արձանացուցիչ, հայելի և պարունակող ընաւից որպիսու-թեանց Սրբոյ Աթոռոյս, և իւրոյ շրջակայից վանօրէիցն:

ՀԱՄԱՌՕՏԵԱԼ ԵՒ ՇԱՐԱԴՐԵԱԼ

Ի ՍԻՄԷՈՆԷ ԾԱՌԱՅԷ ԵՒ ՎՇՏԱԿՐԷ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԷ ԵՐԵՒԱՆՑՒՈՅ:

Ի փառս Աստուծոյ եւ ի յօգուտ նոյնակերտի Աթոռոյս, յիշատակ եւ իմաստութիւն իւրն նստող Հայրապետաց, գործակալաց եւ համայն նախագահից պաշտօնէիցն սորին:

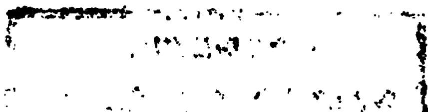
Յամի Մարմնաւորութեան Տեառն, հազար եօթն հարիւր վաթսուն եւ հինգ — 1765, ՌՄԺԴ —:

Իսկ ըստ Հայոց թուականի, հազար երկու հարիւր տասն եւ չորս:

Ի ՎԱՂԱՐՇԱՊԱՏ

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ՍՐԲՈՅ ԿԱԹՈՂԻԿԷ ԷՋՄԻԱԾՆԻ.

ԹՒԻՆ — 1873

ՀԻՇԱՏԱԿԻ

Տ. Տ. ԳԷՈՐԳԵԱՅ Դ.

ՎԵՀԱՓԱՌ ԵՒ ՍՐԲԱԶՆԱԳՈՅՆ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ
ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ.

ԱԶԴ·

Մի օրինակ և եթ էր ձեռամբ իմ ԳԱՄԲՌՈՒ անուանելոյ, որ իբրև գանձարան մթերէր յիշ-քեան, ոչ միայն զհանդէս եկեղեցական պատմութիւն Հայաստանեայց յառաջին դարէ սկսեալ ցերկրորդ քառորդ իննեւտասներորդի դա-րու, և յառաջադէմ զենչ ինչ անցեալ և պատ-մաժամանակից եղելոց և նշանաւոր անձանց և գոր-ծավարութեան Էջմիածնի և Սսոյ, այլ և զաշխարհակալութիւ-նըն և զբնագիրս ազգի մերոյ կալուածագրոց Հայոց, գիւղօրէից, արքունական հրովարտակաց, պատմագրաց, կալուածագրաց, ընծայագրաց և այլոց և այլոց, զորս աշխատասիրեալ է մեծա-նայն ջանիւ և ժամանակագրութեամբ կաթողիկոսն ամե-նայն Հայոց Սիմէոն Երևանցի զվերջին ամս Հայրապետութեան իւրոյ:

Թուղթս կոչեցեալ է Լուսաւորչի Սիմէոնի որպէս զի Յակոբ Հայրապետաց և Փանահ-կայք ի Էջմիածնի շարունակեցին և մեծա-նապատուեցին ի ամսին զանձն իւրաքանչիւր ժամա-նակաց փիլիսոփաց առհասարակ անդրդանանակ գիրս գիտեմ՝ եթէ ընդ երիս մնացեալ էր գարգ. ձեռագիր-գրին և ոչ ոք հրատարակ արժանաւորել զեր

ինչ՝ որպէս հրահանգեալ և խնդրեալ էր Լուսահոգի Սիմէօն Կաթուղիկոս։ — Որդարև գըտանին ի Հայրապետական Աթոռս Կոնդակք, հրովարտակք, կալուածագիրք և թղթեանք պիտանիք յաւուրց անտի Հայրապետութեան Յաջորդաց Սիմէօնի, յորս երևին ինչ ինչ նշանաւորք. որպէս պատճէնք յիշատակաց՝ մեծանշանակայն դէպք, դաշնագիրք, զրկանք, բռնութիւնք տառապանք և խաղաղականութիւնք ի յետին ժամանակս նուիրեալք յօտարաց. բայց քանի՜ առաւել զարմանահրաշ լինէին այնորիկ և անկորուսեալ պատահմունքն իբրև ի միում յամփոփի յիշատակագրութեան և գիտութիւն մեծ ընծայէին ընթերցողացն ամենից՝ եթէ պատմագրէին ի միջի Մատենիս, զարդարեալ այժմ տպագրեալք ծաղկաքաղեալ ի յիշատակարանաց և ի հնոց և կտոր թղթեանց՝ ոչ սակաւ աշխատութեամբք և ջանասիրութեամբք.

Կամեցաք այսոր ամենայնի՝ երկուցեալ ի ժանեաց ժամանակին՝ թողեալ զայլ և այլ թերութիւնս և առանց յապաղելոյ զամփոփութիւն սորին, — զի ոչ բազում ամք էին յորմէ հետէ սկզբնաւորեցաւ սա ի գերութենէ . . . — փոյթ եղև մեզ ի լոյս բերել հրամանաւ Ն. Ս. Հ. Հայրապետին ամենայն Հայոց Տեառն և Տեառն Գէորգեայ Դ. Սրբազան Կաթողիկոսի, զի մի որպէս երբեմն զրկեսցի Մայր Աթոռս և Ազգ մեր նաև յայսպիսւոյ պատմական Գանձարանէ։

Այդ խորհրդածութիւն և բանասիրական անձանց է գործ՝ առանց դեգերելոյ ի բծախնդրութիւնս թերևս փիլիսոփայական իշխել զարժանաւորութիւն և զկատարելութիւն Մատենիս՝ մանաւանդ ի ժամանակիս յայսմիկ և առ յայսպիսիս,— որպէս զի բառ արժանւոյն գնահատեսցի Եղիշեայ Հոգենակին եթէ ուշադրիք վերծանողք համեմատեսցեն բաղդատութեամբ ժամանակաց և տեղեաց և գաղափարաց՝ զայս մտաց յօրինուածս ի նմա և քըննեսցեն։

Այս և չէ հնար ընթերցանելեաց չափել զընդարձակութիւն պարունակութեանց մատենիս առանց թողլոյ զարտասուս յականողեաց, և այնպէս է մեզ կարծել, զի ողբք, հառաչք, թառանչք և վիշտք ծանունք պարտին լինել և ի ժամանակիս՝ ըստ արտաքին բերմանց՝ քան զոր ակնարկէ և յիշէ Ոսմէծն Կաթուղիկոս և պրտասուէ ի մեծ վիշտ։

Ի վերջ գրոցս յաւելաք զհակիրճ կենսագրութիւն Արժանայիշատակ Հեղինակին և զգիտադութիւնս ինչ զժամանակակից իրաց։

Փութամք կատարել և զպարտս մեր յայտնելով զհաւատարիս խորին շնորհակալեաց առ բարեպաշտս Գանձակեցի Աղգային՝ որք ըստ յորդորանաց Արաջ. — Փոխանորդի Գրիգոր Վարդապետի Տէր Ստեփաննոսեանց՝ կանխաւ վճար ստորագրութեամբք դումարաց նպաստեցին ծախուց տպագրութեան Մատենիս, զորոց

զանուանս ընդ բաժանորդացն դրոշմեցաք ի վերջ գրոցս.

— Խնդ է ընդ ամենայն օրգեւ Հայաստանեայց մեր այսպիսի ընծիւք եւ բարեպաշտօնութեամբ օգնեսցեն Տպարանի Մայր Աթոռոյս սորին տպագրութեանց այդ եւ այլ ընտիր ձեռագիր մատենագրութեանց՝ զատուածոց եւ այլոց, անշուշտ նպաստ մեծ ընծայեսցեն ազգի մատենագրութեան եւ գրականութեան.—

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ

[illegible]

Բանք աշխարհս և աշխարհայինքս են միշտ ի փոփոխման և ենթադրեցեալք զանազանից պէսպէսութեանց ըստ մծահասութեանց արքայանից զրոյց, և այս այնքան սաստկապէս, մինչ զի ոչ ինչ ունին ի հաստատութեան: Բանքի ապագայքն հաստատի տրամադրութիւնքն տան անհաստատութիւն ներկայականաց, որոց և զունեցեալն տան ունել տարակուսանօք, և զչունեցեալն կարծեօք: Արդ այսց ամենից փոփոխմանց և տրամադրութեանց շտեմարանն և մանաւանդ ներգործական և ծննդական պատճառն է ժամանակն, որ ի հոլովիլն անդադարապէս՝ հոլովէ ընդ ինքեան և զօրպիսութիւնս ժամանակաւորաց: Այս աւրեմն կարի հարկաւոր է մեզ ժամանակաւորացս՝ զնոյն ինքն զժամանակն ունել միշտ առաջեան իբրև զհայելի, և ի նմանէ ուսանիլ զզգուշան մեր որքան եմք ի նմա սևեռեցեալք: (Բանքի ժամանակն ունի զանցեալս, զներկայս, և զապառնիս, որ անցեալքն խրատէ զներկայականս, և զգուշացուցանէ զապագայականսն): Իսկ այս որով եղանակաւ կարէ լինել՝ եթէ ոչ ներկայացուցանելով մեզ զօրպիսութիւնս անցելոցն, յորս լիապէս երևին բոլոր որպիսութիւնք փոփոխմանց յաջողութեանց և ձախորդութեանց, օգտից և վնասուց, փորձառիթ բերմանց և նոցին հնարից: Արդ այս թէպէտ ամենայն մարդոյ է հարկաւոր, որք (գոլով բանականք և ենթարկեցեալք պէսպէս հոգոց և փոփոխմանց,) ըստ չափու կարօղին հայելւոյ և հնարացոյց օրինակաց, սակայն ևս առաւել յառկացելոց և գլխաւորաց՝

և բազմապէս հոգունակաց անձանց։ Այսպէս որքան ես առաւել հարկաւորագոյն է սրբոյ Աթոռոյս Էջմիածնի նստօղ Հայրապետաց և նոցին գործակալաց և միաբանիցն սեպհականաց, և մանաւանդ յայսպիսում վտանգաշատ ժամանակիս։ Քանզի սուրբ Աթոռս է շնորհօքն Աստուծոյ մեծանուն և հռչակեցեալ, լցեալ միաբանիւք և պէսպէս պաշտօնէիւք, պերճացեալ երևելի զարդուք և կահիւք, ճոխ փառօք և անթագուցանելի հանդիսիւք, ունօղ բազմապիսեաց ելից և մտից։ Նա և վերջապէս գոլով քաղաք ի վերայ լերին՝ որ ոչ կարէ թագչիլ ըստ Տեառն բանի։ Ըստ անուանն՝ իշխօղ բազմաց, ըստ գործոյն՝ և ոչ միոյ, ի լեզուս՝ ունօղ ամենայն բարեաց, և ի յինքն՝ կարօտ յամենայնի։ Գտանեցեալ ընդ իշխանութեամբ անիշխան տերանց խստասրտաց և գազանաբարոյից յափշտակողաց, և ինքն անզօր և անսուր։ Նպատակ՝ բուռն և ամենակերպ պահանջողաց իւրայնոց և այլայնոց, և ինքն կամաւոր և երկիւղիւ մուրացօղ։ Արդ այսպիսւոյ տան և սորին տանուտեառն՝ և գործակալացն և հարազատ ընտանեացն որքան հարկաւոր է ի հայելիս և ի հնարացոյց խրատս և յօրինակս անցելոցն պարապիլ, գիտութեան փորձառողացդ թողում։

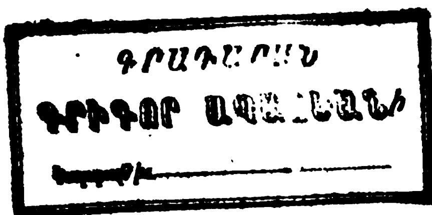
Արդ ես յետինս ի սպասաւորաց և ստրուկս ի պաշտօնէիցն սրբոյ Աթոռոյս Էջմիածնի՝ Սիմէօն լոկ և եթ անուամբ կաթուղիկոս; որ պատահեցայ ի վերջին և յամենաթշուառ ժամանակօջս, ի ՌՄԺԲ թուօջս մերում, տեսի՝ զի յառաջնոց լուսահոգեաց և երանելեաց Հայրապետացն մերոց (որոց բարերարութիւնքն, օգտարարութիւնքն, և արիւնախառն քրտամբք աշխատութիւնքն յոլովք և անգրելիք են ի վերայ սրբոյ Աթոռոյս, որոց զարդիւնսն վայելեմք մեք ի վաստակս նոցա մտանելով, սակայն) ոչ ոքն էր արարեալ զփոյթ ի գիր արկանել և արձանացուցանել զորպիսութիւնսն սրբոյ Աթոռոյս և զպարագայսն սորին, գոնէ և զառ ինքեամբք եղեալ պատահմունսն, յորոց ոչ սակաւ օգուտք յառաջանային յետնոցս և յառաջանալոց էին ի ժամանակս ժամանակս։ Արդ ես յամենայնի անար-

զկեանս և անդէտս՝ որովհետև չունէր զկարողութիւն և չկարա-
ցայ իսկ ինձէն յառաջապէս զարդիւնաւոր գործ ինչ յառաջա-
ցուցանել, զայս զատ ինձ բանեալ, և ի մեր զդիմակալ երեսաց ի-
մաց, այս ինքն զարարեցեալ բարերարութիւնսն և զանկեփայլ
գործոն նախնեաց երանելեաց (որք ծածկեցեալք էին և որպէս
թէ անհետացեալք խաւարաւ մոռացութեան և անգիտու-
թեան՝) ի լոյս բերեալ փայլեցուցից. որովք ոսկեպէս անուանք
նոցին փառաւորեսցին մշանջենապէս ի սուրբ Աթոռոջս ի մէջ
աշխարհս Աստուծոյ, ընդ որս և ես և իմս այս՝ զանէ իբրև զնե-
ցեղէն հաշուեցեալ յիշատակիցուք։ Վասն որոյ յառաջադրեցի
զայս գիրք, որ կոչի Յիշատակարան, և պարունակօղ ընաւից
որպիսութեանցն սորայ Աթոռոյս։ Քանզի գրեցի ի սմա զամե-
նայն որպիսութիւնսն, այս ինքն զորպիսաբար հաստատիլն,
զորպիսաբար կեալն և կառավարիլն սուրբն և սուրբ Աթոռա-
կալացն՝ ներքսապէս և արտաքսապէս։ Զորքանաբար տարա-
ծումն իշխանութեանն և պատուոյն և զերբեմնական ակարու-
թիւնն և զվշտակրութիւն, զ'ի սմա նստօղ Կաթուղիկոսունսն,
որոց և զորպէսն, և յորս զառաւել բարերարսն։ Այլ և զի՛նչ
ունիլն սորին, զո՛րպէս և զե՛րբ ունիլն, այս ինքն Նուիրակա-
կանն, Առաջնորդականն, և զայլ արդիւնաբեր տեղիսն որպի-
սութեամբքն իւրեանց՝ զմէլքատու 1) զեօղորայսն, զմուլքսն, այս
ինքն զայգիս, զջրաղացս, զխանս, զտունս, զխանութս, զսեր-
մանելի տեղիսն, զջուրս և զառուս, և զայլս այսպիսիս հան-
դերձ իւրաքանչիւր Տաճկական և Հայկական ղօղալայա-
կան 2), վաքֆական 3), վկայական և վճռական գրովքն իւ-
րեանց, և թէ երբ և որոյ ձեռօքն։ Այլ և զթագաւորա-
կանն՝ զքանոնականն և զդատաւորական գրեանսն սորին, հան-
դերձ պարագայիւքն իւրեանց, և մանաւանդ զմուաֆութիւն 4)
սորին՝ թէ որպէս, ո՛րքան, և երբ, այլովք պարագայիւքն։

1) Մէլք, կալուածք, երկիր, արդիւնք, եւն։ — 2) Ղօղալայ, կալուածագիր։ — 3) Վաքֆ. կալուած, ժառանգութիւն, կտակեալ ինչք բարեպաշտական յօգուտ հաստատութեանց եւն։ — 4) Մուաֆ, ազատ, ազատութիւն, եւն։

Ուստի և արձանացուցաք ի սմա զնշանաւոր և զ՚ի մնաց պատմելի-
կրակութիւնն և զօրաւորք և զքննութեան պատահմունս ան-
ցելոց՝ ի յորժամ և ի հայելի առաքելոցն, որ զօրաւորիցն առ-
ձեռն ունելով, ի քննադատողացն խոյս տայցեն։ Ուստի և արձա-
նացուցաք ի սմա զամենայն որպիսութիւնս երկրիս և շրջա-
կայիցն փառաւորեալ մերոց հանդերձ պարագայիւքն իւրեանց. և
վերջապէս զինուորս մեր և ջանք այս էր՝ զի զկողմս այս լեցի
հանրական պատուական պարտուճակով, հայելի և ծանուցանող ամե-
նից որպիսութեանց և պարագայիցն սորա։ Աթոռոյս և փառա-
ցելոյն մերոյ, և յաւիտենական և մշտակայուն արձան իրակու-
թեանցն անցելոց ի զբաղմունս յաւետ երկրաց։ Այսմ որոյ
խնդրի ի մերազնէից և ի կարդացողաց եղբարց. խնդրեմ զինի մեր
յաջորդողաց (որոց է հարկաւոր և շատ պիտանի մտաւորական-
պէս՝ որպէս փորձելոց էք) նախապէս՝ զի որպէս նուաստութիւնս
մեր ի նախնեաց անտի մինչև ցառ մեզ զպատմութիւնս և ունե-
ցեալսն, զնոցին ունեցեալ զգեստն և զայլ պատմագրական մեծա-
տաժանմանց և բազմաւ աշխատութեանց (մինչ դրեթէ ի
կենաց իմ այս էր մեծ հոգ և ցաւ իմ,) առ ձեռն բերելով,
զանհետացեալ և նսեմացեալսն ի լոյս ածեալ և վերանորոգեալ,
զանկանոնսն ըստ կանոնիւք արկեալ, զցան և զցիրսն ի մի ժո-
ղովեալ, և որպէս թէ՝ ի զանազանից զեղեցկագունից և յա-
նուշահոտութեանց ծաղկանց փնջեալ և եդեալ ի առաջս յայս՝
առ ձեռն ընծայեցաք. նմանապէս և դուք ըստ այսմ կանոնի
աշխատասիրապէս և հաւատարմօրէն պահելով՝ զինի յաջորդողացդ
ձերոց ընծայեցէք, զի մի անհետացին և կորիցեն և այսպէս
մնացեալք որպէս և շատքն անհետացեալք են յանհոգութենէ
անցելոցն երանելեաց։ Երկրորդապէս, զի որպէս մեք՝ եթէ նախ
քան զմեզ անցելովքն, և թէ զմեօք պատահեցեալսն՝ գրեալ որ,
և հարկաւոր է զ՚ի մնաց ունելի զործոյն և զեղեցկութիւնն (թէ
օգտաւէտ և թէ զուարճալի,) ի գիր արկեալ արձանացուցաք ի
սմա, նմանապէս և դուք զառ ձեօք եղեալսն ի սմա գրեալ ի
յիւրաքանչիւր ժամանակին արձանացուսջիք։ Վասնզի անցելոցն

անցք՝ խրատք և վարդապետութիւնք են յետնոց։ Երրորդապէս՝ որք վայելէքդ զսա, օգտիք, և եւս յաւելուք, յիշեցէք անգամ մի ի մաքուր յաղօթս ձեր զնախկին հեղինակս սորին· որպէս զի և դուք յիշեսջիք ի յապա եկելոցն ձերոց։ Ողջ լերուք։

ԳԼ. Ա.

Յորում ճառի արդիւնաւորութեան սրբոյ Աթոռոյս Էջմիածնի ի սկզբանէ յօրինեցմանէ անտի ի յառաջադրութեանն և ի վերանորոգութեանն։ Դարձեալ և սակս ինչ առաջնորդութեան վասն սրբոյ Աթոռոյ Լուսաւորչին մերոյ։

Սուրբ և Աստուածային՝ Քրիստոսակիր և լուսանկար աթոռից Հայոց Աթոռս Էջմիածին, առ յոր էջ Միածին Բանն Աստուած հայրական փառօք, հրաշալի լուսով և բազմութեամբ զօրաց հրեշտակաց, և ձևակերպեալ յօրինեաց զսա աստուածային լուսով, ըստ որում և հրաշակերտեաց սուրբն Գրիգորիոս Լուսաւորիչն մեր ի յաթոռ յատկապէս ազգիս Հայոց, և մայր ամենայն Եկեղեցեաց և շնորհածին ծնող նորին մանկանց, եղև ի ՅԾ թուոջ մարդեղութեան Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ։ Քանզի որպէս ի հնումն եղեալ Մովսէսի (որ առաջնորդէր հնոյն Իսրայէլի) զձև խորանին ի շինել յատուկ տեղի և բնակարան աստուածութեան իւրոյ, և ի քաւարան և տեղի ապաւինի հնոյ ժողովրդեանն, նոյնպէս և ի Նորումս եղեալ զձև խորանիս այսմիկ սրբոյն Գրիգորի (որ եղև առաջնորդ նորոյս Իսրայէլի) ի շինել յատուկ տեղի և բնակարան Նորին՝ ի մայր և քաւարան՝ և տեղի ապաւինի նորոյս ժողովրդեան ազգիս Հայոց։ Արդ սուրբ Աթոռս այս աստուածակերտ յառաջին ժամանակին ի Լուսաւորչէն մերմէ ի յորդիսն և ի թոռունսն և ի մերձաւորսն նոցունց էր լուսապէս շէն և պայծառ՝ հոգևորօք և մարմնաւորօք, և պերճ իշխանութեամբ։ Քանզի ձգիւր անխոնարհելի և հոգևոր իշխանութիւն սորին ի յամենայն Հայս, ի Վիրս, և յԱղուանս։ Եւ ի սմա նստէին Հայրապետքն Ազգիս մերոյ, և ի սմանէ ծաւալէր յամենայն երկիր խորհուրդ եկեղեցւոյ և սրբալոյս Միւռոնն օծութեան։ Այլ ի սկսանել իշխանութեանն մարմնաւորի Ազգիս մերոյ, և ի զօրանալ Թշնամեաց, և ի յաճախել պէսպէս յարուցմանց հինից, թագաւորք և իշխանք մեր ըստ ձեռնտուութեան ժամանակին՝ ուր տեսանէին պատեհ և ձեռնտու իւրեանց և յաջողութիւն ի թշնամեաց՝ անդ ամրացեալ բնակութիւն առնէին՝ ընդ նոսին և Հայրապետքն։ Որպէս և ի ՃՀԷ թուականիս մերում, յանիշխանութեանն Ազգիս մերոյ (զի ի ՃԾԳ թուոջն մերում, պիղծն Արզլայ զամենայն իշխանսն ի յԵկեղեցին Նախիջևանու այրեաց) Դաւիթ Կաթողիկոսն Արամանեցի ի Կոտէս գաւառէ վշտացեալ ի տաճկաց փոխեաց զԱթոռն Հայրապետական ի Դվին. ուր մնաց Հայրապետարանն մինչև ի

ՅԿ Թուականին մեր. յորում Սմբատ Օրբելեանն ապստամբեաց զքաղաքն յԱնի, և չնչեաց զկաթուղիկէ եկեղեցին. յորում ժամանակի և Գրիգոր կաթուղիկոսն (որ զկնի Մաշտոցի եղբայր Հայրապետս էր՝) փոխեաց զՀայրապետարանն ի Դվնայ ի քաղաքն յԱնի։ Ցոր և ունեաց ի ժամանակս ինչ, մինչև ի ՇԳ Թիւն մեր, յորում վերջացաւ Թագաւորութիւնն Բագրատունեաց (. որոյ վերջինն էր Գագիկ որդի Աշոտոյ). և եկն արքայն Ալփասլանն և առեալ զքաղաքն յԱնի և զեկեղեցիսն ի ՇԺԲ Թուականի մերում ի Հայրապետութեանն Պետրոսի կաթուղիկոսին։ Յայս միջոցիս՝ ի միում ժամանակի՝ ի չորս տեղւոջ Հայրապետք նստան [illegible] իւրեանցն, Պետրոսն ի Յանի, Գրիգոր վկայասէրն ի Մոպ, Թէոդորոսն ի Հոն, և Պօղոսն ի Մարաշ։ Արդ ի Թուին ՇԻԵ, յորում հաստատեցաւ Թագաւորութիւնն Հայոց ի Կիլիկէ Ռուբինեանց, յետոյ Կոստանդին, յետ որոյ Թորոս. ի ժէ ամի Թագաւորութեանն սորին, Գրիգոր (Յոյն՝, եղբայր Ներսիսի՝) փոխէ զՀայրապետութեան Աթոռն ի Հռոմկլայն ի ՇԿԶ Թուականի մերում։ Յորում վասն առաջնութեանն Հռոմկլին (զի էր ժն ամաց), և վասն փոխեցին զԱթոռն ի Սիս, [illegible] և նոյնպէս Կաթուղիկոսն յԱթոռանէ ի այն Թուին, և ունեաց կաթուղիկոսութիւնն ի Հռոմկլայն՝ մինչև ՃՁԷ մինչև ի Ստեփաննոս [illegible] կարգին. զի ունէին զպատիւ Հայրապետական և զԱջ Լուսաւորչին. (Թէպէտ և սմանք հեռանին ի յուղիղ կարգին)։ Արդ ի չորրորդում ամի Հայրապետութեանն սորին, եկն Մարոյ Սուլթանն և գերեաց զԿլայն, զԿաթուղիկոսն և զԱջ Լուսաւորչին հանդերձ այլովք սրբութեամբք և եկեղեցական պաշտօնէիւք տարաւ ի Մըսր, ի ՉԽԴ Թուականի մերում. ուր և մեռաւ Ստեփաննոս կաթուղիկոսն։ Արդ այնուհետև փոխեցին զԱթոռն ի Սիս, ուր և նըստաւ Գրիգոր Անաւարզեցին ի նոյն Թուականի։ Արդ զկնի Ստեփաննոսի և Աջոյն որոյ ի Մըսր պատմեն անհնարին պատմութիւնք. բայց զգուշ ինչ ոչ գիտեմ. Թէպէտ և այնուհետև բազմիցս գերի և աւարի առին Կիլիկեցւոց ի Մըսրացւոցն, բայց մեք ոչ եղաք [illegible]։ Արդ զկնի ՃԻԹ ամաց եւ այս Սուլթանն Մըսրոյ ի ՊՀԲ Թուականի մերում՝ ի ժամանակս Լևոնի Թագաւորութեանն, խաղաց առեալ զԿիլիկէ, և բոլորովին գերէ և առեալ և զԼևոն [illegible] տանի ի Մըսր, և բառնաց զԹագաւորութիւնն Ռուբինեանց բառ ամենևին ճշմարիտ պատմագրաց, և եղծանէ զՀայրապետութիւնն Կիլիկեցւոց. Թէպէտ և այլք զկնի այնորիկ որպէս զաշտարակաշէնսն [illegible] ընդ Աստուծոյ որպէս թէ մարտնչել ի մէջ ունէին։ Քանզի որպէս երբեմն բարձմամբ Թագաւորութեանն Բագրատունեաց փոխեցաւ կաթուղիկոսարանն ի յԱնւոյ ի Կիլիկէ, նոյնպէս և ի բառնալ Թագաւորութեանն Ռուբինեանց՝ փոխեցաւ անուն ի յիւր սեփական յԱթոռ ի Վաղարշապատ անօրինեց-

տեառնն Աստուծոյ։ Ծաղկէր ի յաւուրսն աւանդն Միաբանութեանց և ի ժամանակի եկեղեցականութեանն Բուզանդեանց, յետ ԺԲ. ամի, ի ՊԳ. Թուականի մերում՝ բազմաթիւ [illegible] [illegible] յայտնեցաւ. սուրբ Աջն Լուսաւորչին ի յԷջմիածին, ուր և ժողովեցան բազում եպիսկոպոսք, վարդապետք, և վանականք աշխարհին Հայոց ի տաճարին Աստուծոյ, յորդորելով ի [illegible] [illegible] Հաստատեցին զսուրբ Էջմիածին վերստին Աթոռ Հայրապետական Ազգիս Հայոց, և եղեն կաթողիկոսունք անդ [illegible]։ Իսկ [illegible] թէպէտ [illegible] է [illegible] [illegible] [illegible] սրբոյ Աջոյ Լուսաւորչին մերոյ ի սուրբ Էջմիածին, [illegible] մինչ [illegible] ի [illegible] [illegible] ոչ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] ի [illegible]։

Արդ այսու ժամանակաւ [illegible] [illegible] և եղեալ գործքն [illegible] Հաստատեալ վկայեն՝ թէ ի յայս ժամանակս Աջ Լուսաւորչին վերադարձաւ ի սուրբ Էջմիածին. Եթէ [illegible] Հակառակորդս, թէ [illegible] և [illegible], [illegible] [illegible]՝ Թէ [illegible] և [illegible] [illegible] սուրբ Նշանն Վարդապետ(?) և Գեղարդն Աստուածամուխ [illegible] ի մէջ [illegible] Հայրապետաց [illegible] [illegible] Աստուծոյ, [illegible] և սուրբ Աջ Լուսաւորչին ի [illegible] [illegible] յԱթոռ։ Եթէ յայնս թերահաւատս, և առ յայս չէ զարմանք։ [illegible] [illegible] [illegible] և [illegible] [illegible] [illegible] ոչ Հաստատ, [illegible] [illegible] [illegible] և [illegible] [illegible] և [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]։

Արդ [illegible] ի [illegible], [illegible] [illegible] Կաթողիկոսացն և [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] և [illegible] [illegible] ի [illegible] [illegible], Թէ [illegible] և Թէ աշխարհականք և [illegible] [illegible] Սանահնեցւոց(?), [illegible] [illegible] ընդ կաթողիկոսին և սուրբ Աջն և [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]՝ և [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] Հաստատ, [illegible] [illegible] [illegible] և [illegible]։ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ժամանակին [illegible], [illegible] Համանգամայն [illegible] Թէ, ի ՋԺ Թուականի մերում մինչ [illegible] կաթողիկոսն Աղթամարու [illegible] ի [illegible] ի [illegible] [illegible] Թագաւորին, [illegible] [illegible] ի [illegible] [illegible] [illegible] Էջմիածնի՝ ընդ [illegible] [illegible] և զԱջ սուրբ Լուսաւորչին, [illegible] և [illegible], և [illegible] յԷջմիածին։ Եւ յետ ժամանակաց ի ՋԽԱ Թուականի [illegible] զսուրբ Աջն, [illegible] և [illegible], և [illegible] [illegible] ի [illegible] [illegible] իւր յԱղթամար։ Եւ յետոյ նոյն սուրբ Աջն և [illegible] և [illegible]՝ [illegible] [illegible] [illegible]՝ [illegible] ի սուրբ Էջմիածին ի ՋԽԶ Թուին ի Հայրապետութեանն [illegible] և [illegible]։ Իսկ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], որ ի [illegible] ի [illegible]-

որ առաջնեցաւ կայր ի Մոր ի բաղաւմ ժամանակս. ապա ի պակասել Անաթեմաբրին, եկեալ ի Մարս բաղաւմ զօրօք պայ ի Դանիէլ. և անդ թագաւորէ։ Ասա՛ ինձ, զի՞նչ ինչ փոյթ այլ ազգի և աշխարհական թագաւորի մեզ սուս Աղ Հնապէս և կամ խաղալ մեզ սեպագրեալ։ Արդ մեք զե-տեսն և հաւատացեալ, սակայն զպայքարս առաջարկ՝ զի և զուք հաւատասցէք։

ԳԼ. Բ.

Յաղագս զաւակին յետ ջրհեղեղին Աստուծոյ մերոյ՝ Աբրահամու, Լ…
և Հայրապետաց ազգին մերոյ. հանդերձ իւրաքանչիւր նշանաւոր գործովքն իւրեանց։

Նախնիքն և հանդամանաբար Փոքրն ասիացւոց մասնական և ընտանութիւն բոլորի աշխարհի Յեթեթ մեր Յեփսաւ Քրիստոս ընտանեաց իւր զերկրասուան աշխարհս (զորս և առաջնոյ, սիրելիս, բարեկամ, խաղաղութեան և հա-ղորդութեան ամուսնանալ, զորս և կոչեաց լոյս և այլ աշխարհի. որոց և եւ զերջանութիւն կեալեալ և արձակելոյ, փակելոյ և բանալոյ, զորս և նոյն և Հրաշքեսեալ Հոգւոյն իւրով սրբով, և Հրամանեալ երթալ յաշխարհ ամենայն և քարոզել զԱւետարանն իւր սուրբ, և անել զամենայն ազգս և լեզուս ի խոստովանութիւն ի լոյս Աստուածգիտութեան, բայց Հրեայից և Հեթանոսաց մոլորութեանց չարեաց սոցաց՝ Աւետարանչացն և Նա-զովրեցւոց տաղաւարաց բանից)։ Որք են այսոքիկ. Աբիմն, որ և Գե-փաս և Պետրոս անուանեցաւ. որոյ են երկոքին թուղթքն Կաթուղիկեայց. և Անդրէաս եղբայր սորին։ Յակոբոս և Յովհաննէս՝ որդիքն Զեբեդեայ, զոր և որդիքն որոտման անուանեցան։ Այս Յովհաննէս են. չորրորդ աւետա-րանն սորա, և երեքեան թուղթքն կաթուղիկեայց։ Փիլիպպոս, Բարթողոմէոս և Թովմաս, որք միոյ միոյ անուամբ հանգիտեցան։ Մատթէոս մաքսա-ւորն, որ և Ղեւի կոչիւր. սորա է առաջին աւետարանն։ Յակոբոս Ալփեան որ է Տեառնեղբայրն, որ և արդար կոչեցաւ. և սա նստաւ զհետ Տեառն Աթոռ Երուսաղէմ և առաջին մնացոյց զեկեղեցական պատարագ, և սա գրեաց զառաջին թուղթն Կաթուղիկեայց, և առ յորդին Զեբեդեայ նմա-նակ՝ փոքր Յակոբ կոչեցաւ։ Շմաւօն Նախանձայոյզն, որ Աբիմն կոչե-ցաւ՝ և ազգական Քրիստոսի անուանեցաւ, որ է եղբայր Յակոբայ Տեառն-եղբօրն։ Ղեբէոս, որ նոյն ինքն է Յուդա Յակոբեան և Թադէոս, և եղբայր Յակոբայ և Շմաւօնի, վասն որոյ և Յուդա Յակոբեան ասի վասն եղբայրու-թեան նոցին, և վասն զատման ի Յուդայէ մատնչէն. սա գրեաց զԿաթու-ղիկեայց յետին թուղթն, որ Յուդայի ասի։ Սոցա եղբայր մի և այլ Յակէ, որ Յոսէս և Բարսաբայ և ս կոչի. սա յաւաջադրեցաւ ընդ Մատաթեայ

ի տեղի մատնչին, բայց վիճակն Մատաթիայի անկաւ. վասն որոյ առ ընդ եօթանասնիցն հաշուեցաւ. Յուդա մատնիչն, զորոյ զտեղին յաջորդեաց Մատաթիա։

Արդ վասն վերոյ յիշեցելոց երից սրբոց առաքելոցդ, այս ինքն Յակոբայ, Շմաւոնի և Թադէոսի հարազատ եղբայրութեան իւրեանց, առաքելութեանն Քրիստոսի, և ի թիւս երկոտասանից գլխաւորացն հաշուելոյն, թէպէտ ոչ ինչ գոյ կարծիք, զի է հաւաստի և ճշմարիտ, և ամենից գիտնոց ընդունելի. սակայն՝ թէ՝ ո՞յր որդիք են, և որպէ՞ս առին եղբարք Քրիստոսի՝ գոյ տարակուսութիւն և տարաձայնութիւն ի մէջ մերոց վարդապետաց և այլոց։ Քանզի մերս Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ վարդապետք ասեն թէ՝ սոքա էին որդիք Յովսեփայ աստուածահօրն ի յառաջին կնոջէ, հետևելով աննապակելոյ և անստեղի վկայութեանց սրբոց աւետարանչացն Մատթէոսի և Մարկոսի, որք ի ԺԳ և ի Զ գլուխս միապէս և համաձայն ասեն թէ՝ եկեալ Յիսուս ի գաւառ իւր՝ ուսուցանէր զնոսա. և նոքա զարմացեալք ընդ իմաստութիւն նորա՝ ասէին. ուստի՞ իցէ սմա այս իմաստութիւն. ո՞չ սա է հիւսանն որդի. ո՞չ մայր սորա կոչի Մարիամ, և եղբարք սորա Յակոբոս, Յովսէս, Սիմոն և Յուդաս. սոքա ամենեքեան առ մեզ են. ևն՝

Իսկ այլոց վարդապետք ասեն՝ թէ՝ ոչ էին որդիք Յովսեփայ, այլ Կղէոպայ, (զոր եղբայր ասեն Յովսեփայ) որ Ալփէ ևս կոչիւր։ Քանզի աւետարանիչքն միշտ զՅակոբոս՝ Յակոբ Ալփեան կոչեն, նոքա որդի Ալփէի իմանալով՝ այսպէս ասեն, որ է թիւր իմացումն։ Զի Յակոբոս՝ եթէ վասն Յակոբ Ալփեան կոչելոյն՝ Ալփէի որդի լինիցէր, ապա զոյնպէս Յակոբայ եղբայր Ղեբէոսն՝ որդի Յակոբայ պարտին իմանալ վասն Յուդայ Յակոբեան ասելոյն, որ է յայտնի սուտ. զի Յուդաս այս (որ է Ղեբէոս և Թադէոսն որպէս ասացաւ,) եղբայր է Յակոբայ և ո՛չ որդի։ Եւ մանաւանդ սրբազան Աւետարանիչքն (և առաքեալքն ևս) յամենայն ուրեք զեղբարս Քրիստոսի կոչեն զնոսա ի կողմանէն Յովսեփայ, և ո՛չ ուրեք զորդիս հօրեղբօր։ Ասելոց եմք զայսմանէ և ի Ժ գլուխն ի ճառս Գանձասարու Կաթուղիկոսութեանն։ Ուրեմն կարճառօտելով զայսմանէ, եկեսցո՛ւք ի մեր յառաջադրութիւն։

Արդ վերոյ գրեցեալ երկոտասան սրբազան, գլխաւոր, համօրէնք և մշտաշունչ առաքեալքն՝ յետ ընկալման Հոգւոյն սրբոյ ի վերնատանն, նոյնոյ Հոգւոյն սրբոյ ազդմամբն բաժանեցին վիճակաւ զբոլոր ազգս և զերկիր ի յիւրեանս. առ յորս և գնացին ի քարոզել ըստ հրամանին Քրիստոսի վարդապետեալն իւրեանց։ Նոյնպէս և զեօթանասունն և զերկուս աշակերտս բաժանեցին, առնլով ի նոցանէ իւրաքանչիւրքն զերկուս և զերիս։ Արդ ազգս և երկիրս Հայոց անկաւ ի վիճակ վերոյ յիշեցելոյ սրբոյն Թադէոսի

առաքելոցն, որ է մի յերկոտասանից գլխաւորաց առաքելոցն և եղբայր Յակոբայ, Շմաւոնի և Յուդայի որդւոցն Յովսեփայ Աստուածահօրն, որ Ղեբեոս և Յուդայ ևս կոչի ի սրբոյն Աւետարանչացն, որպէս ցուցաւ։ Իսկ այն առաքեալս մեր Թադէոս անուն ընդ իւր ի յաշակերտացն զԵղիշէ և զԶառաթէոս, և եկեալ յԵրուսաղեմէ ընդ ծովեզերացն գայ ի Կիլիկիա, ուր և քարոզելով զԱւետարանն Քրիստոսի՝ գայ մտանէ ի յաշխարհն Հայոց ի Կղարջս, և բժշկութեամբ զհիւանդս՝ արկանէ զհիմն Եկեղեցւոյն Քրիստոսի, և ձեռնադրէ նոցա եպիսկոպոս զԹէոփիլոս։ Եւ անտի եկեալ անցանելով ընդ գետն Եփրատ, գայ ի յԵդեսիա, ուր և մկրտէ զԱբգար թագաւորն Հայոց, ընդ նմին և զքաղաքն և զերկիրն ամենայն լուսաւորէ Քրիստոնէական հաւատովն։ Շինէ զեկեղեցիս, կարգէ զքահանայս, և ձեռնադրէ նոցա եպիսկոպոս զԱդդէ կերպագործն։ Եւ անտի եկեալ գայ ի յԱրտազ գաւառ առ որքայն Սանատրուկ. յորմէ և կատարի ի փառս Քրիստոսի, ի թուին Փրկչին մերոյ Խ՝ յամս Ը ամի Համբարձմանն։ Յորոյ վերայ յետոյ հրաշալի և մեծափառ վանք կառուցանի, որ կայ այժմ և կոչի յանուան սրբոյն Թադէոսի առաքելոյն։ Եւ յետ կատարման սորին, Սամաթէ աշակերտն սորին եկեալ ընդ Հեռախոսս գնայ ի Սիւնիս, և անդ կատարի բարի մահուամբ. յորոյ վերայ ևս շինեն վանք հրաշալի, որ կայ մինչև ցայսօր, և կոչի Տաթեւու վանք։ Իսկ միւս աշակերտն Եղիշէ՝ եկեալ գնայ յԵրուսաղէմ առ սուրբ առաքեալն Յակոբոս, (որ էր եղբայր Թադէոսի և առաջին Պատրիարք յԵրուսաղէմ,) և պատմէ զկատարումն Թադէոսի։ Վասն որոյ և սուրբն Յակոբոս ձեռնադրէ զԵղիշէ եպիսկոպոս, և վերադարձուցանէ զնա ի տեղի Թադէոսի ի վիճակ նորին։ Որոյ եկեալ ի յԱղուանս, և անդ կատարեցաւ։ Յետ այսորիկ դառնայ ազգս մեր ըստ մեծի մասին վերստին ի կռապաշտութիւն՝ թագաւորքն և իշխանքն մինչև սուրբն Գրիգոր Պարթևեան։ Արդ ի Յայսմաւուրսն մեր (որ գրեալ է ըստ մեծի մասին և աղճատեալ,) և յայլս անյայտ պատմագիրս, յորս գրին թէ՝ Թադէոս առաքեալն մեր էր ի թուոյ եօթանասնիցն, կամ ընդ Թովմայի առաքելոյն լեալ և ի նմանէ առաքեցեալ ի Հայս, և կամ թէ այլ է Յուդայ Յակոբեան, և այլ այն Թադէոս, բնաւին սուտ են, և ի թիւրամտաց նորամուծեցեալք յանհոգութենէ և ի զանցառութենէ նախնեաց երանելեացն մերոց թարգմանչացն՝ և ի խառնամուխ հասարակեալք, և յայսպէս եկեղեցւոյ որպէս թէ ի նախնեաց աւանդեցեալ, վասն որոյ եղբարք ըստ հաւատոյ ընկալեալք. և կամ թէ՝ ի համանմանութենէ Սամաթէի աշակերտին առաքելոյս մեծի (որպէս ասացաք) խառնեցեալք։ Քանզի առաքեալս մեր և մեծս Թադէոս էր ի թուոյ երկոտասանիցն, եղբայր Յակոբայ և Շմաւոնի, գլխաւոր և մեծ Առաքեալ և Լուսաւորիչ ազգիս Հայոց, որ և նոյն է Ղեբեոս և Յուդայ

Յամիրաբեռն. սմա պատահէր սուրբ առաքելոյն Բարթողիմէոսի ի յՕթեաց վանք կոչեցեալ տեղւոջն, որք եղեն առաջինքն քարոզողքն զՔրիստոս ի Հայս և կատարին յերկիրս Հայոց, և կոչին առաքեալք և նախնիք Լուսաւորիչք Հայոց։ Եւ ի տեղւոջ կատարման սոյն Բարթողիմէոսի սրբոյ առաքելոյս եա շինի վանք Հրաշալի յանուան սորին. որ կ . . . . այս թէպէտ ի յԱնփոփակ. որ կայ մինչև ցայսօր։ Եւ յետ կատարման սրբոց առաքելոցն մերոց՝ զհետ մահուանն մեծին Աբգարու՝ Անանէ որդի նորա ի յԵդեսիայ և քեռորդի նորին Սանատրուկ ի Հայս ի յՈւրհայ կառավարի զոյգ թագաւորեալք՝ ուրա-ցեալք զՔրիստոնէութիւն վերադարձան ի կռապաշտութիւն, ընդ ձեռամբն և բոլոր ազ-գիս Հայոց. Թէպէտ յուրոց յուրոց զաւակներն ի ծածուկ քրիստոնեայք։ Նոյն յետ ՄԿԴ ամաց, ի թուոջն Փրկչին մերոյ ՅԴ, և ի ԺԵ ամի թագաւորու-թեան Տրդատայ, այցելութեամբն Աստուծոյ եղանէ սուրբն Գրիգոր ի Կեսա-րացւոց և բժշկէ զՀարուածեալն Տրդատ և զլուսաւորէ աշխարհս Հայոց, և առ-ծէ ի հաւատս Քրիստոսի։ Եւ ի ՅԾ ամին Փրկչին մերոյ, ի ԺԶ ամին Տր-դատայ գնայ ի Կեսարիա առ Ղևոնդիոս արքեպիսկոպոսն (որ ի Թադէոսի և ի Թէոփիլոսի գաւազանն էր յաջորդեալ զկարգն) առնու ի նմանէ զօծումն քահանայութեան, ընդ նմին և զեպիսկոպոսութիւն աշխարհս Հայոց, և դառ-նայ Հայրապետ Հայոց ի ՅԶ թուոջ Փրկչին մերոյ, ի ԺԷ ամի թագաւո-րութեան Տրդատայ, յամս Լ. Ի ՅԻԸ թուոջ Փրկչին մերոյ, ի ԻԳ ամի Հայրապետութեանն սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին մերոյ, և ի ԻԴ ամի թագա-ւորութեանն Կոստանդիանոսի, և ի ԼԹ ամի Տրդատայ՝ լինի ժողովն Նիկիոյ. Սուրբն Արիստակէս՝ որդի նորա, յամս Է. Սուրբն Վրթանէս՝ եղ-բայր նորա, յամս ԺԵ. Սուրբն Յուսիկ՝ որդի նորա, յամս Զ. Փառներսեհ յամս Ե. Սուրբն Ներսէս՝ թոռն Յուսկան, յամս ԼԴ. Ի ՅՁԹ թուոջն Քրիստոսի, ի Դ ամին մեծին Թէոդոսի, ի ԻԲ ամին Արշակայ մերոյ թագա-ւորին, ի ԽԱ ամին մեծին Ներսէսի, լինի ժողովն Կոստանդնուպօլսոյ։ Շահակ, Զաւէն, և Ասպուրակէս յամս ԺԳ. Սուրբն Սահակ պարթևն յամս ԾԱ. Ի ՆԾԷ թուին Քրիստոսի, ի ԻԱ ամին փոքր Թէոդոսին, յետ քանդման թագաւորութեան մերոյ Է ամի. Ի ԽԲ ամին մեծին Սահակայ լինի ժողովն Եփեսոսի. Ի ՆԿԱ թուին Քրիստոսի, ի ԽԵ ամին նոյն Թէոդո-սի, յանիշխանութեան մերոյ ԺԱ ամին, ի ԽԶ ամին Սահակայ, լինի երկրորդ ժողովն Եփեսոսի. Սուրբն Յովսէփ՝ որ նահատակի ընդ Ղևոն-դեանց, յամս Բ. Տէր Գիւտ՝ աշակերտ սրբոյն Սահակայ, յամս ԺԱ. Սա ի ժամանակս սրբոյն Վարդանայ և յայլոց իշխանացն մերոց՝ փոխէ զաթոռն ի Դվին. Ի ՆՀԱ ամին Քրիստոսի, ի յառաջին ամին Մար-կիանոսի աղերոյն, ի Ը ամի իշխանութեանն Վարդանայ, ի Գ ամի Գիւտ Կաթողիկոսին մերոյ, լինի ժողովն Քաղկեդոնի։ Եւ յաւուրս սորա նա-

հատուածին Վարդանանց. Զսա ամենեքեան ազգն Հայոց յամս Զ. Սա յա-
կոբայի Մարզպան Հայոց՝ Պերոզ արքայն պարսից՝ զՄամիկոնեան զկնի պատ-
ծողն Յազկերտի ստամբակեցոյն. Տէր Յովհան Մանդակունի յամս ԺԲ. Սա
զարդարեաց ժամանակագրութիւն Եկեղեցւոյ մերոյ. Տէր Բաբգէն յամս
Ե. Ի ժամանակս սորա եղեւ Հայաստանեայց և ի յորդորմանէ սորին՝
բարեպաշտք Թագաւորքն Կոստանդնուպոլսոյ՝ Զենոն և Անաստաս բոլոր
Եռակեալք, Յոյնք, Ասորք, Հայք, Աղուանք, և Վիրք, երկիցս ժո-
ղով. ժողով արարեալ նզովեցին զժողովն Քաղկեդոնի. Տէր Սամուէլ ի
Արծկէ(?)ւոյ յամս Ե. Ի սորա յաւուրս կարգեցաւ Մարզպան Հայոց
Վահան Մամիկոնեան, որդի Հմայեկայ. Տէր Մուշէ ի Այլաբերից, յամս Ը.
Տէր Սահակ ի Ուղքոյ յամս Ե. Տէր Քրիստափոր ի Տիրառիճոյ յամս
Ե. Տէր Ղեւոնդ յամս Բ. Տէր Ներսէս ի յԱշտարակայ յամս Թ. Եւ
սա արար զժողով ի Դուին ընդ դէմ երկաբնակաց. Տէր Յովհաննէս ի Գա-
բեղենեանց յամս ԺԵ. Յաւուրս սորա յետ Վահանայ լինի Մարզպան
Հայոց Վարդ եղբայր նորա. Եւս Վարդայ Տաճիկք տիրեն Հայոց յամս
Դ. Եւս Մժեժ Գնունի յամս Լ. Ապա Տաճիկք յամս ԼԶ. Տէր Մովսէս
յԵղիվարդայ յամս Լ. Ի սորա Գ ամին և ի Քրիստոսի ՇԾԲ թուոյն կար-
գեցաւ թիւն Հայոց, յորում ասացաւ մեզ. Եւ ի Փ թուոյն մերում կար-
գեցաւ հինգհարիւրեակ շրջանին. Տէր Աբրահամ յԱղբաթանեաց յամս ԻԳ.
Ի սորա ժամանակս փախչէր քաղցն Սմբատ Բագրատունի, որ ղեկեկեալ ձին
իւր երկու ձեռամբն ազդեալ՝ և ձիւն ի ձեռաց անտառաց կախեալ բարձրա-
ցուցանէր յերկրէ. Ի Ը ամի Կաթուղիկոսութեանն Աբրահամու, և ի ԾԸ
թուոյն մերում, լինի Մարզպան Հայոց Դաւիթ Սահառունին զկնի Տաճ-
կաց. Ի Հ թուոյն մերում, և ի Ի ամին սորա, Մահմէտն թագաւորէ, սու-
տէ և սկսանի թիւն Տաճկաց. Ի ԻԴ ամին սորա, և ի ՀԳ թուոյն մերում
Վիրքն բաժանին ի Հայոց. Տէր Յովհան ի Կոգովիտոյ, որ ընդ դէմ Աբրահա-
մու նստաւ ի Կարին, և մնաց յաւէտ քան զԱբրահամն. Սա հեռացեալ
ողորմեցոյն քաղկեդոնի. Տէր Կոմիտաս յԱրագածոտնէ յամս Ը. Տէր Քրի-
ստափոր յամս Բ. Տէր Եզր ի Նիգ գաւառէ յամս Թ. Սա գնաց ի Կարին
ի խոյ Հերակլ արքային Յունաց, և ընդունի զժողովն Քաղկեդոնի. որով
զվերջն առնու յարքային զԳողբ գիւղն և զաղն. Ի սորա Բ ամին լինի Մարզ-
պան Հայոց Թէոդորոս Ռշտունին. Տէր Ներսէս շինողն ի Տայք գաւառէ
յամս Ի. Սա շինէ զուարթն Գրիգոր խոյ Էջմիածնի, որ այժմ հանգուցեալ
է. Ի սորա ժամանակս լինի Մարզպան Հայոց Համազասպ և յետոյ Գրի-
գոր Մամիկոնեան. Տէր Անաստաս յԱկոռւոյ՝ յամս Զ. Սա հարկեաց
զԱնանիա Շիրակացին շինել զտոմարն անշարժական. Տէր Իսրայէլ յամս
Զ. Տէր Իսահակ ի Ձորափորոյ յամս ԻԳ. Սա գնաց ի Խազրաց ընդդէմ

Մահմետի՝ յորդորմամբ իշխանացն մերոց, և անդ մեռաւ։ Յաւուրս սորա յայտնի եղեն իշխանք Թէոդորոս, Գրիգոր, Ներսէհ, Աշոտ Բիւրատեան Սմբատ Բագրատունի, և այլք՝ որք յԵկեղեցին Նախիջևանու այրեցան ի Տաճկաց ի սէրն Քրիստոսի։ Վասն որոյ յամս բազում մնաց անիշխան Ազգս Հայոց։ Տէր Եղիա յԱրճիշոյ յամս ԺԴ։ Սա եհան ի սուտ կարգէն ըզԲագուրեներական Աղուանից, և ձեռնադրեաց նոցա Կաթուղիկոս զայլ Սիոն։ Տէր Յօհան Օձնեցին յամս ԺԱ։ Սա գնաց առ Սուլթանն Տաճկաց, և էառ հրաման, և վարեաց զազգն Յունաց ի յերկրէս Հայոց. և սորա ժողովք ի Մանազկերտ, ուղղեաց զազգս մեր ի չար աղանդոյն Քաղկեդոնի, որ մնացեալ էր ի յԵզրայ Կաթուղիկոսէն։ Տէր Դաւիթ յԱրամունեաց յամս ԺԴ։ Տէր Տրդատ յամս ԻԳ։ Միւս Տէր Տրդատ յամս Գ։ Տէր Սիոն ի Բագաւանից յամս Ը։ Ի սոյն ժամանակս Մուշեղ Մամիկոնեան՝ այլովք ազատազունդ զօրօք կոտորեցան ի Տաճկաց։ Տէր Եսայի ի Նիգ գաւառէ յամս ԺԴ։ Ի սորա Զ ամին յառաջանայ իշխանն Սմբատ։ Տէր Ստեփաննոս, Տէր Յովաբ, Տէր Սողոմոն, յամս Գ։ Տէր Գէորգ ի Բիւրականայ յամս Գ։ Տէր Յովսէփ յԱրագածոտանէ յամս ԺԱ։ Ի սորա Թ ամին լինի իշխան Հայոց Աշոտ որդին Սմբատայ։ Տէր Դաւիթ յամս ԻԷ։ Տէր Յովհաննէս ի Կուաէից յամս ԻԴ։ Իշխան Հայոց Սմբատ որդին Աշոտոյ։ Տէր Զաքարիա ի Կուաէից Ձագայ Ախթամարայ յամս ԻԲ։ Իշխանաց իշխան Աշոտ որդի Սմբատայ։ Տէր Գէորգ Գառնեցի յամս ԻԲ։ Սա գերեցաւ ի Լափլիղաց. յետոյ ազատեցեալ ձեռաց զեղջակս Կաթուղիկոսացն Աղուանից։ Ի սորա Ժ ամին և ի թուականութեան Հայոց ՅԼԵ, մերոյ գրեալ Աշոտն թագաւորէ Հայոց, եւ յետ Ե ամի վախճանի։ Թագաւորէ որդի նորին Սմբատ Տիեզերակալն, որ յետոյ յանօրէն Յուսփայ ի Դվին քաղաքին մարտիրոսանայ։ Մնայ անիշխան ազգս Հայոց յամս Ե։ Տէր Մաշտոց սուրբըն, Գառնեցի, յամս Ա։ Տէր Յովհաննէս պատմագիր և աշակերտն Մաշտոցայ և Գէորգայ յամս ԻԸ։ Ի սորա ԻԳ ամին թագաւորէ Աշոտ որդին Սմբատայ։ Տէր Ստեփաննոս յամս Ա։ Տէր Թէոդորոս յամս ԺԱ։ Ի սորա Բ ամին թագաւորէ Աբաս որդին Սմբատայ և եղբայր Աշոտոյ, որ էր խաղաղարար և վանաշէն. սա շինեաց զկաթուղիկէն յԱնւոյ և զՀռոմոսի վանքն և զայլսն։ Տէր Եղիշէ յամս Է։ Տէր Անանիա Մոկացին յամս ԻԲ։ Սա եւ ոչ սակաւ աշխատի և հոգայ վասն Գանձասարու ամենց Կաթուղիկոսաց լրութեանն և ապստամբութեանն, մինչև նուաճէ վերջապէս։ Ի սորա Ը ամին թագաւորէ Աշոտ որդին Աբասայ, որ Ողորմածն կոչիւր։ Յերկրորդ ամի թագաւորութեանն սորա, կին սորայ Խոսրովանոյշ թագուհին շինէ զվանքն Հաղպատու է ՅԴ թուոյն մերոյ. և յետ Ժ ամի նոյն շինէ զՍանահնոյ վանքն։ Տէր Վահան Հերձուածող (որ) ընկեցեալ եղև, յամս Ա։ Տէր Ստե-

փանոս տեղակալն Մաշտոցին, յամս Բ. Տէր Խաչիկ յամս ԻԱ։ Ի սորա Թ ամի Թագաւորէ Հայոց Սմբատ Շահնշահ որդին Աշոտոյ Ողորմածին։ Սա պարըսպէ զքաղաքն յԱնի և ըստ արժանւոյ թագաւորութեան պայծառացուցանէ։ Եւ սկսանի շինել զսուրբն Գրիգոր զարմանալին, և ոչ կարաց կատարել. յետոյ կին Գագկայ Թագաւորին կատարէ։ Ի սոյն ժամանակս և Վահրամ իշխանն իշխանաց շինէ զուխտն Մարմարաշէն։ Այս Սմբատ Շահնշահն, (որ և Տիեզերակալ կոչեցաւ) զեղբայր իւր Գեորգին թագաւորեցուցանէ ի Վիրս ի ՆԼԵ թուոջն մերոյ, որ եղև սկիզբն Վրաց թագաւորութեան։ Տէր Սարգիս յամս ԻԵ։ Ի սոյն ամի և թագաւորէ Գագիկ՝ որդին Աշոտոյ՝ եղբայր Սմբատայ։ Տէր Պետրոս գետադարձն, յետ և յառաջ, յամս ԽԲ։ Ի սորա Զ ամին Թագաւորէ Յովհաննէս որդին Գագկայ, որ և Սմբատն կոչիւր։ Ի ժամանակս յոյս ի ՆՀ թուոջն մերոյ, Սենեքերիմ արքայն Վասպուրականի, նեղեալ ի Տաճկաց՝ ետ զերկիրն իւր Յունաց Կայսերն Վասլի, և էառ ի նմանէ զՍեբաստիա, յոր և եկեալ բնակեցաւ, և անդ մեռաւ։ Սա շինեաց զվանքն սուրբ Նշանին անդ։ Ի ՆՁԶ թուոջ մերոյ անկաւ գժտութիւն ի մէջ Պետրոս Կաթուղիկոսին և Յովհաննէս Թագաւորին. վասն որոյ գնաց Կաթողիկոսն ի Վասպուրական, յոր եկաց ամս Դ. և թագաւորն բերեալ զԴէոսկորոսն ի Սանահնոյ՝ արար Կաթուղիկոս, և բերեալ զՊետրոսն եդ ի բանտի ԺԸ ամիս։ Եկեալ Կաթուղիկոսն Աղուանից՝ արար հաշտութիւն, զՏէր Պետրոսն եդին յաթոռ իւր, և զԴէոսկորոսն առաքեցին յիւր տեղին։ Ի ԻԶ ամի Տէր Պետրոսին թագաւորեցուցանեն յԱնի զԳագիկ որդին Աշոտոյ, որ ոչ կարաց վարել զթագաւորութիւնն։ Զսա տարան ի Կոստանդնուպօլիս Յոյնք պատրանօք իշխանօք, և անդ սպանին, և ինքեանք տիրեցին Հայոց յամս ԻԳ։ Ապա ի թուոջն մերոյ ՇԺԳ եկն Ալփասլանն անիծեալ՝ էառ զԱնի, և ընդ ձեռամբ արար զայս։ Եւ բարձաւ աստանօր թագաւորութիւնն Բագրատունեաց իսպառ։ Յառաջ քան զայս, թագաւորն Յունաց Կոստանդին լսելով զբարի համբաւ Պետրոս Կաթողիկոսին, հրաւիրէ ի գնալ առ ինքն. որ և ի ՇԴ թուոջն մերոյ օրհնէ զքեռորդին իւր զտէր Խաչիկն ի տեղի իւր Կաթուղիկոս, և ինքն գնայ ի Պօլիս. յուր և կեցեալ յամս Դ, դառնայ ի Սեբաստիա, և անդ վախճանի ի ՇԸ թուոջն մերոյ։ Տէր Խաչիկ՝ քեռորդին Տեառն Պետրոսի՝ յամս Ը։ Հայոց թագաւոր ոչ գոյ։ Վասն որոյ Տուկիծ ազգին թագաւորն Յունաց տարեալ զսա ի Պօլիս վասն ի յիւրեանց աղանդն դարձուցանելոյ և խափանելոյ զԿաթուղիկոսութիւնն Հայոց, և վասն ընչից Տեառն Պետրոսին, շատ նեղութիւնս հասուցեալ և ի հուր արկեալ, ոչինչ կարաց առնել. զի զերծեալ Աստուծով, դարձաւ ի Սեբաստիա, և անդ վախճանեցաւ։ Տէր Գրիգոր Վկայասէրն, որ Վահրամ կոչիւր, որդի

Գրիգորիս Մագիստրոսի իշխանին Բջնեցւոյ։ Սա ո՛չ եկաց ի յաթոռն, այլ գնաց ի Պոլիս վասն թարգմանութեան գրոց, անտի ի յԵրուսաղէմ և յԵգիպտոս։ Վասն որոյ եդին յաթոռն յԱնի միացորդք Հայոց զտէր Բարսեղ ազգական նորին վկայասէրին։ Արդ ի սոյն ժամանակս նստան չորս Կաթուղիկոսք Հայոց, Տէր Բարսեղն յԱնի, Տէր Գրիգոր Վահրամն ի յԵգիպտոս, Տէր Պօղոսն ի Մարաշ, և Տէր Թորոսն ի Հոնի։ Վասն որոյ և Թիւք սոցա անհաւասարի գրով՝ ոչ ուղղապէս գտին ի պատմագիրս։ Այլ և ի սոյն ժամանակս զօրացեալ իշխանքն Հայոց ի Կիլիկէ, որք ի Բագրատունեաց և ի Ռէնեքերբեանց, սկսան բռնանալ մինչև և թագաւորել ժամանակս ինչ։ Որոց առաջինն էր Ռուբէն, ի ՇԻԵ կամ աւելի և պակաս թուաջըն մերում։ Տէր Գրիգոր Տղայն, ազգական մերձնոյն Վահրամայ և Բարսղի, եղբայր Ներսիսի շնորհալւոյն, որ ի թուոջն մերոյ ՇԿԶ նստի Կաթուղիկոս յԱնի յամս Ծ։ Սա էր հեզաստանութեամբ (Թէպէտ էր կատարեալ և շնորհալի)՝ մինչ նստաւ, և փոխեաց զաթոռն ի Հռոմկլայն առ թագաւորսն մեր ի Կիլիկէ։ Վասն որոյ Աղթամարու Առաջնորդ Դաւիթ վարդապետն ապստամբեալ նստի կաթողիկոս յԱղթամար, որ մնայ մինչև ցայսօր։ Զկնի Ռուբէնի նստի որդի նորա Կոստանդին։ Զկնի սորա որդի սորա Թորոս, զկնի սորա Լևոն թագաւորք։ Տէր Ներսէս շնորհալին՝ եղբայր Գրիգորի՝ յամս Է։ Զկնի Լևոնի որդին Թորոս, յետ նորա եղբայր նորա Մլեհ, յետ նորա Ռուբէն, յետ նորա Լևոն, որ յերկուց թագաւորաց ընկալաւ զթագ, և եղև անուանի։ Տէր Գրիգոր տղայն՝ եղբօր որդի Ներսէսին՝ յամս Ի. որ և Քարավէժ ասի։ Տէր Գրիգոր Ապիրատն՝ եղբայր մերձնոյն՝ յամս Ը։ Տէր Յովհաննէս մեծաբարոյն յամս Ը։ Ընկեցաւ զսա և գնեն զԴաւիթ յամս Բ. յետոյ զնոյն Յովհաննէս հաստատեն վերստին յամս Ժ։ Տէր Կոստանդին Բարձրաբերդցին յամս ԽԷ։ Յետ Լևոնի գնեն թագաւոր զՖիլիպ Փռանկ։ Յետոյ սպանեալ զսա գնեն թագաւոր զՀեթում։ Ի սոյն ժամանակի՝ ի ՈՀ թուոջն ել Թաթարն և աւերեաց զբոլոր աշխարհս։ Զորոյ որպիսութիւնն տես ի Կիրակոս պատմագիրն. և յայսմ միջոցի սկզբնաւորեցաւ Օսմանեան թագաւորութիւնն ի յՕսմանէն՝ ի ՈՂ թուոջն։ Զի ի Մահմետէն մինչև ցայս վայր՝ Սուլթանք և Խալիֆայք կոչէին, այսուհետև թագաւորք անուանեցան՝ ի յՕսմանէն սկսեալ։ Տէր Յակոբ Տարսոնացին կեցեալ յամս ԺԹ, յետոյ աքսորեցին։ Ի ՁԾ թուոջն մերոյ Մսրցին գայ ի վերայ Սսայ, և շատ աւերս առնէ, զորդիս Հեթմոյ թագաւորին զԹորոս սպանանէ և զԼևոն գերէ։ Յետ Թ ամի ազատեցեալ գայ, և Հեթոմ զսա կարգէ թագաւոր, և ինքն հրաժարեալ կրօնաւորի։ Կրկին ի սորա ժամանակին գայ Մսրայ Սուլթանն ի Կիլիկէ, և աւերէ և գերէ զաշխարհն ի ՁԾԹ թուոջն։ Տէր Կոստանդին Ախթամարցի, որ Գ ամ, և սա աքսորեցին։

Թագաւորէ Հայոց զՆին Լեւոնի Հեթում, յետոյ գայ յՆրուսաղէմ կրօնաւորի։ Տէր Սահականնոս յեկեղեաց գաւառէն յամս Գ։ Ի ՉԽԲ թուականի մերոյ՝ ի յերրորդ ամին սորա գայ վերստին Սուլթանն Մսրայ ի Կիլիկիա, աւարէ և գերէ խաղաս, զԿաթուղիկոսն և զբուրս Այն Լուսաւորչին և շատ սրբութիւնս տանի ի Մսր։ Եւ բառնայ ի Կիլիկիոյ զԿաթողիկոսութիւն։ Եւս պայծեալ նստի ի Սիս Գրիգոր Անաւարզեցի յամս ԺԳ։ Թագաւորէ Հայոց Լեւոն՝ որդի Թորոսի. յետ սորա թագաւորեն Թորոս, Սմբատ, Կոստանդին, և Լեւոն, ի սակաւ ժամանակս։ Տէր Կոստանդին Հերձուածող յամս ԺԵ։ Ընդ ամին և թագաւորէ Օշին եղբայր Հեթմյ. յետ սորա Լեւոն որդին։ Այս Հերձուածող Կաթողիկոս և Օշին թագաւոր զՀալածանս յարուցին ի վերայ ուղղափառաց, որպէս զԹագաւորս պղծեաց, յորոմ շատք մեռան։ Տէր Կոստանդին Լամբրոնացին յամս Ե։ Տէր Յակոբ Սսեցին՝ քեռորդի մեծին Գրիգորի՝ յամս ԺԴ։ Զսա աքսորեցին՝ և եդին զՏէր Մխիթարն յամս ԺԴ։ Եւս Մխիթարայ դարձեալ նստաւ վերոյ Յակոբն յամս Գ։ Զկնի Լեւոնի թագաւորէ Կոստանդին։ Յայս միջոցիս էր Յոհան Քռնեցին։ Տէր Մեսրոպ յամս ԻԶ, որ եբարձ զջուրն ի սուրբ խորհրդոյն և հերքեաց զԱխոթարմայութիւնն, որ մուծեալ էր ի Հայս ի Կոստանդին Հերձուածողէն և յՕշին թագաւորէն։ Թագաւոր Հայոց Կոստանդին, յետոյ և միւս Կոստանդին, յետոյ և միւս Կոստանդին, և միւս չորրորդ Կոստանդին, յետոյ Լեւոն որդի բրնձին։ Առաս եկն Սուլթանն Մսրայ ի ՊՀԲ թուականի մերում, և գերեաց զԼեւոն և զկինն, և զամենայն Կիլիկիա առաւ ի Մսրւոյ վերջացաւ թագաւորութիւնն Կիլիկեցւոց, ընդ նմին և Կաթողիկոսութիւն. զի ի վախճանել Տեառն Մեսրոպայ, ի ՊԼԳ թուականի մերոյ, նստան թէպէտ ի Սիս ԺԲ Կաթողիկոսունք ևս, սակայն աննշանք և անհամբաւք, որք են՝ Կոստանդին, Պօղոս, Թէոդորոս, Կարապետ, Դաւիթ, Կարապետ, Յակոբ, Կոստանդին, Գրիգոր, Պօղոս, Կոստանդին և Յովսէփ, մինչև ի ՊՂ թուականի մեր, յորում շնորհօքն Աստուծոյ վերանորոգեցաւ սուրբ Էջմիածին, յորում նստաւ Տէր Կիրակոս։

ԳԼ. Գ.

Յաղագս թէ ո՞յք եղեն վերանորոգիչք և բարեկարգիչք սրբոյ Աթոռոյս Էջմիածնի. Եւ թէ որպիսեաց որք է սուրբ Աթոռոյս Նստօղն, յորում և ցուցանին կաթողիկոսութեան այնոցիկ միջոցին ի Կիրակոսէ մինչև ի Մովսէս Սիւնեցին։

Արդ յայսքան միջոցումս՝ յորս Կաթողիկոսունքն ի Դվին և ի յԱնի նստան, եղեալ ի յԱթոռոյս Էջմիածնի գտանէին վանականք և կրօնաւորք

թէ և կարի սակաւուք և գծուծք։ Իսկ խմբագրքն ի յամն ՑԻԴ՝ յորս նըստան ի Սիս, խապառ մնաց ի յանմայութեան մինչև ի ՊՂ թիւն մեր. յորում վերստին զթացաւ Տէր ի յիւրակերտ Աթոռն, և նորոգեաց. յորում սկզբանն նստաւ Կիրակոս Ճգնազգեաց Հայրապետն։ Ուրեմն նախ և յառաջ անհուն և անհամար է բարերարութիւն սորա Լուսաւորչին մերոյ յորոյ ձեռն հրաշակերտեցաւ նախապէս սուրբ Աթոռս Էջմիածին, և լուսաւորեցաւ ազգ մեր հաւատով Աստուածպաշտութեան, և նորին որդւոց և Թոռանցն, և նմանեաց նոցին, որովք սնաւ և զարգացաւ և պայծառացաւ պէս պէս շնորհօք և հոգևորական կարգօք, նոյնպէս և բարեպաշտ և Քրիստոսասէր Թագաւորացն մերոց և իշխանացն, որովք մնաց հաստատուն և պահեցաւ ապահով յամենից Թշնամեաց և ապականչաց. քան զորս ոչ ունիմք բաց յԱստուծոյ բարերար այլս Հայոց. երկրորդապէս ոչ սակաւք են բարերարութիւնք և այնց Հայրապետացն մերոց, որք զկնի անմայութեան սորայ Աթոռոյս՝ և անտիրանալոյ Ազգիս մերոյ, վերստին նոր նորոգեցին զսա՝ և պայծառացուցին քան զոր էին, և զԱզգըս մեր ցրուեալ և անիշխանացեալ վերաժողովելով ընդ թևօք սորին պահպանեցին ի հոգևոր և ի մարմնաւոր Թշնամեաց, որք որպէս Զօրաբաբէլ եղեն մեզ յիւրաքանչիւր ժամանակս զկնի Սողոմոնի։ Եւ մանաւանդ ի Դվին, յԱնի, և ի Սիս նստողք Հայրապետքն ի ժամանակս իշխանութեան մերայնոց Թագաւորաց և իշխանացն էին, որովք նստէին, և որոց օգնականութեամբն կառավարէին զգործս, և վարէին զՀայրապետական իշխանութիւնն, որք որպէս թէ՝ ի վարդէ և ի մանուշակէ կազմէին զդեղս առողջարարս։ Իսկ յետինքս՝ որք վերանորոգելով զսուրբ Աթոռըս ի սմա եդին զՀայրապետականն Աթոռ՝ ի ժամանակս իշխանութեան տաճկաց, և օտարաց, և բարբարոս Թշնամեաց էին, որք որպէս թէ՝ ի մահացուցչաց առնուին զդեղս կենաց անձնամատն վշտակրութեամբ։ Վասն այսորիկ և առաջինքն որովհետև առ յինքեանս ունէին առ ձեռն պատրաստ զմարմնաւոր զհրամանատուսն և դիւրութեամբ առնուին զոր ինչ և կամէին, ոչինչ արարին զփոյթ զարձանագրութեանց վասն ապագայիցս, յորոց ոչինչ ունիմք ահա յետինքս զգիր մի օգտաւոր և որպիսածանոյց (ո՞ գիտէ, թերևս լեալ են իցեն, անհետացեալք իցեն, որք թէ լինէին և՛ս, ոչինչ օգնէին այժմ, որովհետև այլայլեցաւ իշխանութիւնն). Իսկ յետինքս որովհետև դժուարաւ և բազմաւ նեղութեամբ, և ի հազարից խնդրելեաց զմին հազիւ առ ձեռն բերէին ի հեռի, յօտար, և ի բարբարոս տերանց, բազմաւ հոգունակութեամբ ի գիր արձանացուցին՝ և մեզ ապագայիցս թողին, որք ահա՛ որպէս թէ նոցին արձանագիր աւանդութեամբքն վարեմք զժամանակս մեր որքան և իցէ։ Որոց ամենից յիշա-

տանն օրհնութեանց եղիցի ։ Արդ որպէս ասացաք ի ՉՂ թուին մերոյ վերստին հաստատեցաւ սուրբ Աթոռս Էջմիածնի ի յիշխանութեան Տաճկաց (Պարսից) Ջհան—շահ Թագաւորին Թաւրիժու, յորում Կաթուղիկոս Նախ Կիրակոս, ապա Գրիգոր Մակուեցին ի ՉՂԲ թուոջն։ Արդ՝ մինչև ի յայս ժամանակ՝ ի սուրբ Աթոռոջս ամենևին ոչ էր մնացեալ յիշատակագիր մի, կամ արքունական, և կամ դատաւորական, կամ ղուղուշ մէէց 1) և այլոց այսպիսեաց, և կամ էխտօհնամայ 2) Հայերէն, և կամ Տաճկերէն. Այսուհետև սկսան Կաթուղիկոսունքն յիւրաքանչիւր ժամանակս նորոգել զհին աւուրցն անցեալսն, և կամ նորապէս առանալով առաւելուլ զայգիս, զանդս, զմիլքատան գեղորայս, և զայլ այսպիսիս, արքունական և դատաւորական գրովք տաճկաց, զորս ունի ահա՛ սուրբ աթոռս. զորս յիւրաքանչիւր տեղւոջն արձանագրեցաք գրելով յառաւել յառաւել՝ թղթովք, ժամանակօք, դիտաւորութեամբք և որո՛ց ձեռամբք և ժամանակօքըն։ Վասն այսորիկ ասաք կարճառօտիւք խօսելով՝ դարձուցուք զբանս մեր ի յառաջակայ մնացեալ պատմութիւնս՝ կարգաւ ի մեզ հասուցանելով ։

Նախապէս Գրիգոր Կաթուղիկոսն Մակուեցի, որոյ յաւուրս Նստիւր ի Թաւրէժ Թագաւոր Ջհանշահն։ Եւ ի սուան ամի Հայրապետութեան սորին, ի ՋԲ թուոջն մեռաւ էառ և զԿոստանդնուպօլիս Սուլթան Մահմետն ի Յունաց։ Այնուհետև տիրեցին խպառ Տաճիկք Յունաց՝ Հայոց և Պարսից երկրաց միանգամայն, և բարձաւ իշխանութիւն քրիստոնէից։ Վասն որոյ այնուհետև ամենայն գործակալք և գործք քրիստոնէից, թէ հոգևորք և թէ մարմնաւորք, սկսան հրամանաւ և հրամանագրովք Տաճկաց կարգել և կատարել ։ Արդ որպէս ասացաք, Գրիգոր Կաթուղիկոսս այս ունի զաշխատանս ի սուրբ Աթոռոջս. քանզի նախապէս սա նորոգեաց զշինուածս սորոյ Աթոռոյս. ի ներքուստ և արտաքուստ, զմիլքատան գեղօրայս առնելով հաստատուն փէշքաշական 3) և դատաւորական գրովք տաճկականօք, որք ահա՛ կան առաջին, զորս յիւրաքանչիւր տեղւոջն տեսցուք։ Իսկ զկնի սորին մինչև ի Մօսէս Կաթուղիկոսն Սիւնեցի՝ նստող Կաթուղիկոսունքն ի դառնաշունչ բռնանաց ժամանակացն ոչ ինչ ունին արարեալ գնչանաւոր բարեբարութիւնս ինչ գրելի ։ Եւ յա՛յսքան միջոցս զրկեալ սուրբ Աթոռս ի վաս անցք ընթանայր օր աւուր՝ և յանշքութիւն։ Ապա զկնի Տեառն Գրիգորի՝ Տէր Արիստակէս ի ՋԴ թուոջն։ Տէր Զաքարիա ի ՋԺ թուոջն։ Սա նախ Կաթուղիկոս գոլով Աղթամարու, յետոյ ի գալն Ջհանշահ Թագաւորին ի Թաւրէժ, գնայ սա առ նա ընծայիւք, յորմէ և առնու զԿաթուղիկոսութիւն Էջմիածնի, ընդ նմին և զԱջ սուրբ Լուսաւորչին, ըղ-

1) Կալուածագիր: 2) Անփոփոխանագիր կամ ստացուածագիր: 3) Դատաւորական:

Խաչուլած 1) և զԱւրարն, և զայլ յԷջմիածնին նստի Կաթուղիկոս. յետոյ ի ՋԺԱ թուին առեալ զսուրբ Աջն գնայ վերստին յԱխթամար. Յետ Զաքա-րիայի՝ Տէր Սարգիս ի ՋԺԵ թուին. Տէր Յովհաննէս ի ՋԽԴ թուին. Ի ժամանակս սորա սուրբ Աջ Լուսաւորչին յԱխթամարու եկն ի սուրբ Էջ-միածին՝ ձեռամբ Վրթանէս եպիսկոպոսին Շահապունեցւոյ ի ՋԻԶ թուին. Տէր Սարգիս ի նոյն թուին ի ՋԻԵ. Ի սորա ԺԶ ամին, ի ՋԽ թուին, սկիզբն առնու թագաւորութիւն Պարսից ի Շխօձաղէն, որոյ առաջինն է Շահ-Իսմայէլն, որ թագաւորեաց յամս ԼԶ. Սա էր որդի Շխ-Հէյտարին՝ որդւոյ Շխ-սէֆուն ի հօր կողմանէն, և ի մօր կողմանէ՝ քեռորդի Եաղուպ թագաւորին՝ թոռան Ջհանշահին Դաւրիժու. Զկնի որոյ թագաւորեաց որդին սորա Շահ-Թահմազն, յամս ԾԱ. Տէր Արիստակէս ի ՋԽԱ թը-ւոյն. Տէր Թադէոս ի ՋԽԸ թուին. Տէր Եղիսէ ի ՋԾԴ թուին. Տէր Ներսէս ի ՋԾԵ թուին. Տէր Զաքարիա ի ՋԿԴ թուին. Տէր Սարգիս ի ՋԿԹ թուին. Տէր Գրիգոր ի ՋՀԵ. Տէր Ստեփաննոս ի ՋՂ թուին. Տէր Միքայէլ ի ՌԶ թուին. Այս Միքայէլս նախանձեալ ձեռնեաց զեղեալս Աղուանից և Ախթամարու Կաթուղիկոսացն, որք կամէին տանուծել յԱ-թոռս սուրբ Էջմիածնին. Զի Աղուանիցն կամէին զՆախիջևան, զԳեղար-քունի, զԼօռիան, զԱկսուս, և զԼօռի. իսկ Ախթամարայն զԽոյ և զՍալ-մաստ, զՎան, զՑասիթ, զԱրճէշ, զԽլաթ, զՄուշ և զԲաղէշ միմեանս զգուշել ի վիճակ. Որոց ալղագաւ եհան զհաստատուն Խոլայիս 2) ի Շահ-Թահմազէն, զի այս յիշեցեալ վիճակքս զԿենձէ, զԲարդայ և զՋաւախա-ներն ևս յԷջմիածնի են, որոց ոմն որ իշխեսցէ ձեռնադրել. Որ առեալ զայ նոյն Հրամանն ի սուրբ Աթոռոյս, որպէս անցեալ յիշուած աղդունցն ի ժ-ղովին. Զկնի Տեառն Միքայէլի՝ Տէր Բարսեղ, Տէր Գրիգոր, և Տէր Ստեփաննոս ի ՌԺԶ թուին. Տէր Թադէոս և Տէր Առաքել ի ՌԻԵ թուին. Տէր Դաւիթ ի ՌԼԵ թուին. Տէր Մելքիսեթ ի ՌԽԲ թուին. Տէր Սրապիոն ի ՌԾԲ թուին. Տէր Սահակ ի ՌԿԴ թուին. Տէր Մով-սէս Սիւնեցին ի ՌՀԸ թուին. Արդ ի վերոգրելոցս՝ և մնացեալք զկնի եպիս-կոպոս Կաթուղիկոսացս՝ մինչև ի Յակոբ Ջուղայեցին, ով՝ս զամենս որդի-ութիւնս ի յԱռաքել պատմագրէն, և ի Յակոբայ մինչև ի յԱղէքսանդր Ջուղայեցին ի Զաքարիա Պատմագրէն.

1) Խաչփոռ: 2) Հրամանագիր, կամ Թագաւորական Հրովարտակ:

ԳԼ. Գ.

Յորում ցուցանի [illegible] Աթոռոյ ի [illegible] [illegible], և [illegible] նոցին [illegible]։

Արդ ի հատանելոյ թուականին մերոյ ի ՌՀԸ, յորում ժամանակի երկիրս արևելեան և սուրբ Աթոռ էր ընդ իշխանութեամբ արքային Պարսից Շահ-Աբասին մեծի, որոյ հրամանաւն և մանաւանդ Աստուծոյ նախախնամութեամբն և Հոգւոյն սրբոյ առաջնորդութեամբն [illegible] սրբոյ Աթոռոյս՝ ի ՌՀԶ թուին Մովսէս Սիւնեցին [illegible]։ Եւ ի մահուանէ Շահ-Աբասին [illegible], ի նորին թուին [illegible] Շահ-Սէֆին; [illegible] ի ՌՀԸ թուին մերում, և ի թագաւորութեան Օսմանեանց Սուլթան Մուրատին։ Սա էր այր հզօրագոյն, առաքինազարդ, և բնական շնորհաց Հոգւոյն սրբոյ, սիրեցեալ յԱստուծոյ և ի մարդկանէ, որ ի նորին յԱթոռ սուրբ, որպէս թէ նոր [illegible] ի հիմանէ նորոգեաց զսուրբ Աթոռս՝ և [illegible] Հոգևորական կարգօք և մարմնական պիտոյիւք։ Որ զկնի [illegible] Լուսաւորչին մերոյ և [illegible] և Թարգմանչացն մերոց, յոյժ Հայրապետացն ոչ այն եղև երախտաւոր և բարերար սրբոյ Աթոռոյս և [illegible] մերոյ նման սորին, և զկնի սորին յաջորդող Հայրապետացն Փիլիպպոսի և Յակոբայ, զորոց ի սկզբան [illegible] ասացաք։

Արդ այս երանելին Մովսէս [illegible] յԱթոռոյս զհարկս [illegible]՝ 1) որ յառաջնոյ [illegible] հարկ էր [illegible] ի վերայ սրբոյ Աթոռոյս՝ յամի յամի տալ [illegible]։ [illegible] և [illegible] կարծեցեալ, զի [illegible] հարկս [illegible], [illegible] ի [illegible] հարկս ոչ [illegible], և մանաւանդ նորա զհնազանդ [illegible] ի վերայ սրբոյ Աթոռոյս։ Այլ և [illegible] սրբոյ Աթոռոյս [illegible] ի [illegible], և [illegible] ի [illegible] սրբոյ Աթոռոյս [illegible] և [illegible], և ի [illegible] [illegible] և [illegible]։ Ի [illegible], [illegible] Աստուծոյ, [illegible] և [illegible] և [illegible] և [illegible] [illegible]։ [illegible] և [illegible], [illegible] և [illegible]։ [illegible] և [illegible] Աթոռս՝ [illegible]։ Սա [illegible] և [illegible] Աստ-

1) [illegible]

յաղթեաց ամենեցուն հաստատուն յաւուրս և Աստուածահաճոյ վարուք։ Եւ զ…իւս ամարանոցն զանազանեցաւ, նորոգեաց և պայծառացոյց զվանս-քայս և զեկեղեցիս. որ և զվանսն սրբոյն Սահականեանց՝ որ ի Հաղբա-ձորն՝ ի հիմանէ նորոգեաց զեկեղեցին և զխուցսն ի վարդապետութեան իւրում։ Եւ ապա գնաց ի յԱսպահան առ փոքր Շահ-աբասն։ Ցարձէ և յայժմ սկսեալ՝ կառ զմեր գեղջ վեց դանկ մուլքն վերստին առաքել հրամանագրովք, և դարձաւ յԱթոռն. Եւ յետ սակաւիկ գնաց և զմուլքս այլոց գեղօրէից և յաւել զգիրն սորա անթառայս հաստատուն Ղազարջանօք և վախճանական գրովք. որք գան ի սուրբ Աթոռոյս, և զայլս բազումս պայծառիս բարերարութիւնս, զորս յիւրաքանչիւր անդուոջն տեսցես։ Այլ և եհան զջուրս երկուս (որ ֆանտան ասի) ի ներքոյ երկրի, ի միջոյ արտաքոյ և հեռաւոյ ի գետոյն կուրէ, զոր հանեալ ի վերայ կոյս գեղջ միոյ, որով ասագին արտորայք բազումք, ուր և շինեաց զգետք ծովակս, ընդ որով և կանգնեաց զխրասլացս և զդինոս. Իսկ զմիւսն եհան ի մէջ սորոյ Աթոռոյս ի վայելչութիւն սորին։ Որ եղանէ ի հարաւակոյս ի ներքոյ զրանին, յորոյ վերայ շինեաց և զխրաղաց մի բազմաօգուտ, որ ոչ երբէք խափանի։ Այլ և շինեաց զերիս ծովակս ևս, զմին ի վեր կոյս հանդեպ Մայր-Տաճարին գեղջն՝ մեծ և բազմախարճ 1), զերկրորդն ի յարևելակոյս Ղափայլի կոչեցելոյ՝ փոքրագոյն. և զերրորդն՝ քան զառ մեծագոյն՝ ի վերայ կոյս ի դրան Մանկատարի այգւոյն, որք ոչ սակաւ ամենին օգտութիւնս այգեաց և արտորէից։

Սորա ի ժամանակս սորին յառաջացաւ ուսուցանել մի յերկրէն Երևանու՝ Ոսկեփորիս անուն, այր լիրբ և անաստուած, որ ուրեմն ընկալեալ ի Կաթողիկոսէն զսէր և զընտրողութիւն, այնքան կատարէր և յաւելոյր զչարութիւն բազմամբք։ Մինչ զի միաբանեալ և երկիցս և երիցս խրատական պատուէր ոչ զգաստացեալ, յետոյ ի պատիժս մնաց իրաւամբ։ Այս Ոսկեփորիս եղեւ իւրեան համախոհ և զոմանս ուսուցանէր (որք վասն նոյնապէս անկարգութեանց իւրեանց քանիցս յանդիմանեցեալք էին ի Կաթողիկոսէն,) որք գնան առ Եղիազար վարդապետն Հռոմկլայեցին (որ Պատրիարգ էր Երուսաղէմի) թէ, եկ ի սուրբ Աթոռս, մեք զքեզ Կաթողիկոս նստուցանեմք աստ, զրկել և զրպարտանս բազումս ի Յակոբայ Կաթողիկոսէ։ Եւ ինքն Ոսկեփորիսն ևս զինի թղթոյն եկեալ գնաց առ Եղիազարն։ Եւ Եղիազարն ևս յօժար գոլով՝ ժողովէ զոմանս ուսուցիչս առ իւր և առնու՝ ի Բերիա քաղաքն, և օծանէ Կաթողիկոս. որք ընդ Ոսկեփորիսին խառնեալ առեալ յարքունիս Օսմանցւոց յամէ յամ ՌՃ ղուրուշ. և հրամանն

1) Խարճ, ծախք:

հանեն՝ զի ի Պարսից կուսէ ամենեքին սեւագլուխ միով անցցէ ի հողն Օսմանցւոց. Այս զՊափայեցի Մարտիրոս վարդապետն՝ (որ էր Պատրիարք Կոստանդնուպօլսոյ և ի նոյնոյ Յակոբայ Կաթողիկոսէն լեալ Եպիսկոպոս. բարեպաշտ առաջնորդք իշխանք, և ժողովուրդք երկրին, ի մի եկեալ առաքեցին ի յԷջմիածին՝ ի հրաւիրել զՅակոբ կաթողիկոսն ի Կոստանդնուպօլիս՝ առ հոգալ վասն սրբոյ Աթոռոյն Էջմիածնի. Որ և առեալ ընդ իւր զթագաւորական հարաջ չէրէֆն 1) Փիլիպպոս Կաթողիկոսին՝ (զի դեռ ինքն չունէր) եկեալ գնաց ի Մեծն Պոլիս, և առ դրան արարեալ Սուլթան Մահմատ թագաւորին, Նաւուծով ամօթալից արար զներհակսն իւր. զի թագաւորն եւս սմա զհրաման Կաթողիկոսութեան արքունական գրով, և զներհակսն պատժել հրամայեաց. առ յոր եկեալ Եղիազարն միաբանօքն՝ Մեղայ գոչեաց և հնազանդեցաւ. Յայս եկեալ փառաւորապէս Յակոբ Կաթողիկոսն դարձաւ ի սուրբ Աթոռս. Եւ յետ այնորիկ հարկեցեալ ի բազմաց պակասութեանց և մանաւանդ ի պարտատեարցն Ռոսփիրեսի (զորս արարեալ էր նենգութեամբ յանուն սրբոյ Աթոռոյս յաթոռակալութեան իւրում,) զզուեցեալ Կաթողիկոսին՝ եկ և գնաց յերկիրն Յունաց զի թերևս զօգնութիւնս գտցէ. և հասեալ ի Կոստանդնուպօլիս քաղաքն, և անդ փոխի առ Քրիստոս ի ՌՃԻԹ թուին. Որ և թաղեցաւ ի գերեզմանատանն Բէկ-օղլի կոչեցեալ. Ունի հօգացեալ և զգրեանս արքունականս և դատաւորականըս ազատարարս, զորս յետոյ ի տեղւոջն ասացուք.

Վասն Եղիազար կաթողիկոսին

Տէր Եղիազար Հռոմկլայեցի (որ նախապէս օծեցեալ գոլով լռեալ կայր) Նստի ի ՌՃԼԱ թուին ի սուրբ Էջմիածին, ի թագաւորութեանն Պարսից Շահ-Սուլէյմանի, և Օսմանցւոց Սուլթան-Ահմատին. Սա էր այր ճարտարապետ և ճոռոմախօս, յաջողակ և ուշաւոր, յորմէ ամենեքեան երկնչէին թէ՛ մերայինք և թէ այլայինք. Մինչ զի զբազում պարտս սրբոյ Աթոռոյս՝ որք մնացեալք էին յառաջնոց, սա զամենայնսն անհետ արար՝ առնլով զներհակսն ի պարտատեարցն, և ազատեաց զսուրբ Աթոռս ի նոցանէ. Սա շինեաց զբազում եկեղեցիս և արար զնորոգութիւնս բազմաց վանօրէից. Նոյնպէս արար և ի սուրբն Հռիփսիմէ. և Գայիանէի զպարիսպն պատեաց, զգաւիթն շինեաց ի հիմանէ, և զխուցս բազումս ի բնակութիւն միաբանից տեղւոյն. Ի սուրբ Աթոռոջս, զԿաթողիկէ ի վերայ սրբոյ Իջման տեղւոյն կանգնեաց չորիւք սեամբք խամ 2) քարիւք, և հաստատեաց սեղան՝ զի

1) Հարաջ — շերիֆ, գիր, հրովարտակ թագաւորական: 2) Անտաշ, հասարակ. ելլն:

Պատարագ մատչիցի։ Ձերկուս կողմունս ի միջոյ տաճարին Հիւսիսոյ և Հարաւոյ՝ բարձրացեալ յերկրէ, (որք յառաջ հաւասարք էին յատակի տաճարին,) և արար սեղան ի պատարագ մատչիլ, որք են սրբոյն Ստեփաննոսի և սրբոյն Կարապետի խորանքն. կարեաց զմէջ եկեղեցւոյս հաստատուն վիմաքարիւք, զի մի՛ յառաջ մատչիցին խառնիճաղանճքն. ուր յեցեալք Միաբանքն կանգնին այժմ։ Շինեաց և զերիս զանգակատունս ի տանիս տաճարին, Յարևելս, ի Հիւսիս, և ի Հարաւ, գեղեցիկ յօրինուածովք. որովք եղեն հինգ կաթողիկէ ի տանիս տաճարին։ Եւ զայլ բազում բարութիւնս արար. Եւ այսպէս խորոտ կենօք միացեալ՝ փոխի ի Քրիստոս ի ՌՃԼԹ թուոջն մերում. և դնի ի յաջ կողմն գաւթի սուրբ Գայիանէին՝ զոր ինքն էր շինեալ։ Ունի և զգրեանս արքունական և դատաւորական հոգացեալ ի յօգուտ սրբոյ Աթոռոյս, զորս յետոյ յիւրում տեղւոջն գրեսցուք։

Վասն Նահապետ կաթողիկոսին:

Նստի ի սուրբ Էջմիածին Կաթողիկոս Տէր Նահապետ Ուրհայեցին ի ՌՃԽ թուոջն մերում, ի ժամանակս թագաւորացն Պարսից Շահ-Սուլէյմանին և Շահ-Հիւսէյնին, և Օսմանցւոց Սուլթան Ահմետին և Մուստաֆային։ Եւ սա էր նման Եղիազարու, (որոյ էր աշակերտ,) այր ճոռամախօս և փառապերճ, իշխան և ահարկու, յորմէ կասկածէին ամենեքեան։ Սա շինեաց զՏաճարն Շողակաթ կոչեցեալ ի Հիմանէ գեղեցկաշար վիմօք ընդ զանգակատանն և ընդ ամենայն շինուածոց նորին՝ արդեամբք Շոռոթեցի Աղամալ իշխանին։ Սա ի յԵրևան ի Ներքնակողմն բերդին հուպ Սարվանլար կոչեցեալ գեղջն՝ ծակեաց զլեառն ձորակին, ուր ընթանայ գետն Հրազդան, և ջաղխելով զվէմս, բանալով զխորափոր առուս մեծաւ աշխատութեամբ և անհամար դրամածախութեամբ՝ եբեր զջուր ի գետոյն Հրազդանի ի գեղս մեր ի յօգուտ այգիստանացն։ Շինեաց և զգեղեցիկ և զմեծածախ կամուրջն Օշականայ գեղջ ի վերայ Քասախ գետոյն՝ խարտեալ քարիւ։ Շինեաց զՁորագեղջ անապատն, զեկեղեցին և զխուցսն. գնեաց և զշրջակայ տունսն, և զներքոյ ձորոյն անապատի վայրսն ամենայն, որք արդէն են սրբոյ Աթոռոյս։ Շինեաց զԵրևանու երկու Եկեղեցիսն, Քանաքեռու, զԿոտոյին, և զայլոց բազմաց գեղօրէից եկեղեցիս խարտեալ քարիւ ի Հիմանէ։ Գրէթէ յերկիրս Երևանու որքա՛ն քարաշէն Եկեղեցիք կան՝ ըստ մեծի մասին ի սմանէ են շինեցեալք։ Արար և զայլ շինութիւնս և զօգտակար գործս յաթոռոջս և յերկրոջս։ Ունի հոգացեալ և զգրեանս արքունական և դատաւորական ի յօգուտ սրբոյ Աթոռոյս, զորս յիւրում տեղւոջն տեսցուք։

Այս ի ՌՃԽԴ թուոջն ի չորրորդում ամի Կաթողիկոսութեան սորին՝ Ջուղայու Առաջնորդ Ստեփաննոս վարդապետն թագաւորական գրով եկեալ ի Ջուղայէ՝ գայ յէջմիածին և նստի Կաթողիկոս, և զՆահապետն ընկենու յԱթոռոյն։ Իսկ Նահապետն եւս գնացեալ նորա ի Դավրէժ քաղաքն, և անդուստ վերստին բերէ զհրամանագիր Կաթողիկոսութեան իւրոյ ի Շահէն և յՕսմանցւոց թագաւորէն, և գայ նստի յէջմիածին ի ՌՃԽԶ թուոջն, և զՍտեփաննոսն դնէ ի կալանս, ուր և վախճանի իսկ ի ՌՃԽԷ թուոջն, զոր տարեալ թաղեն ի Խորվիրապայ վանքն։ Վասն որոյ ոչ սակաւ լինի խռովութիւն ի մէջ Ջուղայի սէւապխացն և Կաթողիկոսին մինչև ի ՌՃԾԴ թիւն մեր, յորում վախճանի Նահապետն և թաղի յաջակողմն գաւթին սուրբ Շողակաթի, զոր ինքն էր շինեալ։ Եւ նստի Աղեքսանդր Ջուղայեցի ի ՌՃԾԵ թուոջն մերում։

Վասն Աղէքսանդր/կաթողիկոսի:

Նստի Տէր Աղէքսանդր Ջուղայեցի Կաթողիկոս ի յէջմիածին, ի ՌՃԾԶ թուոջն մերում, ի թագաւորութեան Պարսից Շահ-Հիւսէինին, և Օսմանցւոց Սուլթան-Ահմատին։ Սա էր այր վանական, և տեղեակ Աստուածաշունչ գրոց, հանճարեղ և շինարար։ Որ զբազում հնացեալ շինուածս սրբոյ Աթոռոյս նորոգեաց. զձմեռան Սեղանատունն վերանորոգեաց կամարով և խարտեալ քարամբ։ Զդրնիկ այգին սրբոյ Աթոռոյս՝ որ է հանդէպ սրբոյն Հռիփսիմեայ՝ մեծացոյց ի կողմանցն և պարսպեաց։ Հաստատեաց բազմադիմի եղանակօք զսուրբ Աթոռս եկեղեցական զարդուք և արտաքին կահիւք և անօթովք։ Ցուցեալ եւս մուլքս և զարդիւնս արքունական և դատաւորական գրովք ի սուրբ Աթոռս, զորս յետոյ գրեցաք։ Եւ կեցեալ բարւոք քաղաքավարութեամբ՝ վախճանի ի ՌՃԿԳ թուոջն մերում։ Եւ թաղի ի սուրբ Աթոռս ի ներքոյ մեծի զանգակատանն, յաջակողմն դրան սրբոյ տաճարիս։

Վասն Աստուածատուր կաթողիկոսին:

Նստի Տէր Աստուածատուր Համադանցի Կաթողիկոս ի յէջմիածին ի ՌՃԿԳ թուոջն մերում, ի ժամանակս թագաւորացն Պարսից Շահ-Հիւսէինին, և Օսմանցւոց Սուլթան Ահմատին։ Սա էր այր հեզաբարոյ և հոգելի, շնորհաշատ և գեղեցկատես, ջերմեռանդ և արտասուաց. որ ի նորին՝ արար զբազում բարերարութիւնս սրբոյ Աթոռոյս և երկրիս. կրեաց և զբազում նեղութիւնս և զտառապանս։ Զի յաւուրս սորա վրդովեցաւ թագաւորու-

թիւնն Պարսից, և փոխեցաւ ի յԱղուանս։ Սա զարդարեաց զմէջն մեծի տաճարին. զի շինեաց և զսուրբ Իջման տեղն մարմարեայ քարիւ ի վերայ չորից մարմարեայ սեանց, և ծաղկեցոյց ոսկւով և պէս պէս երանգօք, և արար զարմանալիս անօթս։ Նմանապէս և զճակատ մեծի սեղանոյն արար մարմարիոնեայ. ապակեգործ բոլոր և ծաղկեաց զբոլոր տաճարս ի միջոյ կողմանէ։ Եւ զեկեղեցւոյ առաջնոյ Աւագ դրան միւն սիւնն (և ըստ ոմանց զչորեսին սիւնսն ևս) ի հիմանէ նորոգեաց։ Նորոգեաց սալիւ և զՅատակս մեծի տաճարին։ Շինեաց և զանտեստատունն քարիւ և կամարով, և եհան ջրհոր ի մէջն։ Այլ և ըստ ոմանց՝ հիւսիսոյ կողման գեղջս մերոյ զվերին մեծ ծովակն ի Քարաքիթն կոչեցեալ, մերձ Մօլլադուռան գեղջն, սա շինեալ է վասն սահման լինելոյ և սինօռ 1) անդաստանացն գեղջս մերոյ։ Հոգացեալ ունի և օգտաւէտ գրեանս աշխարհական և դատաստորական, զորս յետոյ գրեսցուք։ Եւ ապա ի ՌՃՀԴ թուոյ մերում փոխի առ Տէր, և թաղի ի գաւիթն սրբոյն Հռիփսիմէի՝ ի յաջ կողմն դրան Տանի՛ր, թէպէտ գրեցաք թէ վերին մեծ ծովակն նա է շինեցեալ, բայց յետոյ հաւատացաք, որ Ջուղայեցի Յակոբ Կաթուղիկոսն է շինեալ ընդ այլոց չորից ծովակացն, որպէս առաջաւ լիովին ի ԺԸ. գլուխն ի ճառս գրոցն։

Վասն Կարապետ կաթողիկոսին։

Նստի Կաթողիկոս ի սուրբ Էջմիածին Տէր Կարապետ Ջէյթունցին ի ՌՃՀԵ թուոյն մերում, ի ժամանակս թագաւորացն Պարսից Աղուան Մահմատին, և Օսմանցւոց Սուլթան Ահմէտին։ Սա էր այր ծեր և անձնեայ, մեծաշուք և առատաձեռն։ Յորոյ ժամանակն Օսմանցիք տիրէին երկրիս մերում մինչև ի Սուլթանիայ, որք ի ՌՃՀԴ թուին առին ի Պարսից մինչ Աղուանն եառ զԱսպահան ի ՌՃՀԱ թուին, և Ռուսումն եառ զԳիլան։ Սա եւս նկարել զպատկերս երկոտասան Առաքելոցն. ի ճակատ Աւագ խորանին և եւս ծաղկել ոսկեզօծ և գեղեցիկ գունօք։ Ունի հոգացեալ և զգրեանս օգտաւէտս, զորս յետոյ գրեսցուք։ Եւ մինչ ի ժամանակս սորա երկիրս մեր ընդ իշխանութեամբ Օսմանցւոց էր, ուստի և սա կարի յառաջադէմ և յաջողակ էր ի բանս և սիրելի ի նոցանէ. զԵրևանու մելիք Յակոբճանն ի կախաղանէն խլուցեալ ազատեաց ի մահուանէն։ Այլ և առն գովելոյ, շնորհաշատի և պերճիմաստի, Տեառն Սիմէոն Աստուածապանի վարդապետին Երևանցւոյ զմեծ և զարժանի արձանագրեցման

1) Սահման, եզր։

գործնոյ է զանց առնելի, որ էր ՌՃՀԴ թուոյն. մինչ Օսմանցին ի մերս կողս գնեաց և էառ զերկիրս մեր, յիշեալ Եփրեմն վարդապետն ի Կոստանդ-նուպօլիս նուիրակ էր սրբոյ Աթոռոյս, մեծաւ հաւատարմութեամբ զհրա-մանագիրս եհան ի Թագաւորէն ի վերայ սէր-ասքէրին 1) իւրոյ, զի ի յաթոռս ամենեքին ոչ մերձեսցին և մի՛ մնասցեն ինչ տայցեն, որպէս և եղև. Որ աշխա-նայն Հռոմի չերէքի- գոյ ի սուրբ Աթոռս. Այսպէս ի ՌՃՀԸ թուին փոխի Կարապետ Կաթողիկոսն առ Տէր, և դնի ի գաւիթ սրբոյն Հռիփսիմեայ ի նախապատրաստեալ կայս. Սա ի Հրամանին ի Մեծ Պոլիս ծնեալ Կաթողիկոս թեկնա-դրու. թեամբ և չար զխտուորութեամբ Բաղէշեցի Յովհաննէս վարդապե-տին (որ յայնմ ժամանակի Պատրիարք էր նոյնոյ քաղաքին Պոլսոյ). Բանզի նա ծանեալ զնա ի Կաթողիկոսն՝ որպէս ասացաք, և ինքն և իւրքն ձեռ-նադրեցան անդ Եպիսկոպոս. Եւ մինչ եսես զի ամենայն ընծից իւրոց աշխա-ժամանակ է լնանեցման, (զի տեսանէր զԿարապետ Կաթողիկոսն մեամբ և անտեղեակ օրինութեանց սրբոյ Աթոռոյս,) յառեալ և զայս չարու-թիւնս. զի զարդու ասաց Կաթողիկոսաց Թագաւորացն Օսմանցւոց ընդ ձեռ-ամբ իւրով արար. Յայնմ օրէ առ կարութիւն եղև՝ զի զոր ինչ խընդ-րէր ամենայն Կաթողիկոսացն ի յՕսմանցւոց Թագաւորէն, Պատրիարքն Պոլսոյ տայցէ զօրզայն և ո՛չ այլ ոք. որպէս ասացաւ լինայէս ի ԻԲ գլու-խն ի ձեռս Օսմանցւոց գրեանցն.

Վասն Մշեցի Աբրահամ կաթողիկոսին:

Նստի ի յԱթոռս Էջմիածնին Կաթողիկոս Տէր Աբրահամ Մշեցին ի ՌՃՀԹ թուոյն մերում, ի ժամանակս Թագաւորացն Պարսից Շահ-Թահմազին, և Օսմանցւոց Սուլթան Մահմուտին. Քանզի ի ՌՃՀԸ թըւին, Նադր անուն մի զօրավար, եկեալ ի Խորասանայ բազմօք զօրօք պատերազմեցաւ գայ ի վերայ Աղուանից ի յԱսպահան, և յաղթեալ փախուցանէ զնոսա յերկրէն Պարսից, և զՇահ-Թահմազն՝ որ էր փախստական ի Խորասան, բերեալ նստուցանէ ի բնիկ աթոռն իւրեանց յԱսպահան. Որ և յետոյ զՕրդուբադն և զԼայոկտուր երկրայս ևս ի ձեռաց Օսմանցւոցն էառ, և արար զնոսա փախստականս. Եւ զերկիրն Դիլանու իւրայ-նովք ի յՕսմանցւոց էառ, և հաստատեաց վերստին զՊարսից Թագաւո-րութիւնն. Այս Աբրահամ Կաթողիկոսս է ժամանակին երկիրս մեր և սուրբ Աթոռս զեռ ևս ընդ իշխանութեամբ Օսմանցւոց էր. Եւ սա էր այր առա-քինի և ճգնազգեաց, հեզ և բարեբարոյ, աղօթասէր և ռամկասէր. Որ ի

1) Սէրասքէր. սպարապետ:

մէջ Մեծի Տաճարիս զատուածոյ զամի երկուս սեղանան կանգնեաց և անուանեաց սուրբ Յակոբ և սուրբ Լուսաւորիչ։ Զորս և զարդարեաց ծաղկօք և մարգարէական պատկերովք։ Եւ զայնոսին պատկերան՝ որք գան ի յորմունան և ի սիւնոսն տաճարին՝ սա ետ նկարել։ Շինեաց և զփռնատունն քարիւ տաշեցելով. նմանապէս և զերկոսին արտաքնոց տեղիսն միաբանից ի հիւսիսակողմ երկու անկիւնսն պարսպին սա շինեաց հաստատուն քարամբ։ Այլ և զայլ բազում բարութիւնս։ Եւ ունի հոգացեալ գրեանս օգտակարս զորս յետոյ գրեսցուք։ Սա ի ՌՃՀԳ թուին վախճանի, և դնի ի պատիւ սրբոյն Գայիանեայ ի ձախակողմն կողմ։

Վասն Կրետացի Աբրահամ կաթողիկոսին.

Նստի ի սուրբ Էջմիածին Կաթողիկոս Տէր Աբրահամ Կրետացին ի ՌՃՁԳ թուոյն մերում, ի ժամանակս թագաւորացն Պարսից Նատր շահին, և Օսմանցւոց սուլթան Մահմուտին. քանզի ի սոյն ամս մերոյ յիշեալ Նատր խանն Խորասանցի եկն բազմօք զօրօք, և էառ զբոլոր երկիրս մեր ի յՕսմանցւոց և արար զնոսա փախստական յերկիրն իւրեանց։ Եւ յետոյ զՇահ-Թահմազն կալեալ եդ ի ղաֆէս 1) զոր և սպան. և զնորին որդի Շահ Աբաս մանուկն յօրօրոցի հռչակեաց գոլ շահ, և ի գոլ ամին զնա եւս կորոյս, և ինք թագաւորեաց ի ՌՃՁԵ թուոյն մերում. որ եղև կարի ահաւոր և անուանի ի վերայ ամենայն թագաւորաց, յորմէ ամենեքեան սարսէին զանունն միայն լսելով։ Եւ զԱբրահամ Կաթողիկոսն կարի սիրեաց և միշտ առ յինքն պահէր, զոր և հայր կոչէր։ Եւ Աբրահամ Կաթողիկոսն եւս էր ահարկու և շքեղասեր, մեծանձն և խելօք, ճարտարալեզու և հանճարեղ։ Ուստի Նատր-շահն ի յինքն պահէր և շատ խորհուրդ և առնելիս իւր ընդ սմա անօրինէր և սմա հարցանէր։ Եւ ինքն Աբրահամ Կաթողիկոսն էր թէպէտ ծեր և արիաբար յամենայն բանս և յաջողակ ի գործս. սակայն էր ծեր և լցեալ աւուրբք և ցաւագար իսկ. որ և թէպէտ շինուածս ինչ ոչ կարաց առնել յԱթոռոյս, (զի ժամանակ եւս ոչ ունեցաւ, միշտ ընդ Շահին լինէր) սակայն քան զամենեսեան առաւել արար զբարեբարութիւնս և զօգուտս սրբոյ Աթոռոյս և ազգիս և բոլոր երկրիս մերոյ։ Քանզի Նատր-շահ կոչեցեալն այնքան էր ահեղ և զարհուրելի, մինչ քարինքն հալէին յահէն յանուանէն. սակայն ողորմածն Աստուած այնքան քաղցրացոյց յաչս նորա զսրբազան Հայրապետս մեր որպէս զՅովսէփ առ Փարաւոն, և զԵսթէր առ Արտաշէս, որոյ բան և խնդիր մի ո՛չ անկանէր

1) Ղաֆէս, վանդակ, բանտ, նեղուց։

յերկիր առաջի այնպիսոյ բռնաւորին. վասն որոյ զբազումս ազատեաց ի մահուանէ. զշատս իջոյց ի կախաղանէ. զբազմաց աչսն և զականջսն և զայլ անդամսն ազատեաց ի հատանելոյ և ի բրելոյ. Զանհամար գերիս ազատեաց ի գերչաց. Եւ զբազումս զորս տաճկացուցեալ էին կամաւ և թէ բռնութեամբ, յետս դարձոյց և ած ի ձեռաց այլազգեաց. Եւ զայլ անհամար բարերարութիւնս արար Տաճկաց, և Հայոց, Պարսից և Օսմանցւոց. Բազում մեծամեծ խանք և այքունի դրան մարդիք առ սա գային և միջնորդս արկանէին առ շահն, զի զհոգալիս իւրեանց հոգասցէ. զորս և հոգայր իսկ. Սա ի ՌՃՁԵ թուին հանգեաւ ի Տէր և սուգ մեծ էած ի վերայ բոլոր երկրիս արևելեան. և թաղեցաւ ի Շողակաթի ի ձախակողմն գաւթին. որոյ յիշատակն օրհնութեամբ եղիցի. Ունի և զգրեանս օգտակարս արքունական և դատաւորական հոգացեալ, զորս յետոյ գրեսցուք. Սա թէ իւր և նոյն ժամանակի անցից պատմութիւնն ինքնին յատուկ ունի գրեալ.

Վասն Ղազար, կաթողիկոսին

Նստի ի սուրբ Էջմիածին Կաթողիկոս Տէր Ղազար Ճահկեցին ի ՌՃՁԵ թուին, յաւուրս թագաւորացն Պարսից Նատր շահին, և Օսմանցւոց Սուլթան Մահմուտին. Սա էր այր գիտնական և ճարտարալեզու, հանճարեղ և փառապերճ. Շինեաց ի սուրբ Աթոռոյս ի Հայրապետարանումս զգեղեցիկ դարպասս, երկներեսի հայեցուածովք, մինն ի մեծ ատեանն հայի, և միւս երեսն յարևմուտս ի ներս կոյս, որ կոչի Վեհարան. Շինեաց և զայլս շինուածս ի Հայրապետարանումս փեանանիստս ի հարաւակոյս և ի հիւսիսակոյս. Շինեաց և ի հարաւակողմն պարսպի Աթոռոյս յատուկ ներքնատամբ և վերնատամբ յաղագս հիւրոց, որ կոչի Ղազարապատ. Այս Ղազարապատիս արտաքոյ կուսէ շինեաց զպարիսպն տաշեալ քարիւք և թրծեալ աղիւսովք, Ղազարապատի դրանէն ի յարևելս կոյս մինչև ի մեծ գուռն որ ի ջուր Քանքանին հայի. Սակայն երկիցս անգամ ընկեցեալ եղև սա ի յԱթոռոյն, մինն ի ՌՃՂԴ թուոջն ի Նատր-Շահէն, որ մնաց ընկեցեալ վեց ամիս, և յետոյ նստաւ վերստին. Եւ երկրորդ՝ ի յՕսմանցւոց երկրի սևագլխաց և միաբանից սրբոյ Աթոռոյս. Եւ նստաւ յաթոռն Տէր Պետրոս Քիւթիւր կոչեցեալն Հռոմկլայեցի յամիսս տասն. Ապա վերստին նստաւ Ղազարն ի ՌՃՂԸ թուոջն՝ և զՊետրոսն ի բանտի մեռոյց. Որ և կեցեալ ևս յամս Գ, ի ՌՄ թուոջն վախճանի. և դնի ի սուրբ Գայիանէի ի յաջակողմն գաւթին. Ունի սա և հոգացեալ զգրեանս օգտակարս արքունական և դատաւորական, զորս յետոյ գրեսցուք. Ապա ի ՌՃՂԷ թուին և Նատր-Շահն սպանաւ, և միաջորդքն ընդ միմեամբք անկան,

և բարձաւ իսպառ թագաւորութիւնն Պարսից, և երկիրս մնացեալ ի ձեռս ինքնագլուխ և անիշխան բռնաւորաց. և անկաւ ի մեծ թշուառութիւնս, և այսպէս է մինչև ցայսօր, որում Տէր այց արասցէ։

Վասն Մինասայ կաթողիկոսին։

Նստի յԱթոռն սուրբ Էջմիածին Տէր Մինաս Ակնցի ի թուականին մերում ՌՄ, ի թագաւորութեանն Օսմանցւոց Սուլթան Մահմուտին, և յանիշխանութեանն Պարսից։ Եւ կեցեալ յամս երկուս մեռանի ի թուին ՌՄԲ, և թաղի ի վանքն սուրբ Գայիանեայ ի հարաւակողմն գաւթին։ Ունի և զգրեանս գաւառորականս հոգացեալ, զորս յետոյ տեսցուք։

Վասն Աղէքսանդր կաթողիկոսին։

Նստի յԱթոռն սուրբ Էջմիածին Կաթողիկոս Տէր Աղէքսանդր Կոստանդնուպօլսեցին ի ՌՄԳ թուականին մերում, և ի թագաւորութեանն Օսմանցւոց Սուլթան Օսմանին՝ որ էր այր հեզաբարոյ և պարզամիտ, և բազմաշխատ, որդի և ընկեր միաբան սրբոյ Աթոռոյս։ Եւ ունի զբարերարութիւնս բազումս ի սուրբ Աթոռս ի մանկութենէ։ Որ և կեցեալ ամս Բ, մեռանի ի թուին ՌՄԴ, և թաղի ի ներքոյ զանգակատան մեծի, ի հարաւակողմն դրան մեծի Տաճարիս։ Ունի և զգրեանս հոգացեալ ի յօգուտ սրբոյ Աթոռոյս, զորս յետոյ գրեսցուք։

Ի ՌՄԵ թուականին մերում, և ի թագաւորութեանն Օսմանցւոց Սուլթան Մուստաֆային, ի Կոստանդնուպօլիս կոչի ի Հայրապետութիւն Սահակ վարդապետն Կեղեցի, որ Ահագին կոչիւր. և մնայ յամս Գ և կէս ամանց ծածուկ և ոչ գայ ի սուրբ Աթոռս. վասն որոյ հանեն զնա ի ՌՄԸ թուականին ի Հայրապետութենէն և մեռանի ի Կարին քաղաքի։

Վասն Յակոբայ կաթողիկոսին Շամախեցւոյ։

Ապա նստի ի սուրբ Էջմիածին Կաթողիկոս Տէր Յակոբ Շամախեցին ի ՌՄԸ թուին, ի թագաւորութեանն Օսմանցւոց Սուլթան Մուստաֆային։ Սա էր այր պիտանի և խորհրդական, խելօք և հանճարեղ յամենայն գործս, և գիտուն և շնորհաշատ։ Ի մանկութենէ ի սուրբ Աթոռս դոլով՝ ոչ է կեցեալ անգործ. զի ասէր դաս միաբանից զի՛նչ և խնդրէին։ Շարադրէր զմուսվէտայս 1) և տայր գրագրացն՝ զոր ինչ և գրէին. որոյ տեսլունքն

1) Միւսվէտէ. սևագիր, օրինակագիր։

գան ի սուրբ Աթոռս, յորոց և նորքանս զբազմերկն անուանս զօրինակս գրեցեալ ի բևեռաց. Կաթողիկոսք ժամանակին զատ ունէին խորհրդակից և վճռատու. Եւ էր անցեալ ադբունական և դատաւորական ատեանց 1). Եւ առ գրեր և հրաման գրոց արքունականաց և դատաւորականաց, և պահէր ի պատրաստի. Սոսկ և զանհամար բարերարութիւնս ի սուրբ Աթոռոյս և զգրեանս հօրացեալս, զորս յետոյ գրեցաք. Շինեաց և ի յԵրևան ի Զորաքաղղ անապատն զատուն հաղորդականութեան, և պատեաց բարձրաբերձ պարսպօք և բրգօք՝ որպէս՝ այժմ՝ նուաճին հայրապետք ի գնալն ի յԵրևանց յեղեւն. Նոյնպէս բազում կառավարմունս, ի Տէր փոխի ի ՌՄԺԲ թըւոյն, և դնի ի յաջակողմն գաւթի սորայն Գայիանեայ. Որոյ յիշատակն օրհնութեամբ եղիցի.

Կաթողիկոսք հայոց ազգին նստեալ ի սրբոյն Գրիգորէ ցառ մեզ:

Ի սրբոյն Գրիգորէ մինչև ի Բարսեղ, որք նստան ի Վաղարշապատ, ի Դուին, և յԱնի, Կաթողիկոսք ԿԱ. և ամք նոցա ութ հարիւր տասն և երկու. Ի սրբոյն Գրիգորէ եղբօրէ Ներսիսի Շնորհալւոյն, մինչև ի Յովսէփ, որք նստան ի Հռոմկլայն և ի Սիս, Կաթողիկոսք ԻԷ ամելի և պակաս ընդ միմեանց նստելով, և ամք նոցա երեք հարիւր քսան և հինգ. Ի Կիրակոսէ մինչև ի Յակոբ Շամախեցին, որք վերստին նստան ի սուրբ Աթոռս Էջմիածին (զորոց որպիսութիւնն ի Դ գլուխն տեսցես.) Կաթողիկոսք ԼԹ, և ամք նոցա երեք հարիւր քսան և երկու. Որք միանգամայն ի սրբոյն Գրիգորէ Լուսաւորչէն մինչև ի Յակոբ Շամախեցին, են հարիւր քսան և եօթն. և ամք նոցա հազար չորս հարիւր յիսուն և հինգ.

Վասն Սիմէոն կաթողիկոսին:

Նստի ի սուրբ Աթոռս Էջմիածին Կաթուղիկոս Տէր Սիմէոն Երևանցին. Որ է նախապետական հեղինակ գրքոյս, ի ՌՄԺԲ թուոյն մերում. Եւ ի թագաւորութեանն Օսմանցւոց Սուլթան Մուստաֆային. Սա էր այր շնորհընկալ, առատամիտ, գիտնաշատ, և լի իմաստութեամբ, լաւապէս տեղեակ հին և նոր կանոնաց, և վարժ նրբից և արտաքին գրոց. սնեալ և վարժեալ ի մանկութենէ ի ծոց սրբոյ Աթոռոյս. Սա ի սարկաւագութենէ անտի որքան յԱթոռս գտանիւր՝ ոչ դադարիւր ի գործ առնելոյ, մինչև ի Կաթուղիկոսութեանն ևս. Անձանձիր և անդրդուելի, և մանաւանդ

1) Հարցմունք, օրէնք:

ցորդուող և հրաւիրող ի յուսումնասիրութիւն։ Այլ և էր վարժ բանաստեղծութեան արհեստից, և համեղական ի շարադրութիւնս. որ և ի տարերագութենէ անտի սա տայր գրագրաց սորա Աթոռոյս գլխաւորակայս և կարգաւորէր դարձեալ նոյին որպէս յառաջագոյն հայր և մատակարար նոյին ի Կաթողիկոսութեանն ևս։ Այլ և ի սեառքս մտաւորաւայից զան բազում շարադրութիւնք շարականք ի նմանէ գրեցեալք։ Այլ և արար սա ի վարդապետութեանն, պրծմամբս բոլոր արուեստին գրոց փոխեցին և պարզ ոճով ի դիւրութիւն պատանեաց և զաւակաց. յորս գրեթէ ոչ ինչ է ձեռագիր մատակարարութիւն և զանազանակաւորս։ Նորա և զգիրս քերթողին ի յերկուս հատորս, գիրս երկրաչափութեան, ճառաժողով և ներբողեան ի վերջակէտ աշխարհապատմութեանն Աստուծոյ, ի սուրբն Գրիգոր Լուսաւորիչն մեր, և ի սուրբ Աթոռս Էջմիածին, և յայլս հարկաւոր նիւթս և ի խորհրդական բանսն։ Եւ զերկրորդ հատորն տպեցեալ քերթող, բառ առուրց պատշաճաւորութեանն՝ կարճառօտ և գործեր բանիւք։ Այլ երկուս հատորքն ևս օգնիցք՝ ձեռնտուք և յարմարք են վարդապետաց և մանկանց նուիրակացն սորա Աթոռոյս։ Արար նա և գլխաւորս յուծմունս դժուարիմաց բանիցն Պրոկղի, որք եղեալք են զինի յուծմանցն առաջնոյ յուծողի Սիմէոն վարդապետին խուճաճէ նշանիւք։ Արար և գիրքրիկ գիրք մի աղօթից. որ կոչի Ձեռագրաց հաշիւր, գեղեցիկ և պարզ ոճով։ Այլ և վերանորոգմամբ կանոնաւորեաց զՏօնացոյցս մեր եկեղեցւոյք հատորօք ի վերայ ԼԶ կրոցն մերոց՝ անշարժ և շարժականաց ընթացմանց։

Այլ և էր սա բարուքն հեզ, պարզամիտ և համբերող, ներող և անյիշաչար կարեկցօղս և գթասիրտ, ողորմած և առատաձեռն առ յամենեսեանսն, անընչասէր և աղքատասէր. առ յոր զրկէր՝ ամենայն ինչք աշխարհի որպէս կորեալք էին համարեցեալք։ Վասն որոյ և Աստուած զսա բարուցն յաջողէր և տայր առատապէս. Որում ժամանակի էր սուրբ Աթոռս շնորհօքն Աստուծոյ լի ամենայնիւք հոգևորօք և մարմնաւորօք, ներքսականօք և արտաքսականօք, բնականօք և ընկածօք, և կենլի անասնօք բազմագունիւ քան զառաջինն։ Միաբանքն շատ հանգիստ և ապահով յամենայնի։ Ի յաւուրս սորա ոչ պակասեցան կերպակերպ արհեստաւորք և շինարարք ի յԱթոռոյս։

Քանզի ի կաթողիկոսանալն իւրում արար սա զբազում շինուածս և զբազմազանս բարեկարգութիւնս սորա Աթոռոյս. Նախապէս՝ զի սուրբ Աթոռս ի յառաջագոյն կուսէ էր անպարիսպ, և զոմն և ամենայն անասնատունք և այլ համարք հարկաւոր և արտաքին իրաց՝ էին հնացեալք, անկեալք և անյարմարք. մանուկք և գծուծք, և մանաւանդ ցած և ցփւք, եկեղեցիք և կառուցուածք ի գողոց և յաւազակաց. Բազում անգամ

գծիւ և զաղ անտառախիտ շինութ. և որոց Եթովպիայ ինկ, տանէին զօրք. Եւ ի յերկուցէ բանակացն և յալոց արքայից յամենայնում տեղւոյն Կաթողիկեան համաձայն միաբանութիւն՝ որպէս թէ զատուցեալ զսուրբ Եթովպիա՝ ձեռք յՀռոմէական և անդ մնայր յանկման քանիօն. Եւ այսպէս ի ձեռն Կաթողիկոսին և միաբանից ի յՀռոմեական, և ի զատուցեալն զսուրբ Եթովպացիս զու զմիշտաւորութիւնն ոչայ և զխորհրդութիւնն և զխնամսն և ի մըտադրաւորքն որոց Եթովպիոյ զօրս կարծեալ էր։ Դրեթէ՝ ի բանդի թագաւորութեանն Դաւթից, ի ՌՃԼԶ. թուէն. մինչև ի ՌՄԾԲ թիւս մարդասէրութիւն յամենայնում ամե որոց Եթովպիա և Եթովպացւոց յիշատակութիւն էր. Բայց արքայքն Հռոմէականաց այս սկիզբն առաւ ի նախին իւրում ի չենել զորքն պարսկաց որոց Եթովպիոյ շարժմանքն (որպէս տեսանեա)՝ անհուն և համառօտեալն բռնօք և դիտանողօք. Այսա և ի մէջ առեալ զամենայն անտանելութե և զայլն ամենայն պատերազմունքն Իւրեանց, շինեալ ծարաւոյքս ի կողմն արևելից նոր պատերազմին համամտողութ և մերձ լինելոյ, և արար յամենից կամ ոչ անուն և ապահով. Շինեալ բերդ նմին և զանուանն Սեբաստիանոսին վերաւորն տաշխայ, քարին և խամխարաք փոքր ջարդին քան զառաջինն որ մերձ էր ի վիճակին. Շինեալ զեկեղեցին և զպալատարանոյն ձեռամբ և ուսմամբ յատուկ, յատուկ պարսպաք ի Հիւսիսակողմին, յետ կորս երկից միաբանիցն, յարմար բառ անդրոյն և բառ շինուածոյն որպէս տեսանես. Զի բառաց գրքառութին նոր պարսպի միաբանիցն էր անդրադարձ բառ անդրոյն և բառ կազմութեան գրքոցն, նեղ և նամ. Նոյնպէս և ձեռնատունն անկանոն՝ առա և անդ, հեռի ի յաւարակի յԹուղէն 1) և անփոյթ. Շինեաց և ի նմին ի վեհարանացն գեղեցիկ զարդարս մի երկատակէք ի Հարաւակողմն. զի բաց ի յամենայն եպիսկոպոսն Հռովմայ քննեցոյն, լինելոյ նոա և միջնորդ և արդեօք տեսութեանց սոսկաց և այլոց Հիւրասիրաց, որք ի Եւրոպացւոց նաւով բազմաձև գիտէին և զնմէ ի յերկրութիւնս Հայրապետութեանն. Եւ այլ և Եւ. հաննէս զԲանքանդա ի մէջ նորա պարսպին, զշինուածս որոյ Եկեղեցւոյն, և զտապանք միաբանից իւրեանց և այլոց շինուածոցն, և տարեալ խաղնեաց ի Քանքան Փիլիպպոս Կաթողիկոսին ի ՌՄԾԻ թուոյն մարտ. Արդ՝ եղեն երկուք աղօթքնդ զկնա որպէս. մի՝ զի ջուր Քանքանին յանկեան, որ յամենայնի շահաւոր է. երկրորդ՝ զի յատուկ Եկեղեցւոյն, և բազր շինուածք և միաբանից խուցքն զամբարդան ի գիտութենէ. Քանզի երանեալ Փիլիպպոս Կաթողիկոսի հանեալ Քանքանի ջրուխն՝ էր Եթովպիոյ միջի ջրանն դանդաղանի եզր յաշտն, զի անտի սկսեալ գնայր ընդ յատակս

1) Օդա, խուց, սենեակ:

արտաքին պարսպին և ի վայրն սրբոյ Գայիանէի վանիցն ելանէր, և ո՛չ ինչ օգտէր միջոյ պարսպիս գիջութեանն։ Ո՛չ և Ջուղայեցի Յակոբը Կաթուղիկոսի հանեալ Քանքանն, որ ընդ մէջ գեղջս մերոյ և Աթոռոյս անցանէ, վերստին որպէս թէ նոր ի նորոյ նորոգեաց և ի լոյս էած՝ որպէս աստցեալ՛ է ի գլուխն ի ճառս ջրոցն։ Վերանորոգեալ շինեաց նոր ի նորոյ նա և զբոլոր տանիսն սրբոյ և Աստուածակերտի Տաճարիս, գեղեցիկ և տաշեալ քարիւք։ Եւ բացեալ զառաստաղ երկուց խորանացն, նոր ի նորոյ շինեցոյց երկուսն ի պիտանաւորութիւնս յամենայնի, ի ՌՄԺԹ թուին մերում։ Շինեաց ի նմա Հայրապետարանիս ի յարևմտակողմն ի վերայ, մեծ բրգամբ դղարպաս մի գեղեցիկ ի հոլանոց սենեկն, և ի պիտանոց բոլոր ի գաւթիս։ Ի նմա Հայրապետարանիս ի Հիւսիսոյ կուսէ ի Քէարվանսարայն 1) զմեծ փաղաչեալ անեղիս էարկ ի նմա՝ և շինեաց զատուն տունս ի յայնութիւն և յարմարութիւն ձմեռանոցն և ի պիտանաւորութիւն այլոց իրաց։ Եւ յետ կաւէ պարսպեալ ամրացոյց հաստատուն պարսպաւ՝ որպէս տեսանես։ Նոյնպէս և զՔէարվանսարայն (որ յամենայնի միլինեալ և աւերեալ է, և կարի անվայելչ և տգեղ։) շինեալ զամենայն յատակս վերանորոգեաց յամենայնի պարագայիւք գեղեցիկ և պատշաճաւոր ձևով։ Շինեաց ի Դաշի այգւոյն զհնձանն գեղեցիկ համեմատ կից շինուածովք իւրովք։ Նոյնպէս և մինչ էառ զԴևանլիկեղց կոչեցեալ բաժին այգին, և խառնեաց ի վերք այգին Աթոռոյս, այլ և փայտեշար տնկի մի և ս ի յարևմտեան կուսէ ի նմա էարկ, և պարսպեալ արար զմեծ այգի մի՝ որպէս զԴուռի այգին նորապէս մեծ Դուրջալայի 2)։

Դարձեալ բարեմիտ և աշխատաւորաց Հայրապետս այս, որպէս էր յամենեցունց ի մերազնեայց և յայլազնեաց սիրեցեալ և պատուեցեալ, նոյնպէս և էր առ յամենեսեան աշխարհս և անուանի, յորմէ ամենեքեան երկնչէին և ակնածէին։ Յաւուրս սորա միաբանք սրբոյ Աթոռոյս էին որպէս յաւուրս Մովսէսի, յորս ո՛չ ոք ի տանէկաց կարող էր հեպել և կամ զրանս ինչ ծածուկս խօսիլ, որպէս սովոր էին ի յառաջինսն ի մէջ Աթոռոյս հայհոյել և զանել, և տանել յերևան բանսել և տուգանել։ Վասն որոյ և արար սա զբազում գործս արժանի գովասման և արձանագրեցման վասն առաքելոց։ Յորոց զՀասարակ և զմանաւորն թողեալ, զոմանս զխուորս և զնշանաւորսն գրեմք աստ։ Նախապէս ի շինելն զպարիսպ սրբոյ Աթոռոյս, զմերձ գեղջս մեր (որ կից և անմիջող վայրօք և խառնիխուռն շինուածովք շրջափակեալ էր զաւուրբ Աթոռոյս,) քակեալ հեռացոյց ի պարապէս և յԱթոռոյս և իւրով արդեամբքն վե-

1) իջեւան, օթեւան չորեպանաց կամ կարաւանաց։ 2) Դաւան։

քարին չմնաց զառնեալ և զեկեղեցին ի հիւսիսակողմն, միահողով և բը-նակակից իւրեանց՝ որպէս առասնեն Դարձեալ զՕշական գեօղն (որ մուլք է սրբոյ Աթոռոյս) յամենքան ղարբեալ 1) էին Մուղանլու կոչեցեալ ազգն Տաճկաց, զբնակիչ Հայսն սաս և անդ ատարաշիր արարեալ, իւրեանք էին նստեալ որպէս զբնիկ և զհայրենական մուլք համարելով իւրեանց. որոյ զայնքան այգեան և զպարտէզսն և զշատ տունս անապատ արարեալ, և զցանեցելոցն իւրեանց զմուլք եւս ո՛չ տային Աթոռոյս, և զեռ եւս զնեղս բազում հատուցանէին, արհամարհս Հայրապետաս այս յամին կացեալ ի յամս քանիս. այնքան մնաց մինչև զնոսա արմատախիլ արարեալ ի բաց հալածեաց անտի, և զբնիկ գեօղական Հայսն և զայլս ասաի և անտի բերեալ բնակեցոյց ի նմա, ի ՌՄԺԷ թուոջն մերում.

Դարձեալ զգեօղորայսս զայսոսիկ, այսինքն է զԱշտարակ, զՆղուարդ, և Աղաւնատուն, զորոց մուլք գոլ սրբոյ Աթոռոյս, ո՛չ ոք գիտէր երբէք. զի ի Գրիգոր Կաթուղիկոսէն մինչև ցայս վայր ՅԽԷ տարի էր անցեալ, զորս զաւթեալ էին Տաճիկք յայնքան միջոցի և իւրացուցեալ յազգէ յազգ հաստատուն զարալպիւք գնելով յիրերաց. Իսկ սրբազան Հայրապետս այս հանեալ զվախճանմայան, և հաստատեալ գոլ սրբոյ Աթոռոյս, յետս էառ ի Տաճկաց, և արար մուլք սրբոյ Աթոռոյս, և հաստատուն գրով և կնքով Հիւսէյին-Ալի-խանին, Շահզաւմին և այլոց մեծամեծ Տաճկաց ի ՌՃՁԲ թուոջն տաճկաց գրեցեալ. զոր զնցեա ցուցականս. Նոյնպէս զՄուղնի գեօղն, և զՓռանկանոց գեօղն, զորս ի ժամանակս Յակոբ Կաթուղիկոսին Ջուղայեցւոյ յափշտակեալ էին Տաճիկք և իւրացուցեալք, սոյն Հայրապետս յետս առեալ ի Տաճկաց, արար միւսանգամ մուլք սրբոյ Աթոռոյս. Բայց յետոյ զՓռանկանոց գեօղն Հիւսէյին-Ալի-խանն Երևանու էառ, և զԹիլթափայ կոչեցեալ գիւղ վեց դանկ մուլքն եա սրբոյ Աթոռոյս, հաստատուն գրովք՝ զորոց զրոյկսն ունի ի ձեռս սոյն գիւղորէից. Դարձեալ ի բառնիլ միահեծան տէրութեանն Պարսից, և ի մուտ և ել անկեալ ազգին Լափլիզաց յերկիրս մեր ի գերել և յաւերել, ընդ նոսին և հիւրական Պարսիկքն իսկ եղեալ նուազեալք և սակաւք, վասն որոյ բազում գեօղք և վանօրայք իսկ ամայացան և աւեր դարձան որպէս և են մինչև ցայսօր. իսկ Բայաթ կոչեցեալ Տաճիկ ազգ մի եկեալ բնակեալ էին ի ներքոյ Խորվիրապայ սրբոյ վանիցն ի Ջաղջապեղն 2) նորին. և զվանքն և զեկեղեցին աւարեալ էին տեղիք անասնոց և ամբարք գարշելեաց իւրեանց. Իսկ բարենախանձ Հայրապետս այս զԲայաթ կոչեցեալ Տաճիկսն ի սրբոյն Վիրապայ վանիցն ի բաց մերժեաց՝ և էհան զոսա նո-

---

1) Դրամով, տիրել : 2) Գաղաքաղաքն

արծաթեայ ոսկեզօծեալ տիպով կերպեցելով ձեռամբ Թիֆլիզեցի Դաւիթ վարդապետին առաքեաց ի ՌՄԺԱ թուոյն Մերում։ Իսկ ողորմութեամբն Աստուծոյ (որ ունի ի ձեռին զսիրտ թագաւորաց) սիրով ընկալեալ թագաւորն զգիրն և զընծայն, և լուծին և քան զխնդրեալն առաւել կատարէ զխնդիրն։ Զի հրամայէ գրել զհրովարտակ առ յամենայն տէրութիւնս իւր և առ յամենայն յազգս Հայոց, ծանուցանելով զմեր գրոյն և զար-պիտութիւնս ընծայից սրբազան Հայրապետիս Մերոյ, և զընդունումն իւր մեծաւ սիրով և շնորհակալութեամբ, և տալն զհատուցումն խնդրանացըն, և զվճիռն թէ՝ Թարց հրամանի Հայրապետին Էջմիածնի՝ Եպիսկոպոս և կարգաւոր ոք մի՛ մտցէ յերկիրս յայս, և զայլս սիրուցոյց բանս։ Զորս գրեցուցանէ ի վերայ մագաղաթի ոսկեայ գրով, և զնոյն հրամայէ թարգմանել ի Հայ լեզու, և նոյնպէս գրել ի վերա մագաղաթի։ Եւ ապա զերկոսեանն այս ինքն զՌուսերէնն և զՀայերէնն ի մի յարկեցեալ, և կապեալ թելիւ՝ ուր վերջանայ բանն, և ի վերայ կապին դնէ զմեծազոյն կնիքն Կայսերական ի վերայ զմօմոյ՝ որպէս տեսանես, որ կայ յԷջմիածին ի միում յատուկ արկղոջ ի նկարքոյ փականաց։ Եւ ընդ սմին հրովարտակիս զնէծ մի ոսկեհուռն զիզայ նորագործ և գեղեցիկ, և զերկուս թաքքս ոսկեայ գործ հաշիպս (իբր յատկապէս ընծայ Հայրապետին) առաքէ ձեռամբ նոյնոյ Դաւիթ վարդապետին ի սուրբ Աթոռս ի ՌՉԿԸ։ թուոյ փրկչին, և ի Մերում ՌՄԺԷ թուոյն։ Եւ այսպէս արար զբոլոր երկիրն զայն հաստատապէս վիճակ Տէրունի սրբոյ Աթոռոյս՝ արքունական հրամանագրով։ Նաև ի սոյն թուոյս՝ սոյն Հայրապետս զՄինաս Եպիսկոպոսն Նուիրակ և Առաջնորդ կարգեալ առաքէ յերկիրն յայն փառաւորապէս որպէս յիշեցաւ ի Զ. գլուխն ի ճառս սոյն երկրիս։ Իսկ զվերոյիշեցեալ զհիզայն՝ սոյն Հայրապետս կարէ, և տայ կարել զՇուրջառ մի Հայրապետավայել, (որոյ տարածն է կապուտագոյն ֆէշէն ծաղկեայ, և ձեւոյն՝ կարմիր ոսկով) և զվարագոյր մի սրբոյ Իջման տեղւոյն՝ կարմիր. ատլասով կերպասեայ։ Իսկ զվերոյիշեալ ոսկեհուռն հաշիպսն դնէ ի վերայ երկուցն ևս Շուրջառին և վարագուրին, յերեսոյ կուսէ ի քղանցսն շուրջանակի։ Որք երկուքն ևս են աչխիւք յատկացեալք և անձանք ժողոց, յորոյ վերայ գրեալք զոն և յիշատակարանքն՝ որպէս տեսանես։ Եւ յայնմ հետէ եղև ընտանութիւն և մեծ սէր թագաւորին Ռուսաց և նախարարաց նորին՝ և Եպիսկոպոսացն, առ սուրբ Աթոռս, և առ յազգս մեր որպէս տեսանես զգրեանսն նոցին։

Դարձեալ ի Կարնոյ Կարմիր վանք կոչեցելումն սեպհական մի կայր Թոխաթցի՝ Գէորգ անուն. այս չի՛ք Գէորգ ոչ վարդապետս, միջնորդութեամբ նոյնոյ վանից Առաջնորդ Մշեցի Յակոբ վարդապետին զայս յԱթոռս և

Եպիսկոպոս Հնդստանի ի Հռոմայեցւոց Յակոբ Կաթողիկոսէն ի վարդապետութիւն նորին Կարգին վանիցն, ի ՌՄԺԹ Թուականի մերում. Եւ յետոյ ի ՌՄԺԴ Թուականի մերում, ի ժամանակս այն Սրբոյն Կաթողիկոսին՝ Նախ Գէորգ վարդապետն նորին Յակոբ վարդապետ Աստուածատրեալ Հզօրաժամանակ զայս յԱնգլիա քաղաքն առեալ դարձ և իւրանց նորին վանիցն (զի յառաջ Անգլիա վիճակ էր այն վանիցն). Ապա ի գնալն Գէորգին յայն քաղաքն, սկսանի յայտնել զշփոթութեան խնդիրն՝ զոր ունէր յառաջմէ ծրարեալ ի յիրքն, որ ինքն զաղանդն Ենթամասնութեան. Քանզի և Անգլիա քաղաքն եւ յառաջ ամեն յառաջ առաջնորդեալ էր նոյն աղանդոյն քան մեծ ժամն. Ուստի և Գէորգն այն ամբողջ համարձակութեամբ գտանէ անդ, մինչև զՀայոց ազգն և զեկեղեցին դա քարոզէ յԱնգլիան և վաստակեաց, զանուն փառքն յիշէ յեկեղեցին, և զզայս պաշտպանեալ. Որդ. քաղաքն Հասանի ի Կարին, և Կարնեցիքն եւ բազմակնիք Թղթով ծանուցանեն Սրբոյն Կաթողիկոսին. Նոյա արքեպիսկոպոս Հայրապետն այս (որ մնացուածոց նախանձախնդիր էր վասն ուղղափառ հաւատոյ Հայաստանեայց) գրէ ի Պոլիս և գիրս փարմանս բերել տայ ի Սուլթան Մուստաֆայէն ի ՌՃՀԹ և ի ՌՃՉԱ Թուականին տանեաց, երկուքն յառաջ ի վերայ Անգլիայու, և միւսն ի վերայ ամենայն տեղեաց՝ սաստիկ հրամանաւ և պէսպէս սպառնալեօք. Եթէ (զի) ո՛ւր ուրեք Փռանկ փաթրիք իցեն՝ վարեսցեն յերկիրն իւրեանց. և որ ուրեք Հայ Փռանկացեալ իցէ՝ կրեսցեն մեծամեծ տուգանս, տանջանս. և այլ բազմապիսիս, զի հնազանդեսցեն իւրեանց օրինաց՝ և մի՛ եւս արասցեն զՓռանկութիւն. Զայս պատուէրս փաշային՝ դատաւորաց՝ և այլոց մեծամեծաց իւրոց գրէ. Նաև յերկրորդ փարմանն Անգլիայու՝ յետ այսպէս սպառնալեաց պատուիրանացն՝ գրէ թէ՝ Պօղոս, Սահիան և Յովհաննէս սէաւշրճեանն (որք էին Ենթամասնայք բնակեալք յԱնգլիայ՝ Հատուցեալք երկրին,) և Յակոբ վարդապետ, ի յԷջմիածին աքսորեսցին, և Գէորգեանքն՝ Հայոց յանձնեսցին. Եւ զի մինչ այս փարմանաց գալն՝ վերոյ յիշեալ Հայրապետս մեր [illegible] Գէորգն բանադրեաց, և նա խոյս տալ մնացուածոյ զփարմանաց հանելն, փախուստեալ յԱնգլիայու ի Պոլիս ի Բէկօղլին առ Փռանկսն և անդ սատակեցաւ ի նոյն ամին. Նաև ի գալ փարմանացն՝ Հայրապետս մեր զմին առաքէ յԱնգլիա առ Նոյեմ փաշայն, (որ փաշայ էր նոյնոյ երկրին,) և ինքն ևս գրէ փաշային զարդարութեան Ենթամասնայիցն. ապա փաշայն ի տեսանելն զփարմանան Թագաւորին իւրոյ, կատարէ զհրամանն, զի զնոյն փաթրիք Փռանկսն (որք յորջորջեալ էին անդ) արտաքսէ յերկիրն իւրեանց, և զեկեղեցին յանձնէ Հայոց ժողովրդեանն, զԹուրքական բազմաւ տանջանօք և տուգանօք խոշտանգէ, և զԼիբրոյլեալ չորեսին չկարգաւորան՝ կալանօք ընդ

միոյ գլխաւոր մարդոյն իւրոյ առաքէ յԱթէնս ի ՌՄԺԸ թուոյն մերում. Որք մնացին յԱթէնս յամս երիս, կրեցին զշատ նեղութիւնս, ի քաղցոյ, ի կապանս, ի զանս և յայլ պատուհաս՝ մինչև երկիցս անգամ՝ Հայերէն գիր ետուն ղաւանութեան մերոյ վճռապէս և նզովիւք, զի մի՛ եւս դարձցին ի նոյն աղանդն. Ցետոյ Եկեղեցականքն անկան առ մեծ Մուսթաֆայ փաշայն (որ յայնմ ժամանակի ի Կարս Սարասկեար նստէր վասն պատերազմին ընդ Ռուսաց ազգին, որ յայնմ միջոցին զօրս առաքէր). և նա գրեաց առ Հայրապետս մեր, զի արձակեսցէ զկապեալսն: Եւ Հայրապետս մեր եւս գրեաց Սարասկեարին զորպէսն. և նորին հրամանաւ ի Կարս զառաւլոքն և մեծամեծ իշխողքն Կարսայ վերստին եկեալ գիր ի բերանոյ Հեռանոսացն առձեռն, զի մի՛ եւս երևեցուսցեն ի յինքեանս զնշան ախթարմայութեան. Նոյա գրեաց վերստին ի Պօլիս, և եա բերել զարձակման ֆարմանն, և դարձոյց զնոսա յԵկեղեցւոյ ի ՌՄԻ թուոյն մերում: Սոյնպէս և զկես Հասարակ ֆարմանն առաքեաց սոյն Հայրապետս մեր ի Բայազիտ և յԱլաշկերտ առ Ապտի փաշայն Բայազիտոյ, և առ այլ իշխողսն երկրին, զգուշութեամբ և ինքն զօրագլխութեամբ Հեռեկեցն, (զի և ի յԱլաշկերտ ուրեք ուրեք գոյին), և խնդրեաց զգլխաւորսն նոցա: Իսկ փաշայն և այլ իշխողք երկրին նոյնպէս առաքեցին հրամանօք ըստ ոճոյ ֆէրմանին, և ըստ խնդրոյ Հայրապետին մերոյ, յԱլաշկերտու յերկրէ զեօթն անձինս չարաչարելով, զՀինգ չքահանայս, և զմի ճահրադողն՝ զոր Բրեձիք կոչէին, որ էր ի Գարասուն գեղջէն, և զմի աշխարհական Մաթոյ անուամբ ի.... գեղջէն, և չքահանայքն՝ Տէր Պօղոսն ի Ղարասու գեղջէն, Տէր Գրիգորն ի Նուեկայ գեղջէն, Տէր Խաչատուրն ի Մալասուլէյման գեղջէն, Տէր Ցարութիւնն ի Միրանէկ գեղջէն, և Տէր Ղազարն եւս ի Դարսան գեղջէն. որք էին գլխաւորք Հեռեկեցն, զորս և Հայրապետս մեր նոյնպէս և զանազան կերպիւ խոշտանգեաց զանիւ, բանիւ, և բանիւք, մինչպէս ի բերանոյն եկաք գիր Հայերէն՝ նզովիւք և հաստատուն ուխտիւք, և ի Բայազիտ եւս ի զատարանումն Դատկայ եկաք գիր հաստատուն կնքով և վկայութեամբ բազմաց, զի մի՛ եւս երևեցուսցեն յինքեանս զնշան աղթարմայութեան, և զայլս ապականեալ եւս յինքեանց՝ վերադարձուցեն ի մեր յԵկեղեցին. Այսպէս աքարեաց և զսոսա առաքեաց ի տեղիս իւրեանց: Արդ Ախլցխայու անուամբ ֆէրմանն երկու էր, միոյն առ Նոտան փաշայն մեոյ, և միւսն յԱթէնս եւ նոյնպէս և միւս հասարակ ֆէրմանն իւրեանց քանեօք ...քանեալ 1): Նոյնպէս և ...2) ֆէրմանն զոր վերստին եա բերել վասն արձակման Ախլցխայեցւոցն. Այլ և Հեռեկեաց առեալ Հայերէն և Տաճկերէն ձեռա-

1) Դասեէն, օրինակ: — 2) Ի...: Ե...թ ապատութեան, արձակումն:

գիրքն, փոշակից և պղինձ մեծամեծաց գիտնոցն. և որ թուղթ գեղջ փան անե-
ցեալ պարզէին, բովանդակ համաձայնութեամբ ընդ յԱթէնս. Զորս գտեալ յերկան
գրեցեալ ցուցակըն, որք պահէինք են ի պիտանաւորութիւն ըստ ժամանա-
կին. Եւ այս ևս ոչ է գանձ առանիկի, զի Հերակլ արքայն Վրաց երկիցս
անգամ բազմօք զօրօք եկն ի վերայ Երևանայ, և Երևանայի Հիւսէին-Ա-
լի-խանն ինքն իւրայնովքն՝ բերդապահ եղեալ ամրացաւ, և զերկրայինան
քաղաք տաճկաբնակ 1) յերկան՝ եկեղ գեանդատէ 2) բերդին, և ապա ինքն իւրովք
մեծամեծօքն գրեալ աղաչանք Հայրապետին մերոյ՝ զի միջնորդեսցէ ի խա-
ղաղութիւն. Եւ Հայրապետն մեր գնացեալ առ Հերակլ արքայն, յորդէ
և սիրով ընդունեցեալ մեծարի, և հրամայէ զնա յաթոռ ի յուխտ և ի
պատիւ. և ապա համոզեալ զնա ի սէր և ի խաղաղութիւն ընդ Երևանցւոյն,
առանց յամենայնի վնասուածութեան ուղարկէ զնա խաղաղութեամբ յեր-
կիրն իւր. Քանզի կարի սիրով էին ընդ միմեանս Հայրապետն մեր և Հե-
րակլ արքայն. Լինին այս եղելութիւնք ի ՌՄԺԴ և ի ՌՄԺԸ թուո-
յն մեր.

Դարձեալ՝ յառաջ քան զ. բանի ամս, միջնորդեալ ի մէջ հնաբար
բռնաւորականքն՝ (որք կոչին Էրրիւթեանք.) հնարեցին զանազան մի Օրացոյց
անուն զոր շինէին յամի յամի ի վերայ Տարեգրոյն, յորում դնէին ըզ-
տարւոյ տօնսն, անդաւորելով պշարժական միջոցից տօնսն, ցուցանելով
և դաւուր ձայնն. զամսաթիւն, զլուսնաթիւն, և զայլս այսպիսիս. ընդ սո-
ցին դնէին նա և զտօնսն Յունաց և Լատինացւոց ըստ մերոյ խառնի. Եւ
այսպէս յամենայն ամի ապեալ յազգս մեր տարածէին, որք մեծ երախտաւոր
ինձ ցուցանելով զինքեանս՝ազգիս մերոյ. Եւ ազգս մեր ևս առնոյր ամենայն
որ (մանաւանդ յերկիրն Օսմանցւոց) և կրէր ի ծոցի իւրում որպէս զհա-
զուսալիւն և պիտանի գիրք մի. Եւ զայս տեսանելով բարենախանձ Հայ-
րապետին մերոյ՝ ոչ սակաւ ցաւէր և յոգւոց հանէր, որը զի ազգն Հայոց
ոչինչ իցէ ունկնդրեալ՝ մինչ զի այնպիսեաց ընթրանացն կարօտե-
ցի և նոքօք կարգաւորիցէ զտօնս Եկեղեցւոյ իւրոյ. Աւստի ի խորհրդել
և ի ջրել զթիւնալի օրացոյցն նոցին, վերանորոգեաց զտօնացոյցս մեր
երկոքումբք հատորօք՝ (որպէս ի վերն ասացաւ.) որ քան զՕրացոյցն նո-
ցին գեղեցիկ ոճով և մշտաջեւ ճանապարհաւ ցուցանէ զամենայն վերոյ-
գրեցեալն որպէս տեսանես ի Տօնացոյցն. Եւ այսպէս ի կարգաւորին ըզ-
Տօնացոյցս մեր որպէս ասացաք, ապա եւս թէ՝ զպէտս պրոֆ ոչ էր հնար
տարածել յամենայն Եկեղեցիս, վասն որոյ զուն գործեաց խնդրելով զհնար,
զի և զապագրութիւն ևս հաստատեսցէ յԷջմիածին. զոր և հաստատեաց

---

(1) Կոչ. Հու. անդա խոսութիւն:—2) խանդակ. փոս, խրամ. ակոս.

իսկ յաջողմամբն Աստուծոյ ի ՌՄԾԹ թուոջն մերում։ Յորում և ետ տպել Նախասպէս զՍաղմոսս, զիւրակերտ տաղարանս, և զգիրքն աղօթից Ջերմուկան,, կոչեցեալն, ի փորձել զամենայն պարագայս գործոյն, ի ՌՄԽ և ի ՌՄԽԱ թիւսն։ Եւ ապա ի ՌՄԽԴ թուոջն ետ տպել զիւրակերտ Տօնացոյցն. զոր և սիրեաց յամենայն ազգս մեր բազ մեծի մասին ծրխա-ոյէս, գրելով և զպատուիրական կոնդակունս յամենայն երկիր, զի ըղ-թերցացուցն լսթրանաց խառիցեն և զիւր Տօնացոյցն ի գործ ածիցեն. ի ՌՄԽԴ թուոջն մերում։ Եւ մինչ զտպագրատունն եւս հաստատեաց Եւ-րոպուծով, այս եւս թէ ի Հեռաւոր և բնաւոր, և մանաւանդ մեծա ծա-խուք բերելով զթուղթն՝ կարի դժուարաւ լինիր և անձեռնտու աւուր գործոյ։ Վասն որոյ հրամանաւ լեալ պիտոյական, զի և զթղթագործութեան արհեստն եւս մուծցէ յՈւթոսս, զի յաջողակ լիցի գործն տպագրութեան. զոր և եմուծ իսկ և հաստատեաց յաջողմամբն Աստուծոյ։

ԳԼ. Ե.

Յորում ցուցանէ զՆախիջևանական վիճակս Սրբոյ Աթոռոյս. յորոց առաջին է յերկրին Նախիջ-ևանայ ի յերկրի ուր գտանի զՆախիջևանական, զԵրևանական, զՂարաբաղական, զՎրաստանական ուրբիւնս, և զԷջմիածնայ յիշատակս:

Արդ բազ կամանի Ճշմարտութեան և բազ պաշտօնէից հրաւանց՝ բոլոր ազգս Հայոց՝ ուր և իցեն զետեղեալք, թէպէտ էին և են ընդ իշխանութեամբ սրբոյ Աթոռոյս Էջմիածնի, որոյ են շնորհածին և հօրեւոր զաւակք բազ հաւատոյ և հնազանդ սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին մերոյ և նորին Յաջորդացն, որպէս առացաւ լեալքն ի Ը. գլուխն, սակայն ի բառնիլ թագաւորութեանս մերոյ, և յանկանիլն ազգիս մերոյ ընդ իշխանութեամբ այլազգեաց, և ի ցրուիլն ընդ ծագս տիեզերաց, ակարացաւ և իշխանութիւն սորին։

Վասն որոյ զոմանս մասնաւոր վիճակս ի Սիս նստողքն զաւթեցին, և զոմանս յԱղթամար նստողքն՝ Տաճկական իշխանութեամբ։ Իսկ որք մնացին սեփական վիճակք սրբոյ Աթոռոյս, և են այժմ ի նոյնութեան, զայնոսիկ յառակացուցից ի յիշատակ ապագայից յաւիտենականապէս. Որք են ներքոյ գրեցեալքդ։

Ի յերկիրն Արևմտեան, որք գոն ընդ իշխանութեամբ Օսմանցւոց:

Առաջին՝ մեծ մայրաքաղաքն Կոստանդնուպոլիս։ Ընդ որով են և ի ներքոյ գրեցեալքդ։

Գաթըլ, Գառնի գեօղ, Իւսկիւտար, Սամաթիա. Բեկոզ, Կանտիլլի, Հիսար Եօնիքեօյ, Գուռուչէշմէ, Առնաւուտքեօյ, Օրթաքիւղ, Պէշիկթաշ, Խաս-գիւղ, Էյիւպ, Թօփղափու.

Երկրորդ՝ Եւրոպէ քաղաքն Ադրիանուպօլիս, Թէքիրտաղ քաղաքն, Մալղարա, Ուզունքէօփրի, Զաղրա, Կիլիպօլի, Պօղազհիսար, Էյնոս, Սիլիվրի. այլ և Պրուսա քաղաքն, Ճաւաշ գիւղ, Էնիքէօյ գիւղ, Մուհալիճ, Էտրէմիտ, Քիրմասթի, Պօղազլար, Պանտըրմա, Պալըքէսէր. այլ և Քէօթահիայ քաղաքն, Մուրատչայ, Գեօլ տաղ, Ալթնթաշ, Մալղարայ, Թուրղութլու, Ցալչըլը, Պիլէճիկ. այլ և Նիկոմիդիա. որք են, Գիւուէ, Գէօնիւք, Սէօկիւտ, Գէյվէ, Մուտուրնու, Չիխինիք, Ենիշէհիր, Քէօ-րուկաթ, Անթոլաթ, Տարսոս, Քարամն, Գանղրըլար, Շապինքարա, Եա-լովայ, Մէրտիկէօզ, Տօնկէլ, Քարամանլը, Ակշեհիր, Գէմ գիւղ, Իզմիթ-բէկ, Դաւթալանիք, Օրթագիւղ, Կարասուպազար, Արմաշ, Խասքալ, Ալանիա, Թէքիրտաղ, Թարսուս, Նոր գիւղ, Ֆնտըքլը, Սաղաննտայ և Իզնիկմիտ քաղաքն:

Այս վերոյ գրեցեալ Երկրորդ Վիճակս Նուիրակութեան այս ինքն՝ Եւ-րոպէ քաղաքն, և այլ հետևեալքն զինի նորին մինչև ցայժմ էին ընդ Պատրիարքութեան մի վիճակ նուիրակութեան, Իսկ մեք ի Կոստանդնու-պօլսոյ որոշեալ արարաք ուրոյն վիճակ նուիրակութեան. և առաքեցաք ի յիւրաքանչիւրսն զիւրոյն ուրոյն նուիրակութիւն: Զի մի նուիրակն ի հինգ և ի վեց ամս հազիւ աւարտէր զիրկուսեանն: Աստի մեք որոշեցաք, զի ի յերիս ամս աւարտեսցին երկուքեան նուիրակութիւնքն: Եւ այսպէս կամե-նեցաք լինել այսուհետև:

Երրորդ, Անատօլեայ երկիրն:

Կաֆա, Դարասու, Բաղչասարայ, Աղմէչիթ, Գեօզլեւ, Օր, Սալանիք, Թարխի, Օրթաքէնդ, Հին Դալիմ, Ներչ, Աքկիրման, Թամանն, Թօմրուք, Դափուլու, Օզու, Աղքերման, Բանտար, Խանղըրլը, Քիլի, Իսմայիլ, Սուլթաննղըլը, Դալասին, Սամսոն, Բաբատաղ, Րուսչուք, Ֆոքշան, Օր-մանի, Բոթիշան, Սիշով, Նաշ, Քիշնով, Հոթին, Մէկլով, Իպրայիլ, Սիլիստրա, Հաճիօղլու Բազարճըղ, Քէօստէնճէ, Վառնայ, Փրաւատի, Շումնա, Ռազգրատ, Արտուշնուզ, Թրնովայ, Հիւլյապ, Թաթար Բազար-ճըղ, Իզլիմիէ, Սլիոստ, Պուրղազ:

Չորրորդ՝ Թօխաթ քաղաքն, ընդ որով են և ի ներքոյ գրեցեալքդ:

Սիվրիհիսար, Զիլայ, Հէյրաթ, Ենիշէհար, Պիծանի, Գէանկի, Գըր-բիգորիս:

Արտակեր քաղաքն, Կողբատամատն, Շէֆիկ, Ասֆիան, Ճերմակաձոր, Վաղշէն, Քուշնայ, Հաջկենի, Կուանի, Մամիրվար, Խորոչ, Էշնէկ, Մազի Մաշ'կուս, Անջրիկը, Ախտա քաղաքն, Աղուշեղ, Կամիլեայ, Կարիւլար Խասկար, Զորակ, Ցազրաք, Լիճ, Նաւրէր, Բենկեան, Ակրաւաքա քաղաքն, Զսուս, Ֆէսզեր, Սլաբիչեակ, Քարչաա, Թագիկ, Ճանձիկ, Փամիտար Շխղենի, Բրավինդա, Զարբիւրգ, Դուրմիա օղլան, Պեռրաս, Կամիշ, Ուշ-կունամ, Սարհաձ, Բարձայ, Քօթնի, Լեառնաց, Մինկեօլ, Էնկիւրան, Կաֆի-տին, Ալղո, Կառուայ, Խանգար, Խորասնայ, Իշխանի, Թաղառուզ, Պուճան, Պուրա, Ղուռաղ, Բզթա, Փրկիչին, Խորխոռան, Խոշդառամ, Դալղուր, Կիւ-ստրիս քաղաքն, Ախչաշար, Պատադու, Թամարզայ, Էրակիլ, Բօռն, Նիկ-ստայ, Քեօշկա կիւղ, Եօզգատ, Թալաս, Վանք գիւղն, Թալըսուն, Կեար-միր, Պեղադա, Եւքուռայ, Նիզայ, Տարսիզ, Լազառն, Կեսար, Մունճուսուն, Մանճուսուն, Երթիլլա, Ամասիա քաղաքն, Մարզվան, Քեօփրի, Հաճիքեօյ, Նիկի գեղ, Վանքի գիւղն, Ճանիկներ, Փաթնայ, Ցունիար, Թերմայ, Չար-շամպայ, Սամսօն, Բաֆրայ, Սինապ, Կաստամոնի, Վոյվոտա, Տաշքէօփրիւ, և Քերադայ։

Հինգերորդ՝ Էնկիւրիայ քաղաք, ընդ որով են ինքըքս գրեցեալքս։

Ղալաֆըղ, Զանդրա, Թօսիայ, Գաչհիսար, Զարբաղ, Դէռաջայ, Բօ-լիայ, Դօզճէկ, Ենկիւրան, Պայթին, Էրէքլի, Ղոռնաւիայ, Ֆափրան-պօլի, Իսաանօղ, Եալ, Բէկբազար, Նալլըխան, Սիվրիհիսար, Էսկիշահար, Նիկշար, Աֆիօնղարահիսար, Բօլավատին, Իլղուն, Ակշահար, Բէկշահար, Դոնիայ, Ղարաման, Մուղըն, Էրմնիկ, Ջիլիքեայ, Ալաիայ, Ադալիա, Սէյտիշահար, Ալմալու, Մանթաշ, Դաշ, Էգիրտիր, Միլասայ, Բուրդուր, Սպարթայ, Գեօլհիսար, Սանդըխլու, Իշըլու, Ուշաղ։

Վեցերորդ՝ Էրզրում քաղաք. ընդ որով են և ի ներքոյ գրեցեալքս։

. . . .

Եօթներորդ՝ Կարս քաղաք. ընդ որով են և գրեցեալքդ ի ներքոյ։

. . . .

Ութերորդ՝ Բայազիտ քաղաքն. ընդ որով են և ի ներքոյ գրեցեալքս։

Ջանկարօն, Սուրբ Յօհան, Դիւրճիբուլախ, Հալաճ, Մէլիքշէն, Կաշաա, Բաղըկեան, Կարմիրկենա, Արծափ, Քօրուն, Մասուն, Թաճօղի գեղ, Թու-թաղ. Գիւլուճէք, Խաչլու, Բաքախանի գեղ, Սարուբեղ, Բաղըկան-չայ, Ցամիկենավրուղ, Քեասատակ, Իկշայսու, Թափասու, Ղարաքեանդ, Տիղայ, Խաըք, Ղամարջղ, Թուխաք, Եաշմանդուլի, Ներքին Թուխաք, Բէրէքեաթի գեղ, Ալլահղուլի գեղ, Քօթիս, Դիադին, Առաքէնա, Պը-րուճի գեղ, Տաշքեանէն, Ճանախղ, Գօրանի գեղ, Մոլլաղարայ, Շահ-վէյէս, Ուլուքեանդ, Միրզիքեանդ, Մայեայ, Սօրան, Թօխլուճայ, Բու-

տայգի գիւղ, Ճուճանց, Սեմայի գեղ, Կարապապար, Աղբագա, Շըքըբօյի գեղ, Դամուրբաղան, Թալլույ Սպաշկիրառ նաՀիան). Նաւրուզի գեղ, Փօմի գիւղ, Աշիկար, Լաշկայի գիւղ, Քարալչար, Ղումլաւաճալու, Ղուլուճայ, Գումբէթ, Խլթօյի գեղ, Քեալլաօշ, Մարտիկ, Գուգուլ, Խանուշինի Արփաեօղ, Պիկան, Սաֆիեան, Ցիատն, Գէօլասօր, Շիտալազի գիւղ, Միրզախան, Խօճի գիւղ, Մաստեցիկ, Գեաւրգեաւ, Էզմալ, Ջիրայի գիւղ, Ղազի գիւղ, Եօնձալու, Եղալի գիւղ, Ճաֆկան, Քիւփլըան, Զամաւոլու, Նաւթիկ, Խարի գիւղ, Մանկասար, Վերին Քիւփլըան, Փոխանցիկ, Էշխեագի գիւղ, Ցօփկան, Եապընճուգեղ, Արապաղայի գեղ, Աղի ալայի գեղ, Ցօայի գեղ, Մուրատխան, Աշէքան, Վերին Դարաքիւ, Ներքին Դարաքիւ, Երանոս, Ղարաքիլիսայ, Ներքին Մուրատխան, Բօղուկլաշէն, Ցաշէն, Ռաշդալէն, Շաշաղլէն, Հաճիաւաֆար, Վերանցիկ, Սեմեթ, Խորագոմեր, Խալլօյ, Մօլլատաղէյեան, Թափրախողալայ, Խոշեան, Շամշեան, Մարգիր, Խատատուր, Գեարդաան, Դուցի գեղ, Զլլաչանի, Զուռուկի գեղ, Վերին Մարալի գեղ, Ներքին Ղալու գեղ, Քեօլու գեղ, Սաչնիթէփէն, Քարաուճոր, Ղայեարէկ, Սէյիդցուգեղ. Ղարասու, Պօշէկ, Էկմալ, Դամուրչալան, Դաօն, Ջաաօն, Ցամպաա, Շօրվէրան, Մալխասի գեղ, Ղազարի գեղ, Պուճումանուր, Խամուր.

Իններորդ՝ Վան քաղաք ընդ որով են և գիւղօրայքս ի ներքոյ

. . . .

Տասներորդ՝ Դիարպէքիր քաղաք. ընդ որով են և ներքոյ գիւղօրայքն.

Ի յերկիրս Արեւելեան, որք զան այժմ ընդ իշխանութեամբ Պարսից:

Առաջին մայրաքաղաքն Ասպահան որ է Նոր Ջուղայ, ընդ որով են և այլք:

. . . .

Երկրորդ՝ քաղաքն Թաւրէժ. ընդ որով են և այլք.

. . . .

Երրորդ՝ քաղաքն Նախիջևան. ընդ որով են և այլք.

. . . .

Չորրորդ՝ քաղաքն Երևան. ընդ որով են և այլք:

. . . .

---

1) Նաէէէ. Նախաւգ. գաւառ

ԳԼ. Զ.

Յորում ցուցանին հասարակական և Առաջնորդական վիճակք սորին Աթոռոյս, որք և Տէրունիք անուանին: Յորոց է յառաջագոյն գիտելի, [illegible] Հասարակական [illegible] Աթոռոյս [illegible], [illegible] և [illegible] Առաջնորդական [illegible] է [illegible] Հասարակաց, որոց Հասարակաւոր Առաջնորդք են [illegible]:

Ի յերկիրն Արեւմտեան եւ ընդ իշխանութեամբ Օսմանցւոց:

Ա. Զմիւռնիոյ քաղաք, ընդ որով են և սոքա. Գէօզէլ-Հիսար, Մանի-սայ, Մենեմէն, Կիրիդ, Սալիհլի, Միտիլլի, Այվալըք, Քամար, Բերգա-մայ, Դրնդըր, Սոմայ, Կըրկաղաճ, Ակհիսար, Գէօրտոս, Ալաշէհիր, Մաա-ձառայ, Աղաշհար. Տուրղութ, Բայընտըր, Թիրայ, Օտեմիշ, Եէնիփազար, Նազըլլը Տենիզլու, Բերգի, Հօնաս, Ուլուաթ, Իսպարթայ, Բօլղատի, Մուղլա, Միլաս, Մանտալիաթ, Կուշատայ, Սօքա, Քեօշք, Մարմարայ Գեւայանիայ, Սարայքէօյ, Բօզդողան:

Բ. Պաղտատ և Բասրա քաղաքք, ընդ որով է և երկիրն Հնդկաց. որք են սոքա. Ի յերկիրն Բանկալայու՝ Կալկաթայ քաղաքն, Չինչուրայ, Սէրամպուր, Դաքայ. այլ և Մադրաս քաղաքն, և Մչլիբանդար. Այլ և ի յերկրին Բէկուլայ՝ Բանկոնան Դասապատն. այլ և Սուրաթ քաղաքն, և Պոմպայի. Այլ և Հայդարապատ, Ֆէյզապատ և Փաթնա. Այլ և ի յերկրին Չինու՝ Կանտոն Դասապայոն, (որ և Մաքաւ. յորս գտանին վա-ճառականք Հայոց երբեմն. նա և ի Բթաւիայ և ի Մանիլայ են գտանին.)1)

Ի յերկիրս Արեւելեան եւ ընդ Պարսից իշխանութեամբ:

Գ. Գիլանու երկիրն. որք են, Ռէշտ, Էնզելու Քիսմայ, Սալեան, Մա-զանտարան, Լանգարուտ:

Ի յերկիրն Վրաց:

Դ. Տփխիզ քաղաքն, ընդ որով են և սոքա. Ի Տփխիզ քաղաքն՝ եօթն եկեղեցիքն, այս ինքն, Վանքի, Սուրբ Նշանի, Ջրկիրաչինու, Սահա-կաշինու, և Քամոյենց երկու եկեղեցիքն, և Քարափի եկեղեցին՝ իւրեանց ժողովրդովքն, թող զայլ եւս մանր եկեղեցիսն, որք ընդ սոքօք են, և ընդ սոսին Տէրունիք սորոյ Աթոռոյս: Եւ մի եկեղեցի եւս գոյ ի մէջ բերդին՝ որ ասի Դամթուղեկէ, նա եւս է ընդ սորին Աթոռոյս ի բնէ, սակայն ի ժա-մանակս Շահ-Նադրին՝ որ բերդն թուրքաբնակ լինի, զեկեղեցին այն եւս

---

1) Վերջին երեք քաղաքքն փակագծեալք յետոյ գրեալ երեւին յայլոց:

առանձինք ղաւթենն։ Այնուհետեւ լինի ամենի, և ժողովուրդ և անունն Լեհաստանս եւ անհետանալ ի նմանէ մինչև ցայսօր։ Իսկ միւս երեք եկեղեցիքն՝ այս ինքն՝ Մուղնի, Բեթղեհեմ և Նորաշէն են Հայաստանս վանիցն վիճակի։ Իսկ և ի շրջակայս նորին պայծառ գեօղօրայքն այս ինքն՝ Կուկիա, Մարաղղուբ, Ցալաթ-միկիա, Դոգդեկիս, Սաղօրկա, Դօրան, Ցարնայխօղ, Դիղեպէ, Կիկէթ, Սաւութէն, Նախէջուան։ (Բայց ի վերնոյն ի Վանքի Կանդակն նշանակեցեալ գեւղօրայքն են։ Մխախանայն, Օրաթաշուէն, Դրմանցի գիւղն, Սասա գիւղն, Մուխաթն, Բօլբալէն, Էրզիսն, Ցագնապլուղն, Դօղանն, Դիղէպէն, Սանղօրխն։ Գուանլիխն, Վերի-Բէլէթն, Մղնէթն, Մուկանն։ Ի ձեռն Դաւիթ կաթուղիկոսի օրինակի։) Ցորոց ընդ Նուիրակութեանն զՈւաղձնորդական արդիւնսն եւ առնու Աթոռս։

Այլ և ընդ առաջնա Նուիրակականն միայն, որք են, Կախեթու և Քիսեղու երկրայքն։ Դուրի և բոլոր Վրացստանու Երկիրն։ Այլ և Դաղստան, Բօղշալու, և Բամբակաձորու Նահանգն բոլոր շրջակայիւքն իւրեանց։

ի յերրորդ թեմայ։

Ն. Հաշտարխան քաղաքն, ընդ որով են և այսքա։ Պետրբուրգ, Մոսկով, Դզլար, Աստրախան, Բոստաղան, Ձէրկէզ, Մոզդոկ, և նորոգ շինեալ Նոր Նախիջևան, և Գրիգորիոպոլ. և նորոյ առաջեալ ի յՕսմանցւոց Ղրիմ կղզեացն իւրով ամենայն սահմանօքն. այս ինքն է՝ Քէֆէն, Էսկի-Ղրիմ, Դարասու, Ալժէչլէս, Գեօզլէվ, Բաղչասարայ, և Օրխաղայր։

Գիտելի, զի Փառանկեցի Բարսեղ վարդապետ ամ մինչ Նուիրակ և Առաջնորդ էր այնոց երկրիս ի Ժամհէնցի Ղազար Կաթողիկոսէն կարգեցեալ, ժողովուրդ անդրօքն զգուշեցեալք ի գժնէական բարուց նորին, զրեն ուղղոք առ Ղազար Կաթողիկոսն, զի հանցէ զնա անտի։ Իսկ ի յանդուր լինելն Կաթողիկոսին, ժողովուրդքն խառնեալ զԲարսեղն, հանեն ի յառաջնորդութենէն, և հրամանաւ Թագաւորին Ռուսաց՝ գնեն Առաջնորդ ինքեանց զՍտեփանոս եպիսկոպոս սեն ի վիճակին Գանձասարու ի ՌՃԼԸ թուոջն միում։ Եւ յայնմ հետէ հատաւ Առաջնորդական իշխանութիւն երկրին այնորիկ ի սրբոյ Աթոռոյս յանձն քաան։ Եւ յայսքան միջոցումս եպիսկոպոսս ոչ եմուտ յերկիրն յայն ի սրբոյ Աթոռոյս, և ոչ մտանել իսկ կարէր. զի արգելեցեալ էր արքունական հրամանաւ։ Իսկ Սիմէոն Կաթողիկոսն Երեւանցի գրեաց առ Թագաւորն Ռուսաց զապստամբութենէ երկրին, և խնդրեաց զի վերադարձուսցէ ի հնազանդութիւն սրբոյ Աթոռոյս։ Եւ Թագաւորն ի խնդիր հայրապետին խոնարհեալ կատարեաց իսկ արդէնա-

կան Նիքոմ, և Հաստատուն Հրամանագրով․ Զոր պատճէն գրեցաք ի մերում ժամանակագրութեան Ռուսաց աշխարհագրութեան ընդ Հայերէն Թարգմանութեան ի ՌՉԺԸ Թուին Փրկչին։ Այս ի նոյն Թուականին նոյն Հայկազեան գ․ ․ ․ Մի- նոյն նախագահութեամբ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսին, ի [illegible] ի ՌՄԾԷ Թուին Փրկչին։ Զորս գլխովին ունիմք ի ( ) և ի ( ) գլուխն անցեալ։

Զ․ Ի յերկրորդ նահանգ գիւղօրայք, որք են այսոքիկ․ Ալյս մի՝ Էջմիածին գեօղն՝ որ է կից սրբոյ Աթոռոյս, Եղւարդ, Օշական, Աշտարակ, Դաղս, Փարպի, Գեղարքունիք, Աբարան, Կողբ, Քանաքեռ, յայն- կոյս Երասխի մեծի գետոյն՝ Սուրմալու, Կողբ, Արխլու։

ԳԼ. Ե.

Յորում ցուցանին այնք վիճակք, յորոց է յատկապէս ընտանեկան աթոռոյ սրբոյ Աթոռոյ ըստ հրեղ ամօթ, աստուածային և է տուրք միանգամ շնորհաց, գաւառաց, շրջ- ակայից յորդորանաց, և այլոց այլազան ատեանց և վիճակաց։

Ա. Բայազիտ քաղաքն, Դիադին, Ալաշկերտ, Ղարաքիլիսա Թօփրախ-կա- լէն, Պաթնոց, Մալազկերտ՝ իւրեանց շրջակայ գիւղօրէիւքն։

Բ. Վան քաղաք, Բերկրի, Մահմուտան, Արճէշ, Արծկէ, Աղբակ. Հաքքարու երկիրն, իւրեանց շրջակայ նահանգօք և գիւղօրէիւքն։

Գ. Կարսայ երկիրն, Կաղզուան իւրեանց գիւղօրէիւքն։

Դ. Գեղարքունի, Դարալագեազ, Շիրակ, Ապարան, Ծաղկոտնեաց ձորն՝ իւրեանց շրջակայ գիւղօրէիւքն։ Յորոց անունք գեղերեան, գիւղի, [illegible], և այլ այսպիսիք ի ժամանակս չինութեանն։

Ե. Լոռի, Ղազախ, և Բամբակաձորն՝ իւրեանց շրջակայ գիւղօրէիւքն. յորոց անունք գիւղականքն Թիլի, [illegible], [illegible], [illegible], և այլ այսպիսիք։

Զ. Տփխիս քաղաքն՝ իւրեան շրջակայիւքն. յորոց անունք գմեղրեայ [illegible] և այլ այսպիսիք՝ որպէս և ինքեանք արձանագրեալ են ի սուրբ Աթոռո- ջըս ի ձեռագրական կոյս մեծի գրոց արքից Տաճարիս ի ՌՃԼԱ թուական- նոյն ամսոյ։

Է. Նախիջեւանու երկիրն, և տունն Գողթնեաց՝ իւրեանց նահանգօքն։ Յորոց անունք գլոր Ծիլաքա, գիւղչ, ղալկլայս, գլանջայս, գքնկուղս, և այլ այսպիսիս։

Ը. Դուրեան քաղաքն. իւրեան շրջակայիւքն. յորոց առնու զլոր խա- ղողս, գինիս, և զայլս պտղաբերս։

Թ. Գեանջայ քաղաքն, Շամախի, Շիրվան, Բագու, Դարբանդ, Նուխի, Ղազախ, Խաչենու երկիրն, և բոլոր սուրն Աղուանից։ Յորոց առնու զեր- կաթս, զերկաթեղէնս, զպղնձեղէնս և զայլս պտղաբերս։ Յորս և Գանձանակ ևս անկ։ Որք թէպէտ են Գանձասարու թեմի, սակայն են հնազանդք սրբոյ Էջմիածնի և Աթոռակալի սորին։ Որոյ և զանունն միշտ յիշեցուցիս իւ- րեանց նախ քան զանուն Կաթուղիկոսին իւրեանց։ Որոց զկամքն որպի- սութիւնն յայլում տեղւոջ գրեսցուք։

ԳԼ. Ը.

Յաղագս ծանուցանելոյ որպիսութեան սրբոյ Աթոռոյս և սորին Կաթողիկոսացն է [illegible] իշխանութեանն առ յազգս Հայոց, [illegible] [illegible] և [illegible]։ [illegible] [illegible] Կաթողիկոսաց, և [illegible], և [illegible], և [illegible] հանգամանաց։

Արդ որպէս մի է միջնորդն Հօր Աստուծոյ և ամենայն մարդկան, մարդն Յիսուս Քրիստոս (ըստ սրբոյն Պօղոսի,) որ եւ զանձն փրկանս ետ ամենե- ցուն, նոյնպէս և երկրորդապէս յետ Քրիստոսի, մի է միջնորդն Աստու- ծոյ Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի և յատուկ ազգիս Հայոց մարդն Աստուծոյ սուրբն Գրիգորիոս Լուսաւորիչն մեր, որ եւ զանձն փրկանս ետ ամենայն ազգիս Հայոց, որ անօրինեցանն ի յԱստուծոյ, և աղօթիւք սրբա- զանից Առաքելոցն մերոց Թադէոսի և Բարդուղիմէոսի, յորոց շնորհեցաւ առաջնորդեցաւ մեզ Փրկիչ և Առաջնորդ որպէս Մովսէս հնոյն Իսրայէլի։ Արդ որպէս Քրիստոս ըստ ամենայնի [illegible] իշխանութիւն ունի ի վերայ համօրէն մարդկային բնութեան, նոյնպէս և երկրորդաբար և յետ Քրիստոսի սուրբն Գրիգոր ըստ [illegible] [illegible] իշխանութիւն ունի ի վերայ յատուկ ազգիս Հայոց. զորմէ բազմաօրէն պարտի նախապէս զ[illegible] և զ[illegible] [illegible] [illegible]։ Քանզի որ Հայկածին է և հաւատացեալ Քրիստոսի սովաւ և ի ձեռն սորա ունի ըշնորհաւն զայն։ Եւ կարծեմ օրինակս առանց ամե- նայն հակառակութեան և անընդդիմամարտութեան, ըստ հօրոյ և ըստ հաւատոյ, Փրկիչ, Լուսաւորիչ, Հովիւ, Առաջնորդ, միջնորդութ և իշխան Հայրապետ և ծայրագոյն Պատրիարգ բոլոր ազգիս Հայոց յետ Քրիս- տոսի է սուրբն Գրիգորիոս. Քանզի ըստ խնամողութեան իւրաքանչիւր ան-

րայի մի է սիրըն. այս և մերուսն սիրայի ըստ հաւատոյ՝ է սուրբն Գրիգոր. որ ընծայեցաւ ի բուն սկզբէն և ի ճշմարիտ արմատոյն Քրիստոսէ, միջնորդութեամբ և յաջորդութեամբ սրբոյն Թադէոսի առաքելոյն՝ հարազատի և մերձաւորի Նորին. Իսկ և սորին առաջնորդարանն, Հայրապետարանն, պատրիարքարանն, Աթոռ և գահն իշխանութեան է սուրբ Էջմիածին. Որ խնդրուածովք և միջնորդութեամբ նոյնոյ սրբոյն Գրիգորի և իջմամբն Քրիստոսի Աստուածոյն մերոյ յօրինեցաւ, կառուցաւ և պայծառակերտեցաւ. Աստուածային փառօք յերկիրս Հայոց ի դաշտս Արարատեան, և ի Վաղարշապատ քաղաքում. Այս ուրեմն ծիր և տարածի հովուապետ իշխանութիւն սրբոյ Աթոռոյս ի յամենայն տեղիս և ընդ ամենայն ծագս երկրի՝ ուր կան և գտանին Հայկածին և Լուսաւորչական ժողովուրդք և հոգևոր ժողովարան. Քանզի ուր և գտանին յազգէս Հայոց թէ եկեղեցիք և թէ եկեղեցականք, կարգաւորք և աշխարհականք, ի մինչ կանայս և իգին՝ բովանդակքն պարտաւորեալք և փակեալք են ընդ իշխանութեամբ սրբոյ Աթոռոյս Էջմիածնի, և ի սմա նստող Հայրապետացն՝ որք են յաջորդք և փոխանորդք սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին Հայաստանեայց. Եւ ի սմա նստող Հայրապետին է յատուկ իշխանութիւն զլուխ եկեղեցւոյ Հայոց հաստատել, բարեկարգել, և ի կանոնի պահել, զաւերեալն բառնալ և զթերին լցուցանել, զեպիսկոպոս ձեռնադրել, զառաջնորդս կարգել, զհեռաւորս ուղղել, զանարժանսն և զանուղղելիսն հանել ի յեկեղեցւոյն և լուծանել ի կարգէն, անարգել և բացարձակ իշխանութեամբն հրամայել զհոգևորս և զօգտակարսն, փակել և բանալ, կապել և արձակել. Եւ ըստ ժամանակին զնուիրակունս առաքել առ յամենեսեան իւր փոխանորդներեան, ի քննել և վերահասու լինել զարդիւնաւոր կացութեանց եկեղեցեաց և եկեղեցականաց, զիւղն Աստուածազօրծ բաշխել ի յօծումն օծելոց և ի սրբագործել զսրբագործելիսն. Եւ միանգամայն որք վերաբերին ի յեկեղեցիս և ի հաւատս, ի սրբոյ Աթոռոյս և ի սմա նստող Հայրապետացն վերաբերին, որին, և կարգին ի յազգս Հայոց որպէս ի միոյ միշտաբուղխ աղբերէն. Վասն որոյ և ազգս Հայոց փոխադարձաբար ի ցուցանել զհնազանդութիւն շնորհակալութեամբ հանդերձ, յիշէն զանուն Հայրապետին յամենայնում յատուր յեկեղեցիս իւրեանց և տան յօժարութեամբ զհասս նուիրականս, զզանձանակս, զհոգեբաժինս, զյիշատակս, և զայլս արդիւնս ի ձեռս նուիրակացն սորին ըստ պայմանեալ ժամանակին.

Եւ նուիրակն սորին որքան ի յեկեղեցիս իւրեանց կացցէ, հնազանդութեամբ և անտրտունջ ընդունին հոգալով զպիտոյսն կերակրոց և ըմպելեաց. յիշեն և զանունն ի յեկեղեցին նախ քան զանուն Առաջնորդին

իւրեանց, նախագահ անուամբ քան զնա անցեալ. և պատուով ։ Արդ ի սրբոյն Գրիգորէ Լուսաւորչէն սկսեալ մինչև ի սուրբն Գրիգոր Տղայ կոչեցեալն Հայրապետ (որ էր եղբայր սրբոյն Ներսէսի Շնորհալւոյն) յամս ՈԽԳ մինչև ի ՊՂԹ թուականն մեր. այսոքիկ կանոնք վարեցան և անեղծ անդրդուելի և [illegible] սուրբ Աթոռս. Քանզի յայսքան միջոցս ազգ մեր զոյր[illegible], [illegible] և համաձայնով յերկիրս Հայոց, և Հայկական իշխանութեանց վարիւք ըստ հողոյ և ըստ մարմնոյ (թէպէտ երբեմն պայծառ և երբեմն նուաղ) և Կաթուղիկոսն ի յերկիրս իւր նստիւր՝ և զազգն ընդ ձեռամբ ունէր։ Եւ թէպէտ երբեմն արտաքոյ սրբոյ Աթոռոյս յայլուր նստէին Կաթուղիկոսքն, ի Դվին, յԱնի, և յայլուր սակայն յանուն սրբոյ Աթոռոյս կոչիւր և սովաւ փայլիւր և իշխէր պահելով և փոխադրելով սրբոյն Գրիգորի անուանիւր, որպէս զմիապետական գլուխ բոլոր ազգիս Հայոց։ Յորում էր ճշմարիտ մի հօտ և մի հովիւ Ա՞հ, աւա՜ղ մեզ, որք յայնպիսւոյ երջանիկ ժամանակէն զրկեցաք։ Եւ յայն ժամանակն թէպէտ գոյր և Աղուանից Կաթողիկոսութիւնն ի ջնէ առեալ ի Լուսաւորչէն հետէ, սակայն չէր ինքնագլուխ և անհնազանդ սրբոյ Էջմիածնի և սորին Կաթողիկոսացն։ Քանզի զխոստովանի և հրամանաւ սորին ընտրիւր և նստիւր, և ի սմանէ օծանիւր, և էր հնազանդ յամենայնի. որպէս և զանուն յիշեցեալ նախ քան զանուն իւր յիշէր, որպէս, և է մինչև ցարդ. յորոց թէ և ոմանք երբեմն ընդվզեալ ներհակէին և կամ հեռանային ի յուղիղ պողոտայէն, ի յԷջմիածնի նստող Կաթողիկոսէն դատեցեալ բանիւ յետինն և յԱթոռոյն ևս ընկեցեալ լինէին՝ որպէս և պատմեն պատմիչքն Աղուանից և Սիւնեաց։ Սոյնպէս է և մինչև ցայս վայր ի ժամանակս մեր. որ զորնթէ անուամբ և անուամբ միայն էին Կաթողիկոս, և ո՛չ բացարձակ և ինքնագլուխ իշխանութեամբ։ Այսպէս ի ՊՂԹ թուոյն մերում՝ ի զօրանալ տաճկական իշխանութեանն, և ի տկարանալ զօրացն Հայոց, մինչ փոխեաց զԱթոռ Հայրապետութեանն ի Հռոմկլայն վերջագրեցեալ Գրիգոր Կաթուղիկոսն, և անչքացոյց զԱթոռն Էջմիածնի, Դաւիթ վարդապետ ոմն (որ ի նոյն ժամանակն առաջնորդ էր կղզւոյն Աղթամարու,) ապստամբեցաւ ի Գրիգոր Կաթուղիկոսէն և նստաւ ինքնագլուխ Կաթուղիկոս ի նմին կղզւոջն. որ և անեղծ նոյն ապստամբութեան ընծիւղն մինչև ցայսօր։ Յորմէ հետէ եղեն երկուք Կաթողիկոսութիւնք Հայոց՝ ի Հռոմկլայն և ի յԱղթամար. յորս ոչ սէր գոյր և ո՛չ նախագահութիւն։ Եւ ոչ միայն Կաթողիկոսութիւնն բաժանեցաւ, այլ և գրեթէ բոլոր ազգս Հայոց յերկուս բաժանեցան յայնմ հետէ։ Զի խոտ վճռոց իմաստասիրաց, որպէս զաւան է ժամանակին՝ որ հարկէր. հետևեցուցանէ ինքեան զլինել իւ-

քնանի եղեալն, Նոյնպէս և յաղթող է ասելն՝ որ Հարկիւ փոփոխէ զառ ինքն յեցեալն։ Քանզի ի փոխել Կաթուղիկոսութեանն ի յերկրէս Հայոց ի Հռոմկլայն, ընդ նմին և աջքս մեր գիտացին որ ըստ օրէ յայն կողմ, կարգաւորք և աշխարհականք, մինչև ժամանակ ինչ Թագաւորութեանն ես փոքւեցան։ Բայց որովհետև երկիրն Յունաստան էր և յունակրնակ, և մեղքն ես ընդ նոսա յարեցեալք, սկսան և նոցայն սովորութեանն վարել, բարուք, լեզուօք, Հանդերձիւք, ուտելեօք, և ըմպելեօք, և այլովք՝ որ ըստ աշխարհին, և այս այնքան՝ մինչ գրեթէ Հայ անուամբ և լուսաւորչադաւան կրօնիւք (և այս ևս ոչ բովանդակին) միայն էին ի մէջ, իսկ այլովք ամենիւք զատեալք և որոշեալք ի Մեծացրոցաց յերկրացս Հայոց։ Վասն որոյ անկաւ յայնժամ Հեռէ այլայլութիւն և մեծ խռովութիւն ի մէջ Յունաստանայնակաց և Հայաստանայնակաց, թէ՛ վանականաց և թէ աշխարհականաց, որ տևէ իսկ Հաստատապէս մինչև ցայսօր։ Նոյն տևեաց Կաթուղիկոսութիւնն ի տանն Կոյլկեցւոց յամս ՃԻԴ, որքան և տևեաց մնացուր իշխանութիւնն Ռուբինեանց ի նոյն, յետ այնորիկ մինչ Հասարակեաց թագաւորութիւնն տաճկական և գրաւեաց զբոլոր երկիրս Յունաց, Հայոց, և Պարսից, և խափանեալ վերջացաւ իշխանութիւնն Հայոց և Յունաց, և աւերեցաւ Կաթուղիկոսութիւնն Սսոյ, և գերեցաւ Կաթուղիկոսն իւրայնովքն ի յԵգիպտոս, (որպէս ասացաւ ի վերն,) այսպէս ողորմութեամբն Աստուծոյ վերանորոգեցաւ յնիկ Աթոռս Հայոց սուրբ Էջմիածին և վերադարձաւ Կաթուղիկոսութիւնն ի Սս ի ՊԴ. թուոյն մերում՝ հաւանութեամբ բոլոր երկրիս Հայոց։ Բայց որք ի Յունաստան մնացին և ի տանն Սսոյ, որովհետև յարեալք էին ընդ Յունս և ուսեալք զկարգս նոցա, ոչ վերադարձան ի Հայս և ոչ հնազանդեցան Կաթուղիկոսին Էջմիածնի, այլ ի նոյն յամառեալք նստուցին և նոքա ինքնագլուխ զԿաթուղիկոս ինքեանց. որով եղև երեք Կաթուղիկոսութիւնք Հայոց բաց ի յԱղուանից Կաթուղիկոսութենէն. որք և չորքեանքն ես սկսան նստել Հրամանաւ և գրով տաճկական տէրանց, որպէս և է մինչև ցայսօր։ Նոյն իմէ ճշմարտութեան աշակերտք էին և փրկութեան, Հետևողք վարդապետաց Սսոյ և Աղթամարայ, ի վերանորոգել Աթոռոյս Հայոց Էջմիածնի, պարտէին բառնալ զանՀիմն զՀանապազ և զպատուահանս Կաթուղիկոսութեանս իւրեանց և Հետևիլ և Հնազանդիլ արժանոյ, Հիմնահաստատ և սիրով Աթոռոյս իւրեանց և մեծ նստող Կաթուղիկոսին, որպէս Հետևեցան Էջմիածնայինքս նոցա՝ և բնակեցին այնքան ժամանակս։ Նե, թէպէտ Կաթուղիկոսութիւնն Հայոց այսպէս ի բազում բաժանեցաւ՝ որպէս ասացաք, սակայն Էջմիածնայինս Կաթուղիկոսն յառաջ և յետոյ և մինչև ցարդ՝ Հնարհեքն Աստուծոյ է նախապատիւ, գերապահ, Հաշտակաւոր և անուանի քան զայլսն ի յամե-

նոյն ազգս և է սիրելի և ախորժելի ի վերայ ամենեցուն. որ եթէ հարկն պահանջիցէ և զիրաւունս ունիցի, կարէ և բանիւ առնել զկիւս Կաթողիկոսութեան և լուծանել ի կարգէն. նմանապէս և զեպիսկոպոսութեան և զայլ կարգաւորսն նոցին. Բայց նոքա ոչ բնաւ և ո՛չ կարեն իսկ ձեռն ածել ի Կաթողիկոսն Էջմիածնի, և ո՛չ ի կարգաւորս և յաշխարհականս նորին վիճակի. այս ոչ եթէ ըստ բնիկ սեպուհ և իշխանի նախագահական և հոգևորական իշխանութեանն միայն, այլ և ըստ վճռոց այլազնեայց և մերազնեայց հասարակութեանց և ըստ հրամանատրութեանց մարմնաւոր թագաւորաց և այլոց իշխողաց. որոց վճիռք և հրամանագիրք ահա՛ կան ի սուրբ Աթոռս այսմիկ. Զորոց յիշում ի տեղւոջն տեսցուք. Վասն զանազանից Կաթողիկոսացն Հայոց ազգին.

Իսկ և վասն Պատրիարգացն և Առաջնորդացն ազգիս Հայոց այսպէս գիտեա՛. զի ի բաժանել Կաթողիկոսացն իւրեանց մասնաւոր վիճակսն, մինչ մեծ մասն վիճակ սրբոյ Էջմիածնի, զորս ցուցեալ եմք ի վերն ի գլուխ Նախիջևանական և Առաջնորդական տեղեացն. Այլ ի մէջ այնց վիճակացն որքան կան օրայս, եկեղեցիք և նոցին առաջնորդք զոն իւրեանց վիճակօքն և ժողովրդովքն՝ կարգաւորք և աշխարհականօք՝ էին և են հնազանդք սրբոյ Աթոռոյս Էջմիածնի. որոց և ամենից առաջնորդքն ի յԷջմիածնական Կաթողիկոսացն լինէին կարգեցեալք և լուծեցեալք, որպէս ի վերն ասացաք.

Նաև ի մէջ նոցին նախապատիւ և գերյարգելի զկնի Կաթողիկոսին՝ էին և են որպէս Պատրիարգք, չորից սրբոց և հռչակաւոր վանից Առաջնորդքն, այս ինքն՝ սրբոյն Թադէոսի առաքելոյ վանիցն որ ի յԱրտազ գաւառի, սրբոյն Ստաթէի վանիցն որ ի Սիւնիս, սրբոյն Աստուածածնի վանիցն որ ի Բջնի, և Սրբոյն Նշանի վանիցն որ ի Հաղբատ. որք են իբր Աթոռակալք և տեղապահք Կաթողիկոսին, որոյ և ի յընտրութեանն պարտին ներկայ գտանել և յօծմանն նախապէս զձեռն դնել ի գագաթ Կաթողիկոսին. Իսկ Երուսաղեմայն ո՛չ է պատրիարգ և ոչ Առաջնորդ. զի ոչ ունի ինքեան յատուկ Աթոռ, եկեղեցի և վիճակեցեալ ժողովուրդ, և ոչ ինքն իսկ Երուսաղէմ՝ է երկիր և տեղիք Հայոց. զի նախապէս էր երկիր և քաղաք Յունաց՝ և երբեմն իսկ պատրիարգարան նոցա ի ժամանակս Քրիստոնէից թագաւորաց. իսկ յետոյ ի տիրելն յՕսմանցւոց ազգէն բարձաւ պատրիարգութիւնն Յունաց և իշխանութիւնն ամենայն Քրիստոնէից անտի. Այսուհետև եղև հասարակ տեղի իմն ուխտից բոլոր Քրիստոնէից. յորում և ստացան իւրաքանչիւրքն զյատուկ տեղի իմն ինքեանց, զորս և արարին վանք և եկեղեցի, որոց և կացուցին իւրաքանչիւր ազգ զպաշտաւոր և հոգաբարձու իմն, զի նստեալ անդ՝ զտեղիս իւրեանց

պաշտպանեսցէ և ուխտաւորայն իւրեանց աստուծային լինելոյ. Նոյնպէս է և Սերն, որ է միայն սպասաւոր և հոգաբարձու սրբոյ տեղեացն՝ որք Հայոց ազգիս են բաժին։ Արդ աղաչաւ և առաքէ զհրաւիրակս ի յազգս Հայոց՝ առ և իցեն՝ ի հրաւիրել յուխտ և յերկրպագութիւն սրբոյ տեղեացն անօրինականաց, և խնդրէ զհամառօտ օգնութիւնս ի պէտս իւրոյն և ի պայծառութիւն սրբոց տեղեացն։ Թէպէտ ի յետին ժամանակս ամենք փառաւորքն և ախտամոլք ռամկօրէնք յանգիտութենէ, ազգիս զծամ զանանելով՝ զինքեանս պատրիարքս անուանեցին, և զհրաւիրակս իւրեանց Նուիրակունս, զորս և զանձինն հայրապետութիւնն ազգիս Սրոյ անընդդիմաբար ամփոփութիւն արարեալ կոչեցին և կոչեն։ Այսպէս է և ի Կոստանդնուպօլիս, որ ո՛չ է երկիր և քաղաք Հայոց, այլ Յունաց. յորում Նստիք Յունաց պատրիարքն՝ որպէս և այժմ իսկ Նստի։ Իսկ ի յետին ժամանակս ի ցան և ցիր լինելն ազգիս, և սմանց եւս անդ գնալով ի վաճառականութիւն, և ի բազմանալն օր ըստ օրէ, և ի անուանիլն իսկ, սկսան և զեկեղեցիս առնուլ յատուկ Հայոց. վասն որոյ և հարկ եղև զի և առաջնորդ մի եւս ունիցին, զոր և անուանեն իսկ հրամանաւ Կաթուղիկոսին։ Եւս այնուհետև ի զօրանալ թագաւորութեանն Օսմանցւոց. և ի յաճախել իշխանացն և ժողովրդոց մերոց անդ, սկսան ընդլայնել և ամբարտաւանել յանդր նստող Առաջնորդքն, և թողուլ զհօտապետն կանոն, և առ յատն հարկանել զպատիւն Հայրապետին, հրամանաւ աշխարհի թագաւորին Նստել ինքնագլուխ՝ կանոնելով և զհարկս առ յաթոռնիս յամէ յամ, յորոց և Փաթրիկ անուանել։ Ուստի և ի հաստատութենէ զը-ւանհկաց ամբարտութիւն եղև Պատրիարք կոչել։ Որք թէպէտ ի Պօլիս Նստաղըն պայպէս ամբարտաւանեցան, սակայն այլոց քաղաքաց և վիճակաց ժողովրդոցն մերոց՝ որք էին ի կողմանս յայնոսիկ, առաջնորդքն ըստ օրինի ի սրբոյ Էջմիածնէ և ի սմա Նստող Կաթուղիկոսէն կարգէին. սակայն ի Պօլիս Նստող Փաթրիկ կոչեցեալքն գնալով ի յամբարտաւանութենէ յամբարտաւանութիւն, մինչ զի և զՍրբոգղմայն արկին ի գործ, ի յանկողմնս հօր իւրեանց եղանելով և զիշխանութիւնն Նորին ի յինքեանս գրաւելով, զոր և արարին իսկ։ Քանզի որովհետև ինքեանք հնացեան ի Ճանապարհէն Ճշմարտութեան, թողլով զՀայրապետականն պատիւ, հրամանաւ Օսմանցւոց տէրութեանն Նստան ի Պօլիս առաջնորդ, սկսան ապա և յայլ Առաջնորդական վիճակս (որք էին ընդ տէրութեամբն Օսմանցւոց) ձեռնամխել և հանել յիշխանութենէ Կաթուղիկոսին։ Քանզի կարգեցին ի ղրուևս յարքունի յամ յամէ զհարկս վասն Առաջնորդական վիճակայն (զոր մուխաթայ անուանեն), զորս և արկեալ ի Ներքս հրամանագրի տաճկաց, սկսան ինքեանք կացուցանել զԱռաջնորդս Նայա

թագաւորական Նամէի 1)։ Որք և գրեթէ զամայր Առաջնորդական վիճակին (որք ընդ տէրութեամբն Օսմանցւոց)՝ հանեալ յիշխանութենէ Կաթուղիկոսին՝ արկին ի ներքոյ հրամանատարի Օսմանցւոց, բայց ի յամանց անցելոց զորս յետոյ յաւելացուցից։ Վասն այսորիկ և յաճախեցան ի կողմանան յայնսիկ թերահաւատութիւնք, անմիաբանութիւնք, և պէսպէս ապօրինաւորութիւնք, և յաճախեն ևս օր ըստ օրէ։ Զի Առաջնորդք նոցին տաճկական հրամանաւ նստին և ջանան միայն զհարկս արքունեացն տալ և զանձինս իւրեանց ճարակել։ Իսկ Կաթուղիկոսն գոլով ընդ տէրութեամբն Պարսից, ոչ այնքան կարէ իշխել ի վերայ նոցա, ի հալածել, ի տուգանել, և այլովք մարմնաւորօք պատժել, միայն բանադրել կարէ, այն ևս ոչ ինչ օգտէ զի վտանգաւոր է իշխանութիւնն Օսմանցւոց, յորմէ վնասք յառաջանան քան թէ օգտութիւնք, և մանաւանդ ցեցն ի միջոյ-է և ոչ յարտաքուստ։ Ո՛հ, ընտրեցի կարճառօտել զայսպիսեաց քան երկարել։ Արդ ո՛չ թողից անմեղադրելի և զայնս՝ որք մնացին ի կողմանս մեր ընդ տէրութեամբն Պարսից։ Քանզի ի բառնիլ իշխանութեանն Հայկական ըստ մարմնաւորի տէրութեան, զօրացաւ տէրութիւնն պարսկական իշխանութեանն, որոյ զրուին և հրամանաւն նստիւր Կաթուղիկոսն, և անարգելօրէն վարէր զիշխանութիւնն իւր ի յազգս Հայոց, եթէ հոգևոր պատժօք ոչ գոյին յուղղութիւն հեռացեալք ոմանք, մարմնաւոր պատժօք նուաճէր։ Որում և տուեալ բացարձակ իշխանութիւն յարքայիցն Պարսից, որոց հրամանագիրքն՝ զորս տուեալ են Կաթուղիկոսացն, ահա՛ կան ի տուրս Աթոռոյս։ Իսկ ի բառնիլ և նոցին տէրութեանն իսպառ, որ յԱսպահան նստիւր և Շահ անուանիւր, ի ՌՃՂԷ թուոյն մերում, տես այսուհետև և զթշուառութիւնն ընդ տէրութեամբ նոցա եղելոցն։

Քանզի բարձաւ միապետական թագաւորութիւնն նոցա, և իւրաքանչիւր քաղաքի խանք եղեն ինքնագլուխք և աներկիւղք յումեքէ, որք ևս սկսան ի վերայ միմեանց յառնել և զերկիր իրերաց քակել և աւերել որք և գրեթէ ամայացուցին զբոլոր երկիրս Պարսից և Հայոց, մինչ զի ի միոյ երկրէ և ի նահանգէ՝ որում իշխէր խան մի, յայլ երկիր և յայլ նահանգ՝ որում այլ խան իշխէ, ոչ կարէ ոք գնալ, և կամ կարի դժուարաւ։ Ուստի իւրաքանչիւր խանից (ընդ) իշխանութեամբ եղեալքն ի խանս իւրեանց յեցեալք թէ՛ տաճիկք և թէ՛ Հայք ի միմեանց օտարացեալք և թշնամիք իսկ եղեն իրերաց ըստ ախորժակաց խանին իւրեանց։ Այսպէս և այլք գլխաւոր աղայք 2) տաճկաց սկսան զոմանս ի Հայոց ընդ ձեռամբ առնել, և ի գեղջ իւրեանց բնակեցուցանելով՝ իւրեանց

1) Հրովարտակ։ — 2) Տէր, իշխան, պարոն։ —

ծառայեցուցանել, և յանկարգութեան անանց Հայոց. ի վերջինն լինելոյն Կաթուղիկոսին, առաջինք անդր նոցա ունէր կամէին և ոչ ձեռնուլ. Այդ լո՛յց զգլուխ Կաթողիկոսին, որ յայտնապէս ժամանակի պատահի՛ որպէս և հաս որ զրեան ամբոխեցեալ մարք և թշուառական կենօք. Այդ վերջապայուցանելով զայսպիսեաց, ենեցո՛ւք և ի մեր յառաջին զիտուամ՛ որ էր վասն Աւագերորդաց. Որք թէպէտ այսպէս և քան զայս առաւել արդարելի եւլ. աւագս մեր, առաջին որք յերկիրս Պարսից և յայլ իշխանութիւնս (բաց յՕսմանեանց երկրէն) Աւագներորդութիւնք զոն, ի յԷջմիածնական Կաթուղիկոսէն կարգին ըստ նախնեաց սովորութեանն մինչև ցայսօր.

ԳԼ. Թ.

Ի ժամանել անարգելեալ և անտանելի Հրամանին Սուլտանոյ առ Կաթուղիկոսն՝ ի կոչել զնա առ յինքն, պատրաստ ժողովել ամենայն միաբանքն ի վերայ նորա, և ըստ օրինին հանել ի տեղւոջէն ի կաթս ի զգալ, և ապա գլխաւոր միաբանք և գործակալքն որոց Աթոռոյս երկու կամ երեք անձինք զամենայն դրամս Վաճառանին կնքել ներկայութեամբ և վկայութեամբ գլխաւոր առաջնորդի համագումարի վեհին, և ապա թողել զնա մնալ հանդիսիւ որպէս օրէն է, և զապաստարան նորին հանել ի Վաճառանէն՝ և ի կարգս միաբանիցն բնակեցուցանել, և զդրունս Վաճառանին կնքեալ պահել զգուշութեամբ մինչև և ի վերանալով նորոյ Հայրապետին, և թէ զրամ և կամ զգոյր ինչ հարկաւորիցին ի հանել ի Վաճառանէն, վերոյ երկու (կամ) երեք անձինքն ընդ գլխաւորի առաջնորդի Վաճառանին ի միասին բացեալ զդրունսն՝ հանցեն, և վերստին կնքեսցեն. Եւ այլ ոչինչ ունին հրաման քննութեան և հարցափորձութեան Վաճառանին, և կամ զապաստարան հանգուցելոյն խորտակելոյ՝ բանալոյ և կամ վատնելոյ. Քանզի այսպիսիք գործք վերանալով Հայրապետին է և ոչ այլում. Եւ մանաւանդ այնպիսիք վայրապար յաջ և յահեակ խօսողքն ո՛չ են օգտակարք և բարեկամք Աթոռոյն, այլ միաբանութեան և առականարացողք նորին, որպէս յայտնի է խորհրդանշից ան-

Հռոմոց։ Եւ յետ այսորիկ կարգաւորութեան Թուղթոյն զՀնդկացւոյն, ապա գրեցին գործակալքն Աթենայն ի մեծաւոր քաղաքս և ի վանօրայս Աստղաբաշխաց՝ եպիսկոպոսաց, և զկատարեալ իշխանաց, և հրաւիրեցին ի յաթոռն, և ժողովեցին առաջի սորա Իմաստունս ամենայն ի յատեան Եկեղեցւոյն, Թողլով ի բաց զնախանձն, զոխակալութիւնն, զանձնական օգուտն, զյառաջական սիրելութիւնն և զայլ ամենայն ախտաւորականն, նախապէս խոկացեալ զարժանաւորութիւնն և զկարողութիւն անձին և մանաւանդ զառ ժամանակին, երկրորդապէս զօգուտն սորա Աթենայն, և երրորդապէս զհաստատական հաւանութիւնն և զանդայթակղելի զոյն (որք են նշանք և պարագայք կատարելութեան ընտրեցելոյն). և ի զանանելն միաբանութեամբ զայսպիսի արժանաւոր զք՝ թէ յԱթենոյ և թէ յարտաքոյ Աթենայն, ապա առաքեցին զՊատգամաւորս. և ապա գրեալ զքաղաքակիցք Թուղթ հանձնաւորութեան՝ առաքեցին համաձայնիմ պատմիչք ի Կոստանդնուպօլիս և ի յԱղեքսանդրիան քաղաքացն և յայլ քաղաքս՝ որք ձեռնհասս էին՝ ի յարգարել զնոսա ի համաձայնութիւն ընտրեցելոյն իւրեանց. որոց և ի համաձայնութեան, կիսեն զհաւանութեան բազմաձեռն և ընկալեալն իւրեանց զհաստատեալ ինքեանց։

Ապա և ընտրեցեալն՝ եթէ յԱթենայ էր, օծի, և թէ յարտաքոյ էր՝ գայ ի յԱթէնս և օծանի Հայրապետ։ Եւ յետ օծմանն, և ինքն զգիրսն դէ յանձնայն քաղաքս և ի վիճակս Օրհնութեան և շնորհակալութեան զի զինքն արժանաւորացուցին այնմ պատուոյ. ընդ նմին և զպատուէրս եւ՝ եթէ անկցի։ Այսպէս առ ընտրութիւն Հայրապետին։ Իսկ և վասն կրօնաւորութեան և յարգման Կաթուղիկոսին առ յայլս, և յայլոց առ Կաթուղիկոսն, այս է կանոնն։

Հաստատեցաւ առ ամենայն Տաճիկ ազգս, թէ առ Թագաւորս Զօրանայւոց. և թէ առ շահն Պարսից, նոյնպէս և առ փաշայս և առ խանս և առ յայլ մեծամեծս և գործակալս նոցին՝ որոց և հաւանութիւնն զիր գրել Կաթուղիկոսն, զառ նոցին օրինօք ամենակալան բառիւ պարսիկ գրել և ընծեցեն վաղարշէ յետուստ Թղթոյն՝ ուր վերջացեալ է բանն, առանց դնել միշտ, կարգաւորելով՝ զառ կարգին։ Իսկ առ Թագաւորն և առ մեծ զիշխանութիւն արքայապէս պարսիկ գրել, իսկ առ յայլսն, որպէս առ օրէնքիս և առ քարտեղամն. Եւ ի գրելն Թագաւորաց առ Կաթուղիկոսն, Հրամայապէս գրեն և զկնիք և զնշանն իւրեանց ի ճակատ Թղթոյն դնեն միշտ։ Իսկ բայց ի Թագաւորաց և ի Թագաւորազնեաց՝ այլք և իցեն ամենայն թէ փաշայք և թէ խանք և այլք, որպէս առ բարեկամն գրեն, և զկնիքս իւրեանց յետուստ Թղթոյն՝ ուր վերջացեալ է բանն, առանց դնեն։ Իսկ ի յետոյն ժամանակս՝ մինչ բարձաւ Թագաւորութիւն Պարսից միայն խանն

մեր Երեւանու սկսաւ հրամայական գրել՝ և զկնիքն թէպէտ ի վերջ բանին, սակայն յերես թղթոյն դնել, և Կաթուղիկոսն առ նա արզայական գրել։ Բայց և ի մերում ժամանակի ի ՌՄԾԴ թուոջն մերում՝ նմանապէս երարձ և խանն մեր Հիւսէին-ալի զհրամայական գրելն իւր ի մէնջ, և զկնիքն իւր ևս յետկոյս թղթոյն դնել հաստատեաց։ Բայց մեք արզայական գրէաք առ նա։ Իսկ և մ՛րքան առ յարգումն սոցին զմիմեանս՝ այսպէս գիտեա։ Թագաւորք և թագաւորականք, թէ Օսմանցւոց և թէ Պարսից, որք ընդ բոլոր երկրին, նա և զերկիրս Արարատեան ընդ իշխանութեամբ ունիցին, ի խնդրելն զԿաթուղիկոսն, ի հարկէ պարտի գնալ և հնազանդել, և ուր հրամայիցեն՝ անդ նստիլ։ Նոյնպէս և ի գալն նոցա (եթէ պատահիցի) յերկիրն իւր, ընդառաջ ելանել և ծառայել։ Իսկ բաց ի յայսպիսեաց թագաւորական իշխողաց, և բաց ի յատուկ Երեւանու իշխողէն, այլք փաշայք և խանք առանց հրամանի թագաւորին ոչ կարեն խնդրել զԿաթուղիկոսն առ յինքեանս, և ոչ գնայ իսկ։ Իսկ եթէ պատահիցի՝ զի Կաթուղիկոսն առ նոսա գնայցէ, յոտին կանգնեալ պատուեն զԿաթուղիկոսն և յանդիման ինքեանց հաւասարաբարձ նստուցանեն. և թէ նոցա պատահիցի գալ յԱթոռս, Կաթուղիկոսն ընդառաջ ելանէ ի վանիցն յարտաքս, և մեծաւ պատուով բերեալ նստուցանէ ի պատուաւոր տեղւոջ յանդիման ինքեան։ Այսու կանոնիւս վարի և առ Երեւանու խանն. սակայն յորժամ և խնդրիցէ զԿաթուղիկոսն առ յինքն՝ պարտի գնալ. բայց ի գնալն առ նա, նմանապէս և յանդիման խանին նստի ի վեր քան զայլսն՝ որք և իցեն։ Եւ ի խօսելն ևս ընդ խանին ո՛չ ի գործ ածէ զխոնարհական գեղջուկ բառն զայն՝ (թէ մօրողը ըլնէմ, որպէս սովորութիւն է հասարակին, և կամ ծառայ եմ ձեզ, այլ թէ՝ խան՝ օղլ ըլնի։ Իսկ բաց ի յայսպիսեաց փաշայից և խանից գլխաւորաց, այլք սաճիկք որք և իցեն, ի գալն առ Կաթուղիկոսն՝ եթէ մեծ և երեւելի իշխան իցեն, Կաթուղիկոսն միայն ի տեղւոյն իւրմէ կանգնի առանց ընդառաջ ընթացման, և հրաւիրէ ի վերայ յատուկ սփռոցի նստել ի վայր քան զինքըն, և որպէս ընդ հաւասարի վարել և խօսել ընդ նոսա։ Բայց նոքա ծառայապէս վարին և խօսին ընդ Կաթուղիկոսին. նոյնպէս և թէ Կաթուղիկոսին պատահիցի գնալ առ նոսա, ընդյառաջ ելեալ յոտին կանգնին և ի վեր քան զինքեանս նստուցանեն։ Իսկ այլք հասարակ սաճիկք որք և իցեն (առ յորս ո՛չ երթայ Կաթուղիկոսն), ի գալն նոցա առ Կաթուղիկոսն (թէ և հրամանաւ խանին իցեն եկեալ)՝ ոչինչ շարժի Կաթուղիկոսն ի տեղւոջէն, այլ հրաւիրէ հրամայաբար ի նստել ի վայր ի յետին տեղւոջ. և նոքա խօսին և վարին ընդ նմա ծառայաբար. որոց եթէ հարկըն պահանջիցէ, կարէ Կաթուղիկոսն սաստել և անարգել, և մինչև գանել

Եւ, թէպէտ ո՛չ այնքան՝ որքան զօրէին ի ժամանակս Թագաւորացն նոցա։ Արդ զոր գրեցաք, ըստ բերմանցն գրեցաք, բայց ըստ ժամանակին, որովհետև և ժամանակաւորքն փոփոխին, զայն ի խոհեմութիւնս ազդարարեցոց Թողաք։

Առ ատենիկ ազգս այսքան բաւեսցի։

Իսկ և առ յազգս քրիստոնէից՝ այսպէս գիտեա՛։

Զի եթէ պատահիցի, զի Փռանկաց և Մոսկովի Թագաւորացն գիր գրել առ Կաթուղիկոսն Էջմիածնի, գրեն զանուն Կաթուղիկոսին ի ճակատ Թղթոյն յորջանօք և պատուաւորութեամբ, և եւեթ զանուն իւրեանց, և ապա զկնի ծանուցանեն, և զկնիքն իւրեանց ի վերջ բանին դնեն։ Նմանապէս և Կաթուղիկոսն ի գրելն առ նոսա՝ զանուն նոցին ի վեր անդր դնէ՝ պատուելով ըստ արժանւոյն, և ապա ըստ կարգին Յիսուսի Քրիստոսի ծառայ և այլն։ Եւ զփոքրիկ կնիքն դնէ ի վերջ բանին։

Իսկ և Հռոմայու պապն՝ և Ցունաց մեծ պատրիարքն՝ և այլք այսպիսիք ի գրելն գիր առ Կաթուղիկոսն Էջմիածնի, զանուն Կաթուղիկոսին ի վեր անդր ի ճակատ Թղթոյն դնեն եղբայրականաւ պատուաւորութեամբ՝ և զկնիքն իւրեանց յետկոյս Թղթոյն ի վերջ բանին։ Նոյնպէս և Կաթուղիկոսն ի գրելն առ նոսա, ըստ կանոն պահեսցէ մեծապատիւ եղբայր գրելով։ Իսկ Վրաց և Ասորւոց Կաթուղիկոսքն ի գրելն զանուն Կաթուղիկոսին Էջմիածնի՝ նոյնպէս ի ճակատ Թղթոյն դնեն մեծաւ յորջանօք եղբայրականաւ պատուաւորութեամբ, և զկնիքս իւրեանց ի յետկոյս Թղթոյն ի վերջ բանին դնելով։ Բայց Կաթուղիկոսն ի գրել առ նոսա, զերեսս Թղթոյն ի յերկուս յէջս բաժանեսցէ, և յառաջին յէջն զանուն իւր ըստ կարգին գրեսցէ Յիսուսի Քրիստոսի ծառայ և այլն. և յերկրորդ յէջն՝ հանդէպ իւրոյ անուան զանուն նոցին գրեսցէ. Տեառնտէր (այս ինչ անուն) Կաթողիկոսին եղբայրականաւ յարգանօք. բայց զկնիք իւր ի մէջ Յիսուսին դնիցէ. իսկ ի գրելն առ արքայն Վրաց, զանուն իւր ըստ կարգին գրեսցէ Յիսուսի Քրիստոսի ծառայ և այլն. և զանուն արքային ի վերն դիցէ ի ճակատին, և զկնիքն իւր ի մէջ Յիսուսին։ Բայց նա ի գրելն առ Կաթուղիկոս, զանուն Կաթուղիկոսին յարգական բառիւք ի վեր անդր ի ճակատն գրէ, և ի ստորոտ նորին զիւր անուն գրէ, և զկնիքն յետկոյս Թղթոյն ի վերջ բանին դնէ։ Զսոյն կանոն պահեա և վասն այլոց այսպիսեաց արքայապետաց։

Իսկ առ յազգս Հայոց միայն Գանձասարու, Աղթամարու և Սսայ Կաթուղիկոսացն, և Երուսաղէմայ պատրիարքին Կաթողիկոսն Էջմիածնի ի գրելն գիր, զանուն իւր ըստ կարգին դնէ Յիսուսի Քրիստոսի ծառայ և այլն. և զանունս նոցա ի ներքոյ ըստ կարգին, եղբայրականաւ յարգանօք։ Մի֊

այն զառաւօտին զեր անուանեալ նոցա կարմրագունեալ՝ զոտս և զձեռս իւր ի մէջ Եփրատայն գնէ։ Բայց և Պատմագիրն Պարթևացն՝ եթէ ծերացեալն անուանի և արժանապատիւ իցէ, առ նա և զայն կանոնն պահեսցէ. և թէ ո՛չ՝ զկնիք իւր ի ճակատ թղթոյն դնիցէ։ Բայց նոքա ի գրելն առ Կաթուղիկոսն Էջմիածնի՝ զանուն նորին ի վեր անցը ի ճակատ թղթոյն գրեն մեծաւ եղբայրականաւ յարգանօք, և զկնիք իւրեանց յետկոյս ի ծայր թղթոյն դնեն։ Եւ բաց յայսցանեաց, որք ամենեքեան ի յազգս Հայոց՝ թէ Եպիսկոպոսք իցեն և թէ այլք կարգաւորք, թէ՛ մեծամեծ իշխանք և մելիք, և թէ՛ հասարակ աշխարհականք, ի գրելն իւրեանց զգիր առ Կաթողիկոսն, որդիականաւ խոնարհութեամբ և ծառայականաւ ոճիւ գրեսցեն մեծաւ յարգանօք, զանուն Կաթուղիկոսին ի վերն դնելով, և զկնիք իւրեանց յետկոյս ի ծայր թղթոյն դնիցեն։ Նոյնպէս և Կաթուղիկոսն առ նոսա հայրաբար սիրով և հրամայական ոճով գրեսցէ. բայց և առ յամենայն համահաւասար և ծերունի և անուանի եպիսկոպոսունս ի գրելն, եթէ եղբայր գրեսցէ չէ անտեղի։

Դարձեալ ի յելանելն Հայրապետին ի յԷջմիածնայ՝ ունել պարտի ի սրբարանացին զգօտի պատուաստանագոյն գունով ազնիւ և վայելուչ ճիգեան և տեսողաց՝ կախեալ եկեղեցւոյն ուսովքն և լանջօքն զառ ի վայր։ Եւ զաւազանն ի ձեռին՝ զերկու կամուրջ և պակաս յառաջընթաց հետևակօք ունելով առաջի իւր։ Իսկ եթէ եպիսկոպոս իցէ եկանելն, թէ՛ առ թագաւորս և առ յայլս մեծամեծս և յայլ ուր և կամիցի, ունել պարտի նոյնպէս զայնս կանոնս զորս ասացաք։ Այլ և ընդ նորին զերիվար մի թամբով կերպեալ ի միայ հեծելոց՝ քան զամենայն յառաջագոյնս, որ առ ի [illegible]։ Եւ զկնի Եպիսկոպոսին զերկուս սևազգեստս նոյնպէս ձիաւորեալս՝ ի ձեռին միայն ձողաբարձ խաչ արծաթեայ, և ի ձեռին միւսոյն զաւազան արծաթեայ վառեալ ոսկեթել և ազնիւ քօղիւք։ Այլ և ի յելանելն և ի մտանելն ևս զմեծամեծ զանգակս հարկանիցեն միաբանիւք ընդառաջ երթալ և հանդիսիւ։ Զի ի բնէ կանոն է սրբոյ Աթոռոյս Հայրապետացն այսպէս վարել համարձակ և անխափան յամենայն։ Այլ և այս է կանոն, զի յորժամ Հայրապետն ի յԷնթրիս բազմել կամիցի ընդ միաբանից և ընդ ում և իցէ, պարտ առաջի իւր ունել զյատուկ սեղան, և զկերակուր և զըմպելիս և զպատուասերս զատեալ ի հասարակութենէն։ Իսկ ի յառնելն ի ճաշն զառաջին բաժակն, ամենեքեանքն՝ որք գտանիցեն ի յԷնթրիսն, կարգաւորք և աշխարհականք, յոտն կանգնիցեն և փառաւորեսցեն յառաջ կացեալ եղանակեսցեն բարձր ձայնիւ ի լուր ամենեցուն, Հրամայեա՛ Տէ՛ր, [illegible]։ Եւ Հայրապետն օրհնեսցէ զամենեսեան ըստ պատշաճաւորութեան աւուրն և տեղւոյն, և նոյն երգիչքն նոյնպէս բարձր ձայնիւ երգեսցեն ամէն.

եղիցի՝ եղիցի. և մինչ նոքա զայս խօսէին, ընկալեալ հրաշափառն զգամակին, և ամենեքեան զլխոյ խոնարհեցուցեալ երկրպագեցին՝ բաղձալին ի Տեառն։

ԳԼ. Ժ.

Յաղագս ժամանակին արքայութեան Կաստանդիանոսի Աբգարու՝ և եկեղեցական առաջնորդութեան նորին է սկիզբն եկեղեցական կանոնադրութեանց, և եկեղեցա-կան Լա զինչ և առաքելութեան նորին, թէ ո՞րպէս, կամ ո՞ւր, և ե՞րբ, և այլ այսպիսի առաքելականութեան հանգամանք։ Յարում և զրոյց կամ վերայ և առաքելու-թեանց նորին։

Յետ համբառնալոյն Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ յերկինս, և առաքելոյն Հոգւոյն սրբոյ ի յառաքեալսն ի Վերնատունն, առաջ և ի յառաքելոյն երկո-տասանից առաքելոցն վիճակեալ ի յամենայն աշխարհս, անկաւ վիճակ սրբոյն Թադէոսի Առաքելոյն երկիրս Հայոց, Վրաց և Աղուանից։ Նախկտրողս զեռ-անգի է վասն առաքելոյս մերոյ Թադէոսի. քանզի չորք որդիք էին Յով-սեփայ Աստուածահօրն. առաջինն Յակոբ Առաքեալն որ Եղբայր Տեառն կո-չեցաւ, և յետ Քրիստոսի նստաւ առաջին Պատրիարք յԵրուսաղէմ, որ և Յակոբ Արդարն ևս կոչեցաւ։ Սա գրեաց զԹուղթն Կաթուղիկեայց։ Երկրորդն Յովսէ՝ որ Յոսես և Բարսաբբայ ևս կոչեցաւ։ Սա յառաքե-լութեան ընդ Մատաթիայ ի տեղի Յուդայի մատնչին յառաքելոցն, բայց վիճակն ի Մատաթիայ անկաւ։ Երրորդն՝ Սիմոն Կանանացին՝ որ Շմաւոն և Նախանձայոյզ կոչեցաւ։ Չորրորդն Յուդայ, որ Ղեբէոս և Թադէոս ևս կոչեցաւ, և Յուդայ Յակոբեան անուանեցաւ վասն եղբօր լինելոյն Յակոբայ՝ և առ ի զանազանել ի մատնչէն։ Սա գրեաց զԿաթուղիկեայց յետին թուղթն՝ որ Յուդայի անուամբն։ Արդ այս չորեքեանքս զոլով եղբարք և որդիք Յով-սեփայ՝ կոչին և եղբարք Քրիստոսի ի յԱւետարանսն սուրբ՝ որպէս ասէա-նեան։ Եւ յայսց չորեցս երեքն ի թիւս երկոտասանիցն են, այս ինքն Յակո-բոս Շմաւոն և Թադէոս. և Յովսէ ի թիւս եօթանասնիցն։ Արդ այս է առաքեալս մեր՝ որ Յուդայ և Թադէոս ասի՝ որպէս ցուցաւ, որ է գլխա-ւոր առաքելոց Քրիստոսի և մի ի յերկոտասանիցն, և ո՛չ թէ ի յեօթա-նասնիցն՝ որպէս սխալմամբ ոմանք ի Յայտնաւորս և յայլս պատմագիրս յԱնթարգմանչաց և ի այլոց յետոյ նորանշեցեալ։ Ուրեմն ի սկիզբն առ-ջին յերկիրս Հայոց, առնելով ի յեսթանասնիցն և զերկիս աշակերտս առաքեալսուր և ընտրեալ ինքեան՝ մտանէ ի յՈսրհոյնայ քաղաքն և մերձ է ըն-թացողին Աբգար քան խոստմանն Քրիստոսի, ընդ նմին և զքաղաքն ամենայն և զԱրդէ կերպարանութեան ձեռնադրէ եպիսկոպոս քաղաքին։

Եւ ապա շրջեալ ընդ Ասորիս, ի Մարս, գնայ ի յԱղուանս, և դարձուցանէ զբազումս ի Քրիստոս․ շինէ և զեկեղեցիս, և կարգէ զքահանայս, և յետոյ գայ ի յԱրտազ գաւառ, և մկրտէ զՈսկեանսն և զՍանդուխտ զդուստրն Սանատրկոյ արքային, որ նախապէս մկրտեցեալ ի նոյնոյ Առաքելոյն, յետոյ սպանանէ զնա։ Որոյ հրաշագործ մարմինն կայ անդէն ի նոյն տեղւոջն, ուր յետոյ հոչակաւոր վանք կառուցաւ, որ կայ մինչև ցայսօր շնորհօքն Քրիստոսի, և կոչի վանք սրբոյն Թադէոսի առաքելոյն։ Այս է Նախապէս ճշմարիտ առաքեալ և Լուսաւորիչ յատկապէս Հայոց, Վրաց և Աղուանից. ընդ սմին և սուրբն Բարդուղիմէոս՝ որ եմուտ ի Հայս՝ և լուսաւորեաց զբազումս, և յետոյ նահատակեցաւ յանօրինաց ի գաւառըն․․․՝ ուր կայ հրաշագործ մարմինն, յորոյ վերայ և յետոյ կառուցաւ վանք հրաշալի․ որ-է մինչև ցայսօր շնորհօքն Քրիստոսի․ վասն որոյ և սա կոչեցաւ առաքեալ Հայոց ընդ Թադէոսի։ Եւ մինչ սոքա ո՛չ կարացին ըզբոլոր վիճակ իւրեանց կատարելապէս ածել ի հաւատս Քրիստոսի, վասն որոյ ի ժամ նահատակութեան խնդրեցին ի Քրիստոսէ, զի ի շառաւիղէ իւրեանց յարուսցէ զոք ի լնուլ զպակասութիւն վիճակի իւրեանց․ որոց և աղօթիւքն յարոյց Քրիստոս յետ ժամանակաց ի սրբոյն Թադէոսի առաքելոյ շնորհաբուղխ զերեզմանէ զսուրբն Գրիգորիոս Լուսաւորիչն, որ վերստին նորոգեաց և փայլեցոյց զսերմանեալսն ի նոցանէ, և բոլորովին լուսաւորիչ եղև նոցին վիճակի, զորմէ յետոյ տեսցո՛ւք։ Արդ յետ կատարման սրբոյ առաքելոյս մերոյ Թադէոսի՝ մի ոմն յաշակերտաց սորին՝ որ Եղիշէ կոչիւր, դարձաւ յԵրուսաղէմ յառաքեալսն ի պատմել զկատարումըն սորին։ Իսկ եղբայր Թադէոսի առաքելոյն Յակոբոս՝ որ իբր Պատրիարք նստիւր յԵրուսաղէմ, ձեռնադրեաց զԵղիշէ Եպիսկոպոս և վերադարձոյց ի Հայս ի վիճակ Թադէոսի, զի յաջորդեսցէ զտեղի նորին։ Որոյ եկեալ և ո՛չ կարացեալ մնալ ի Հայս, գնաց յԱղուանս, և անդ քարոզեաց զՔրիստոս և աշակերտեաց զոմանս․ և յետ ո՛չ բազում աւուրց՝ և զնա անդ նահատակեցին։ Արդ ի սրբոյն Թադէոսէ և ի Բարդուղիմէոսէ առաքելոցն և ի սրբոյն Եղիշէէ թէպէտ քարոզեցաւ Քրիստոս ի Հայս և յԱղուանս և յայլ տեղիս, և հաւատացին բազումք և կարգեցան Եկեղեցիք, սակայն զկնի կատարման նոցին՝ որպէս թէ վերադարձան բոլորքըն ի կռապաշտութիւն թագաւորօք և իշխանօք, թէպէտ գտանիւր յուրեք յուրեք ի ծածուկ և ի թագստի հաւատացեալ և ծառայ Քրիստոսի։ Ապա յետոյ յորժամ նախախնամութեամբն Աստուծոյ բողբոջեցաւ շառաւիղն օրհնութեան ի կենդանի նշխարաց սրբոյն Թադէոսի առաքելոյն ըստ հայցուածոց նորին, սուրբն Գրիգոր՝ որ և յետ բազմապատիկ տանջանակրութեան եած ի հաւատս և մկրտեաց զՏրդատ թագաւորն և լուսա-

ւորեաց զաշխարհս Հայոց, Վրաց, և այլոց շրջակայից. ապա և միաբանեաց զՈւռնայր արքայն Աղուանից, ի ձեռն նորին և զբոլոր ազգն Աղուանից լուսաւորեաց. և զԹոռն իւր զմանուկն Գրիգորիս առաքեաց նոցա Կաթուղիկոս ըստ խնդրոյ Ուռնայր արքային։ Ապա յայնմ հետէ յայտնի և կատարելապէս փայլեցաւ հաւատն Քրիստոսի և աճեցաւ ի Հայս, ի յԱղուանս և ի Վիրս զարդարեալ Եկեղեցեօք և Եկեղեցականօք։ Եւ վասն այսորիկ կարգեցաւ և կանոնադրեցաւ ի բնէ անտի յԱռաքելոց և ի Հայրապետաց և ի Թագաւորաց՝ և մանաւանդ ի Սեղբեստրոսէ Հայրապետէն և ի Կոստանդիանոսէ Թագաւորէն Հռոմայ, որք հայրապետական և Թագաւորական հրամանագրով և հաստատուն դաշնադրութեամբ ի Սուրբն Լուսաւորիչ յանձնեն զինքնագլուխ և զծայրագոյն պատրիարգութիւն արեւելականաց և հիւսիսականաց՝ այս ինքն Հայոց, Վրաց, և Աղուանից, որոց զԵպիսկոպոսունս և զԿաթողիկոսունս ընդ իշխանութեամբ նորա դնեն, զի ի նմանէ և ի նորին փոխանորդացն առնուցուն զձեռնադրութիւն՝ որպէս պատմի յանճառօրէն ի յԱգաթանգեղոսէ. որպէս և զԹոռն իւր զսուրբն Գրիգորիս ձեռնադրեալ առաքեաց Կաթողիկոս Աղուանից. վասն այսորիկ հարկ եղև զի Կաթողիկոսքն Աղուանից՝ Լուսաւորչի փոխանորդ Կաթուղիկոսաց որդի և Թոռն կոչիցին՝ և ի նոցանէ առնուցուն զօծումն և զկարգ Կաթողիկոսութեան և ի հնազանդութեան նոցա մնասցեն, և զանուն նոցին ի յԱղուանս նախ քան զանուն իւրեանց յիշել տայցեն, և ի վերջանկէն իւրեանց զգանձանակս և զայլ արդիւնս տայցեն նոցա, որպէս և է այսպէս ի յԱղուանս մինչև ցայսօր. Քանզի Առաքեալն նոցին Եղիշէ՝ զոր յատուկ իւրեանց հռչակեն, էր աշակերտ սրբոյն Թադէոսի առաքելոյն՝ որ ի Հայս կատարեցաւ, և Աթոռն նորին է ի Հայս. և նախկին Կաթուղիկոսն նոցին Գրիգորիս էր Թոռն սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին՝ որ Հայոց էր Հայրապետ և Կաթողիկոս, և Աթոռն նորին է ի Հայս, և է Հայրապետարան և Կաթողիկոսարան Հայոց որ է սուրբ Էջմիածին։ Այս է ճշմարիտ և նախնական կանոն և որպիսութիւն Աղուանից Կաթուղիկոսին։ Իսկ ի Հայոց կարգաց և ի կանոնաց ոմանք երբեմնապէս ևթէ հեռացեալք են՝ զատեցեալք են ի յԷջմիածնանիստ Կաթողիկոսացն, և վերայուղղեցեալք ի նոցունց, տալով և զձեռնադիրս կնքով, զի մի ևս ի նոյնս սահիցին, որպէս ցուցանի յառաջակայդ. Վերադրեցեալ կանոնաւոր վարեցան հնազանդութեամբ Կաթողիկոսունքն Աղուանից ի Լուսաւորչէն մերմէ և ի սրբոյն Գրիգորիսէն իւրեանց, (որ էր Թոռն նորին,) ի ժամանակս ԻԲ Կաթողիկոսաց մերոց մինչև ցԱբրահամ Կաթողիկոս Ուրշտանեցի յամս երկու հարիւր եօթանասուն և հինգ, և ի ժամանակս Կաթուղիկոսացն իւրեանց, որոց յետինն էր վերոյ Կաթուղիկոսն՝ որ յԱբրահա-

մու ձեռնադրեցաւ՝ ԺԴ։ Արդ յառաջ քան զայս ի թուոջն Փրկչին մերոյ ի չորս հարիւր ութսուն և հնգում՝ ի ժամանակս Բաբգէն Կաթուղիկոսին մերոյ (որ չորեքտասաներորդ էր Աթոռակալ զկնի Լուսաւորչին), և Զենոնի և Անաստասայ թագաւորացն Յունաց և Հռովմայեցւոց, որոց և հրամանաւն իսկ մեծահանդէս և աշխարհախումբ ժողովով, Յոյնք, Իտալիա, Հայք, Աղուանք և Վիրք միաբանեալք նզովեցին զժողովն Քաղկեդոնի և զպիղծ տոմարն Լևոնի։ Եւ մինչ ոչ դադարէին քաղկեդոնիկքն յայսր և անդր ի շրջելոյ և ի սերմանելոյ զչար աղանդն իւրեանց ի Հայս, ի Վիրս, և յԱղուանս, վասն որոյ ի հինգ հարիւր քսան և հինգ թուոջն Փրկչին, ի ժամանակս Յուստինիանոսի կայսեր, Ներսէս Կաթուղիկոսն մեր Աշտարակեցի, որ քսաներորդ էր զկնի Լուսաւորչին մերոյ, վերստին արար ժողով ի Դվին, ունելով ինքեան համաձայն զՎիրս և զԱղուանս, որք և նզովեալ հերքեցին զչար ժողովն Քաղկեդոնի և զհետևողսն նորին ի կողմանց իւրեանց։ Սակայն յուզէր միշտ և խառնէր քաղցկեղն Քաղկեդոնական և վրդովէր զեկեղեցիս հանապազ։ Զի յետ սոյն Ներսեսի Նստի Յովհաննէս Կաթուղիկոս Հայոց յամս ԺԵ։ Եւ յետ նորա Մովսէս յԵղուարդայ ի թուոջ Փրկչին մերոյ ԵԷԴ, որ քսան երկուերորդ էր Լուսաւորչէն, առ որով եղաւ թուականն Հայոց։ Յաւուրս սորա բարձրանայ և ծաւալի հուրն Քաղկեդոնի և հրդեհէ զբազումս ի մերայնոց՝ և պատառէ զեկեղեցիս Հայոց· քանզի յաւուրս Մօրկայ թագաւորին Յունաց՝ որ խոտորեցաւ յաղանդն Քաղկեդոնի, դարձան և Հայքն ի յայն՝ որք էին ի բաժնի Յունաց. վասն որոյ և ապստամբեալք ի Մովսիսէ, հրամանաւ նորին թագաւորին և առաջնորդութեամբ Թէոդորոսի եպիսկոպոսին Կարնոյ՝ կացուցանեն այնմ կողմանց զՅօհան ոմն ի Կոգովտ գաւառէ՝ Կաթուղիկոս Հայոց և ընդունին զժողովն Քաղկեդոնի։ Որով և արկանեն զմեծ գայթակղութիւնս և զերկուութիւնս յազգս մեր։ Եւ յայսմանէ ախտէ մինչ Աղուանից ազգն մնայր ազատ և անխոտոր յայսմ միջոցի, վասն որոյ զերեսս դարձուցին ի Հայոց Կաթողիկոսացն Սիւնեացն եպիսկոպոսքն՝ և յարեցան յԱղուանս, և ի նոցանէ առին ըզկարգ և զօծումն՝ որք ի Հայոց Կաթուղիկոսէն առնուին։ Տեսեալ այս երկպառակութիւնս որքան և տևեցին երկոքեին Կաթուղիկոսքն մեր Մովսէս և Յօհան։ Այլ ի վախճանել սոցին՝ Նստի Աբրահամ Կաթուղիկոսն ի գաւառէն Ռշտունեաց (որ ի վերդ յիշեցաւ) ի ԻԹ թուոջն մերում, աշխարհաժողով հանդիսիւ՝ համակամութեամբ երկուց կողմանց Յունաբնակաց և Հայաբնակաց՝ ի Դվին քաղաքի, և ըստ օրինի միաբանեալ ազգիս մերոյ լինի Կաթուղիկոս, յաւուրս Յուստինիանոսի Յունաց և Խոսրովու Պարսից արքայից, և յիշխանութեան Հայոց Սմբատայ

Թագաւորանալոյ։ Բայց եղեն և յաւուրս սորա խռովութիւնք մեծամեծք, և պէսպէս յուզմունք ի Հոռոմս, ի Վրաց, յԱղուանից, և ի Հայոց, երբեմն վասն պիղծ աղանդոյն քաղկեդոնի ի ձեռն թագաւորացն Յունաց Յուստինիանոսէ և ի Մօրկայ, յորոց հանապազ կրէր ազգս Հայոց զյարուցմունս, յորոց հրաժարեալք և փախեանք ո՛չ դադարէին յերթևեկութեանց, և բազմիցս հրաման հանէին ժողով լինելոյ, միանգամ ի Կոստանդնուպոլիս կոչեցին, և երկիցս ի Թէոդուպոլիս. և ո՛րքան վիճմունքս և զառարկութիւնս արկանէին ճարտարաբան ազգն Յունաց առ վարդապետսն Հայոց, չէր հնարն Աստուծոյ ընկալնուլին զպատասխանիս անվեհերք։ Եւ մինչ այսու ոչինչ կարացին ընկճել զազգս Հայոց, փոխեցին սպառ և այլովք մաքառել՝ ասելով թէ՝ դուք ոչ ունիք զաթոռս պատրիարքական, վասն զի ի չորից Աւետարանչացն ո՛չ միոյն ունիք զաթոռ, և ոչ միոյն հնազանդեալ հետևիք։ Վասն որոյ բազում ժողովք և վէճք, ուժեղ քննութիւնք և հարցափորձութիւնք լինէին ի միջոցին։ Այս յետ բազմաց վիճմանց հաղիւ գտանէր զհանդարտութիւն ազգս Հայոց ըստ այսմ մասին։ Քանզի միաբանեալք Հայոց, Վրաց և Աղուանից, նզովեցին զժողովն Քաղկեդոնի և զտոմարն Լևոնի, և մերժեցին զբոլոր աշխարհս ի մերեկան աղանդոյն նոցին։ Եւ ապա կարգեցին կանոնս, զի փոխանորդն Լուսաւորչին (որ նստի յԱթոռ Թադէոսի առաքելոյն՝) լինիցի պատրիարգ, Աղուանից Կաթողիկոսն լինիցի Արքեպիսկոպոս, և Վրաց եպիսկոպոսն Մետրապօլիտ, առ ի հատանել զյեղուս Յունաց և յաղթել ի զրպարտութեանց նոցին։ Քանզի ունէին թէպէտ ազգս Հայոց զայս կանոն և կարգ աւանդեալ ի սրբոյ Լուսաւորչէն, սակայն ի փոփոխել ժամանակաց և իշխանութեանց, անփոյթ էին արարեալ զպայմանաց անուանց և կոչմանց, զորս ահա՛ վերստին հաստատեցին վասն հակառակութեան Յունաց՝ որպէս ասացաք։ Եւ զի յառաջ քան զայս Սիւնիք յետս էին կացեալք և բաժանեալք ի յաթոռոյ Լուսաւորչին հրամանաւ սրբոյն Պետրոսի մեծի րաբունոյ Առաջնորդին իւրեանց վասն ներհակութեան Կաթուղիկոսացն (որպէս ասացաք) Մովսէսի և Յովհաննու, որոց և չարքէին, այսինքն Գիւտն, Վրթանէս, Գրիգոր, և Քրիստափոր Առաջնորդքն ի յԱղուանիցն առին ըզձեռնադրութիւն և զմեռոն։ Աստանօր ի միաբանեալն Աբրահամու, վերադարձան ի սա և վերստին հնազանդեցան Աթոռոյ Լուսաւորչին, որպէս և էր յառաջն. և Դաւիթ Առաջնորդն նոցին՝ որ զկնի Քրիստափորի, էառ զձեռնադրութիւն ի յԱբրահամու Կաթուղիկոսէն։ Եւ մնացին այսու կանոնաւ հետևողք և հնազանդք սրբոյ Լուսաւորչի Փոխանորդացն մինչև ցայսօր։ Արդ այսպէս ասնելով թէպէտ թօթափեցին մեր-

քըն յինքեանց զմարտս և զվէճս Յունաց և Քաղկեդոնականացն որպէս ասացաք, սակայն յառաջացան այնուհետև ի ներ ինքեանց, այս ինքն ի Հայս, ի Վիրս, և յԱղուանս մեծ խռովութիւնք և չարաչար բաժանմունք։ Քանզի ի ժամանակին յայնմիկ էր առաջնորդ մի Վրաց՝ որ Կիւրիոն կոչիւր։ Սա նախապէս ի սարկաւագութեան գնացեալ էր ի Յոյնս ի քաղաքն Կողոնիայ և կենակից լեալ Քաղկեդոնիկ չերիցու՝ միոյ յորմէ և դարձեալ էր ի նորին չար աղանդն. յետոյ եկեալ ի Վաղարշապատ յաւուրս Տեառն Մովսէսի Կաթուղիկոսին (որ ի վերդ յիշեցաւ) եղև Փակակալ սրբոյ Էջմիածնի։ Յաւուրսն յայնոսիկ վախճանեալ եպիսկոպոսին Վրաց Տեառն Պետրոսի (որ ի Մովսէսէ էր ձեռնադրեցեալ ըստ նախնոյ սովորութեան), խնդրեցին Վիրք ի Մովսէսէ առաջնորդ ինքեանց զԿիւրիոն, և Մովսէս ևս ձեռնադրեաց զպիղծ և զարմատն այն չարութեան Եպիսկոպոս, և առաքեաց նոցա առաջնորդ. որ և ունելով ի յինքն նախապէս զխմորն չարութեան զաղանդն Քաղկեդոնի, սկսաւ օր ըստ օրէ սերմանել և ի Վիրս սատար առեալ ինքեան և զպիղծ խուժիկ զՔաղկեդոնական իւր, յորմէ ուսեալ էր ինքն։ Եւ երանելին Մովսէս թէպէտ բազմիցս խրատէր զԿիւրիոն դառնալ յաղանդոյն, սակայն նա չքմեղս դնէր զինքն և թաքուցանէր։ Ապա ի վախճանելն Մովսէսի, և ի յաջորդելն Աբրահամու, և ի հաստատելն զԱղուանիցն Առաջնորդն Արքեպիսկոպոս, և Վրացն Մետրապոլիտ ի խոնարհ քան զնա, ախտացեալ ամբարտաւանութեամբ պիղծն Կիւրիոն՝ ոչ էառ յանձն զՄետրապոլիտութիւնն, այլ զարքեպիսկոպոսութիւնն խնդրէր առնուլ՝ կամելով նախաբարձ լինել ի վերայ Աղուանից։ Վասն որոյ և Աղուանիցն խռովեալք յետս կացին ապստամբութեամբ ի Հայոց՝ յառաջադրելով զնախկնութիւնն Առաքելոյն իւրեանց Եղիշէի (որ էր աշակերտ Թադէոսի Առաքելոյն)։ Ապա և անիծեալն Կիւրիոն զէն առեալ ինքեան զապստամբութիւնն Աղուանից և մանաւանդ խմորեալ գոլով յաղանդն Քաղկեդոնի՝ ժամ գտեալ իւրոյ չարութեանն, ի յոչ ընկալնուլն զԱրքեպիսկոպոսութիւնն, յայտնեաց ըզմթերեալ մաղձն իւր, և դարձաւ ի Հայոց, և յարեցաւ ի Յոյնս, ընդ ինքեան դարձոյց և զազգն Վրաց միանգամայն, և եղեն քաղկեդոնիկ յօրէ յայնմանէ մինչև ցայսօր։ Քանզի մինչև ի յայս պիղծս Կիւրիոն, Վիրք հնազանդք էին յամենայնի և հետևողք կանոնաց և աւանդութեանց Եկեղեցւոյս Հայոց. և եպիսկոպոսք նոցին ի սրբոյ Լուսաւորչի փոխանորդացն առնուին ըզձեռնադրութիւն. և հրամանաւ սոցին նստէին, և զսուրբ Մեռոնն ի սոցանէ առնուին։ Որոց բաժանմանն պատճառ եղև պիղծն Կիւրիոն։ Առ յորս թէպէտ բազմիցս գրեաց Աբրահամ Կաթուղիկոսն զգիրս խրատականս և յորդորականս, և զմարդ առաքեաց ի վերադարձել, ոչինչ օգ-

տեցաւ։ Վասն որոյ և բանիւ արարեալ զՄիւրիոն, ընդ նմին և զաջն Վրաց, և գրեաց կանոնական Հայոց, Աղուանից և Սիւնեաց. զի քարշեսցին ի Վրաց, և մի՛ ևս հաղորդեսցին ընդ նոսա ի հաւատս և ի յաւանդութիւնս Եկեղեցւոյ։ Այսպէս և զմետրապօլտութիւնն՝ յորմէ ոստեցան Վիրք, ընկալաւ Եպիսկոպոսն Սիւնեաց. և այս կանոն մնաց մինչև ցայսօր։ Վասն այսորիկ Սիւնեաց Եպիսկոպոսն վերադոյն է ի Հայս ի վերայ այլոց եպիսկոպոսաց։ Իսկ և Աղուանիցն առաջնորդութիւն տևեալ ի ժամանակս երկուց Կաթուղիկոսացն իւրեանց (որք զկնի վերոյ Կաթուղիկոսին նոսա անձամբ առեալ զկաթուղիկոսութիւնն) մինչև ի Սրբազան Կաթուղիկոսն մեր Տէր Ներսէս, որ նստաւ ի ՀԲ թուականին մերում։ տրով ընկալաւ իսկապէս միաբանութիւն Կաթուղիկոսութեան ազգս Հայոց։ Քանզի ըստ ոմանց պատմագրաց, ի ժամանակս Աբրահամու դեռ ևս կենդանի էր Յովհան՝ որ նստեալ էր ի կողմն Յունաց հրամանաւ Մօրկայ թագաւորին. որ և ըստ ոմանց գերեցաւ յետոյ ի յԱշոտոյ զօրավարէն Պարսից և բերաւ ի Պարս ի Համատան՝ և անդ մեռաւ։ Այսպէս ի միաբանելն Ներսեսայ և ի վախճանելն առաջնոյն Կաթուղիկոսացն Աղուանից, զղջացեալ իշխանացն Աղուանից ի յաւագրելոյ և ի խրատուցն Ներսեսայ, առաքեն զՍւիտանէս վարդապետն իւրեանց առ Ներսէս, և խնդրեն տալ նմա զօծումն և զկարգ Կաթուղիկոսութեան։ Զոր և արարեալ իսկ ըստ խնդրոյ նոցին առաքէ մեծաւ փառօք յԱղուանս, և դնէ նոցա ուխտ և կանոն զի մի՛ ևս ապստամբիցին ի յաթոռոյ Լուսաւորչին։ Որք և պահելով զկանոնս զայս՝ մնացին ի ժամանակս երկուց Կաթուղիկոսացն իւրեանց Ուխտանիսի և Եղիազարու, և ի ժամանակս եօթն Կաթուղիկոսացն մերոց մինչև ի յԵղիա Կաթուղիկոսն մեր Արճիշեցի, որ նստաւ ի թուոջն մերում ի ՃԾԲ։ Այսպէս ի ժամանակս սորա մեռանի Եղիազար Կաթուղիկոսն Աղուանից, (որ ի մերմէ Կաթուղիկոսացն էր ձեռնադրեցեալ) Ներսէս ոմն Եպիսկոպոս Գարդմանայ, որ Բակուր մակակոչիւր՝ գոլով խոնարհեցեալ յաղանդն Քաղկեդոնի, ուխտ և դաշինս դնէ ի ծածուկ ընդ Տիկնոջն Վարազտրդատայ իշխանին Աղուանից, որ Սպարամ կոչիւր (որ և սա ունէր զաղանդ Քաղկեդոնի), թէ՝ եթէ զիս Կաթուղիկոս արասցես, զամենայն Աղուանս դարձուցից յաղանդն Քաղկեդոնի։ Եւ չարախորհ կինն այն հաւանեալ կամաց նորին, ժողովէ զեպիսկոպոսունս և զիշխանս երկրին, և տայ ձեռնադրել զպիղծն Բակուր ի Կաթուղիկոս Աղուանից, թարց հրամանի Կաթուղիկոսին Հայոց Տեառն Եղիայի։ Եւ ապա Բակուրն այն պիղծ սկսաւ յայտնել օր ըստ օրէ զմաղձն չարութեան՝ զոր ի վաղուց ունէր մթերեալ, զամենայն ուղղափառսն խոտելով և հալածելով, և

զխաչափառութեան ի յիւր յաղանդն դարձուցանելով։ Այս ճարտարութեամբ լեալ ուղղափառ եպիսկոպոսաց և բարեպաշտօն իշխանացն Աղուանից, հասուցին զքողոքն առ Կաթուղիկոսն Հայոց Տէր Եղիա։ Որոց զիրս պատճէն է այս։

Տեառն Եղիայի Հայոց կաթողիկոսի ի միաբան ժողովոյս Աղուանից երկրպագութիւն։

Վասն զի ի մի աւուրց հաւատս գալով հարցն մեր ընդ հարսն ձեր, զմիմեանց հաղորդին չնաւ-ւոց փրկութիւն։ Եւ ի ներքին Աստուծոյ զօրացեալ ախոյեանակործան կրօնն Քաղկեդոնի եկեղ զանեղեալս, և մեր հովուեալքս մինչև ցայսօր ժամանակի անխռով էր միաբանեալ յայսմ աղանդոյ։ Իսկ այժմ զոր կարծեմք զայս մեզ հակէ բարի զնհրակս, առ զայլ եղեալ օտարել ախտս զղաշնուր հետս Քաղկեդոնի. վասն որոյ կամեցաք յայտ առնել ձերում Սրբութեան, այդ եկեսցես զգուշս ձերոց սերմանեաց և բժշկել զախտս մեր։ Ողջ լեր։

Այս սրբազան Հայրապետն Եղիա շարժեալ ի Հոգւոյն սրբոյ, առեալ ընդ իւր զեպիսկոպոսունս Հայոց՝ գնայ ի յԱղուանս ի քաղաքն Պարտաւ (ուր նստէր Կաթուղիկոսն նոցին), և անդ ժողովեալ զամենայն զեպիսկոպոսունս և զիշխանս Աղուանից, յառաջ ածեալ զԲակուր և զհամախոհն նորին զչար կինն Սպրամ, ձաղածանակ խայտառակութեամբ կապեալ ի վերայ իշոյ՝ հալածէր յերկրէն, և զաշխարհն մաքրեալ յաղանդոյ չարին, ձեռնադրէ նոցա զՍիմէօն սարկաւագապետն Եկեղեցւոյն Կաթուղիկոս Աղուանից. և դնէ կանոնս և առնու ձեռագիրս ի յԱղուանից, զի մի՛ ևս շեղիցին ի կրօնից Լուսաւորչին, և մի՛ ևս գնել Կաթողիկոս ինքեանց ձեռնադրութեամբ եպիսկոպոսաց, այլ միայն ի յԱթոռակալէ սրբոյ Լուսաւորչին, և զօրինակ ձեռագրի նոցին զոր եառ Եղիայ Կաթողիկոսին, (գրեալ կայ ի պատմագիրս Աղուանից և Սիւնեաց, և ի Կիրակոսին տեսցես)։ Աստ կարճառօտեալ զգիտումն միայն եդաք, որ է այսպէս.

Քանզի բազում և ազգի ազգի չարութեամբ որպէս սովոր է յամենայն ժամ բարիատեացն սատանայ զպարզամիտս ի մարդկանէ որսալ, և այլն, սակս որոյ այժմ ի միջի մերում երևեալ արմատն դառնութեան աղանդոյն Նեստորի ի ձեռն Ներսիսի ամբարշտացելոյ՝ որ ներգործութեամբ Հոգւոյն սրբոյ կարգեցաւ յառաջնորդութիւն տանս Աղուանից՝ և խորամանկութեամբն եղև հաւատակորոյս. և այլն. յորմէ Քրիստոսի տուրք անզգամք և որդիք սիօնի բովանդակք մոլորեցան խաբէութեամբ, և այլն. այլ սակայն օրհնութիւնն Աստուծոյ յայսմ վայրի, որ ոչ ետ թող թշնամւոյն մարդկան խաղալ յառաջել, այլ զթացեալ ի տկարութիւնս մեր, ողորմեալ ժողովրդեանս իւրում՝ առաքեաց առ մեզ զպատուական հայրդ զԵղիա շնորհիւն Աստուծոյ Հայոց Կաթուղիկոս, զայր սուրբ և ճշմարիտ՝ զուգաթոռ սրբոյն Գրիգորի՝ ձեռամբ եպիսկոպոսաց.

որք եկեալ ի մայրաքաղաքս մեր Պարտաւ, և ձեռամբ քաղցրաբարոյ վարդապետութեանն բարձեալ զչարն ի միջոյ մերմէ, և յիշելով զառաքելոց հարցն մերոց ուղղութիւն, վերանորոգեցին զՄիաբանութիւն հայրապետութեանս մերոյ. և այլն: Վասն որոյ և մեք շնորհակալութեամբ ընկալաք առաքելական զհրաւէրս մեր, որ նախ ի սրբոյն Եղիշէէ հիմնադրեալ, և ապա ի սրբոյն Գրիգորիսէ հաստատեալ, որ ցայժմ ոչ էր սասանեալ. Ի հաստատել միաբանութեանցս՝ հասոյց Աստուած զօգնութիւն իւր ի ձեռն Փոխանորդին սրբոյն Գրիգորի, որոյ ուղղափառութեանն էաք աշակերտ և հետեւողք Տեառն Եղիայի Հայոց Կաթողիկոսի, որ եղև վրէժխնդիր թշնամեւոյն արդարութեան: Եւ արդ մեք ամենեքեան նզովեմք զամենայն հերձուածողսն, ընդ որս և զերկիցին մեր Ներսէս, որ հաւանեալ եղև երկաբնակ աղանդոյն Քաղկեդոնի: Զայս կանոնս առաջի Աստուծոյ և ձերոց սրբութեանց պայմանեցաք: Յայսմ հետէ եթէ որք յանդգնեսցին զհրաժարութիւն ինչ կամիցի առնել ի մէնջ, ով որ և իցէ, նզովեալ եղիցի յԱստուծոյ և ի մէնջ: Եւն:

Նոյնպէս և վասն ձեռնադրութեան Կաթողիկոսաց Աղուանից այսպէս կանոնեցաք: Քանզի արտաքսեալ ի սուղ ինչ միջոցի Կաթողիկոսք մեր զձեռնադրութիւն յեպիսկոպոսաց մերոց առին, անփոյթ առնելով զառաքելոցն կանոնս, վասն որոյ անկարգ և անընտրող գործով եղեն հերձուածողք աշխարհս մեր. վասն այսորիկ պայմանեցաք առաջի Աստուծոյ և ձերոց հայրութեանդ, զի ձեռնադրութիւն Հայրապետութեան Աղուանից ի սրբոյն Գրիգորի Աթոռոյն և ի նորին փոխանորդացն եղիցի միաբանութեամբ աշխարհիս մերոյ, որպէս և էրն ի սկզբանէ անտի ի սրբոյն Գրիգորէ: Զի անդ իսկ ընկալաք զլուսաւորութիւն, և ճշմարտութեանս գիտեմք՝ թէ զոր դուք ընտրէք և կամիք, հաճոյ Աստուծոյ և օգուտ մեզ: Եւ թէ որք լուիցին Աստուծոյ այսմ պայմանադրութեանս կատարողք լինին, օրհնեալք եղիցին ի սրբոյ Երրորդութենէն: Եւ թէ ընդդիմացեալք թիւրեսցին ի ճշմարտութենէ, դատապարտեալք լիցին յԱստուծոյ, և ձեռնադրութիւնն այն լիցի ունայն և անվաւեր, և մի հաճոյացի ընդունելի, և այլն: Վերջ ձեռնագրին:

Առեալ Տեառն Եղիայի զայս ձեռագիրս յԱղուանից, դառնայր միւսագամայն յԱթոռն իւր: Արդ եկաց և մնաց այս կանոն և ուխտադրութիւն ի ժամանակս ԺԶ Կաթողիկոսացն Աղուանից, և ի ԺԵ Կաթողիկոսացն մերոց՝ մինչև ի Դէորգ Կաթողիկոսն մեր Գառնեցի, որ նստաւ յԱթոռ ի ԳՃԻԶ թուականի մերում: (Եւ. զի ասեմք ԺԴ Կաթողիկոս գնեն մեզ յայսմ միջոցի, ոչ գնելով ի կարգի զՁաքարիա Կաթողիկոսն ի Ձագոյ գեղջէն. զի սա ըստ ոմանց առի թէ՝

ի վերայ ամի Հայրապետութեան իւրոյ՝ ժողով արարեալ ի Շիրակաւան, ընկալաւ զժողովն Քաղկեդոնի. որոյ զկնի Նաւաւ Գէորգ և խոտեաց զընկալեալ ամժարն և զաղանդն նորին, և մաքրեաց զեկեղեցիս վերստին։) Ապա ի ժամանակս Գէորգայ Կաթուղիկոսին մերոյ, մեռանի Յովսէփ Կաթուղիկոսն Աղուանից, որ ի մերոց Կաթուղիկոսացն էր առեալ զձեռնադրութիւն ըստ կարգին։ Եւ յաւուրսն յայնոսիկ Հայոց Թագաւորն Աշոտ, և իշխանքն Աղուանից՝ ԾԳ ամ էր՝ ոյք ի պատերազմի կային ի գաւառն Ալանաց ի Պարտաւ, ընդ Մահմետի զօրավարի ումեք՝ որ Եփջէ կոչիւր. վասն որոյ ոչ լինէին ձեռնհաս ի նորոգել զԿաթուղիկոսութիւն Աղուանից. վասն որոյ յերկար միջոցի մնային անկաթուղիկոս։ Եւ Սամուէլ եպիսկոպոսն Մեծկունէից անզգամեալ ինքնին անձամբ առնու բռպատիւ առնլով զձեռնադրութիւն յեպիսկոպոսաց յԱղուանս. և լինի Կաթուղիկոս անկատար ձեռնադրութեամբ, առանց հրամանի Կաթուղիկոսին Հայոց Գէորգայ և իշխանաց երկրին։ Քանզի Աղուանից Կաթուղիկոսն յորժամ ի սրբոյն Գրիգորի փոխանորդ Կաթուղիկոսաց ո՛չ առնէր զկարգն, այլ յիւր յեպիսկոպոսացն առնէր՝ անկատար ձեռնադրութիւն կոչիւր ի բնէ անտի։ Վասն այսորիկ զայնպիսին վերստին ձեռնադրէին փոխանորդքն Լուսաւորչին, որպէս և արար Գէորգ Կաթուղիկոսն մեր։ Ուստի յորժամ լուրս այս հասանէր ի բանակն, լինի խռովութիւն մեծ. ապա իշխանքն Աղուանից գրեն առ մեծ Կաթուղիկոսն Հայոց Գէորգ՝ որ նստէր ի Դվին, և Կաթուղիկոսն գրէ նոցա և Աշոտ Թագաւորին, զի խաղաղութեամբ վճարեսցեն զեղելութիւնն զայն՝ և բառնայցեն զխռովութիւնն։ Ապա Աշոտ Թագաւորն Հայոց՝ ըստ հրամանի Կաթուղիկոսին՝ համոզել կամեցաւ զիշխանսն Աղուանից, զի ընդունիցին զեղեալն. իսկ իշխանքն Աղուանից ոչ կամին, ասելով թէ՝ Նզովք գոն ի մեզ և ուխտ է ի նախնեաց հետէ, զի զյեպիսկոպոսաց ձեռնադրեցեալ և թարց հրամանի փոխանորդացն Լուսաւորչի զԿաթուղիկոս ոչ ընկալցիմք ի մեզ, և ոչ ընդունիցիմք։ Եւ Թագաւորն Աշոտ խնդրեալ զգիրս ուխտիցն և վերահասու լեալ, ապա բերեալ զՍամուէլ առ յինքեան, յետ բազմաց յանդիմանութեանց, առաքեն զնա ի Դվին առ Գէորգ Կաթուղիկոսն Հայոց. որ և կրկին ձեռնադրեալ զՍամուէլ, և առեալ զձեռագիր վերստին՝ ոչ ես ապստամբիլ յԱթոռոյ Լուսաւորչին, առաքէ յԱղուանս։ Մինչև ցաստ հաստուցանէ զպատմութիւնս իւր պատմիչն Աղուանից Մովսէս Կաղանկատուացին, և վերջացուցանէ։

Ապա յետ քանեաց ամաց ի զօրանալ տաճկաց և գերել յերկիրս Հայոց՝ և ընդ ձեռամբ ածել ընդ բազում գերելոց՝ և Կաթուղիկոսն Գէորգ գերեցաւ ի տաճկաց և տարաւ ի Պարտաւ։ Իսկ Հա-

նման Թագաւորն Աղուանից գնէ զԳէորգ Կաթուղիկոսն գանձիւք ի գերչացն, և մեծաւ փառօք առաքէ վերստին ի յԱթոռն իւր։ Սակայն ամենք առ դրան եպիսկոպոսք մի Յոհան անուն, և մինչ ինքն ի գերութեան էր, ձեռնի Սամուէլ Կաթուղիկոսն Աղուանից, և Յոհանս այս զայս յԱղուանօս և անդրէն ժամ զանազ ձեռնադրի Կաթուղիկոս Աղուանից Թարգ կամաց Տեառն Գէորգայ։ Եւ յարժամ ազատի Գէորգ ի գերութենէն և տեսանէ զՅոհան, լուծանէ զնա ի պատուոյն և ի կարգէն։ Յետոյ ի միջնորդելն Համամայ Թագաւորին Աղուանից, վասն երախտեաց նորին կրկին ձեռնադրէ զՅոհան և կարգէ զնա Կաթուղիկոս նոցա, առնլով զգաշնագիրս ի նմանէ և յիշխանաց նորին, զի մի՛ ևս ընկեսցին զձեռնադրել յեպիսկոպոսաց Կաթուղիկոս որք և մի՛ ապստամբեսցին յԱթոռոյ Լուսաւորչին։ Եւ ինքն դառնայ ի Հայս յԱթոռն իւր։ Այլա յետ վախճանին Տեառն Գէորգայ՝ փութով անդրէն անկի եւ այս կարգ և սովորութիւն, և յաջորդեաց անկարգութիւն։ Քանզի յայնմ հետէ Կաթուղիկոսքն մեր անզգուշացան փոխադրեալք ի հանապազորդական յարձակմանց և ի հինահարութեանց Իսմայէլական ազգին, այլ և անդր շրջէին, երբեմն ի գաւառն Վասպուրական, երբեմն ի Շիրակաւան, և երբեմն յայլուր, վասն որոյ ոչ ձեռնհաս լինէին ի միջոյ ունել զայսպիսեաց (որպէս և է իսկ ի մերումս ժամանակի. ասաց և ինձ՝ որ գրեմս)։ Ուստի և Աղուանից Կաթուղիկոսքն ևս (որոց և առաջնէին իսկ՝ էր այսպիսի դիպուածք) թողին և մոռացան զաւանդ և զկանոնն առաջին։ Որք և սկսան այնուհետև անձամբ առնուլ զպատիւ առանց հրամանաց Փոխանորդացն Լուսաւորչին հինգ Կաթուղիկոսքն, այս ինքն՝ Սիմէոն, Դաւիթ, Սահակ (ընդ որում և ապստամբեցաւ Յակոբ եպիսկոպոսն Սիւնեաց, որ յետոյ հնազանդեցաւ յաւուրս Տեառն Անանիայի), Գագիկ և Դաւիթ, որք յեպիսկոպոսաց առին զանկատար ձեռնադրութիւն, և յաւուրս հինգ Կաթուղիկոսացն մերոց՝ Մաշտոցի, Յովհաննիսի, Ստեփաննոսի, Եղիշէի, և Թէոդորոսի։ Այլա ի նախին Տեառն Անանիայի Հայոց Կաթուղիկոսի ի ԳՃՂ. թուակի մերում, (ընդ որում և Աղուանիցն Սահակ վախճանի, զնին և ի տեղին նորին կոչեն անկատար ձեռնադրութեամբ զԳագիկ) գրէ Անանիա առ իշխանս Աղուանից, և հրամայէ՝ մի՛ ընդունել զԳագիկ։ Որոց և բռնելով հնազանդեցան և ի բաց կացին ի Գագկայ. և ապա միաբանեալ իսկ առաքեն զՅոհան եպիսկոպոս առ Անանիա, զի ձեռնադրեսցէ նոցա Կաթուղիկոս. զոր և արարն իսկ։ Սակայն ի դրդմանէ նախանձոտաց բարդեցաւ պէսպէս բամբասանս և բանսարկութիւնս ի վերայ Յոհանու, և եղև մեծ խռովութիւն ի յԱղուանս վասն Գագկայ և Յոհանու, որք և երկուքն ևս խառնեցեալք լինէին։ Այլա հարկ լինի այնու-

Հետև Տեառն Անանիայի գնալ յԱղուանս առ ի դառնել զհնարն նոցին խառնակութեան. որ և գնացեալ իջոյց զերկոսեանն եւս ի պատուոյն, և դնէ եւս ոչ հաստատեալ զնորն՝ խնդրեն զնա Թագաւորն և իշխանքն Հայոց փութով դառնալ անտի վասն հարկաւոր ինչ պատահմանց. Որոյ և պայմանեալ (ընդ) Աղուանիցն՝ զի զկնի նորա առաքեսցեն զոմն արժանաւոր, զի ձեռնադրեսցէ նոցա Կաթուղիկոս, և նորա հաւանեցեալ դարձաւ յԱղուանիցն, և եկեալ ի Սիւնիս ի հնազանդել զապստամբն Յակոբ. յորմէ խոյս տուեալ Յակոբայ՝ մտանէ առ Զուանշիր իշխանն խուրեանց՝ և ոչ գայ առ Կաթուղիկոսն. Վասն որոյ և բարկացեալ Անանիայի, քակէ զԱթոռն Սիւնեաց, բանադրէ զՅակոբն և զիշխանն, և ինքն դառնայ ի Հայս հոգոց հանելով և տրտմութեամբ. Եւ զկնի դարձման Հայրապետին՝ վերստին ապստամբք Գաղիկն և Յակոբն, և մնայ նոյնպէս. Այլ ի վերջին խնամոցն, ի հասանել Թուին մերոյ ի ՊՃԷ, վախճանին երկոքին եւս՝ Գաղիկն և Յակոբն Սիւնեաց. Զոր լուեալ Տեառն Անանիայի՝ գոհանայ զԱստուծոյ, որ եբարձ զպատճառն խռովութեան. Վասն որոյ եկեալ գնայ ի Սիւնիս, որոյ և ընդ յառաջ ելեալ իշխանքն ամենայն և մեծաւ զղջմամբ Մեղայ գոչելով խնդրեն զթողութիւն. Որոյ և ներելով նոցա, վերստին շինէ և հաստատէ զաթոռն նոցա, և արձակեալ զԶուանշիր, զորդի նորին զՎահան ձեռնադրէ նոցա Եպիսկոպոս, և առնու ի Սիւնեաց զչարաչար նզովից ձեռնարկս, զի մի՛ եւս ապստամբեսցին յԱթոռոյ Լուսաւորչին, որպէս և են հնազանդ մինչև ցայսօր. Զորս ճառէ երկարապէս Ստեփաննոս պատմիչն Սիւնեաց. Եւ յետ այսր ամենայնի՝ մինչ կամ էր գնալ նորա յԱղուանս և զնոսա հնազանդել և խաղաղացուցանել, անդրէն եւս վերստին գրեալ իշխանքն և Թագաւորն Հայոց դարձուցանեն փութով ի Հայս վասն հարկաւոր ինչ պատահման. Իսկ ի լսելն Աղուանից իշխանացն զգալն Տեառն Անանիայի ի Սիւնիս և զգործսն որք անդ, և ի դառնալն, ապա մեծաւ զղջմամբ առաքեն առ նա զգիրս մեղայականս՝ ընդ նմին և զՊաւլիթ կրօնաւոր ոմն ի Խոտակերաց վանից, զի ձեռնադրեսցէ նոցա Կաթուղիկոս. Որ և կատարեալ զխնդիրս նոցա, առաքէ մեծաւ փառօք զՊաւլիթ Կաթուղիկոս Աղուանից՝ առնլով վերստին և ի նոցանէ զձեռնարկս նզովից, զի մի՛ եւս շեղիցին և ապստամբիցին յաթոռոյ Լուսաւորչին, և յեպիսկոպոսաց ձեռնադրեալ Կաթուղիկոս մի՛ ընդունիցին. Արդ մինչև ցայս վայր զորս գրեցաք, ի Ճշմարտապատում պատմագրացն՝ յԱգաթանգեղոսէ, ի Սիւնեաց, յԱղուանից, ի Ստեփաննոսի Տարօնացւոյն, ի Կիրակոսէ, և ի Թղթոցն Անանիայ Կաթուղիկոսին ընկալաք. Յորս տեսցես զլիովինն եթէ կամիս. Ուրեմն յայսքանեաց հաւաստապատում վկայութեանց մինչև ցայս վայր ուսաք՝ թէ Կաթուղիկոսքն Աղուանից հնազանդք են լեալ Լուսաւորչէ

փոխանորդ Կաթուղիկոսացն ի բնէ անտի, և ի նոցանէ են առեալ զձեռնըն՝ զպատիւն Կաթուղիկոսական, և քանիցս ձեռագիր են առեալ Կաթուղիկոսք, եպիսկոպոսք, և իշխանք, զի մի՛ ևս հեռասցին, և զյեպիսկոպոսաց ձեռնադրեալ Կաթուղիկոսն մի՛ ընդունիցին՝ եթէ ո՛չ իցէ հրամանաւ Լուսաւորչի փոխանորդացն։ Յորոց և ի հետոյն ամանց՝ լուծեցեալք են ի նոցանէ որպէս ցուցաւ։ Բայց ի պատմագիրս Աղուանից ի տեղիս յոմանս որպէս յառաջին հատորն ի.Թ գլուխն, ի յերրորդ հատորն ի Ը. գլուխն, յորս զԱղուանից երիցագոյն գնէ քան զՀայս, և կամ թէ և Հայոց Կաթուղիկոսն ևս ի յԱղուանից Կաթուղիկոսէն պարտի ձեռնադրիլ, և կամ թէ ի չորս Կաթուղիկոսացն՝ որք նախ քան զԳրիգորիս՝ եթէ Կաթուղիկոս գնէ իւրեանց, և այլք այսպիսիք, սուտք են և յետոյ ներմուծեալք ի օտարգլխաց Աղուանից։ Որք և թուի թէ՝ Անանիա Կաթուղիկոսն մեր՝ յորժամ գնաց յԱղուանս և խնդրեալ զպատմութիւնս Կաթուղիկոսաց նոցա և ի ճշմարտելն զձեռնադրիլն Կաթուղիկոսաց նոցին ի սրբոյն Գրիգորի փոխանորդացն ի բնէ անտի ի սրբոյն Գրիգորէ և յՈւռնայր որքայէն իւրեանց, (որպէս յայտնապէս պատմէն Մովսէս Աղուանից, Ստեփաննոս Սիւնեաց, և մեր Անանիա Կաթուղիկոսն, և Կիրակոս պատմիչն,) և ի յանդիմանելն զնոսա և ած ի բերան առնելն, ըստ իւրեանց պատմագրին, յայնժամ հետէ այլայլեցին և ներմուծին ըստ ախորժակաց իւրեանց որպէս և կամեցան. զի գտեալ զընդդարձս բարս իւրեանց ի յապստամբութեանն նոցա, և ի ճնշիլն ի մերոց Կաթուղիկոսաց, զայսպիսիս առաջադրեցին, որպէս և եղեն խոկ ի մերում ժամանակի։ Իսկ և զՇուփհաղիշայ Կաթուղիկոսն իւրեանց զոր յետ Եղիշէի դնեն վեց Կաթուղիկոսօք յառաջ քան զԳրիգորիս, յանդիմանէ սուտութիւն նոցա ի պատմչէն իւրեանց, որ զսոյն Շուփհաղիշայս ընդ առաջնորդ թագաւորին իւրեանց բարեպաշտի Վաչականայ դնէ, որ ընդ նմա ի խնդիր եղանեն նշխարաց սրբոյն Գրիգորիսի, և գտանեն առհմանեն, զոր տեսցես ի նոյն պատմագիրն յառաջին հատորն և ի Ի.Զ գլուխն։ Զի ի չորս Կաթուղիկոսաց նոցա այլ Շուփհաղիշայ անուամբ Կաթուղիկոս ո՛չ գոյ բաց ի միոյն։ Այս՝ յետ այսորիկ որպէս ասացաք յառաջ, ի զօրանալ տէրութեան տաճկաց և ի յանտիրանալն ազգիս Հայոց, ո՛չ կարէին Կաթուղիկոսքն Հայոց ի միում տեղւոջ դադարիլ, այլ այսր և անդր տարագիր և անհանգիստ շրջէին ըստ ձեռնտուութեան ժամանակին և տեղւոյն, մինչ զի և յանգլխութենէ ազգիս և ի դառնութենէ ժամանակին ի բազում բաժանեցաւ Կաթուղիկոսութիւնն Հայոց, որպէս ի Ցանի, ի յԵգիպտոս, ի Սեբաստիա, յՈւրհայ, ի Վասպ, և յայլուր, որպէս տեսանես ի պատմագիրս Կիրակոսի և Մատթէոսի։ Բայց որք ըստ կարգի և արժանավայել Կաթուղիկոսքն էին յայսմ միջոցի, զկնի Տեառն

Անանիայի՝ Տէր Ստեփաննոս, Տէր Խաչիկ, Տէր Սարգիս, Տէր Պետրոս, Տէր Խաչիկ, Տէր Վահրամ՝ որ և Գրիգորիս կոչեցաւ, Տէր Բարսեղ, և Տէր Գրիգոր Սրբոյն Ներսէսի Շնորհալւոյն, ընդ որով փոխեցաւ Կաթուղիկոսարանն Հայոց ի Կիլիկէ, և բարձաւ խաղաղ ի տանէս Հայոց յԱնբարտաւան գաւառէս ի ՇԿԵ թուոջն մերում։ Որ լինի ի վախճանէն Տեառն Անանիայի մինչև ցայս վայր՝ ՃԾ ամ, առաւել ինչ աւելի և պակաս. Եւ յայսքան միջոցումս ի յԱղուանս Նստան Կաթուղիկոսք այսքիկ. զկնի Տեառն Դաւթի (որ յԱնանիայէ ձեռնադրեցաւ,) Տէր Պետրոս, Տէր Մովսէս, Տէր Մարկոս, Տէր Յովսէփ, Տէր Մարկոս, Տէր Ստեփաննոս, Տէր Յովհաննէս, Տէր Ստեփաննոս միւս, և Տէր Գագիկ՝ որ Գրիգորիս կոչեցաւ։ Այդ վասն վերոյիշեցելոց Կաթուղիկոսացս Աղուանից թէպէտ յառաջագոյն ո՛չ ունիմք հաւաստի գիտելիս՝ թէ ի մերոց վերոյիշեցելոց Կաթուղիկոսացն իցեն ձեռնադրեցեալք բաց ի վերնոյն Դաւթէ, որ յԱնանիայէ ձեռնադրեցաւ՝ որպէս ասացաք, սակայն է ճշմարիտ և հաւաստի, զի հրամանաւ և եպիսկոպոսօք նոցին իցեն ընկալեալք զձեռնադրութիւն։ Որպէս առհա ի ՇԾԲ թուոջն մերում, ի յաւուրս վերոյիշեալ Տեառն Բարսղի Կաթուղիկոսին մերոյ, ի վախճանիլ վերոյիշեցելոց երկրորդի Տեառն Ստեփաննոսի Կաթուղիկոսին Աղուանից, Բարսեղ Կաթուղիկոսն մեր զեպիսկոպոս առաքեաց ի յԱղուանսն, և գնացեալ անդ ընդ հրամանի նորին զժողովս արարեալ՝ ձեռնադրեցին Կաթուղիկոս Աղուանից զեղբայր Տեառն Ստեփաննոսի։ Որոյ և յետոյ անարժան երևեալ կոչմանն, լուծանի ի կարգէն և ընդ բանիւք լինի ի նախնոյ Բարսղէ Կաթուղիկոսէն Հայոց, որպէս պատմէ Մատթէոս պատմիչն. Այլ ի խառնակմանց ժամանակին մնան անկաթուղիկոս ազգն Աղուանից յամս Լ կամ աւելի և պակաս, մինչև վախճանի Կաթուղիկոսն մեր Բարսեղ, և յաջորդէ զաթոռն նորին Տէր Գրիգոր Տղայ կոչեցեալն՝ եղբայր որդոյն Ներսիսի Շնորհալւոյն՝ ի ՇԿԵ թուոջն մերում։ Որ և ի նեղութենէ ժամանակին և յանկարգ փնացից ամենայն հարկեցեալ փոխեաց զԿաթուղիկոսարանս Հայոց ի Հռոմկլայն. Եւ ի ԻԳ յամի Կաթուղիկոսութեանն սորին (որ էր թուականն մեր ՇՁԸ,) այսպէս պատահի մի էր յԱղուանս, որոյ անունն էր Գագիկ յազգէ Կաթուղիկոսացն, որոյ ի չափ հասանիլն, գրեն երկիրն Աղուանից զթուղթս մաղթանաց ի Հռոմկլայն առ մեծ Կաթուղիկոսն Հայոց Տէր Գրիգոր, և ընդ թղթոյն առաքեն զարեղայ մի, զի ձեռնադրեսցէ զնա Եպիսկոպոս, և ընդ նմա զայլս ևս եպիսկոպոս եղեալ առաքեսցէ յԱղուանս, զի եկեալ ձեռնադրեսցեն զԳագիկն Կաթուղիկոս Աղուանից, զի մի մնասցէ երկիրն իւրեանց թափուր Կաթուղիկոսի։ Որոց աղաչանացն լուեալ մեծին Գրիգորի, ձեռնադրէ զառաքեալն նոցա Եպիսկոպոս, և հրամայէ Կարճայ Սահակ եպիսկո-

պատուէր, ընդ որում՝ եկեալ գան յԱղուանս ի Գանձակ և անդ ժողովեալ և զայս եպիսկոպոսունս ձեռնադրեն զԴաւիթն Կաթողիկոս ըստ հրամանի Տեառն Գրիգորի. որք և զԴաւիթն կոչեն Գրիգորիս ըստ անուան Գրիգորիսի Թոռանն որդւոյն Գրիգորի Լուսաւորչին՝ ըստ պատմութեանն Կիրակոսի վարդապետին. Արդ՝ մինչև ցայս վայր ցուցաւ հաստատապէս, զի յորժամ ժամանակս Կաթողիկոսքն Հայոց նստէին յերկիրս Հայոց ի բնիկ և ի սեպհական յաթոռն Լուսաւորչին, Կաթողիկոսքն Աղուանից միշտ ընդ ձեռամբ նոցին էին լեալք, և հրամանաւ նոցին էին ձեռնադրեցեալք. Իսկ ի փոխելն ի Հռոմկլայն և ի Սիս Կաթողիկոսութեան Հայոց, ոչ է զարմանք, եթէ ապստամբեալք ի նոցանէ ինքնագլուխ նստան այնուհետև Կաթողիկոսքն Աղուանից. Քանզի և ի Հայս ևս շատք և գլխաւորք վարդապետք ո՛չ այնքան հնազանդ էին ի Սիս նստող Կաթողիկոսացն որպէս յայտնի երևի ի պատմագրաց, որպէս և ներհուն նոցին յԱղթամար ևս զԿաթողիկոս նստուցին. Զի ի շարժիլ հիմանն, ի հարկէ շարժին և շինուածքն՝ որք ի վերայ նորա. Այս եղև ի ՇԿԵ թուականի մերում, յորմէ մինչև ի ՊՂ թիւն մեր Կաթողիկոսքն Հայոց ի Հռոմկլայն և ի Սիս նստան, յորում միջոցի սուրբ Էջմիածին կայր անշքացեալ և ամայի՝ Ի Գրիգորէ (որ փոխեաց զաթոռն ի Սիս) մինչև ի Կիրակոս, են ամք 325, և Կաթողիկոսք մեր որք նստան ի Սիս՝ 29. Եւ Աղուանիցն՝ զկնի Դաւթայ՝ Տէր Բժկէն, Տէր Սամփաննէոս, Տէր Ցաքանէս, Տէր Ներսէս, Տէր Սամփսոնէոս, Տէր Սուքիաս, Տէր Պետրոս, Տէր Կարապետ, Տէր Մատթէոս, Տէր Աթանաս, և Տէր Յովհաննէս, որք յաւուրս ԻԹ Կաթողիկոսացն մերոց նստան ի յԱղուանըս Աղթամ ի յաւուրս սորա և ի ՊՂ թուականին մերում ողորմութեամբն Աստուծոյ վերանորոգեցաւ սուրբ Էջմիածին, և աշխարհախումբ հանդիսիւ նստաւ Կաթողիկոս ի յԷջմիածին Կիրակոս Ճգնազգեաց վարդապետն Վիրապեցի. Սոսա և մինչև ի ՌՀԸ թիւն մեր՝ յորում նստաւ ի սուրբ Էջմիածին Մովսէս Կաթողիկոսն Սիւնեցի, թէպէտ նստան ի սուրբ Էջմիածին Կաթողիկոսք յոլովք, սակայն ո՛չ ինչ ունիմք հաւաստի ասելոյ զի-ղեցն ընդ նոցին ժամանակացն վասն Կաթողիկոսացն Աղուանից. Քանզի կարի մոլորեալք, տղմաշաղաղք և նախատարածք էին ժամանակք նոցին յամենայն կողմանէ. Զի իշխանութիւն և տէրութիւն ազգիս մերոյ խափանեալ անհետացեալ էր, և այլազգական տէրութիւնն ևս անկանոն և փոփոխական, զի ո՛չ գոյր հաստատուն և բնիկ թագաւորութիւնն, և իշխողքն ո՛չ էին թագաւորազունք, այլ աստի և անտի յարուցեալք և զօրացեալք ընդդիմակաց հալածէին, և ուժեղն անուժին յաղթեալ՝ յինքն գրաւէր զիշխանութիւնն, որպէս պատմեն Կիրակոս և Թովմա, և այլք պատմիչք. Նոյնպէս և Կաթողիկոսքն մեր ևս թէ՛ ի տկարութենէ, թէ՛ ի պահանջ-

մանէ հարկին, և թէ՛ յախտէ իմիքէ յաղթեցեալք ընդ միմեամբք ելանէին մինչ զհինգ և վեց և այլ ևս աւելի և պակաս Կաթուղիկոսք ի միում ժամանակի նստէին։ Վասն որոյ չէ՛ զարմանք՝ եթէ յայնպիսի ժամանակս ո՛չ լինիցի խուզումն և վերահասութիւն այսպիսեաց կանոնաց և կարգաց։ Արդ եթէ մերն այսպէս, ապա զԱղուանիցն զու մտածեա՛ թէ ո՞րպէս իցեն լեալք, որք յայսքան միջոցի նստան, որք են՝ զկնի Տեառն Յովանիսի՝ Տէր Մատթէոս, Տէր Արիստակէս, Տէր Ներսէս, Տէր Շմաւոն, Տէր Թովմա, Տէր Առաքել, Տէր Արիստակէս, Տէր Սարգիս, Տէր Գրիգոր՝ որ ուրանայ զՔրիստոս, Տէր Դաւիթ՝ որ խեղդեցաւ, Տէր Փիլիպպոս, Տէր Յովհաննէս, Տէր Շմաւոն, Տէր Արիստակէս, Տէր Մելքիսէթ, Տէր Յեսայի, և Տէր Յովհաննէս։ Իսկ մեր Կաթուղիկոսն յայսմ միջոցիս ամ՛ս ի վերայ Ի նոցունց միայն Միքայէլ Կաթուղիկոսն մեր որ ի ՌՁ. թուականին մերում նստաւ, եհան զլաւ ռաղամ մի ի Շահ-Թահմազէն վասն Կէնճէյու, Պարտաւու, և Աֆսատևու, Լոռու, Ջակամիերու, այլ և Նախիջևանու, Գեղարքունեաց, Ղարաբաղու, Խոյայ, և Սալմաստու, զի Էջմիածնի լիցին վիճակք, որպէս գրեցաւ ի Բ գլուխն։ Զռաղամն զայցես ցուցակաւն և (   ) նշանաւ։ Ապա ի ՌՀԷ թուականին մերում՝ յորժամ ի Հոգւոյն սրբոյ յառաջադրի երանելի և հրաշագործն Մովսէս Սիւնեցին և նստի Կաթուղիկոս ի սուրբ Աթոռս Էջմիածին, յորժամ և երկիրս մեր ևս կարգաւորեցեալ էր հաստատուն թագաւորութեամբ Պարսից, յորում թագաւոր իւր աշխարհաշէն և խաղաղասէրն Շահ-Աբաս երկրորդն կոչեցեալ. յորում ժամանակի որպէս թէ ի հիմանէ և նոր ի նորոյ հաստատեցաւ Աթոռս Հայոց սուրբ Էջմիածին, և սկսաւ օր ըստ օրէ զաւանդ զառաջին կարգն և աւանդապէս պայծառանալ, որպէս ցուցաւ յիւրումն տեղւոջ։ Բայց որովհետև ի չորս ամս հազիւ անեաց երանելիս ի Հայրապետութեանն, վասն որոյ ըզսուրբ Աթոռս և զազգս և զեկեղեցիս մեր հազիւ կարաց կարգաւորել, որք որպէս թէ բոլորովին և յամենայն կողմանէ զրկեցեալք էին ի բարեկարգութենէ։ Ապա ի վախճանելն երանելւոյս ի ՌՁԲ թուականին մերում և ի յաջորդելն զԱթոռս սուրբ հարազատի նորին փառաւորելոյն յԱստուծոյ և ի մարդկանէ երջանկին Փիլիպպոսի Աղբակեցւոյ, որոյ և ի լցուցանելն յամենայնի զթերութիւն և զպակասութիւն սրբոյ Աթոռոյս Էջմիածնի և ազգիս Հայոց, և յամենայնի բարեզարդելն, ձեռն էարկ ապա և զվանիցոց կանոնսն և զկարգադրութիւնսն (որք լեալք են ի Հայս և յԱղուանս, որք ի յոլով ժամանակս որպէս թէ անհետացեալք և ի մոռացօնս էին անկեալք,) վերանորոգել և հաստատել յորդորմամբ սիրոյ և Աստուածահաճոյ խրատիւք։ Քանզի՝ յետ վախճանման Տեառն Մովսէսի, յորժամ ընտրեցաւ երանելիս այս յԱստուծոյ և յազգէս Հայոց ի Հայրապետութիւն,

զրէ զգիրս սիրոյ առ յՈւզուանոս, ընդ նմին և ծանուցանէ նոցա զմահ Տեառն Մօսիսի, և զընտրելն իւր, և հրաւիրէ զնոսա ի յաթոռս սուրբ ի վայելումն շնորհապաշխութեան սրբազան Մեռոնին՝ զոր հանդերձեալ էր օրհնել, և ի տեսութիւն իւրեանց։ Յայնմ միջոցի պատահի և մահ նորին Կաթուղիկոսի Տեառն Յովհաննիսի։ Վասն որոյ ի յոչ գալն նոցա և ոչ զպատասխանի գրելն, մերժեն զրէ զգիրս առ նոսա սիրախառն ոճով զմեղադրանս, և զմխիթարանս վասն մահուան Կաթուղիկոսին իւրեանց, ընդ նմին և զկանոնական խրատս տան զգուշ վասն ընտրութեան Կաթուղիկոսացուցին՝ թէ որպէս պարտի գոլ, յորում և վերջապէս գրէ՝ զի զայնպիսի արժանաւոր ոք գտեալ՝ առեալ վարդապետօք և իշխանօք եկեսցեն ի սուրբ Աթոռս, զի առ առեալ զօծումն Կաթուղիկոսութեան, գնասցէ փառօք ի վիճակն իւր ըստ կանոնի և ըստ սովորութեան նախնեացն։ զորս և յարգարէ խոյն կանոնի կալ և մնալ անխոտոր, և զԿաթուղիկոսունս Էջմիածնի իբրև զպապ և զհայր գիտել, և զԿաթուղիկոսունս իւրեանց իբրև թոռն և զորդի նորին։ Զայս գիրս գրէ երանելին Փիլիպպոս առ յՈւզուանս ի ՌՂԳ թուականին մերում։ (Որոյ օրինակն աստ կայ ի սուրբ Աթոռս, և բունն առ Յովհաննէս Կաթուղիկոսն։) Ուստի և Աղուանք ի նոյն ՌՂԳ թուին ըստ հրամանի Տեառն Փիլիպպոսի ձեռնեն Կաթուղիկոս յաթոռն Գանձասարայ զՏէր Գրիգոր, և յայսմ ամի և ժողովուրդքն Խաչենու և բոլոր վիճակքն Աղուանից արդ գրեն Շահ Սէֆուն, թէ ի բնէ մեք Էջմիածնի եմք վիճակք, և այժմ կամիմք լինել, Գանձասարու Կաթուղիկոսն ի վերայ (մեր) մի՛ իշխեսցէ։ Եւ Շահն հրամանս հանէ՝ զի Էջմիածնի լիցին հնազանդքն, և նմա տացեն զհուպրակութիւնս։ Գոյ աստ ի սուրբ Աթոռս այս ռաղամն, զոր գտցես ի յերեսն գրեալ ցուցակսն, և (   ) համարով՝ գրեցեալ ի թուին տաճկաց ՌԽԴ։ Սոյնպէս և յետ ԺԶ ամի բոլոր ժողովուրդքն Շիրվանու և Շամախու երկրին արդ առնեն երկրորդ Շահ-աղայսին թէ մեք ի բնէ Էջմիածնի եմք եղեալք վիճակ, և զմեր նուիրակութիւնն նմա եմք տուեալ, նոյնպէս և այժմ կամիմք, և Գանձասարու Կաթուղիկոսն ի վերայ մեր մի՛ իշխեսցէ։ Եւ Շահն զռաղամ գրէր զի այսպէս լիցի. ի տաճկաց թուին ՌԿ, ի ժամանակս Փիլիպպոս Կաթուղիկոսին։ Գի՛տ զայս ռաղամն յերեսն գրեցեալ ցուցակսն, (   ) համար նշանաւ։ Այս և սոյն Գրիգորս ի ՌՃԲ թուոյն վախճանի, և հրամանաւն, նոյնոյ Տեառն Փիլիպպոսի նստի յաթոռն Աղուանից Տէր Պետրոս ի նոյն թուոյն։ Եւ ի ՌՃԴ թուոյն մերում վախճանի Տէր Փիլիպպոս, և նստի յԱթոռս Հայոց Տէր Յակոբ Ջուղայեցին, և յաւուրս սորա ի ՌՃ-

ԻԳ Թուին՝ մինչ սա ի Ղազվինի քաղաքն էր 1) . . . . ի Ջուղայ, վախճանի Տէր Պետրոս Կաթուղիկոսն Աղուանից, և նստի յԱղուանս Սիմէօն Խնքընծայ և անձնահաճ լրբութեամբ Թարց Հրամանի Տեառն Ցակովբայ, և մանաւանդ Թողլով զԱթոռն Գանձասար, ժողովեալ զինչս և զարդիւնս աթոռոյն ի գեօղն իւր՝ և անդ նստի յինքեան ի յայլազգ իշխօղ գեղջն իւրոյ։ Վասն որոյ և Ցակոբ Կաթուղիկոսն բանադրէ զսա, և կոչեալ զԱբրահամ մի յԱղուանից Երեմիա անուն, որում ես ի միում նուագի տայ զեպիսկոպոսութիւն և ձեռնադրէ զնա Կաթուղիկոս և առաքէ ի յԱղուանս ի Գանձասար յաթոռն նոցա։ Զոր թէպէտ ընդունին բազում վիճակքն, սակայն ո՛չ լաւ բանադրեցեալն Սիմէոն վասն որոյ ո՛չ սակաւ լինի կռիւ և խռովութիւն ի մէջ Երեմիայի և Սիմէօնի, և աղմուկ ի յերկիրն։ Եւ Ցակոբ Կաթուղիկոսն ես ո՛չ սակաւ ջանայ և համոզէ ի խաղաղութիւն, մինչ զերկուսն ես բերէ ի սուրբ Աթոռս Էջմիածին, և յետ բազմիցս խրատելոյն, առնու զձեռագիր ի Սիմէօնէն նզովիւք հանդերձ, զի լռեսցի ի Կաթուղիկոսական գործոց, այս ինքն՝ յեպիսկոպոս ձեռնադրելոյ, և ի Մեռօն օրհնելոյ, այլ և յազգականաց իւրոց մի՛ ես լինիցի ոք Կաթուղիկոս Գանձի այս Թիւր և անկանոն սովորութիւնս յառաջնումն և նորդեանս ես զոյ յԱղուանս և ի Սիս ես, զի ազգականք Կաթուղիկոսացն յառաջագրեն զինքեանս ի Կաթուղիկոսութիւն որպէս ըղհայրենի ժառանգութիւն համարելով իւրեանց, յորմէ ո՛չ սակաւ ծնանին կռիւք ի յազգականսն, և երկձղութիւն և խռովութիւն ի ժողովուրդսըն։ Զայսպիսի գիր մի գրէ Սիմէօնն և կնքէ, և կնքեցուցանէ ես քանեաց իւրայնոց եպիսկոպոսաց՝ և տայ Ցակոբայ Կաթուղիկոսին ի ՌՃԻԶ Թուաջըն մերում (որ աՀա նոյն գիրն կայ ի սուրբ Աթոռոջս)։ Եւ թէպէտ այսպէս առնէ Կաթուղիկոսն Ցակոբ, սակայն և այսու ո՛չ վերջանայ վէճ և կռիւն նոցա, մինչ մեռանի Ցակոբ Կաթուղիկոսն, և յաջորդէ զտեղին Եղիազարն Հռոմկլայեցի ի ՌՃԼ Թուոջն մերում։ Այս հասանի բազում Սիմէօնին և Երեմիային յականջն Եղիազար Կաթուղիկոսին, և սկսանին զսա զգուշացուցանել և բազմիցս ցուցուցանել։ Վասն որոյ և սա գրէ քանիցս և յանդիմանէ զՍիմէօնն և հրամայէ լռել. և յոչ լռելն նորա, բերէ զերկոսեանն ես յԱթոռս Էջմիածին, և առաջի արքայ Իշման ատենոյն բազմաժողով սինհոդոսիւ և սոսկալի երդմամբ հաշտեցուցանէ զերկոսին ընդ միմեանս, և կանոնադրէ զի ի միասին նստցին ի յաթոռն Գանձասար, զՄեռօն և զեպիսկոպոս ի միասին ձեռնադրեսցեն. և Թարց միմեանց. և արտաքոյ աթոռոյն ոչ ձեռնադրութիւն առնիցեն և ո՛չ Մեռօն

1) Ի բնագրին բաց էր թողեալ այս միջոց, յոր կետադրեցաք։

օրհնեցին, և զարգելեալ աթոռոյն ի միասին առնել ի ձեռս Աթոռոյն արկ-ցեն ի գործ, և վասն անձնական ախտից և յաջողականս խորհրդոց. մի՛ վատնեսցեն։ Եւ զայս պայմանս կանոնս ի վերայ եդեալ՝ առաքէ զնոսա յԱղուանս։ Գրէ և առ ժողովուրդսն, զի եթէ այսպիսի կանոնիւք միայ-ցեն, ընդունիցեն զնոսա, և թէ ոչ ի նոցանէ չեղիցի, մի՛ ընդունիցին զնա։ Սակայն եւ չեղի և յամառի Սիմէոնն, յորմէ գրեն քանիցս զգիրս զանազանս առ Եղիազարն։ Վասն որոյ և Եղիազարն գրէ՝ մի՛ ընդունիլ զՍիմէոնն, այլ զՆերսէսեան միայն։ (Որք աստ նոյնոց թղթոց օրինակքն Ե-ղիազարու կան յԱթոռոջս։) Նոյնպէս և բոլոր երկիրն Աղուանից ժողովս արարեալ կարգաւորօք և աշխարհականօք խոտեն և ընկենուն զՍիմէոնն ըստ գրեցելոյն Եղիազարու՝ և ընդունին զՆերսէսեանն։ Որոց բազմականիք թուղթն առ Յովհաննէս Կաթողիկոսն է, և օրինակն աստ գոյ յԱթո-ռոջս։

Մեռանի ի ՌՃԽԵ թուին, և յաջորդէ զաթոռն Նահապետն Ուրհայեցի ի նոյն թուին։ Իսկ Սիմէոնն և Երեմիայն միասին հակառակք միմեանց և աղմկեալ երկրօքն, մինչև ի ՌՃԽԹ թուին Երեմիայն մեռա- 1700
նի, և ի ՌՃԾ թուին Սիմէոնն մեռանի յաւուրս Նահապետ Կա-թողիկոսին մերոյ։ Այլա յետ վախճանի երկուցն, հազիւ թէ լռեա-լ էր զխաղաղութիւն գտանել երկիրն նոցա, Եսայի ոմն անդէն ինք-նագլուխ լինի և նստի Կաթողիկոս յԱղուանս ի ՌՃԾԱ թուին, թարց գիտութեան և հրամանի Նահապետ Կաթողիկոսին մերոյ։ Առ յորս գրէ զթուղթս մեղադրանաց Նահապետ Կաթողիկոսն, և հարկէ գալ ի սուրբ Աթոռս Եսայի Կաթողիկոս կոչեցելոյն։ Եւ նորա թէ՛ ի յանցաւոր գո-լոյն, թէ՛ ի յաղքատութեանց և ի պարտուց և ի պակասութեանց իւրեան և Աթոռոյն, և թէ՛ վասն ինքնագլուխ նստելոյն յանընդունակ լինելն՝ եւ ի բազմաց հարկեցեալ խոնարհի և գայ ի սուրբ Էջմիածին ի յաւուրս Նահա-պետին, և զինքն ենթարկէ իշխանութեան նորա։ Եւ Նահապետն եւս սի-րով ընկալեալ վերստին Կաթողիկոս հաստատէ և առաքէ յԱղուանս, գրելով և զկանոնսն յանձնարարականս և պատուիրականս առ երկիրն, զի ամենեքեան հնազանդութեամբ ընդունիցին զԵսային ի Կաթողիկոս իւր-եանց, և զամենայն արդիւնս Աթոռոյն ի նա հասուսցեն, օգնելով և պար-տուցն, ի ՌՃԾԲ թուին մերում, (որ աստ նոյն Կոնդակի օրինակն կայ ի սուրբ Աթոռոջս)։ Բայց որպէս ո՛չ կարէ երկիր աղաւաղեալն զջուր քաղցր անձրևոյ, նոյնպէս և երկիրն Աղուանից և Սևադլուխք նոցին զխաղաղութիւն և զմիութիւն պահել։ Քանզի ի մեռանելն Նահապետ Կաթողիկոսին մերոյ ի ՌՃԾԴ թուին, մինչ անկաթողիկոս մնաց սուրբ Աթոռս ԺԶ 1705
ամսոց չափ, ի հինգերորդ ամի Կաթողիկոսութեան Եսայեայ, Ներսէս

անուն ամի սեւագլուխ՝ յազգէ վերայիշեցաւ. բանադրեցաւ Սիմոն կաթուղիկոսին, ի յԱղուանս կաշառօք և խաբէութեամբ օծանի կաթուղիկոս՝ խոյս և տուեալ Եսայեայ ի ՌՃԾԵ թուականին մերում. Սա եհաս յաւուրս մեր, որ և զգլուխս մեր թէ ո՛րքան ցաւեցուցման եղև պատճառ՝ ի սեղուոջն տառացո՛ւք. և սա խոկ եղև պատճառ այսքան երկարացուցման ճառիս Աղուանից, որպէս տեսանելոց ես պատուհասաւ մինչև ի կատարածն զորպիսութիւն սորին. Տե՛ս դու արդ զ. քաննօք եղանակօք անհաւանութիւն և ապօրինաւորութիւն Ներսէսիս այսմիկ. Նախ զի ի կենդանութեան Եսայեայ օծանի, երկրորդ թարց հաւանութեան երկրին և հրամանի Էջմիածնի Կաթուղիկոսացն ինքնագլուխ. երրորդ զի ի Ներքոյ Նզովից և դատապարտութեան գոլով. քանզի նախնին սորա Սիմոն ձեռագիր էր տուեալ Յակոբ Կաթուղիկոսին (որպէս ի վերդ յիշեցաւ), զի յազգէն իւրմէ կաթուղիկոս մի՛ նստիցի վասն ազգականութեան. Այս ի զալ առաջիկայ ամին, յորում թիւն մեր եղև ՌՃԾԶ, ընտրեցաւ Կաթուղիկոս Հայոց Աղէքսանդր Ջուղայեցի, և եկեալ նստաւ յԱթոռս Էջմիածնի. և իմացաւ զլրբութիւն Ներսէսի ապօրինաւորին, և երկիրն Աղուանից եւս զանգատական բազմակնիք թղթովք ծանուցանեն սմա. Վասն որոյ և սա հրամայէ հարկիւ՝ զի երկուքն եւս գայցեն ի յԱթոռս ի յատեան. Որք և եկին և մեծահանդէս ժողով արարեալ Աղէքսանդրի առաջի սորայ Իշխանին անդրէն և ի քննութիւն մտեալ, գտանէ զՆերսէսն ամենայնիւ պարտաւոր և դատապարտելի. Վասն որոյ և ի հանդիսին հանդերձ բազմօք եպիսկոպոսօք չարաչար բանադրէ զնա և յուծանէ ի կարգէն. Որ և գրէ ի նոյն ՌՃԾԶ թուականին զԿոնդակն կանոնականն. որով և հաստատելով զնախնականն ի Լուսաւորչէ անտի զկանոնսն (որ ի սորոյն Գրիգորի փոխանորդացն աւանդեալին զձեռնադրութիւն Կաթուղիկոսքն Աղուանից,) և մեղադրելով զնոսա ի նոյնս վերահաստատէ, և զԵսային նորոգ կաթուղիկոս հաստատէ, և առաքէ առ նոսա գրելով թէ զերկրորդ Բաբելոն-Ներսէսն բանադրեցաք, և զԵսային կարգեցաք, այսուհետև զմա հնազանդեալ պարտիք և ի Ներսէսէ ի բաց կալ. Գրէ և յատուկ զթուղթս բանադրանաց (բաց ի յայս կոնդակէս զոր յիշեցաք.) զոր ինքն կնքեալ, կնքեն և գլխաւոր եպիսկոպոսքն Աթոռոյս և երկրին և առաքէ յԱղուանս. զոր և Աղուանից եպիսկոպոսքն կնքեն. Իսկ ի յոչ դառնալն Ներսէսին ի չարութենէ, վերստին ի ՌՃԾԷ թուականին գրէ կոնդակ մի ևս սոյն Աղէքսանդր Կաթուղիկոսն ի յԱղուանս, յորում վերստին բանադրէ զՆերսէսն նման կոչելով, և զընտանեացն նորա, և զձեռնադրեցեալսն ի նմանէ՝ նմանապէս, և մեղադրէ զառաջնորդս և զիշխանս երկրին՝ որք սիրեն զնա և զկողմն նորա պահեն. Եւ վերահաստատէ զԵսային մեծաւ պատուիրանաւ. Յիշէ և զկանոնն նախա-

կին՝ որ ի տերոյն Գրիգորէ անուն Կաթուղիկոսքն Աղուանից ի յԷջմիածնանիստ Կաթուղիկոսացն առնուին զկարգն ըստ օրինակի տերոյն Գրիգորիսի Թոռին Լուսաւորչի։ Այլ և ի սոյն թուականի սոյն Աղէքսանդր Կաթուղիկոս գրէ զկանոնական մի ևս յաւելուածս ի վերայ Շամախու, Շիրվանու, և շրջակայից թէ՝ թէպէտ գոյք բնական տերոյ Էջմիածնի էք վիճակ և Տէրունի, սակայն առաջին Կաթուղիկոսքն մեր Գանձասարու Աթոռոյն են շնորհեալ վասն աղքատութեան նորին։ Վասն որոյ ի սէր եղբօր մերոյ Եսայի Կաթուղիկոսին, և վասն աղքատութեան և պարտուց Գանձասարու Աթոռոյն զձեզ և ես շնորհեցի, զի զձեր արդիւնսն Նուիրակական Եսայի Կաթուղիկոսին տայցէք, հեր մեզ հնազանդեալ հասեալ։ (Եւ այս վերոյիշեցեալ չորեքեանն թուղթս առ Յովհաննէս կաթուղիկոսն են, և օրինակքն ահա կան ի տուփս Աթոռոյս)։ Այլ և ի ժամանակս յայսմիկ նոյնպէս արդասնեն Հաջ-սալթան-Հիւսէյինին բազր Շիրվանու և Շամախու ժողովուրդքն թէ՝ մեք ի բնէ Էջմիածնի եմք լեալք թեմ, և զնուիրակութիւնս մեր նորին Կաթուղիկոսացն եմք տուեալ, Գանձասարու կաթուղիկոսն ի վերայ մեր մի՛ իշխեսցէ։ Եւ Շահն ևս Ռաղամ գրէ սաստիկ հրամանաւ զի այսպէս լիցի, ի ՌՃԻԴ թուին տաճկաց. զոր զացես յերեսն գրեցեալ ցուցակաւն, և ՄԿԳ համար նշանաւն։ Ապա ի ՌՃԿԳ թուականին մեռաւ վեհափառն Աղէքսանդր Կաթուղիկոսն և յաջորդէ զԱթոռս սուրբ Տէր Աստուածատուրն Համադանցի։ Եւ Ներսէսն մինչ բանադրեցեալ և անզեղջ։ Իսկ և Եսային թէ ի խառնակիմանց ժամանակին, և թէ ի բարձրամտութենէ, ո՛չ գայ երկար միջոցաւ առ Աստուածատուր Կաթուղիկոսն մեր ի տեսութիւն (որպէս և սովորութիւն էր. զի ի նոր նստիլ Կաթուղիկոսին Էջմիածնի, Աղուանից կաթուղիկոսն գայր ի շնորհաւորել և ի տեսութիւն. և մանաւանդ սմա շատ հարկաւոր էր և պարտ գալ, մոռացեալ զերախտիսն Աղէքսանդր Կաթուղիկոսին, և մանաւանդ ներհակն իւր Ներսէսն կայր իսկ հակառակ ինքեան։ Վասն որոյ և Աստուածատուր Կաթուղիկոսն մեր ևս բարկացեալ ի չգալն նորա, վերստին Տէրունի առնէ զՇամախի, զՇիրվան, զՇաքի, և զշրջակայսն սոցա, և յինքն զրաւէ որպէս յառաջն լեալ էր. և Աղէքսանդր Կաթուղիկոսն Գանձասարու էր շնորհեալ որպէս ի վերը յիշեցաւ։ Զորս և Աստուածատուրս վերստին զաւթէ և ինքն առաքէ առ նոսա Նուիրակ և առաջնորդ հանդերձ սրբով Մեռոնաւ։ Որպէս ի մերում ժամանակի ի ՌՄԺԴ թուականս ի Շամախեցւոց քահանայց հնագունից արանց լուաք, որք այնու ժամանակաւն լեալ՝ տեսեալ իսկ էին զնուիրակն և զառաջնորդն Շամախու ի տերոյ Էջմիածնայ գնացեալ հանդերձ մեռոնիւ։ Եւ Տէր Զաքարիայ Աւագ քահանայն Շամախու ինքնին իւրով բերանովն պատմեաց մեզ թէ՝ ես զերկու սար-

ճանն իմ ի Էջմիածնի Նուիրակէն առի՝ որ Առաջնորդ էր մեր)։ Ապա ի ՌՃԿԸ թուոյն մերում՝ Եսայի Կաթուղիկոսն խոնարհեալ և մանաւանդ հարկեցեալ իսկ յաղքատութենէ՝ գայ ի սուրբ աթոռս ի յառ Աստուածատուր Կաթուղիկոսին, և խոստովանելով զյանցանս՝ պատմէ զաղէտս աղքատութեան և զ՚ի ներքոյ բազմաց պարտուց անկանելն. գըթացեալ ի նա Աստուածատուր Կաթուղիկոսին, զկոնդակ մի շնորհէ նմա ի վերայ Շամախու և շրջակայիցն, զի ընկալցին զԵսայի Կաթուղիկոսն. և զնուիրակական արդիւնսն ի նա յանձնեսցեն՝ որպէս նուիրակի ի սուրբ Էջմիածնէ գնացելոյ։ Սակայն և այսու ո՛չ լինի ընկալեցեալ ի նոցանց Եսային, զի պատասխանեն երկիրն թէ՝ մեք Էջմիածնի եմք վիճակք, Գանձասարու ո՛չ ունիմք զպարտս։ Ուստի Եսային վերստին հարկեցեալ գայ ի սուրբ Էջմիածին առ Աստուածատուրն խնդրել զօգնութիւն, ի ՌՃՀ թուականն մերում։ Ապա և Աստուածատուր Կաթուղիկոսն կրկին գրէ զկոնդակ ի վերայ Շամախու, Շաքու, Ղարաբաղու, և այլոց շրջակայիցն, ծանուցանելով նոցա զկանոնս ի սրբոյն Գրիգորէ անտի, թէ՝ Աղուանից Կաթուղիկոսքն որպէս թոռն և որդի հնազանդ են լեալ Լուսաւորչի փոխանորդացն, և նոքա ևս զնոսա որպէս զորդի ի խնամս են պահեալ՝ և օգնական են լեալ յամենայնի. իսկ երբեմն եթէ ոմանք ապստամբք են գտանեցեալք ի դոցանէ զմէնջ, մեք ևս զխնամս մեր եմք բարձեալ ի դոցանէ։ Որպէս և առ ժամանակս մեր մինչև ցայժմ Եսայի Կաթուղիկոսն հեռացեալ էր ի յորդիութենէ, մեք ևս զհայրական խնամս մեր բառնալով՝ զձեզ Տէրունի արարաք. այժմ որովհետև վերադարձաւ առ մեզ ի հնազանդութիւն, վասն որոյ և մեք վերանորոգեցաք զվաղեմի հայրական սէրս մեր, և զձեզ վերստին շնորհեցաք եղբօր մերոյ Եսայի Կաթուղիկոսիդ. թէպէտ մեր էիք բնական՝ և մեր էք, սակայն մեք մերով կամաւ և յօժարութեամբ զձեզ շնորհեցաք ի սէր դորին և վասն աղքատութեան Գանձասարու աթոռոյն։ Այսուհետև պարտիք հնազանդիլ և ընդունիլ զԵսայի Կաթուղիկոսդ ձեր. որում ներհակքն՝ մեզ են ներհակք, և այլ այսպիսիք։ Զկոնդակ մի ևս գրէ ի վերայ Կենջայու եկամուտ ժողովրդոց և վաճառականացն (որք պատճառելով թէ՝ ի սուրբ Էջմիածնի թեմէն եմք, զարդիւնս ինչ ո՛չ տային Եսայի Կաթուղիկոսին.) թէ՝ որովհետև ի վիճակս Գանձասարու էք գտանեցեալք ի ներկայումս, զկտակ, զհոգեբաժին, և զայլս այսպիսիս հասս տուք Եսայի Կաթուղիկոսիդ. զի ի դա հասեալն որպէս թէ մեզ է հասեալ։ Զկոնդակ մի ևս ժողովարարութեան ի վերայ Նախիջևանու, Գողթնեաց, Ղափանու, և Թիֆլիզու տայ Եսայի Կաթուղիկոսին, զի ըզկամաւոր ողորմութիւնս տալով օգնեսցեն պարտուց նորին։ Եւ այս վերոյ գրեցեալ չորեքկին կոնդակաց զմիոյ օրինակն միայն առաք, իսկ երիցն ոչ.

որք այժմ առ Ցախճաննեա Կաթուղիկոսն են։ Արդ ի ՌՃՀԳ թուոջն մերում՝ վախճանի Աստուածատուր Կաթուղիկոսն մեր, և Եսայի Կաթուղիկոսն Աղուանից այսպէս ի հնազանդութեան կացեալ, և սա վախճանի ի գաղ ամին ի ՌՃՀԵ թուոջն։ Իսկ բռնաւորեցեալն Նադրշահ, մինչև ցայս վայր եկեալ ի նոցունց կողմեց և առաջադէր ասա և անդ։ Իսկ ի յայսմիկ ժամանակս կարի վրդովեցաւ երկիրս Արևելեան. զի զօրքն Լեկզեաց ելին ամեն զՇամախի և զշրջակայ երկիրն, և զԳանձասարու. Աթոռն կողոպտեցին։ Ի Ղանդահարու այգն Աղուանից զերկիրն Խորասանու և զԹագաւորանիստ քաղաքն Գորոց ամին և ավերեցին։ Ոսմունքն 1) զՏփղիսու երկիրն առին։ Օսմանցիքն զերկիրս Արարատեան, զՆախիջևան, զԴաւրէժ, մինչև ի Համատան, զԹիֆլիզ, զԳանձակ, և զայլ կողմանսն զայնոսիկ առին։ Եւ այլովք այսպիսեօք յարուցմամբք կայր վրդովեցեալ կողմանքս այսոքիկ։ Եւ ի ՌՃՀԵ թուոջն մինչ մեռաւ Եսայի Կաթուղիկոսն Աղուանից և երկիրն եւս անկաթողիկոս մնաց, Նադրշահն այն բռնաւորեցեալ սկսանի գալ յառաջ և վարել զԿաթուղիկոսութիւն երկրին ո՛չ ինչ խորհրդակցեալ ի բռնաւորեցեալ գոլցն, և անհնարին և վայրենաբարոյ երկիրն Աղուանից եւս ընդդիմանին ոչ ինչ առնելով զփոյթ։ Իսկ ի սոյն ՌՃՀԵ թուոջս Նստի և յԱթոռս Էջմիածին Տէր Կարապետն Զէյթունցի, որոյ գոլով ծեր և կարճակեաց, և ժամանակն եւս անձեռնտու, ոչինչ արարեալ զփոյթ ըղՆադրշահն, վախճանի ի ՌՃՀԸ թուոջն մերում։ Զկնի Կարապետին յաջորդէ զաթոռն Տէր Աբրահամ Մշեցին ի ՌՃՀԹ թուոջն մերում։ Ի ժամանակս յորին Նադրշահն այն գայ ի սուրբ Աթոռս կեղծաւորեալ և չքմեղս համարելով զինքն՝ ոչինչ յայտնէ զյանցանս իւրոց և ոչ խնդրէ զարձակումն։ Եւ Աբրահամն այս եւս գոլով աղաւնաձև, հեզահոգի և խոհաբարոյ՝ (թէ և գիտաց եւս զորպիսութիւն նորին) որպէս թէ յանգէտս գնելով, զինքն՝ սիրով ընդունի զնա և յետս դարձուցանէ։ Վախճանի և Աբրահամ Կաթուղիկոսն մեր ի ՌՃՁԳ թուոջն մերում, և յաջորդէ զաթոռն Տէր Աբրահամ Կրետացին ի նոյն թուոջն։ Առ սովաւ եւս գայ նոյն Նադրշահն ի սուրբ Աթոռս նոյնով կերպիւ որպէս յառաջն. և այս Աբրահամն թէպէտ էր խոհեմ և առհարկու և յամենայնի հանճարեղ, սակայն զատանեցաւ յառաջս Նադր-շահին (որոյ զպատմութիւն յայլ ուրեք գրեցաք), ընդ որով մինչ զբաղեցեալ գոլով, և թէ չգիտաց եւս զորպիսութիւն Նադրշահին (զի ի Ցանկատանէ նոր էր եկեալ և անտեղեակ կողմանցս մերոց), և թէ գիտաց եւս, զանց արար. ի՛նչ և իցէ։ Եւ սա սիրով ընկալեալ զՆադրշահն և մեծարագործոյց յերկիրն իւր։ Վախճանի և այս Աբրահամ Կաթուղիկոս ի

---

1) Գուցէ Ռուսսք կամ Թուրք։

ՌՃՁԵ թուականին, և յաջորդէ զաթոռն Տէր Ղազար Ճահկեցին ի ՌՃՁԵ թուականին։ Որ էր այր ճոռոմաբան, խելացի և վրէժխնդիր յանցաւորաց։ Եւ յերկրորդ ամի հայրապետութեան ի ՌՃՁԸ թուականին եւս եկն նոյն Ներսէսն նոյնով կեղծաւորեալ կերպիւ ի սուրբ Աթոռս, կարծելով թէ և քստ խաբէ և զերծանի։ Սակայն Ղազարս այս հնարագիտութեամբն իւրով և մանաւանդ միջնորդութեամբ Համախեցի Յակոբ վարդապետին (որ յետոյ եղև Կաթուղիկոս) արտաքսեալ զՆերսէսն՝ եւ խոստովանել իւրին զյանցանս իւր. որ և ամենայն կամօք յայտնեաց զգանագրեսցեալ դէմ իւր, և զբոյլքան ժամանակ անփոյթ առնելով պաշտպանէ զկարգն, և սաստ խնդրել զարձակեալն։ Վասն որոյ և Ղազար Կաթուղիկոսն եւս յետ սիրով միաբանելոյն և յաւատարմելոյն, արձակէ զնա ի կալանաց. և առնու ի նմանէ զձեռագիր նզովից և հաստատուն ուխտից, զի մի՛ եւս ապստամբեսցի յԱթոռոյս Էջմիածնի, և երկրին իւրոյ պատուիրեսցէ և ինքն եւս կացեալ ուանդեսցէ, զի զինի իւր թարգ հրամանի Էջմիածնի Կաթուղիկոսացն և մանաւանդ վասն աղքատութեան իւրոյ զօր Կաթուղիկոսս մի՛ զրկեսցէ յԱղուանս։ Եւ այսու ձեւով գիտնալով մի եւս զգէ երկրին Աղուանից, ինքն ինքն, և կնքեցուցանէ զխառնակ եպիսկոպոսաց սրբոյ Աթոռոյս, կնքեցուցանէ և նոյնոյ Ներսէսին և ընդ նմա եղելոց եպիսկոպոսաց, և առաքէ ընդ Ներսէսին ի յԱղուանս, գրելով և հարկելով, զի և յերկրորդն եղեալ եպիսկոպոսունքն և իշխանքն եւս կնքեսցեն, և հաստատուն պահեսցեն զայն ուխտ և կանոն. (Այժմ Ներսէսի տուեալ ձեռագիրն անհա դոյ ի սուրբ Աթոռոջս։) Իսկ զՆերսէսն զօր տարաւ ի յերկիրն, ոչ գիտացաք թէ անի՞ն՝ եթէ անդրէն տարաքին։ Այլ յօրէն յայտնի է, որպէս թէ եղև. զգենուար կաթուղիկոս Ներսէսս այս և ձեւաց ի հնազանդութեան սրբոյ Աթոռոյս, և մնաց եւս ի ժամանակս Ղազարու, Մինասայ, Աղեքսանդրի, և Յակոբայ Համախեցւոյն (որ ի վերն յիշեցաւ) մինչև ի ՌՄԺԲ թուականն, յորում վախճանի հայրն թէ։ Այդ յայսմ թուականի և մինչ կենդանի էր յԱթոռոջս Համախեցի Յակոբ Կաթուղիկոսն, յորժամ հասանէր մահուան հիւանդութիւն Ներսիսի այսմիկ, յեղբօրորդւոյ սորին մանկադոյն աբեղայ մի Իսրայէլ անուն (զոր ի աղայութեան էր եպիսկոպոս արարեալ Ներսէսն այսու մտօք) օծանի կաթուղիկոս Աղուանից ի Կէնձէ (յանդուգն և յաւաղել ի Շահ-վերտի կոչեցեալ խանն անդ այն և յամենայն անձնահաճ և կամակոր միջոց կոչեցեալս, որք ընդ իւրեանց ատարադրեցելոք էին յերկրէն իւրեանց ի Կէնձէ), թարգ զիտութեան Յակոբայ Կաթուղիկոսին, և առանց հաճականութեան և գիտութեան երկրին Աղուանից։ Այդ զի՞նչ կարծես զու զամենէ և զխղճմտանաց տարին՝ այս ինքն զԻսրայէլս, զի նախապէս աշխարհական իւր Սիմոն Կաթուղիկոսն (որ ի վերն յիշեցաւ) առւ-

եալ ձեռագիր նշանակօք և Ներսէսն զնոյն երկրորդեալ վասն աղքատանաց չքմե-
ղել կաթողիկոսի, և թերևս հրամանի միոյ Կաթողիկոսաց ոչ առնել ։ Եւ այս
Ներսէսի զայսց ամենեցուն անփոյթ արարեալ առնէ զայս անհարգութիւն։
Արդ յաղագս ձեռնադրի այս Ներսէսի Կաթողիկոսի, և Ներսէսն մեռանի
ի նոյն յաւուրսն. զորս տես զթուղթս աղերսանաց առ Յակոբ Կաթու-
ղիկոսն՝ ինքն Ներսէսն և իւր Հաւախոհ մելիքքն, զի ընկալցի զՆերսէսն,
և զյանձնառարարական և զպաշտօնէութեան կոնդակս գրեալ յերկիրն Աղուա-
նից ի յընդունելն զնա։ Իսկ և Յակոբ Կաթողիկոսն մինչ և ինքն իսկ եր
միջնորդ լեալ Ներսէսի արձակման և ձեռնադրի տայոյն առ Ղազար Կա-
թողիկոսն (որպէս ի միւսն յիշեցաք)՝ գրէ առ նոսա զթուղթս մխիթա-
րականս և յանդիմանականս, յիշեցուցանելով նոցա զՆերսէսի ախտն և
զձեռագիրն, և զապաշխարանս Կաթողիկոս չառնելն, և զայլս ըստ խնամածա-
ջան մտաց իւրոց, և ցուցանէ զԿաթողիկոս անուանեալն և զընդունողն
յանցաւորս և պարտաւորս։ (Որոյ գրեալ կոնդակին օրինակն առ հայ գոյ ի
մեզ ի Աթոռոյս։) Եւ ինքն Յակոբ Կաթողիկոսն յետ գրելոյն առ նոսա
զգիրս զայս, ի նոյն ՌՃԻԹ թուոյն վախճանի։ Զկնի որոյ յաջորդէ մերս
նուաստութիւնս ի նոյն թուոջն։ Սոյնպէս և առ մեզ գրեցին անյապաղ
նոյն Ներսէսի կուսակցեալն և իւր ընտրեալքն ի Գենճէյու, եթէ զի ընդունի-
ցիմք զնա, և գրեցին և ս ի վերայ բոլոր միաբանից ի յընդունելն։ Եւ մեք
և ս գրեցաք ըստ գրեցելոյ Յակոբայ Կաթողիկոսին զմեղադրանս յիշեցու-
ցանելով նոցա զնախանշանս կանոնաց և յանցաւորութիւնս նոցա, և
հարցեալ՝ զի զՆերսէսն առաքեսցեն առ մեզ, զի եթէ բոլոր միաբանքն
հաւանին ըստ նախնեացն կարգի, Կաթողիկոս արարեալ առաքեսցուք
զնա։ Բայց գրեցին նոքա և ս քանիցս առ մեզ ըստ նոյնոյ մտացն՝ ժամանա-
կաւ թեամբ խաբելով զմեզ եթէ՝ յայս ինչ ժամանակի առաքելոց եմք, և
ինքն ևս եթէ՝ գալոց եմ, զու գրեա ի միաբանս մեր ի յընդունելն. սոյնպէս և
Շահվերդի կոչեցեալ խանն Գէնճէյու գրէր մեզ վասն Ներսէսին, նոյնպէս
և մեք գրեցաք նոցա ըստ նոյնոյ մտաց մերոց ի գալ և աստ առնուլ ըն-
դունելութիւն. սակայն ոչ նա եկն, և ո՛չ մեք առաքեցաք։ Արդ ի սոյն ՌՃԻԹ
թուոյս, մինչ այսպէս նեղեալ երկեւեկութիւնք լինէր ի մէջ մեր և Գէնճէց-
ւոցն, ի Դանձասարու կուսէն, Մելիքք ոմանք և այլք մարդիկք աշխար-
հականք և վարդապետք մինչև Ծ հոգիք, հանդերձ բազմաձայնիւք թղթովք և
գրեամբք բազմօք առ մեզ և Հիւսէին-ալի կոչեցեալ խանն մեր որ
նստիւր յԵրևան, նա և գրով և մարդով Փանահ խան կոչեցելոյն երկրին
Ղարաբաղայ, առեալ զամենն վարդապետս Յովհաննէս անուանեալ եկին ի սուրբ
Աթոռս առ մեզ, եթէ զի զնոյն Յովհաննէս վարդապետն ձեռնադրեսցեք
կաթողիկոս Աղուանից, ասելով եթէ՝ Ներսէսին ինքնակալու և թերևս մե-

րոյ զխռովութեան եղև Կաթուղիկոս, և ի յաթոռն Գանձասար ևս ո՛չ գայ, վասն որոյ մեք զնա ո՛չ կամիմք։ Որք և երկրաւ վարդապետօք և ժողովրդօք բազմակնիք թուղթ ևս ունէին գրեցեալ հաստատուն ուխտիւ թէ՝ ով որ զԻսրայէլն ընդունի, նզովեալ եղիցի։ Մեք զՅովհաննէսն կամիմք և ընդունիմք։ Որք թէ ո՛րքան ցաւեցուցին զմեզ տաճկօք և Հայովք յաւուրս քանիցս, ո՛չ ևս երկարեմք. միայն՝ թէ՝ խնդրեմք մինչև ի վերջն մեր պատասխանին այս եղև նոցա թէ՝ աՀա Իսրայէլն օծեալ Կաթուղիկոս նախ քան զզա նստի ի Կէնճէ, մի՛ առնէք զայդ անկարգութիւն, և մի՛ արկանէք զայդ երկճղութիւն ի յերկիրդ ձեր, և զայլս այսպիսիս։ Ահա՛ ի Կէնճէյու ևս այսպէս գրեն մեզ՝ թէ մեք զԻսրայէլն կամիմք և ո՛չ զայլ ա-ցուցաք ևս գրեանս նոցա, և թէ աՀա գրեն մեզ ևս թէ՝ զԻսրայէլն առաքեցէք մեզ առ քեզ։ Ուրեմն հանդերձեցէ՛ք և դուք յաւուրս քանիս, մեք ևս գրեցաք ի Կէնճէ, զի գայցէ Իսրայէլն, և հաշտեցուցաք զձեզ, և զնա Կաթուղիկոս հաստատել տացուք ձեզ, զի միաբանութեամբ հովուեսցէ զձեզ. և զայլս այսպիսիս յորդորականս հանդերձ բանս թէպէտ տացաք նոցա, բայց ո՛չինչ եղև օգուտ, և ո՛չ բնաւ լուան. այլ ասացին թէ՝ եթէ դու ո՛չ ձեռնադրիցես զՅովհաննէս վարդապետ մեր Կաթուղիկոս մեզ, մեք տարեալ ի Գանձասար ձեռնադրեմք զնա մերովք եպիսկոպոսօք։ Որոց թէպէտ և մեք տացաք բազմիցս թէ՝ մի՛ առնիցէք զայդ, զի յետոյ մեծ խռովութեան պատճառ լինիք. և թէ ասա ո՛չ միայն, գոնէ գնացեալ անդ հանդերձեցէ՛ք մինչև Իսրայէլն եկեսցէ առ մեզ, մեք զբանն ի խաղաղութիւն վերջացուցցուք։ Նոյնպէս և Յովհաննիսին ընտրեցելոյն նոցա պատուիրեցաք հարկիւ թէ՝ մի՛ դուցէ ձեռնադրիցիս, որ յետոյ զմեծ զղջումն կրելոց ես։ Սակայն ո՛չ եղև նոցա լսելի. պատուէրն մեր, այլ ի գնալն ի մէնջ ի Գանձասար, ձեռնադրեն և զՅովհաննէսն Կաթուղիկոս ի սոյն թուոջս։ Ապա այնուհետև անկաւ մեծ կռիւ և երկպառակութիւն ի յերկիրն Աղուանից։ Զի ի Կէնճէյու Հայքն և իւրեանց Շահվերտի կոչեցեալ խանն ի մի կողմն, և Խամսայու և Գանձասարու Հայքն և Փանահի տղայ Իպրահիմ-խալիլ կոչեցեալ խանն իւրեանց ի մի կողմն, ասեն դու այսուհետև և զմեր ցաւն թէ՝ զի՛նչ և զորքանս կրեմք ի յերկաքանչիւր կողմանցն. զի յերկուց կողմանցն ևս անդադար մարդ առաքեն և գիրս գրեն մեզ, խանքն և Հայքն ի Կէնճէյու գրեն թէ՝ զմեր կաթուղիկոսն ընկա՛լ, և վասն սորա գրեա՛ ի վիճակս Աղուանից, զի ընդունիցին զնա, և մի՛ զՅովհաննէսն։ Զի եթէ զմերս խոտեցեր, և զՅովհաննէսն ընկալար, գիտեա՛, զի բազմաց արեանց հեղման պատճառ լինիս։ Նոյնպէս և ի Խամսայու և ի Գանձասարու գրեն, թէ զՅովհաննէս Կաթուղիկոս մեր ընկալ և վասն սորա գրեա. Նոյնպէս և առ Հիւսէին-աղէ

կոչեցեալ Խանն մեր զմեզ թէ՝ հարկեսցես քում Խալիֆայէդ1)․ մի զմերն ըն-կալցի։ Իսկ միջամտահման անդեաց ժողովուրդքն Նոցին, այս ինքն Շամա-խու, Շիրվանու, Դարբանդու և այլոց անդեաց ժողովուրդքն գրէին մեզ աղա-չանօք թէ, զորն կամիս՝ հաստատեա՛, միայն թէ՝ զմիաբանութեան հնարս գտա, զի գիտասցուք թէ որում հնազանդիլ և հետևիլ պարտ է։ (Որոց իւրաքանչիւրոց գրեցեալ գրեանքն գան ի սուրբ Աթոռս։) Արդ զգլխացա-ւութիւնս զորս կրեցաք մեք յիւրաքանչիւրոց կողմանցն՝ ոչ կարեմք ի գիր արկանել։ Եւ մեք այսպէս պատասխանեցաք միշտ իւրաքանչիւր կող-մանցն՝ առաջնոյն գրելով թէ այս ոչ է ձեր գործ, դուք մի՛ ձեռնամխիք ի յայս, և Հայոցն գրելով՝ թէ երկուք ընտրեցեալքն ևս ապօրինաւորք են և անընդունելիք։ Եթէ կամիք զխաղաղութիւնն ձեր, զերկուսն ևս առա-քեցէք առ մեզ, զի և մեք զորն կամի Աստուած՝ զնա հաստատեալ՝ ի ձեզ դարձուսցուք։ Ցեւեաց այս կենամահ խռովութիւնս յամս երիս։ Ապա ի ՌՄԼԴ թուին, Խամսայու Իպրահիմ-խալիլ խանն և բոլոր ժողովուրդ-քըն բազմանիշ թղթով և գրեամբք՝ և քանիօք եպիսկոպոսօք և իշխա-նօք միաբան զՅովհաննէս կաթուղիկոս կոչեցեալն իւրեանց առաքեցին առ մեզ, գրելով՝ թէ կամիս զՅովհաննէսդ հաստատեա՛, կամիս զԻսրայէլն, և՛ տուր ով զոր և կամիցիս, մեզ ընդունելի է, միայն թէ՝ խնդրեմք մեք ի քէն, զի ով ոք և իցէ ի յաթոռս մեր Գանձասար Նստոցի և զնա հաս-տատուն պահեսցէ. զի յայլ անդիս Նստող Կաթուղիկոսն ո՛չ է մեզ ըն-դունելի։ Եւ մինչ այս այսպէս եղև, և մեք տեսաք սոցա թէ՝ որովհետև մերայն ձեր վասն աթոռոյն է և ո՛չ կաթուղիկոսի, ի բաց կացէք դուք ի Յովհաննիսէդ, մեք զԿաթուղիկոս մի յաթոռդ ձեր հաստատեսցուք։ Որք և յանձն առին՝ թէ երկիրն և թէ Յովհաննէսն։ Ապա և մեք հրաժարե-ցուցաք զՅովհաննէսն ի կոչմանէն, և պահեցաք առ մեզ։ Եւ գրեցաք ի [illegible] առ Շահվերդի խանն և առ Հայսն, թէ՝ ահա մեք զՅովհաննէսն հրաժարեցուցաք և առ մեզ ունիմք, դուք զԻսրայէլն եթէ կամիք՝ զի հաստատեսցի, առաքեցէ՛ք առ մեզ. և մեք ըստ օրինի և ըստ նախնական առնդրութեան Կաթուղիկոս հաստատեալ առաքեսցուք կոնդակաւ ի Գանձասար. եթէ կամի՝ զՅովհաննէսն ևս ընդ ինքեան տանիցէ ի ծառա-յութիւն իւրեան, և թէ ոչ՝ առ մեզ պահեմք զՅովհաննէսն։ Քանզի երկի-րըն զԿաթուղիկոսն ի յաթոռն նստիլ կամին։ Զսոյն ոճ գրեցաք և ի Թիֆլիզ Հերակլ Արքային, զի սաստեսցէ Շահվերդու խանին՝ ի յառաքել զԻսրայէլն. և հարկեցաք և՛ս Թիֆլիզու առաջնորդ Զաքարիա վարդապե-տին ի գնալ ի Կէնճէ, և ի ծանուցանել զմիտս մեր խանին, Հայոց և Խա-

1) Խալիֆա, բառ մահմտ. յաջորդ (Մահմէտի), 2, ինքնակալ:

րայէլին, և ի բերել զնա։ Որ և ըստ գրեցելոյ մերոյ փութեալ Զաքարիայ վարդապետին հանդերձ մարդով և զրաւ Հերակլ արքային ի Կէնձէ, և շատ ջանացեալ, և յետ բազմաց բանակցութեանց և խօսից, ոչ եկն Իսրայէլն յաթոռս, այլ մանաւանդ գլխութիւնն ի ծայր հասուցեալ՝ գրեցոյց Կէնձեցւոցն և խանին իւրոյ առ մեզ, թէ՝ Կաթուղիկոս մի դու ես՝ Կաթուղիկոս մի սա, ընդէ՞ր պարտի սա ի յոտս քոյ գալ. և թէ՝ զԵռվհաննէսոյն մեք բանիւ եւք արարեալ, կորո՛ զդա, միթէ՞ կաթուղիկոս էր դա, զոր հրաժարեցուցանել գրես մեզ. այլ մի՛ ևս երկարացուցաներ և գրել մեզ։ Ահա գրեցաք քեզ։ Եւ զայլս այսպիսիս անարատանական գրեալ էին մեզ թէ խանն և թէ Իսրայէլեանքն։ Ցայս յերիս ամս ներելոյն մերոյ անզգամութեան նոցին, զայսպիսի պատուզս կէթեցաք ի նոցանէ։ Եւ Զաքարիայ վարդապետն զատարկ դարձաւ առ մեզ պատմելով զգլխութիւն և զխստաօրութիւն Իսրայէլին։ Ապա և մեք ի պահանջմանէ հարկին, և ըստ իրաւանցն Աստուծոյ, ի սուրբ և յԱստուածաշնչեա յԷջմիածնայ բազմածողով հանդիսիւ, և բազմօք Արքեպիսկոպոսօք, զԻսրայէլն լուծաք ի կարգէն, և խոտեցաք ըստ արժանւոյն։ Եւ հրաւիրեցաք զԵռվհաննէսն ի Պատարագ մատուցանել, և յեղանելն ի յառանձացաւանէն եպիսկոպոսական զգեստիւք՝ բերեալ առաջի Աւագ խորանին ի ծունկս չոքեցուցաք բացաւ գլխով, առեալ զնափորտ ի վերայ մեր՝ ընթերցաք ի Մատթէոսեան Աւետարանէն ի ԻԱ գլխոյն, ի ԻԲ համարէն (ըստ առկն Քրիստոսի որ ասէ թէ՝ Բայց զի՞արդ թուի ձեզ. առն միոջ էին երկու որդիք. մատուցեալ առ յառաջինն, ասէ. երթ այսօր գործեա յայգւոջ.) մինչև ցայն տեղին թէ՝ (յոյր վերայ անկցի, հոսեսցէ զնա)։ Ապա արկեալ զնշխան սուրբ ի պարանոցն, կախեալ զՊանգեան ի գօտւոյն յահ կուսէ, և եդաք զբաւաղանն ի ձեռն, և ասացաք զՊահպանիչն, տալով վերստին զիշխանութիւն և զպատիւ Կաթուղիկոսական ի լուր ամենեցուն։ Եւ ապա մատոյց զՊատարագն սուրբ հայրապետական պատուով։ Ցիշեցուցաք և զանունն ի պատարագին զկնի անուան մերոյ, որպէս առ մեզ եկաց։ Որովհետև նախապէս օծեալ էր, վասն որոյ խորշեցեալ ի կրկնելոյ, այսպէս արարաք։ Զի յորմէ առաք և զձեռագիր հաստատուն կնքով իւրով, և վկայութեամբ բազմաց, զի մի՛ ևս ապստամբիցի ի յԷջմիածնական Կաթուղիկոսացն, յորում գրեցուցաք և զայս կանօնական բանս. որ ահա գոյ առ մեզ ի սուրբ Աթոռոջս։ Զոր երկուս գրեցուցեալ, զմին եդաք Զաքարիայ վարդապետին (զոր ընդ նմա յղեցաք), զի և իւրեանց վիճակաց եպիսկոպոսացն և երէցի արանց կնքեցուցեն և առ մեզ առաքեսցեն։ Ապա և գրեցաք զկոնդակ ի վերայ բոլոր երկրին Աղուանից վիճակին Գանձասարու, յորում և ծանուցանելով զնախնական կանօնան ի սոցին

Թաղեալ անտառքն, և ի սորայն Գրիգորի Լուսաւորչին մերձ մինչև ցառ մեզ հասանելով բազմօք պատմագրօք և վկայութեամբ, զի Կաթողիկոսքն Աղուանից ընդ ձեռամբ և հրամանաւ Լուսաւորչի փոխանորդ կաթուղիկոսացն են լեալք. Գրեցաք զի և ինքեանց գիտացեալ՝ այսու կանոնաւ ձեռացն այսուհետև, և պատուէր.եւս, զի և զՅովհաննէսն գիտասցեն իւրեանց կաթողիկոս այսուհետև, և զԵսայեայն ամենեքին խոստասցեն, և մի ընդդիմասցին։ Զի բուռնք զնա ի Կաթողիկոսական հաշմանէն և ի պատւոյն ինքնագլխեալ ի յեպիսկոպոսական կարգն միայն՝ զոր ոչ տուաք. (որ ուհետ այնուիկ ինքնաշխարհ օրհնութիւն զոյ ի սուրբ Աղթամարայ)։ Ընդ սմին գրեցաք և զայլս թուղթս ամենայն յանձնարարականս և պատուիրականս ի յերկիրն Աղուանից. Եւ այսպէս մեծաւ փառօք և հանգստութեամբ և բաշ-խմանայն ինքնիշխանք, առաքեցաք յաթոռն իւր ի Գանձասար, գնելով ընդ նմա և զԷսրայ զրեցեալ Զաքարիա վարդապետն, զի ի յաթոռն հաստատեսցեալ նստուցէ, և զպատուէրս և զկանոնադրութիւնս մեր և զուխտադրութիւնսն Յովհաննէս կաթողիկոսին իւրեանց ծանուսցէ բերանով ժողովրդեանն երկրին. և զմիւս ձեռագիրն՝ զոր տուաք ընդ ինքեանս՝ կնքեցուցեալ բերցէ առ մեզ։ Եղև այս գործս ի ՌՃԺԳ թուականի մերում, և ի Դեկտեմբերի քսան և հինգն։

ԳԼ. ԺԱ.

Վասն Աղթամարայ կաթողիկոսութեանն, և նորին որպիսութեանն։

Զայսմանէ ճառեցաք ի վերոյ ի Ժ գլուխն, թէ ո՛րպէս սկսաւ և յի՛նչ պատճառէ, և զզխարդութեանէ նորին. անդ ասացեալ Նոյն աստանօր ոչ եւս կրկնելով զնոյնն, այլ զմնացեալսն շուրջ զայնու Նիւթոյն ի լոյս բերելով՝ ի մերս ժամանակ հասուցից։

Արդ մինչ խափանեցաւ Հայրապետութիւն Հայոց ի սրբոյ Աղթամարայ Էջմիածնէ ի հինգ հարիւր վաթսուն և վեց թուականութեանս մերում ի յաւուրս Գրիգոր Կաթուղիկոսին, և փոխեցաւ ի Հռոմկլայն (որպէս ի վերն ասացաք ի Ժ գլխոյն ամենայնիւք պարագայիւքն). ապա և առ նովաւ հաստատեցաւ Կաթուղիկոսութիւնն Աղթամարայ կղզոյն ձեռամբ և հեղինակութեամբ Դաւիթ անուն վարդապետի ումեմն. Անկան այնուհետև ընդ միմեանս երկոքին Կաթուղիկոսունքըն, Հռոմկլայուն և Աղթամարուն. Նա զնորին ընդունողն, զհետևողն, և զձեռնադրեցեալսն բանիւ առնէր և խոտէր, Նա զնորինն, մինչ զմիմեանս եւս բանիւ արարին քանիցս անգամ։ Ցե՛ս դու յայսմ միջոցի զորպէսն

Առաջնորդաց վարդապետաց, քահանայից և իշխանաց Հայաստանի, ժողովրդոցն մերոց, թէ ո՛րպիսաբար կեան լիցին և անկարգքն որպէս թէ բազմաձև գոլով զծանապարհ անիրկիւղ և անկասկած, զինչ և կամին առնել: Ամօթխածքն և երկիւղածքն հեղձամղձուկ լինէին յոգւոց հառաչելով մաշին և ի քաղթեան նստին: Եւ շատք ևս ի գլխաւորաց և երևելի վարդապետաց ոչ զմիմեանս ի նոցանէ ընդունէին և հնազանդէին, որպէս Գոշ Մխիթարն, Վանականն, Տաթևացւոյ գերապատուն, և այլք շատք: Յաւուրսն յայնոսիկ արտաքսեալ և ազգն մեր քան մեծի մասին փոխեցան ի Հռովմէականն և ի Կիլիկէ, և ի յիշխանութիւնս Յունաց, շատքն ի նոցանէ աղանդեցին զպատմութիւնս և զկրօնս Հայաստանեայց: Նեղեցելոց հեռանալով Քաղկեդոնիկ աղանդոյն Յունաց. նոյնպէս և շատք ի Կաթուղիկոսացն մեր նախատոզաց յԱխթամարայութիւն մոլորեցան: Զանազան և ալեկոծ հերձուածք և թիւրութիւնք ծնանէին յազգի մերում ի դաւանութիւնս և յարարողութիւնս եկեղեցւոյ, ի պաշտօս, ի ձեռնադրութիւնս եկեղեցականաց, և այլ այսպիսիք անկարգութիւնք յոլովք, որպէս պատմէ Կիրակոս պատմագիրն: Վասն որոյ և Կոստանդին Կաթուղիկոսն գրէ զթուղթս կանոնականս քանեօք գլխօք և առաքէ յամենայն երկիրս Հայոց ի ՈՂՁ թուականիս մերում:

Արդ Կաթուղիկոսքն Սսոյ այսպէս ակարացեալ և կործանեցու յազգս և յերկիրս Հայոց, իսկ Ախթամարայ կաթուղիկոսքն ամենևին ստոր, խռովեցեալ և անընդունակք յազգէս մերմէ: Եւ այսպէս մնացեալ երբեմն լաւ, երբեմն միջակ և երբեմն ի վատ անգր, մինչև ի յութն
1441 հարիւր իննսուն թուին մեր, յորում վերանորոգի Հայրապետութիւն Հայոց ի սուրբ Էջմիածին ի բնիկ հայրապետարանին, և նստի Հայրապետ Հայոց Տէր Կիրակոս Ձորեցին ի յութն հարիւր իննսուն թըւոյն մերում, որպէս առաջը յայլուր երկարապէս: Եւ մնան նոքա, այս ինքն ի Սիս և յԱխթամար նստող կոչեցեալ կաթուղիկոսքն ի յապստամբութեան իւրեանց և բանադրեցեալք յիւրեանց: Այսպէս ի նստիլ Տեառն Կիրակոսի ի սուրբ Էջմիածին՝ բառնայ զամենայն անկարգս և արձակէ զնոսա ի բանադրանացն, և առ հասարակ օրհնութեան արժանացուցանէ զերկոսս կողմանս ևս ըստ Թովմայի պատմագրին: Իսկ ի Կիրակոս Կաթուղիկոսէն մերմէ մինչև ի Միքայէլ Կաթուղիկոսն մեր զոր ինչ հարկաւոր գրելիս զոյք զհաւաստիս վասն Ախթամարայ կաթուղիկոսացն՝ թէ որպէս և յինչ կացութեան են լինելք: Բայց ի խառնակմանց երկրիս և ի տարագրութենէ Կաթուղիկոսացն մերոց՝ համարձակութիւն գըտեալ նոքա երբեմն երբեմն ոտն ածէին ի վիճակս որոց Աթոռոյս որպէս առացուց ի Բ և ի Ծ գլուխսն: Քանզի Գրիգոր Կաթուղիկոսն նացին ի ՈԽԳ թը-

[illegible]

1) Արքունական տուրք: — 2) Դահեկան, որ արժէ իբր 6 կոպէկ:

յառաջ քան զայս վասն Վանայ, Բաղէշու, Մշոյ, և այլոց շրջակայից յաղագս, որոց զմիաբանութիւնն Եղիշածին առնոյր, Փառաման Հայի յայքայէն թէ՝ Եղիշածին ի յիշխանութեան Պարսից է, և այս երկրաց զատագիւնան ժողովեալ առնէ յերկիրն Պարսից, Հրաման լեցի զի Աղթամարու կերիցէ, որովհետև ի յիշխանութիւնս Օսմանցւոց է։ Ասա յետոյ Վանայ առաջնորդ Պօղոս վարդապետն ընդ յիս զաւ յառաջ և մկայս երևի ի զառարանի թէ՝ այդ վիճակքդ Եոպէ ներքնայքն են և ո՛չ Աղթամարու: Եւ յետ խոստովանութեանց, առաջ ի Պօղոս վարդապետէն և Մարտիրոս կաթուղիկոս առի ՌՄՂԸ ամբ. և զայս գիրս եգաւ. Որ պատուհասեն նմէ և ձեռնադրել կամիցի՝ այսց վիճակաց, Եոպէն 1) լինիմ՝ և յանցաւոր Եւ զայս գիրս զկամ ի յերեսն գրեցեալ ցուցանէ, և (ՄԼԹ) Հատոր նշանաւն։ Որ գրի ի թուին ռամկաց ի ՌՀԲ. Իսկ այս պայման լինի, առաջ ի միւս. ամին, Մատթէոս վանատեր որդի Սալասուեցւոյ-չէկեր առն փախցեալ որ լինի իշխող Աղթամարու կղզոյն, զաւ յարուցեալ ընդ Պօղոս վարդապետին և ընդ իշխանին Վանայ, ասէ թէ՝ Աղթամարու կաթողիկոսին յառաջագոյն էր զայսքան գրամ խարձեցի և փարման բերել ետու, զի նա առնեսցի այսց վիճակացս, և ի տարւոյն այսպէս Վանայ բերդին ԳՌ բանակի, և ԺՌ սուսկ եւս ինձ տայցէ ի տարւոյն։ Այժմ որովհետև զաւք ի ձեր կողմն արկեալ զաւք տիրեցիք, ուրեմն Եսայի-բերդէն Առաջնորդ Պօղոս վարդապետն տայցէ զնոյն ԳՌ սուսկն Վանայ բերդին, ԺՌ բանակին ինձ առ յամէ. և ՃԴ ամբ. եւս զոր խարձեցի վասն փարմանի Մատթէոս կաթուղիկոսին, առաջ թէ ձեզ լիցին այդ վիճակքդ։ Եւ Պօղոս վարդապետն և իշխանքն եւս յանձն առեալ զայս տասցեալ զդրամքն ի տալ, և ի նոյն Ասլանպէյին եւս գրիր մի առնուն թէ՝ պատուհասեն թէ ես, և թէ Աղթամարու կաթողիկոսն զնոցի արասցուք, և կամ ձեռնադրել կամիցին յայս վիճակս, Թէպէտ և խաբեբայ եղիցուք։ Որ է գրեցեալ ի ՌՃԴ թուին ռամկաց, զոր զսցեն յերեսն գրեցեալ ցուցանէ, և (ՄԼԳ) Հատորիւն։ Բայց փարման Թարգմանութիւն Թէպէտ յանուն որոյ Աթոռոյս է գրեցեալ, զոր ի վերոյ գրեցաք, թէ վիճակքն այնորիկ որոյ Եղիշածնի են Աղթամարու կաթողիկոսքն և այլք չունին Հրաման ձեռնադրել յայնս աւելորդն այս երկու նոյնքանեաւ զորս յիշեցաք, յանուն Վարագայ որոյ նշանի վանիցն գրեն, իբր թէ՝ վիճակքն այնորիկ այն վանքին են և Աղթամարու կաթողիկոսն ո՛չ ինչ ունի մասն ի նոցանէ, իբր թէ՝ Պօղոս վարդապետն որ ի նոյն ժամանակին Վարագայ վանիցն Առաջնորդ է լեալ, նա տայ զայն վերոյիշեալ դրամքն և զատ Մարտիրոս կաթողիկոսին Հայ-

---

1) Թէպէտ, նենգ, խաբեբայ եւլն

նեւ ի միաբանէն Էջմիածնի։ Վանն, որոյ ի մէջ այն երկոտասնհաճկեկիցն, որ Էջմիածնի առնուն զայս և ոչ Էջմիածնականաց Կաթուղիկոսին, այլ. Գեղաւ վարդապետաց և Ստեփ-Քրիստոսի, այս ինքն Եօթն Եկեղեցւոյս. որ է Վանայ Վասպուրականու որոյ Նշանի վանքն։ Ցանկալի որպէս առաջնորդ ի վերայն, զի որովհետև մեծ պատերազմն և բնակութիւն զօր ի մէջ Դարօնից և Օսմանցւոց և սուրբ Աթոռս էր ընդ իշխանութեամբ Պարսից, և Վանայ կողմանքն ընդ իշխանութեամբ Օսմանցւոց. (որպէս և են այժմ.). Վասն այսորիկ որպէս ասեն եւ Յովհան Կաթողիկոսն, զի Հայոց Թանանց ընդդէմ նորին՝ որք զնա զէն առեալ ինքեանց՝ որպէս թէ արժանի էին. ասեն և այնք ի յարկադրել Օսմանցւոց, թէ ի յերկիրս Օսմանցւոց զարգանեն ծնողք եւս առնի ի յերկիրն Պարսից. որպէս և մինչև ցայժմ ունին զայս սովորութիւն Օսմանցւոց կողմանց սեւագլուխքն. որք ի հաշտութիւնն են ընդ Էջմիածնական Կաթողիկոսացն և ի Նախիջևանայ. այլ ոչ վասն անհնազանդութեանց իւրեանց զայս յառաջ բերեն որպէս թէ յանուանին ամենայն իմն. արդարեւ . . . .

Դարձեալ զինի այսորիկ ի ՌՃՂԲ թուականին մեռաւ ի կաթողիկոս Ղազարու Կաթողիկոսին մերոյ Ճահկեցւոյ, Աղթամարու թողեալ զմիաբանսն զգուշացեալ ի . . . . . Կաթողիկոսն իւրեանց վասն անպարտ կացութեանն և մանաւանդ զի զաթոռն իւրեանց խորամանկ զօրաց և ի Նորոյ յուլիք պատրաստ էին և զեկեղեցականն մնացեալ զզուեալ և զենումն ալ խորհրդական ընտանեաց ի վանքն. վասն որոյ ընկեցին զնա յաթոռոյն, և զՆիկողայոս վարդապետ ոմն ընտրեցին յառաջին իւրեանց կաթողիկոս։ Ասա Նիկողայոս այս խորհրդակցեալ ընդ ոմանց սեւագլխոց իւրոց անեկառապետ և ընդ ումեմն Աղեքսանդր արքեպիսկոպոս՝ իւր թէ նեղ է անձին մերոյ հայ ազգին, առաքէ զնոյն Աղեքսանդր ի Կոստանդնուպոլիս, որ գնացեալ անդ, ի ձեռս ոմանց ծառայից գիր մի հանէ ի դրանէ թագաւորին, (որ առ Աղեքսանդր գիրն) եթէ՝ նահանգս այսորիկ, այսինքն Վան, Բաղէշ, Մուշ և շրջակայքն սոցին Ախթամարու են վիճակք։ Եւ զայս հրաման առեալ գայ ի Վան, գայ և Նիկողայոսն ի Վան և ցուցանեն զհրամանագիրն զայն առաջնոյ մեծամեծացն, յորմէ և զգեստ զինուորաց, և որպէս թէ տիրելով վերայձեռն նահանգացն՝ զյիշեալ Աղեքսանդր արքեպիսկոպոսն Նախիջևանի կարգէ Նորաց և զՅովհաննէս վարդապետն (որ յայնժամ միջոցի Նախիջևանի էր ի տեղւոյ Աթոռոյս կողմանցն այնոցիկ) կալեալ՝ զժողովեալ արդիւնս առնուն ի ձեռաց նորա, և զինքն ի բաց վարեն. և զայս այսպիսիս։ Եւ յորժամ զայս անձնայն լսէ Ղազար Կաթողիկոսն մեր, և սա գնէ ի Պոլիս, և գնորոգ. Փէրման բերել տայ ի նոյն թագաւորէն սուտակի և հաստատուն վճռով թէ վիճակքս այսորիկ Էջմիածնի են, ոչ զք ունի իշխանութիւն ձեռնամուխ լինել ի զրուա։ (Եւ փորձանս այս՝ մինչ ի վերայ Վանայ Օձախու կուչեցեալն

էր զինուոր, առ Նասու զոյ մինչև ցայսօր, և Գասպարեանց Ցանկոյ վարդապետեանն պետն զոյ փառս այսպիսի թէ զմեկնութիւն Հաւատոյ յղեցի ի ՌՃԴԼԵ թուականին Տեառն։ Եւ այսու զմեծութիւն մխիթարութիւն Լազար Կաթուղիկոսն [illegible] յինքն վերադարձուցանէ, և զարդիւնս Նուիրակին մերոյ որք առնուլ էր Նիկողայոսն, ճշմարիտ. յետ ամենայն, և զՆիկողայոսն էր բարւոքեալ։ Եւ յետ այսոց անցից առաքէ Նիկողայոսն այն նամակ մեծ ի յումեմնէ և զգիրս, և մեծամեծաց հրամայելով և կաթողիկոսին լինել ի վիճակին կարգել և նուաճեցեալ ինքն բարեկարգ արարողութեանց և յառաջադիմութեանց, վասն որոյ մեծ մատուցանել բոլոր վիճակաց վանականաց և աշխարհականաց զարգացման թուղթս Հռովմէականութեան և [illegible] Լազար Կաթուղիկոսին մեր, ընդ [illegible] և զՆիկողայոսն [illegible] յաթոռոյ [illegible] արարեալ ի Լեհաստան Կաթուղիկոսականն, եթէ զՆիկողայոսն արձակեսցէ ի կապից և կաթուղիկոսն հաստատեսցէ հնազանդ և ուղղափառութեան և [illegible] [illegible] [illegible] Նիկողայոսն [illegible] կաթուղիկոսաց և վիճակաց ի Հռովմէականութեան [illegible] Նիկողայոսն և [illegible] կաթուղիկոսաց մեծաց։ (Եւ նոյն թուղթն գոյ ի ձեռին Աւ Թոռոսի։) [illegible] արդ և Լազար Կաթուղիկոսն մեր սիրով ընկալաւ զՆիկողայոսն, և ի յամենայն արձակէ զնա ի բանտարկութենէ, որպէս թէ յաթոռոյս վերստին հաստատեաց զնա Կաթուղիկոս Ախթամարու բոլոր վիճակին։ Եւ այսպէս հաւանութեամբ և բան խնդրոյ բոլոր վիճակին և Նիկողայոս կաթուղիկոսին [illegible] ի Սերկայութեան բազմաց եպիսկոպոսաց զկանոնական [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], այս ինքն զՆիկողայոսն ընկալցին իւրեանց Կաթուղիկոս այսուհետև, և մինչև ի մահն զայն, որ մի [illegible] որպէս [illegible] յառաջ։ Եւ յետ մահու նորին զայլ որ ինքնաբերաբար [illegible] Նստուցեն, այլ զարժանաւորն բազմութիւնք ընտրեսցեն բոլոր վիճակին ի սուրբ Աթոռս առաքեսցեն. զի առն օծցի։ Եւ զայս արարին զոր, և կնքէ ինքն Լազար Կաթուղիկոսն, կնքէ և ինքն Նիկողայոս կաթուղիկոսն, և այլք եպիսկոպոսք որք գտանին։ Եւ վերջապէս մեռանի ի նոյն թուականի թէ՛ այսուհետև ով որ հեռասցի յայսց կանոնաց նզովեալ լիցի յամենայնում Երրորդութենէն, յամենայն սրբոց նորին և ի մէնջ։ (Որոյ աւինակ օրինակին գոյ ի սուրբ Աթոռոյս։) Զայս գիր առեալ Նիկողայոս Կաթուղիկոսն, մեծաւ փառաւորութեամբ և խնդութեամբ գնաց ի վիճակն իւր։ Եւ յետ ամաց ինչ՝ մեռանի Նիկողայոս Կաթուղիկոսն Ախթամարու, և նստի ի տեղին Գրիգոր վարդապետ մի, նոյնպէս ինքնագլուխ և Թաղց Հրամանի որպէս առ թուղթս Կաթուղիկոսացն Մինասայ և Աղէքսանդրի (որք գոյին Ղազարու նստեալ յաթոռոյս)։ Զի որպէս Ախթամարցիք զոյնքան Եղբարք և ուխտք իւրեանց անփոյթ արարին, նոյնպէս և մերս Կաթուղիկոսունքն

պաշտպանեցաւք ի խառնակութեանց ժամանակին և յանձնանձնահաւանութենէ՝ զանց առարքին։ Արդ ի ՌՄԺ թուականին մեռաւ Մանուէլ և Գրիգոր կաթուղիկոսն Աղթամարայ, նոյնպէս և նստի ի տեղին Թովմա վարդապետ անդ կաթողիկոսն. յորում ժամանակի էր կաթողիկոս յԱթոռոյն Էջմիածնի Շամախեցի կոչեցեալ Յակոբոս վարդապետն։ Ի սոյն ժամանակի վերոյիշեալ Թովմաս կաթողիկոսն Աղթամարայ թէ ի խղճէ հարկեցեալ, եթէ ի զղջմակոյս պատրաստ և ի պարկեշտութեանցն բանադրանացն, եկեալ գայ ի սուրբ Աթոռս ի յաւուր Յակոբ կաթողիկոսին մերոյ ի հնազանդութիւն և ի միաբանութեան առաքինոյ հայրապետացն կանոնաց. և յայտնապէս յանձն առնու և խոստովանի զըղջն խղճանց ընդ նզովիւք Ղազարու կաթողիկոսին։ Եւ յաւուր Կիւրակէի, ի ներկայութեան բազում միաբանից սրբոյ Աթոռոյս և բազմամբոխ ժողովրդեան ի ժամ սրբոյ Պատարագին, ի մէջ սրբոյ եկեղեցւոյն անկեալ ի ծունկս բարձրագոյն ձայնիւ՝ և ըստ անօրէնութեան սրբոյ կանոնի մեղադրեալ խնդրէ զարձակումն։ Զոր և ընդունի մերովս Յակոբ կաթողիկոսն մերս, և ընթեռնու զանաթեմայն Աղթամարին, և այս զարձակումն ի մէջ հանդիսին, և որպէս թէ վերստին հաստատեալ լինի կաթողիկոս Աղթամարու վիճակին. Դրէ և կոնդակ ի վերայ վիճակին, զի զԹովմասն ընդունեսցին այնուհետեւ կաթողիկոս Աղթամարայ. վերոյիշեալ Հաստատեալ ի սոյն Կոնդակին և զխանձարու Ղազարու և նզովեալ կաթողիկոսացն առաջնորդութեանցն և նզովանաց կանոնացն, զորս ի վերայ յիշեցաք։ Եւ հարկաւորէ եւս, զի ի նոյն կանոնի և յաւիտեան մնալ այնուհետեւ վերահաստատեալ զնոյն ուխտն հանդերձ նզովիւք, մի՛ եւս ոչինչ խնդրել լինել զկաթուղիկոս Աղթամարայ, և զեղեալն ասացից հրամանի կաթողիկոսացն Էջմիածնի մի՛ ընդդիմանայցեն։ Եւ զայլս այսպիսիս պատուէրս և կանոնս։ Զայս կանոնական գիր Յակոբ կաթողիկոսն հաւանութեամբ Թովմայ կաթողիկոսին, ներկայութեամբ և վկայութեամբ Լեւոն և Կոստանդ անուանաւորաց հայրապետացն Կարապետի և Յակոբ վարդապետացն, և այլոց բազմաց եկեղեցականաց, և առաջ Թովմայ կաթողիկոսին. զոր և պատուեալ և խնդրեալ առաքէ ի յԱթոռն իւր յԱղթամար ի վերոյիշեալ թուին։ Եւ նոյն Կոնդակին զօրութեամբ առհաս գայ ի սուրբ Աթոռոյս։ Եւ այս Թովմաս կաթողիկոս ողջամբ նստեալ է յԱթոռն իւր թէ ի յաւուրս Յակոբայ կաթողիկոսին և թէ ի յետ ժամանակաց, զաւուրս Մեսրոպ ի սրբոյ Աթոռոյս և ի մէջ առնելով բազմաց վիճակին իւրոյ։ Թէպէտ իւրն զխեթն խնդրէր՝ զի իւրն օրհնեսցէ, սակայն ոչ զօրհնեաց ասաց Մեսրոպ ատյանք։ Որ և է այսպէս մինչև ցայսօր։

ԳԼ. ԺԲ.

Վասն Սսոյ և Էջմիածնայ տանն նախանձախնդրութեանն, և նորին որդեգրութեանն

Զայսմանէ և ծանուցաւ գիտակս ի վերոյ ի գլուխս Ժ. և ի ԺԱ, թէ երբ սկսաւ, և մինչ պատճառաւ։ Այլ յետոյ մինչ վերանորոգեցաւ աթոռ Էջմիածնի ի ՊՂ. թուականի մերում, և նստաւ Կիրակոս Կաթողիկոս ի սմա՝ այսուհետև զորինչ ունիցի առանց զնոցանէ հաստատեալ՝ թէ ո՞վ ո՞րպէս և մի՞նչ կացութեամբ մնացին։ Մինչև թէ ի ՌՃ թուականի մերում՝ յորում երջանիկն և սրբազան Կաթողիկոսն մեր Տէր Փիլիպպոս գնաց ի սուրբ Երուսաղէմ յուխտ և ի յանկանծ ... Ազգիս Հայոց՝ որք ի Ցունաստան, յայնմ ժամանակի պատահի Ներսէս Կաթողիկոսին Սսոյ ի յԵրուսաղէմ գտանել, որոյ ի սկսանելն զնեղութեան, վասն և զբարեկեցուցիւ մարդասիրութեանն Տեառն Փիլիպպոսի Կաթողիկոսին՝ հարկեցեալ ի ճշմարտութենէ՝ հնազանդեցաւ խոստանալ և հնարել ամենայնի պատուիրանաց նորա. Վասն որոյ և երջանիկն Փիլիպպոս միաբանութեամբ Երուսաղեմի պատրիարգի Աստուածատուր վարդապետին և այլոց բազմաց Եպիսկոպոսաց ընդ Ներսէսի կաթողիկոսին գրեաց գիր կանոնս հաստատէ (զորս տեսցես յետոյ ի յԱւարտել պատմագրիս)։ որոց բովանդակ գլխաւորութիւնն է թէ՝ իւրաքանչիւր միաձայն Կաթողիկոսն և Եպիսկոպոսն զիւր միաձայն եղբայրն և զարժանաւորսն ձեռնադրեսցէ հաւանութեամբ միաձայնին՝ յորոյ վերայ ձեռնադրել։ Եւ յայս միաձայնս մի՛ ձեռնադրեսցի։ Եւ զայս այսպիսի կանոնս հաստատեն և կնքեն երկոքին կաթողիկոսքն և ներկայ գտանեցեալ եպիսկոպոսքն. վճռելով թէ՝ հետոյն յայսց կանոնացս լուծցի ի կարգէն, առաւել և անիծեալ։ Տե՛ս զու այժմ զԱնեցւոյ կանոնադրութիւնն, որոց կաթուղիկոսունքն եպիսկոպոսունս ձեռնադրեն որոց չէ և է ժամանակ սպառաւորութեան, որոց ո՛չ զո՛ւարին զիրանս և ո՛չ զորդեկանս և ... մեն զգինն ընկենու և զանձին յաջորդէ, և երկուքն եւս զեպիսկոպոսունս ձեռնադրեն։ Որպէս ի մերում ժամանակս Ղուկասն ընկեցեալ ի Հաճնն զեօղն նստէր, և Միքայէլն ի Սիս. Ղուկասն զշատ ձեռնադրեր քան զՄիքայէլն՝ միոյ հոխոյ վաճառէ 1)։ և այլովք այսպիսեօք Եպիսկոպոս ... միոյ գեղջ առնել ձեռնադրեաց զինքն եպիսկոպոս։ Ի միւս օրն ձեռնադրեցելոյն գեղջն իւր առնել վախճանէ։ Նմանապէս և եպիսկոպոսունքն յանձնել ի միաձայն որո՞յ և իցէ՝ շրջել ի տանէ ի տուն, ի ծակէ ի ծակ, ձեռնադրեն զքահանայս և զայլս սպասաւորս չգիտելով

---

1) Գանձէ, սուրբ։

զինչ ընթերցի։ Եւ վարդապետքն՝ որք չև են ժամանեալ ի Ի ամս, ընդ Աբեղայութեանն առնուն և զԾայրագոյն Գաւազանն, յորս զրէ՛ թէ ո՛չ դառնի Աբեղայ և կամ Մանուկ Վարդապետ, այլ որք են՝ են ի Ծայրագոյն աստիճանի։ Թողցո՛ւք զայսպիսիս։ Այս յետոյ ի ՌՃՂԸ թուոյն մերում յաւուրս Ղազարու Կաթուղիկոսին մերոյ Ջահկեցւոյ, մինչ ի Հարկեցմանէ վերակացութեան ժամանակին և վասն ունելոց պատճառաց (զորոց առասցուք յետբունն ասելոց,) անկաւ խռովութիւն ի մէջ Ղազար Կաթուղիկոսին և միաբանից սրբոյ Էջմիածնի, ընդ որս և համաձայնեցան Յովհաննավանքեցին ակամայութեան մեր և մանաւանդ Յակոբ վարդապետն՝ որ յայնմ ժամանակի պատրիարգ էր ի Կոստանդնուպօլիս, թէ և ի ծածուկ աղաչանէր սորին Միքայէլ կաթուղիկոսն Սսոյ եկն ի Կոստանդնուպօլիս, և անկաւ առ յոտսն յիշխանս ի տանէն Սսոյ, և կամէր ռամ առնել ի վերայ Էջմիածնի խնդրելով ի մեծամեծաց սորին զաւանս նահանգաց զատահմանակիցս վիճակին իւրոյ։ Իսկ յԱստուծոյ օրհնեալ իշխանքն մեր և բարեպաշտ վարդապետաց ամենայն երեւելիք դատանելով անոր՝ առ յորս և մեք իսկ դատանեցաք ի պատաշխանէ խնդրոյ խափանելով զչար խորհուրդս նորա՝ ապա ի բնական աթոռոյն զնա, և ի վերջերայն հալածեցին ի քաղաքէն և ի սրբոյ Էջմիածնի վիճակէն իսկ։

Դարձեալ ի ժամանակս նորին Ղազարու կաթուղիկոսին, ի ՌՃ թուականին մերում, յորում Մինաս վարդապետն Ակնցի էր պատրիարգ Կոստանդնուպօլսոյ, եւ եկն նոյն Միքայէլ կաթուղիկոսն ի Կոստանդնուպօլիս ի սադրելոյ ունելոց իշխանականաց սուտ պատրելով զնոյն վեճելին, և մանաւանդ ասելով թէ՝ իմ վայել է ունել զայս. երկիր որ ընդ իշխանութեամբ Օսմանցւոց է, առ որով և ես և Աթոռս իմ կամք։ Նոյնպէս և յառաջին սորայն օրհնեալ իշխանքն մեր, որք ձայնակցեալ աղաչանօքն հրովարտակաւ հանին զնա ի քաղաքէն և ի վիճակէն Էջմիածնի, այնպէս որ մի՛ եւս կոչեսցի զվիճակս սրբոյ Էջմիածնի կաթուղիկոսն Սսոյ։ Եւ է այսպէս մինչև ցայսօր։

ԳԼ. ԺԳ.

Յորում ցուցանէ յաղագս յաղագս և յանուանէ վիճակաց ... սրբոյ Աթոռոյս, յորոց է յայտնի և է ... ըստ ..., այս ինքն զայսմանէ թէ ո՞յք են, յորո՞ւմ ժամանակի և ո՞յք յետոյ, և որպէ՞ս ... և ... ։

Յաղագս գեղջս մերոյ վաղարշապատու։

Նախ՝ այս գեօղ՝ որ է կից սրբոյ Աթոռոյս, որ նախապէս կոչիւր Վարդագէս, և յետոյ կոչեցաւ Վաղարշապատ, է բաղադրելի սրբոյ Աթոռոյս, հա-

գով, զրով, և խրատուք առաքինութեամբն հաստատեցեալ ի մէջ ամենայն ի սրբոցոյ Լուսաւորչէն և ի Տրդատայ Թագաւորէն, մինչ ըստ հոգևորականին հակոցն և մինչ ըստ մարմնաւորականն հարկին. Այսպէս եկաց ի ժամանակս իշխանութեան թագաւորացն մերոց. յոր ոչ կարէին ձեռնամուխ լինել կերպիւ ինիք մարմնաւոր իշխողք. Այլ ի յաւուրս իշխանութեանն Հայոց և ի փոփոխել Հայրապետութեանն ի Սիս, և ի յանկանիլ զօրոյ Աթոռոյս խառնակեցաւ ամենայն կարգ և իշխանութիւն ազգին, և ինքն մերկացաւ յամենայնէ և զրկեցաւ յամենից ունեցեալցն իւրոց. Եւ ձախորդութիւնս այս տևեաց յամս ՃԽԸ. Իսկ ի թուականին մերում ի ՊՂ, յորում աղօթաթեամբն Լուսաւորչի վերանորոգեցաւ աթոռս Աթոռս ի յիշխանութեան ամենակալ Ջհան-շահ Թագաւորին (որ նստէր ի Դաւրէժ) և ունէր ընդ ձեռամբ զբոլոր երկիրս Պարսից և Հայոց, յորում ժամանակի նստաւ Կաթողիկոս Տէր Կիրակոսն, և զկնի նորա Գրիգոր Մակուեցին, որպէս ասացցաւ յառաջ, սկսաւ վերստին օր ըստ օրէ աճմանել զառաւելութիւն կարգին. և զիշխանութիւնն, և ածել իւրոյն ամենահաւանութեան հրամանաւ ազգային Թագաւորաց, զրով և զաւազանիւ նորին զօրաւորաց, զհինն նորոգել և զնորոն վերայաւելուլ. Արդ այս Գրիգոր կաթողիկոս որ նստաւ հրամանաւ զորով Ջհան-շահ Թագաւորին Դավրիժու ի ՊՂԲ թուոջն մերում. ի սուրբ Աթոռս Էջմիածնին, ձեռն զչեչապանել մուրքն ընդ այս յայտնի (որ է առաջնորդն) առաջնորդս Ձի յորում ժամանակին՝ զնոսա այս ամենայն լինի ընդ ձեռամբ ու մեծի աշխարհի Մէլիք-շէխ կոչեցելոյ մեծազգոյ և մեծահամբաւ. և այս Մէլիք-շէխս կայր ամէն ինքեան զԱպարան-Մեղիք կոչեցեալ. ամէն իշխան աշխարհի որդի Աղի-խան-բէկի, ի ներկայութեան և վկայութեանցն ամենայն աշխարհի երևելեաց իշխանի Շէխ-բոր Հաան կոչեցելոյ. և վճռանաւ գիւղօրէգոյս ամենայն սահմանօք և վճռովիւք, և ամենայն պարագայիւքն իւրովք Գրիգոր կաթողիկոսին, ՇՌԽ գինուցն, որոյ ամենայն մեծ է մէկ հազար հինգ դինարս, որոյ և պարագայն զոր մի Երևանու Զանգիմասարին կոչեցեալս և կնքէ հաստատուն վճռօք և բազմաց մեծամեծ աշխարհաց վկայութեամբ և կնքով յԵրևան ի ( ) թուին աշխարհիս. Դարձեալ ի սոյն թուոջս Մելիք Խաթուն անուն ամէն կին աշխարհի դուստր Փիր-Հիւսէին ամենայն աշխարհի, գոլով յազգականաց վերոյիշեալ Մէլիք շէխին՝ յառաջացեալ անելով թէ՝ իմ է այս գեօղս և կամիմ ի յինքն դարձուցանել, որ և վեքիլ առաքէ ինքեան զՇէխ Մահմէտ անուն աշխարհի ամէն որդի Դախս կոչեցելոյ՝ ի յառաջ անել զայս դատ. Վասն որոյ և նոյն Գրիգոր կաթողիկոսին եւ վեքիլ առնէ ինքեան զՂևոնդ ամէն հայ՝ որդի Սէթի և թոռն Բաղիշանի, որով և վերստին նոյնպէս ամենայն պարագայիւքն մէջ գիւղօրէս ի Մելիք Խաթուն կոչեցեալ կնոջն ձեռամբ Շէխ Մահմէտ վեքիլին նա-

[illegible]

[illegible]

[illegible]

յայս՝ դաշտավայրս՝ և թէ՛ ի միւս մեծ դաշտավայրն (կոր զինի տալա՝ գրեթէ նոքն) գեղջս մերոյ սահմանք և կողմունքն այսպէս գրին. Ի հիւսիսակողմն եղր. դաշտիս մերոյ՝ դաշտն 1), որ է ի Մղաղուրսունեն և ի Քարաշթեն մինչև ի փոքր ծովակն (որ է սահման և կոպար գեղջս մերոյ և Փարաքարու, որ և սոյն ծովակս եւս է որպէս Աթառայս). Ի յարևելակողմն՝ դաշտն 2) Համդէկ Շօղլու գետոյն, որ Լճկոյ 3) և դանձլու 4) զրի. Ի հարաւակողմն՝ Քիւլթափայ կոչեցեալ փոքր բլուրն. Ի յարևմտակողմն՝ մեր գետն՝ որոյ կից է մեր Թեղուտներ կոչեցեալ հողն ի մեր կողմն՝ Համդէկ Այխալքրլու գիւղն, որ Բագրեւանդ եօլի գրի. Թէ՛ սա Թէ՛ ի ռաղաւմնս.

-- Գարծեալ՝ ըստ վճռոյ գրոց սրբոց՝ որպէս ոչ կարէ անկի աշտարակն զլուր թագոյր բերել, նոյնպէս և ժամանակն վրդովեցեալ ոչ կարէ յառաջացուցանել զհայրապետն և զյարմանոց գործս. Զի յետ երից ամաց ի փոփոխմանէ տիրողաց երկրիս, յառաջնմնայ այր մի ամենայն յերկրոցս՝ Մուրադ անուն, և բանսիցեալ (ո՛չ է յայտ թէ որո՛վ կերպիւ) տիրէ քանեաց գեղօրէից, յորոց մին լինի և այս մեր կից գեօղս Կ[illegible]. և այս Մուրադ ամենեքի լինի որդի՝ Ամիրշ բէկին, և թոռն Ամիր Սահանթայի և [illegible] լինելն [illegible]. Այլա նոյն Գրիգոր կաթուղիկոսն ի յայս ամենեքս [illegible] զնէ զգեօղս զայս [illegible] հազար դինարի և մուծանէ [illegible] Աթոռոյս. Եւ ընդ գեղջս այսմիկ գնէ եւս ի նոյն ամենեքեն զայ[illegible] գեղօրայս, այս ինքն՝ զԱշտարակ, զՕշականիկ, զ[illegible], զ[illegible], զ[illegible], զՄուղնի, (որոց զորպէսն ի յիւրաքանչիւր տեղւոջն ասացուք): Եւ եօթնից գեղօրէիցս գրեալս այսուցիկ [illegible] մեծ և [illegible] Զամանակին դաշտն Երևանայ, և [illegible] Երևանու [illegible] Մուհիբ կոչեցեալն, և Նախիջևանու դաշտն Ահմէտ կոչեցեալն որդի Մահմետի. Յորում [illegible] Հայաստանն [illegible] և [illegible] նեղմիւք ըստ օրինացն [illegible] թէ՝ այսուցիկ եօթնանց գեղօրէիցս զչեչդանէ [illegible] գնեաց Գրիգոր Խաչիկեանն և մուծեալ [illegible] Էջմիածնի. Որ զոր ի [illegible] թուոյն ի (   ). [illegible] և (   ) Համար [illegible]. Եւ այն մեծ դաշտավայրս [illegible] 5) [illegible] յետոյ ի [illegible] և կերակեցաւ. [illegible] ի յերեսն [illegible] և (   ) նշան հաստատեալ. Եւ Գրիգոր կաթուղիկոսս այսմիկ մինչև ի ՌՃԽԲ թիւն մեր, յորում նստի կաթուղիկոս ի սուրբ Էջմիածին Մելքիսէթ, և յետ նորա Յահակ, և յետ նորա մեծն Մովսէս ի ՌՀԸ թուոյն մերում, Աթոռս Էջ-

1) Դրր, դաշտ: —2) Խոտաւեկի: — 3) [illegible], ճանիճ: — 4) Գամբըլըզ, չամբր, եղեգնապուրակ: 5) Պառծէն, ելն:

մնանէր կրէ թէ՝ Թէպէտ ոչ խոստա անցից, սակայն ո՛չ այնքան հեռի միայ ի յանդգնութենէ, զի որպէս թէ յառաջին նաւաստութիւնն էր հասեալ։ Քանզի ի փոփոխմանէ այլ և այլ թագաւորաց իշխանաց երկրիս, և ի յաբուցմանց այսր այնր եկուղաց և սպառնալեաց, և յարշաւանաց ի վերայ միմեանց մեծազօր Թագաւորաց Պարսից և Օսմանցւոց, և ի տարաղութենէ բոլորից երկրականաց ի Հաւհապարզէն և յայլոց պարսիկաց (զորս յիշէ Առաքել պատմագիրն) և մանաւանդ յայնքան միջոցն՝ կաթուղիկոսըն Աթոռոյս՝ ոչ մի և երկու, այլ մինչև ի չորս և հինգ, և այնք եւս ո՛չ կարէին և ոչ նստէին յԱթոռս, այլ աստ և անդ տարագիրք և փախստականք ի բռնաւորաց և ի պարտուց. Մանաւա՛նդ թէ՝ Աթոռս ի յայսմիկ՝ կոչեցեալն իցէ լեալ, զի ո՛չ միայն ի մեծամեծ զեղօրէից էր զրկեցեալ (զորս առաջիկայք զաւթեալ էին), այլ և ի շինութենէ, ի միաբանից, և յայլ աւելից հարկաւոր եկամտից զարդուց և ի հարկաւորացն էր մերկացեալ։ Վասն որոյ վերաշինեցեալ զեկեղեցին՝ զորս էառ Փիլիպպոս Կաթուղիկոսն, սկսեալ եղեն ի շրջակայ ի բազում ժամանակս. Այս յետ ժամանակաց, ի տերութեան երկրիս մերոյ Թագաւորին Պարսից մեծին Շահապասայ, ի ՌԾԳ Թուոջն, ամսեան, և ի կարգելն զԱմենափրկչեան կոչեցեալ սուրբ խաչն երկրիս, զժամանակ ինչ և այս Ամենափրկչեան խաչս զաւթեալ ուրէ զգեօղս մեր, որոյ վասն է բանս մեր. Այս խաչս այս մինչ էր բարեբարոյ՝ շինարար և քրիստոնէասէր, ի ժամանակս սորա ամենայն ի սևագլխաց առաւ և անուն ժողովեալք ի յԱթոռս՝ գնացեալ առ զ առնէն Ամենափրկչեան խաչին, և զՓիլիպպոս կաթուղիկոսի մեծ վարդապետս ըղպաղայն (զոր ի վերն յիշեցաք) եւս ցուցանեն, ասելով թէ՝ այս գեղջ վեց դանկ մուլքն որոյ Էջմիածնի է ի բնէ անտի։ Եւ Ամենափրկչեանէ խաչն եւս վերահասու լեալ իրին ստուգութեան, վերադարձուցանէ զվեց դանկ մուլքն գեղջս այսմիկ Աթոռոյս, և հաստատուն գիր եւս տայ կնքով թէ՝ այսուհետև ո՛չ ոք յաջորդէ իմմէ և յայլոց իշխեսցէ ըզմուլք գեղջս այսմիկ հանել ի յԷջմիածնայ, նզովեալ լիցի։ Եւ նոյն Թ . . . . . և երկու ....քն Նորին Շախիշլամի կնքով, զոր առաւ ի սուրբ Աթոռոյս, որ գրէ ի ՌԻԹ թուին տանեցաւ. Զոր դարձեալ յերեսուն գրեցեալ ցուցակքն և ( ) և ( ) և ( ) նշան. հավաստիքն. Եւ թէպէտ այս այսպէս լինի, սակայն այս կանոն այնքան ուէ որքա՛ն Ամենափրկչեան խաչն կենդանի էր և յիշխանութեան. իսկ յետ մահուան Նորին՝ մինչ առնու զխանութիւն երկրիս որդի Նորին Թահմազ-ղուլին, և Նա զաւթէ ի կեանս իւր զմուլքս գեղջս և առնէ իւր փոնլու..ջն 1) անդն ժամանակ

1) Վարձ:

թիւ։ Եւ յետ նորա զօրմնոյ զառնմեղին տաճարին ամբողջ ամենեքեան, որք հրաւիրեցեալ էին յորդւոց յաջողս, և փակեալ էին և բանկերն ում. և կանէին, զի հրով զանազանեալն սառուցեալ էին արտաքոյ քաղաքին։ Եւ ի Սաւրի Մասիսի եպիսկոպոսէն կաթողիկոսին՝ Թէոդորոս և Նա զաւակ. և էառ իւր ձեռնադրեաց արհեստից երկրին, ամենայն ոչ ձեռն հաստատեալ, զի երանելին երկու և կէս ամբ հալածանաց [illegible], և միաբանեալ գնաց ի յԱստուածահայաւ Շահն Սեֆի, զորս [illegible] փառաւորեաց և զգեստս եղբարց։ Ընդունեցաւ թուականն ամենահանդերձ հայրութեան եպիսկոպոսաց յանձն արար որ մեծ լինելն էր լինել և ամենայնիւ բարեկամութեամբ ի Մեծ զինուորին կաթողիկոսն ամենայն։ Եւ մեծամեծաց ի նորութեամբ և ի շինութեամբ Աթոռոյս արդարացեալ, որպէս զիմաստ [illegible] Ամենայն [illegible] յամենայն յանձն առնելով էր հասեալ [illegible]։ Եւ զինքն նորա յորժամ [illegible] Փիլիպպոս կաթողիկոսութեան՝ [illegible] Աստուածաշնչ [illegible] ի բնէ ան[illegible] Աթոռոյս է լինել. այժմ խնդրեմ և այս [illegible] և աթոռոյս ոչ զոյ տապուտ։ Եղէ և յարգայութեան. Թէ զայլզամ զզամ ընդունել յԱստուածածին քան զայն ի յօգուտ երկրիս. և այլ [illegible] Եպիսկ ժամանակին [illegible] յԵրեւան խան Խօսրով անուն անձն, որ էր [illegible] և բարեկամ Փիլիպպոս կաթողիկոսին, սա եւս առաջ [illegible] Շահին թէ զեղջս մուլքն յԷջմիածնի է լինել ի բնէ առաջի, [illegible] և [illegible] թեանն Փիլիպպոս կաթողիկոսին, և զՁաւր [illegible] և զայլոց [illegible] գին։ Վասն այսց և Շահն [illegible] որէ թէ [illegible] զեղջս զամենայն մուլքն զեղջս Էջմիածնի Աթոռոյն. պատուիրեաց մի որ իշխեսցէ ձեռնամխել։ Այս [illegible] նորա [illegible] ի յաթոռս զրեցեալ ի ՌՃԹ թուին [illegible]։ Զոր զրեալ ի յերեսն զրեցեալ ցուցանեալ և ( ) նշան հաւատարմին։ Եւ յայս [illegible] թէ զեղջս այսմիկ հող1) և հարկին հարիւր թուման [illegible] Ս լիտր և կէս եւ [illegible] է լինել, զոր առնելով է Աթոռոյս

Յետ այսորիկ ի ժամանակս Յակոբ կաթողիկոսին Ջուղայեցւոյ, յաւուրս Շահ-Սուլէյմանին Պարսից, ի զրանէին [illegible] յորդւոց Ամիրկիւնէ խանին որոյ անունն Աղասա-դուլի, զոր յերկիրս յայս ի գործ արքունի. և որովհետև հայր սորին Ամիրկիւնէ խանն ժամանակ ինչ կերեալ է զմուլք զեղջս այսորիկ, և սա [illegible] զաւի յառաջ [illegible] ընդ Յակոբ կաթողիկոսին թէ մուլք զեղջս այսորիկ իմ էր, [illegible] ուսես։ Ապա Յակոբ կաթողիկոսն զզիր Ամիրկիւնէ խանին՝ և զՇահին փախուսանաց [illegible] գիրս ի վերոյ յիշեցաք ցուցանէ նմա։ Եւ նա վերահաստատեալ, գիր մի ևս ետ [illegible] 2) [illegible] թէ և ես զիտացի [illegible]

1) Բերք։ — 2) Դատաստան, դատաւոր։

որ վերջ գտանէ մուլք գեղջս այսորիկ Էջմիածնի եւ ի ՌՀԹ թուականին տասնեակս Գի՞ն ցուցակաւն։ Եւ յետ այսպէս լինելոյն, տարա այն Յակոբ կաթողիկոսս զգրաւոփի յիշեցեալ գրեանս առեալ գնաց ի յԻսպահան՝ ի դիւանատանն նորա, եւ ցուցանէ, եւ հաստատէ զգեօղս զայս զոյ ի բնէ անտի սրբոյ Աթոռոյս։ Այլ ի տեսանելն շախնչեհի եւ այլոց մեծամեծաց՝ զգիրն զհաստատուն զոր մի եւ միայն թէ՝ մեք միաբանութեամբ եղաք ստուգութեամբ, որ այս գիւղիս վերջ դանկ մուլքն, ժառանգքիքն, բաժնեն, եւ այլ հողքն, բոլորովին սրբոյ Էջմիածնի են լեալք ի բնէ անտի։ Այլ եւ միայն ի սոյնում գրի թէ՝ տեսաք զՇահ փախուստանանց, զԱմիրքիսանէ խանէի գիրն, եւ զայս գրեցաք։ Այլ եւ յետ թէ յառաջ քան զայս՝ յաւուրս Սահակի եւ Մովսէս կաթողիկոսաց եւս են աւարտեալ ամենայն վերջ դանկ այսորիկ, եւ սոյն են եղեալք։ Արդ մեք ամենեքեան միաբանութեամբ եղաք եւ վկայեցաք, որ այս գեօղս հող, մուլքասենք, եւ բաժնեն, բոլորովին սրբոյ Էջմիածնին է լեալ ի բնէ անտի. ով որ այսու հետեւ ձեռնամուխ լիցի եւ կամս դառնի արարցէ, սուտ է եւ յանցաւոր, եւ բանն նորին անընդունելի։

Այսպէս գրէ շախնչան, եւ այլք մեծամեծք, եւ կնքեն եւ տան Յակոբ կաթողիկոսին։ Եւ Յակոբ Կաթողիկոսն արդ առնէ Շահ-Սուլէյմանին՝ ցուցանելով զայն գիրն։ Եւ Շահն եւս ի միւս երեսն նոյն թղթոյն տագամ գրէ թէ՝ զոր ինչ գրեալ, եւ վկայեալ են ի միւս երեսն թղթոյս զատաւորքն, յիրաւի է. եւ ես հրամայեցի զի այսպէս լիցի։ Գրեալ եւ զատաւորս Երեւանու խշխողաց, զի մի՛ որ ընդդէմ գրեցելոցս շարժիցի։ Այսպէս հաստատուն թուղթ ի դատաւորաց եւ ի Շահ Սուլէյմանէն երկիցս անգամ առնու Յակոբ կաթողիկոսն, մին՝ ի ՌՃԻ թուին, եւ միւսն ի ՌՃԼ թուականին. Որք առհա զոն ի տուրս Աթոռոցս երկուքն եւս. Զորս տեսցես յերեսն գրեցեալ ցուցակօքն եւ (   ), եւ (   ) համար նշանիւքն։ Եւ երկու սուտակք եւս զոն սոցա Շախողամի կնքով, զորս տեսցես ի յերեսն գրեցեալ ցուցակօքն եւ (   ) եւ (   ) նշան համարովքն։ Որք երկուքն եւս հարկաւորք եւ շատ պիտանիք, եւ լաւ պահելիք են։ Այսորիկ աղի ի բերան արարեալ պապանձեցուցաք մեք ի ժամանակս մեր զպիղծ միրզայ-Շեֆին, որ զոլով երկրիս դիւանագիր՝ կամէր խափանել զմողաութիւն սրբոյ Աթոռոյս ի ՌՄԺԳ թուին մերում։ Արդ ընթացողի Յակոբ կաթողիկոսն թէպէտ այսպէս գրովք եւ վկայութեամբ ի յաթոռս դարձուցանէ զվերջ դանկ մուլք գեղջս մերոյ՝ որպէս գրեցաք, սակայն յետոյ ի ժամանակս ժամանակս սաստիկքն այնորիկ՝ որք յանօրութեանէ Աթոռոյս եւ ի խառնակմանց ժամանակին երբեմնապէս զաւթեալ էին զգեօղս զայս եւ խուռացուցեալ, (զորս յիշեցաք ի վերդ), գան երբեմն առ Յակոբ կաթողիկոսն եւ դառնի առնեն ասելով թէ՝ մեր է մուլք գեղջս այս-

մին, ոմանք ինքնին, և ոմանց ազգականքն, և ո՛չ ուրն հանգիստ։ Ոմանք միոյ զանեկին զաւի առնելով, ոմանք երկուց և ոմանք կիսոյն, և այլն այսպէս։ Ապա Յակոբ կաթուղիկոսն ոմանց զգինսն տալով վերստին գնէ և զհին ունեցեալ գրեանսն (որք են ղապալայքն) առնու ի ձեռաց նոցա, և զամենըս ի դատաստան տանելով առա հանէ, և ոմանց զաւելու ինչ դրամ տալով՝ ի բերանոյն գիր առնու։ Այսպէս առնելով հաստատէ զձայնս դատախազիցն իսպառ յԱթոռոյս, և խոկապէս դարձուցանէ զվեց գանձ մուլքն գեղջս ի յաթոռս։ Եւ առեալ զգրեանքն ի դատախազիցն եդ ի յաթոռս։ Զհինգ հատ հին ղապալայս առնու ի տաճկաց, որոց մինն է ի ՌՃԿԳ գրեցեալ, մին ի ՌԻԱ, մին ի ՌԻԳ, մին ի ՌԻԷ, մին ի ՌԻԼ ի թւին տաճկաց. Եւ զերկու գիրս ևս ի դիւանի ի բերանոյ դատախազիցն առնու, մին ի ՌՀԱ, մին ի ՌՀԳ, և միւսն ի ՌՀԷ թւին տաճկաց գրեցեալք. որք ամենեքեան գան ի սուրբ Աթոռոջս։ Զորս գտցես ի յերեսուն գրեցեալ ցուցակումն, և ի (   ) համար նշանէն մինչև ի (   ) համար նշանաւն։

Դարձեալ զկնի ժամանակաց Աղէքսանդր Կաթուղիկոսն Ջուղայեցի վեց կերպ խնդրոց աղագաւ արզ առնէ Շահ-սուլթան Հիւսէյինին։ Որոց երրորդ խնդիրն այս է թէ՝ սրբոյ Էջմիածնի մուլք տեղեաց և մաղաֆութեանն ոմանք երբեմն ձեռնամուխ լինին, և ոչ թողուն զմեզ հանգիստ։ Եւ վասն այսոցիկ վեցից խնդրոցս յառաջնոց թագաւորացն ևս գան ռաղամք ի սուրբ Աթոռս արգէն (զորս յիւրաքանչիւր տեղւոջն ասացաք). զայնոսիկ ռաղամն ևս առեալ ցուցանէ Շահին։ Վասն որոյ և Շահ-Հիւսէյինն տեսեալ զռաղամն, գրէ և ինքն ռաղամ մի, և զայնոսիկ վեց ռաղամն ևս յիշէ ի նմա հանդերձ խնդրեցեօքն և թուովքն. և հրամանն գրէ թէ որպէս մեր նախնի թագաւորքն հրաման են տուեալ վասն այսոցիկ գրեցելոցս, և ես տամ հրաման՝ զի այսպէս լիցի։ Եւ պատուէր Երևանայ իշխողացն, զի մի՛ թողցեն զոք ձեռնամուխ լինել ի մլքատու տեղիսն Էջմիածնի։ Եւ այս ռաղամս գոյ ի սուրբ Աթոռս՝ որպէս ցուցանի ի յերեսուն գրեալ ցուցակումն, որ է գրեցեալ ի ՌՃԻԴ թուին տաճկաց և (   ) նշան համարով։

1724 Դարձեալ ի թուոջս մերում ՌՃՀԳ, և ի տաճկաց թուին ՌՃԼԷ, Օսմանցիքն առին զերկիրս մեր ի Պարսից, (որք և տիրեցին յամս ԺԳ). Նստի յԵրևան Ռաճապ անուն փաշայ, որում և ծանուցանէ Աստուածատուր Կաթուղիկոսն զորպիսութիւնս Աթոռոյս, և զգիր խնդրէ վասն մլքատու գեօղօրէիցն, և մաղաֆութեանն Աթոռոյս։ Վասն որոյ և փաշայն գրէ զգրքաձև ՏԷՖՏԷՐ 1) մի, որոյ զգլուխն ինքն կնքէ, և զվերջն ղաղին։

1) Տետրակ։

Յորում գրեցաւ որդւոյ Աթոռոյս մէջքատու գեօղօրայքն են այսոքիկ։ Այս մեր գեօղս Մաստարայ, Յօշական, Փամանկանոց, և Քիրաշլու։ Այլ և մաղաք եղեալ մուլքն Աթոռոյս խամս գրեցեալ են այսոքիկ։ Ի մեր գեօղս վեց չէն ջրաղաց, երկու աւեր։ Մէկ չէն դինկ, երկու ձիթահանք, քսան և հինգ արտ ցանելի. երեք նոճաւուղ 1)։ երեք այգի. երկու այգի ևս Յօշական, մէկ ևս աւեր։ Ի Փարաքար երկու այգի, յԵրևան երկու այգի, երկու ջրաղաց։ Ի Քեռողլարայ երկու ջրաղաց՝ մէկ դինկ։ Երեք ջրաղացի ջուր անեալ ի Զանկի գետոյն՝ որ է Նահապետ կաթուղիկոսի հանեալ մեծ առուն, (որ գաւռոյս ասի, որոյ անուն է մերձ Սարուանկար կոչեցեալ գեղջն՝ որ յԵրևան ի Ներքս բերթին)։ և վեց հարիւր ոչխար։ Եւ սևագլուխք և միաբանքն մաղաք, և մի՛ տայցեն գլխահարկ 2)։ և այսքան վանօրայք ևս ընդ ձեռամբ խալիֆայքն հաշուեալ մաղաք լիցին. սուրբ Հռիփսիմէն, Շողակաթն, Գայիանէն, Երևանու սուրբ Անանեայ Առաքելոյ և Զօրավարու անապատքն։ Բայց միայն Խալիֆայն ի տարւոջն վեց հազար ութ հարիւր սպաւ տայցէ յարքունիս, և ոչ այլ ինչ։ Գի՛ր զայս գիրս ցուցական և ( ) Նշան համարեա։ Թիւն ամենայն ՌՃԼԷ։ Այսպիսի օրինակաւ գիր . . . հաս ևս զոր ի յայլոց փաշայից արեցեալք՝ զորս գտցես ցուցակօքն։

Իսկ յետ այսորիկ ի ՌՃԽ թուոջն ամենայն, և ի ՌՃՀԶ թուոջն մերում՝ յաւուրս Կարապետ կաթուղիկոսին ձեռամբ փաշային Երևանու արզ առնեն Սուլթան-Ահմէտ թագաւորին Օսմանցւոց, և գրեն զդէվթէր մի ամենայրէն, յորում յանուանէ և ուրոյն ուրոյն յառկացուցանեն զքանի առուն լինելն գեօղիս, զքանի այգիս, զջրաղացս, զպարտէզս, զսերմանելի տեղիսն և զայլս այսպիսիս. այլ և գրեն ի նմա յառկաղէս զորպիսութիւնս որդւոյ Աթոռոյս թէ ունի զայգիս, զջրաղացս, զդինկս, [illegible] 3) [illegible] 4), և զայլ ամենայն մուլքսն առանց յառկացեալ թուոյ։ Այլ և երկու գաւթանս, հազար հինգ հարիւր ասմար սերմանելիս, զվեց հարիւր ոչխարս։ Եւ զԱթոռս, զերիս վանսն, իւրեանց միաբանիւքն։ Զորս զամենեսեան մաղաք առնեն ի բնաւից հարկաց։ Յորում գրի վերջապէս թէ Կաթուղիկոսն յամէ յամ թագաւորին ԳՃԾ ղուշ. տայ միայն, և յայլ յամենից կողմանց մաղաք լիցին, ոչ խարաջ ոչ խոզանճ 5), և ոչ այլ ինչ խարջ։ Այլ և գրեն, թէ Էջմիածնի գեօղս, Յօշական և Մաստարայ՝ մուլք են որդւոյ Աթոռոյս, որք յամենայնէ զատաստորոգս պարտին տալ։ Զայս ամենայն գրէ շխիրամանի և կնքէ զվերջ բանին, և մատուցանեն թագաւորին։ Եւ թագաւորն ևս ի գլուխ դէվթէրին դնէ ղուշ 6) իւր, այս ինքն զնշանքն։ Զայսմանման թուղթ մի ևս ի ժամանակս Աբրահամ կաթուղի-

---

1) Արօտատեղի։ — 2) Գլխահարկ։ — 3) Բաղանիք։ — 4) Իջևան։ — 5) Սիփիէց. Բիբին հարկ։ — 6) Արմա, կամ թուղրա, թաղղրա, դրոշմ արքունի։

կողմն Մշեցւոց չինեն յետ երից ամաց, նոյնպէս և զրկացուցանեն որ ինչ ի վերնումն գրեցաւ. նոյնպէս և Յուլեան-Մահմուտ Թագաւորն Օսմանեանց գնէ զԹուրքէն ի գլուխ գեղԹէքրին, նոյնպէս և հրամայէ, զի Աթոռոյս աս-ցեն զմուլքն անխափան վերայ գրեալ գեղջքն։ Եւ կնքէ չխորամն զնիշս Թղթոցն, և ի վերջն, ի ՌՃԽԳ թուոյն տաճկաց։ Որք երկուքն են շատ հարկաւորք են և պահելիք, և են երկար գրքամնք, մին՝ չորս թուղթք, և միւսն հինգ թուղթք։ Որք երկուքն են զոն ի սուրբ Աթոռս, ունելով բա-ծարկեալ պահարան, յատուկ յատուկ, և են ի միում Նշանամնե 1) Թղթեալ պահարանում։ Եւ յերկան գրեցեալ ցուցակքն են ցուցանեն։

Դարձեալ ի ՌՃԽԸ թուին տաճկաց մինչ Նասր-շահն առնու զեղեկրս մեր ի յՕսմանեանց, ի հայրապետութեան Աբրահամու Երեւանցւոյ, զիւա-նազիրք Նասր-շահին և նորին հրամանաւն ի գիր արկանեն զեղեկրս զգիւ-ղօրայսն և զգետսն նոցին, զգիր մի առն սրբոյ Աթոռոյս՝ հաստատուն վկա-յել։ և կնքեալ վկայեն՝ թէ Էջմիածնի գեղքն, Ոշական, Փառնկա-նոց, Մաստարայ, Քիրաշլու, Դիզակլու, և Քէշիշքենդ գեղօրէնս վեց գանձ մուլքն սրբոյ Էջմիածնի են առուցմիւ։ Ցորս ոչ որ ունի հրաման ձեռնամխել։ Զորս գայցես ցուցակաւն, և ( ) համար նշանաւն։

Յաղագս Յոշականն կոչեցեալ գեղջն, որոյ վեց գանգն մուլքն այս ինչն ստացեալ է սրբոյ Աթոռոյս, բէ որպէս, եւ երբ, ծանուցանէ:

Բ. Այս գեղս ի ժամանակս իշխանութեանն Հայոց էր ընդ իշխանութեամբ իշխանաց Հայոց. յետոյ ի տիրելն Հայաստան երկրիս պարսիկ տաճկաց, անկաւ ընդ իշխանութեամբ տաճկաց, որպէս և ամենայն գեղք։ Ցետոյ ի թուին մերում ի ՌՂԲ, և ի տաճկաց թուին ի ՌԽԲ. յորժամ նստաւ Կաթողիկոս յԱթոռս Էջմիածնին երանելին Փիլիպպոս, սկսաւ ի յԱթոռս դարձուցանել զմեծ գանձ մուլքն սորին։ Նախապէս առնու զվեց գանձ մուլքն գեղջս այսմիկ Փիլիպպոս կաթողիկոսն ի Ահմատլուեցի Յու-թան բէկ կոչեցեալ տաճկէ միոյ հինգ թումանի։ Զորոյ զղալաղացն տամ-կերեն գայցես ի յերկան գրեալ ցուցակաւն, և ի (Բ) համար նշանաւն և ի թուին տաճկաց մէկ հազար և յիսուն։ Սմին համանայն ի միւս ամին ի տաճկաց թուին ի ՌԾԱ, ի նոյն տաճկէն վերստին առնու. զնոյն կէս գանձ մուլքն են հինգ թումանի։ Զոր գայցես ի յերկան գրեալ ցուցակաւն, և ի (Ա) համար նշանաւն։ Նոցունց սակաւ մի են զոյ ի ( ) համար նշանիւ։

Երկրորդ նոյն երանելին՝ տաճկաց ի ՌԾԲ թուին առնու ի Բարայ, Բանդարու և Բէկում կոչեցեալ տաճկաց զմեկ գանձ մուլք գեղջս՝ հաթն

1) Գրապանակ, տետր:

թուականի։ Որոյ տառիկներն ղեղաղուցն գոյ (Դ) նշան համարով։ Երրորդ. նոյն երանելին ի սոյն ՌՇԱ թուոյն ատենեաց ամնու զկես դանկ մուլքն գեղջս ի Հասան և Հիւսէյին ատենեաց վեց թուականի։ Զորոյ գրութեան գոյն ի յերեսն գրեցեալ ցուցակաւն, և ի (Դ) համար նշանաւն։ Չորրորդ՝ ամնու նոյն երանելին զկես դանկ մուլք գեղջս ի Սուլթան բեկի թաուրն Ճանկալ բեկին և ի Մէհմէտ-դուլի-բեկ կոչեցեալ ատենեաց՝ հինգ թուականով՝ ի թուին ատենեաց մեկ հազար յիսուն և երկու։ Զորոյ գրանկերէն ղեղաղուցն գոյն ի յերեսն գրեցեալ ցուցակաւն, և ի (Ե) համար նշանաւն։ Որոյ առաջատ մի և գոյ ի ( ) համար նշանաւ։

Հինգերորդ՝ սոյն երանելին ամնու զկես դանկ մուլք և ս գեղջս ի Մէհմէ-դուլի-բեկ և ի Մէհմէտ-բեկ կոչեցեալ ատենեացն՝ վեց թուականով՝ ի ատենեաց թուին ՌՇԴ։ Զորոյ ղեղաղուցն գոյն ի յերեսն գրեցեալ ցուցակաւն՝ և ի ( ) համար նշանաւն։

Վեցերորդ՝ նոյն երանելին գնէ զկես դանկ մուլք և ս գեղջս ի Շահվէրդի կոչեցեալ ատենէ՝ չորս թուականով, ի ատենեաց թուին ի ՌՇԴ։ Զորոյ գրանկերէն ղեղաղուցն գոյն ի յերեսն գրեցեալ ցուցակաւն, և ի ( ) համար նշանաւն։

Եօթներորդ՝ նոյն երանելին գնէ զկես դանկ մուլք գեղջս ի Թահմազբեկի որդի Մէհմէտ բեկ կոչեցեալ ատենէ՝ վեց թուման և չորս հազար դինարով՝ ի ՌՇԵ թուին ատենեաց։ Զորոյ գրութեանն գոյն ի ( ) համար նշանաւն։

Ութերորդ՝ նոյն երանելին գնէ զկես դանկ մուլք և ս գեղջս այսմիկ ի յԱմիրասլան բեկի. որդի Հիւսէյին աղէկն՝ հինգ թումանով, ի ՌՇԵ թուին ատենեաց։ Զորոյ գրութեանն գոյն ի յերեսն գրեցեալ ցուցակաւն, և ի ( ) համար նշանաւն։ Սորա երկու առեւտուր և ս գոն ի ( ) և համար նշանով՝ որպէս և ցուցակքն յայտ առնեն։

Դարձեալ յետ Փիլիպպոս կաթուղիկոսին նորին Յակոբ երանելի կաթուղիկոսն, և նա սկսանի գնել զմնացորդսն սոյնոյ գեղջ ի կողմանէ մլքին, և խաղաղ յանդորր դարձուցանել զմեծ դանկն բազմագին։ Նախ գնէ ի Սահաթլուեցի Հիւսէյին բեկի որդի Խանլարամղուլի և Քալալի կոչեցեալ ատենէ զկես դանկ մուլքն՝ հինգ թումանով՝ ի ՌԺԶ թուին ատենեաց։ Զորոյ գրութեանն գոյն է յերեսն գրեալ ցուցակաւն և ( ) նշան համարով։ Երկրորդ, նոյն երանելին գնէ զկես դանկ մուլք գեղջս ի Քաղաք դարուղահ ատենէ Է թուականով՝ ի ՌՀԷ թուին ատենեաց։ Զորոյ գրութեանն գոյն ցուցակաւն և ( ) համար նշանաւն։ Երրորդ, սոյն երանելին գնէ ձեռամբ իւր Աթաաւկայ Մի-

քաղէ վաղարշակունին Ցօշականայ ծախաւոյն 1) Մանկանց կոչեցեալ-վեց դանկ մուլքն ի յՈրեւանցի Այվազու խասատոյն 2) Հարկայէլ կոչեցեալ տանկէ ծԱ հազար դիանով՝ ի ՌՀԸ թուին տանկաց. Զորոյ ղապալայն զի՛ս ցուցակաւն և ( ) նշանաւ. որոյ չէին ղապալայն եւս զոյ ( ) համար նշանաւ.

Չորրորդ գնէ սոյն երանելիս վեց դանկ մուլք գեղջս Ցօշականայ ի Սէֆի-ղուլի տանկէն Ահաթցւոյ՝ Է թումանով, ի ՌԾԳ թուին տանկաց. Զորոյ ղապալայն զի՛ս ցուցակաւն և ( ) նշան հաստատեմ. Ե. րորդ, սոյն երանելիս ձեռամբ իւր Աթոռակալ Անտոնիոս վարդապետին գնէ վեց դանկ մուլք գեղջս ի Սէֆի-ղուլի տանկէ՝ վեց թումանով՝ ի ՌՂԱ թուին տանկաց. Զորոյ ղապալայն զի՛ս ցուցակաւն և ( ) նշանաւ. Սորին ապառաւ հաւանէին մի եւս զոյ ի չիփալաւէ տուեալ վեց թումանով ի ՌՉԴ թուին տանկաց. Զոր զտցես ցուցակաւ և ( ) նշանաւ. Վեցերորդ, սոյն երանելին ձեռամբ իւր Աթոռակալ Ստեփաննոս վարդապետին գնէ վեց դանկ մուլք գեղջս ի Թահմազի որդի Մուշուա տանկէ վեց թումանով, զորոյ ղապալայն զտցես ցուցակաւն և ( ) նշանաւ՝ ի տանկաց ՌՂԱ թուին. Եօթներորդ, սոյն երանելիս գնէ ձեռամբ Աթոռակալ Մինաս վարդապետին վեց դանկ մուլք գեղջս ի Հայ Պապայրէն՝ տասն թումանով, զորոյ ղապալայն և գլխաւորութեանն զտցես ցուցակաւ և ( ) նշանաւ ի տանկաց թուին ՌՂԲ.

Ցետ այսր ամենայնի՝ մինչ զբոլոր վեց դանկ մուլքն գեղջս գնեն սոյն երանելիքս՝ որպէս տեսցուք, Ահաթրուեցի Բաղտու աղայի որդին Թուրքաղլան կոչեցեալ անձն դաւի առնէ ընդ Ցակոբ Կաթողիկոսին վասն կէս դանկ մլքին՝ ասելով իմ է. Վասն որոյ և Ցակոբ Կաթողիկոսն տայ նմա ծԲ հազար դիան դրամ, և գիր առնու ի նմանէ. Զոր զտցես ցուցակաւն և ( ) նշանաւն գրեալ ի ՌՉէ թուին տանկաց: Դարձեալ Դանիէլ անուն անձն դաւի արարեալ ի Դլիճ-Աղանի դատաւոր Հեյդարի խանէն և ի Հալաւ-ղուլու դատաւոր Թիլիթ խանէն թէ այս գեղջ կէս դանկ մուլքն իմ է, զոր դուք ծախեալ էք Էջմիածնի. Վասն որոյ և Ցակոբ կաթողիկոսն երեք թուման և հինգ հազար դիան է տուեալ նմա, և գիր առեալ ի նմանէ՝ ի ՌՂ թուին տանկաց. Զոր զտցես ( ) և ցուցակաւ և նշանաւ. Դարձեալ Բաղտու 3) ...ոյ 4) Ալի անուն անձն դաւի է արարեալ կէս դանկ մլքին գեղջս, և Մինաս վարդապետն չորս թուման է տուեալ և գիր առեալ նմանէ ի ՌՂԴ թուին տանկաց. զոր զտցես ( ) նշանաւ և ցուցակաւն.

---

1) Թաղ: — 2) Գանձ: — 2) Փեզզաց, բանեզարդ, կերպասաւանտ: — 5) Վարպետ:

Դարձեալ՝ Անիր-աղամ-գեղջէ Թեան աղքեն Փիրի ատանէի սան Ահաթ-լուեցի, և խեր վէքէլ Գուրսալար-զուրպան-Աղին զաւի սանեն Աթոռոյս թէ՝ Օշականայ մէկ գանձ մ՛լքի երեք բաժինն մեր է։ Աթոռական Միքայէլ վարդապետն առան ստնար ցորեան տայ նոցա և գիր առնու ի նոցանէ ի ՌՂԶ թուին ատենից։ Զոր պատճէն ցուցակաւն և (   ) նշանաւ։

Որդ այս երկազին լուսահոգիքս մինչ քանիցս այսպէս կրկնելով գնեալ են այս Օշական գեղջս Զ գանձ մուլքն, և ատենիւք ումանք, որք երբեմն ունեցեալ քն զՀին ղապալայ և զԹուղթ ինչ վասն սորին, և նեկեալ երբեմն-նապէս գուցէ են արարեալ զանմնէ՝ շառալով հանգիստ, վասն որոյ և սոքա արանեալ և անզեկացեալ թէ՝ յուրեք գտանեցեալ է վասն այս գեղիս Թուղթ ինչ, գոյնս ևս առեալ են որով կերպիւ և իցէ։ Քանզի երկիրս այս յարժամ ի ձեռաց Քրիստոնէից ի յիշխանութիւնս ատենից անկանէր, փեօր այս նախապէս զուլթէ ատենին սան Անիրբաման-ալիխան-գեկ անուն, որոյ հանէր Նասսուղի, և Թեան հանէր Հէյդարի։ Եւ այս ատենին յետոյ ծախել զմեց գանձ մուլք գեղջս այսորիկ խօճայ Սառափելսերկող ատենիւք ումեմն, որդւոյ Սէյդ-Աղայ և Թոռին Քեամալ-Հիւսէյինի, ուրն հազար ղէնարի, ի Թուին ատենից ՌՃՂԴ։ Զորոյ ղապալայն զրէ չխիլաւմ ատենին սան Խասուֆ անուն՝ որդի Խաղիլի։ Որ է հնագոյն և մեծ կոնդակաձեւ յորում գրի յՕշական չորից կողմանց կոպարոքն և սահմանացն, մի կողմն Հանկըր կոչեցեալ գեղջ մօտ Դարաքիլիսեն, մի կողմն՝ Շաղվերթի ջուրն, մի կողմն՝ Թալըրայ կոչեցեալ գեօղն։ Եւ միւս կողմն՝ Մարիւայ Ճանապարհն և առապարն։ Այս է բուն և մայր ղապալայն այն գեղջս վեց գանձ մ՛լքին։ Զորոյ պատճէն յերեսն գրեալ ցուցակաւն, և ( ) նշանաւ։ Զի մինչ յիշեալ լուսահոգիքն գնեալ են զվեց գանձ մուլք գեղջս այսորիկ կատարելապէս, զայս ղաբալայս ևս առեալ են ի նախկին տէրանցն։ Որոց յիշատակն օրհնութեամբ եղիցի։ Այլ և ընդ սմին զԺԱ հատ հին ղապալայս ևս են առեալ ի ատենից, որք ումանք զկէս և ումանք զմի գանձն ունեցեալ գոլով ծախեալ են սորոյ Աթոռոյս։ Զի ի գնելն լուսահոգւոյ ի ատենից զմուլքն գեղջս, մնալ և կիսով գանձիւ հաստատուն ղապալայիւք, զՀին ղապալայս նոցին ևս են առեալ ի նոցանէ։ Զորս պատճէն յերեսն գրեցեալ ցուցակօքն, և ի ( ) նշանէն մինչև ի ( ) նշան համարն։

Դարձեալ յետ այսորիկ ի յաւուրս Աստուածատուր Կաթուղիկոսին, ի ՌՃՀԱ Թուին մերոյ, յՕշականայ գեղջ բոլոր Հայքն ի պատահմանէ իմըքեն և կամ ի հարկապահանջութենէ այլազգեաց, ի նեղ անկեալ կարի անկարութեան, և եկեալ առ Աստուածատուր Կաթուղիկոսն՝ խնդրեն զհարկիւք յիւրեանց Թուման դրամ, այսու պայմանաւ թէ՝ մեր գեղջ վեց գանձ մուլքն սորոյ Աթոռոյդ է՝ որ է ատանորդ։ Որդ այժմ պարտքն դրամ առ՛ուր

մեզ, և մեք պատուհասեալ եղիցուք մասունք տառապանաց, քանզի որ ընդէ ի Հոգին մեկի, և ի սուտանեալս եղիցուք մանկունք։ Այսու պայմանաւ առեալ զՀայոց թագաւոր Թովմայն զգիրն, և բոլոր զիշխանաց ընդ Աթոռակալին գնացեալ յԵրկ-ւանն առ շիրմաւն Մայր-Մաշտոց-Հռիփսիմէ կոչեցեալ. (որ անուանի և յաւելուցեալ ևս է յետոյ ի յանունս եկեղեցւոյ) ծանուցանեն նմա, և անձնեա-լքեան Հայաստանեայց յանձն առնուլ զայս կանոնս, և զդեսպանութիւնս զհրամա-տուն զավացապաց մի, և բազմաց տանելով ևս ինքնիշխանութիւն, և մեծամեծաց ևս եպիսկոպոսաց լինելոց իւր ոմն մեք մեր կամաւ տերանց գրով առաջ ի Կաթուղիկոսէն, և զնոյն մերոյ ամենայն Հայոց և սրբոյ մարդկան) (յորոց և տանուտէր մեկին մեծայարգ յատուկ) ի Հոգին մեկի տառապանք պատուհասի։ Եւ մեք որ ի մեծ ընդդիմանալ մեք վրիժառուք գոլոց։ Այսպէս և զի ի Տաճ-կաց Հայոց Հայրեր երեսուն և չորս թուին։ Զոր գոյն յերկան զգեալ յաւելուածն, և ( ) Հայոց նշանաւոր Սեփն Հայաստանեայց սոյն փառաւորութիւ յետ չորից ամաց յուսալով իշխանութեան Օսմանեանց ի Տաճկաց թուին Հայոց Հայրեր երեսուն և եօթն, զղջացեալ մի ևս առանձ Կոստանդին Կաթու-ղիկոսին ձեռամբ Աթոռակալ Սիմէոն վարդապետին, զոր գտցես յերկան զգեալ յաւելուածն և ( ) նշանաւ։ Արդ զգեստ զայս Յովհան Մա-գանդրու կոչեցեալ առաջ մի տաճկաց զամեննալ և խրատեցեալ կէս դպրոց զանձն և զօրականն փող և բնակարան ինքնանց, և բնակեալ կէս ի նմա յամէն քաղաքի։ Զայնքան աշխին անապատացուցեալ զաւանութիւնս տուեալ քա-կեալ, և զցանկալեացն մայլք ևս ոչ առաջին սրբոյ Աթոռոյս, և բնիկ փոխադրեալ Հայքն առատ և անդ կայծն տառապանեալք։ Մեք Անտառածով Հանեալ փառա-ցաք զՄաղանդրու տաճկական առանց, և զգեստական Հայոցն բնակելոցաք ի ՌՄԺԷ թուականի մերում։

Վասն ցուանկանաց գեղջն, որ է յերեւանեան երկրոջս, ի յարգի Ռուսիոյ, որոյ վեց գաւառ մեծագոյն սրբոյ Արտայս է, թէ որպէս եւ յորում ժամանակի, ծանուցանէ։

Դ. Զի որպէս առաջաց յանձնեցուցեալ՝ թէ ի սկզբան սրբազանեաց եկեղեցւ Հայոց՝ ամենայն և ամենայն գիւղք ընդ Հայրապետ նորին, նոյնպէս և այս գեօղ։ Եւ այսպէս մնացեալ ի ձեռս Տաճկաց՝ յետոյ ի ժամանակս Շահ-Աբբասի Թագաւորին Պարսից և Մովսէսի Կաթուղիկոսին մերոյ՝ որք զայնմ վեց գաւառ մերձին գեղջս սրբոյ Երևանայ Ամիրբեգի որդի Աճրուզաց կոչե-ցեալ տաճկի ամէ ծախէ Հանձի Խզրի որդի Հանձի Իբրահիմ և Մուլէյման կոչեցելոց տաճկաց՝ կէս թումանի, որոյ ղաբալայն գրի ի Տաճկաց ՌԽԹ թիւն։ Եւ յետոյ յայլմէ յայլ անցանելով՝ անկանի ի ձեռս Արաքելի Ալի աղայի Տաճկի ումեմն։ Նայա ի մնալն այս Ալի աղայն, որդին որդւոց Իբրահիմ, Մահալին, Մահաստանն, և այլք խաբեաց Հիւքի խանին, և կէս

մեռեալ, եղբօրն իւրեանց Թահմազ խանին՝ Հիւսէին խանն զաւառն Բէկլամ խանն, ծախեն զկէս գանձ մուլքն գեղջս այսմիկ Զուղայեցի Յակոբ Կաթողիկոսին մերոյ՝ ինն թուման ինն հազար դիան և սակս շահեալ՝ ի Տեառն Թուին ՌԿԶ, զորոյ զվաճառագրոյն գուցես յերեսն գրեցեալ ցուցական և ( ) նշան համարովն։ Եւ ի յառնուլն Յակոբ Կաթուղիկոսին զսոյն զգործոյս, առնու ի նոցանէ և զմէքրլիշեցեալ հին ղաբալայն, զոր գուցես յերկար ցուցական և ( ) նշան համարովն։ Եւ յետ այսորիկ ի յաւուրս Աղեքսանդր Կաթողիկոսին մերոյ Մշեցւոյ և ի յիշխանութեան Օսմանցւոց՝ այն գիւղականքս ի պատահմանէ ինքէ և կամ ի յաւելի պահանջմանց հարկաց աղքատացեալ ի նեղ անկեալ՝ գան յԷջմիածնա Աղեքսանդր Կաթուղիկոսն՝ և խնդրեն զկէս հարկիւր ղուրուշ Օսմանցւոց դրամ, որ է ըստ հաշուի երկերիւ քառասուն թուման, պայմանաւ՝ զի բաց ի տասնէն մէկ միքէն (որ պարտին տալ սրբոյ Աթոռոյս), զմուլքն մի ևս առցեն, որ լիցի ի հնգէն մէկ։ Եւ Աղեքսանդր Կաթուղիկոսն ևս տայ նոցա զկէս հարկիւր ղուրուշ դրամ, և առնու ի նոցանէ զղաբալայ մի ի դատաստանատան Օսմանցւոց ի ՌՃԽԴ թուին Տեառն։ Զոր գուցես յերեսքն գրեցեալ ցուցական և ( ) նշան համարովն։ Եւ ի նոյնում ժամանակին Մուստաֆա բէգ կոչեցեալ տաճիկ մի (, որ նորին դեղջն աղա է լեալ), ի նմանէ ևս զկէս մի առնուն գիւղականքն և տան մեզ՝ իւր թէ ինքն և որդին իւր Մահմէտն ևս կամեցան, և ոչ ևս խօսեցին յաղագս և յետոյ մահն սորին պայմանիւ։ Զսոյն գիր ևս գուցես ի յերեսն գրեցեալ ցուցական, և ( ) համար նշանակաւ։ Արդ գեօղս այս ի բառնիլ թագաւորութեանն Պարսից և ի վերջալին երկրիս Երևանու, ամայացաւ ի բնակչաց իւրոց՝ դրուէս և այլք բազումք։ Այլա ի ՌՄԹ թուոջն մերում ի ժամանակս Շամախեցի Յակոբայ կաթուղիկոսին՝ Հիւսէին-Ալի խանն Երևանու պայմանէ ընդ Յակոբայ կաթողիկոսին՝. թէ ես տամ և անամ գեղջս, բերեալ բնակեցուցից ի սա և չէն արարից. զկէս մուլքն ես առից և զկէսն դու։

Յետ բազմիցս տախտելոյ խանին՝ խօսք տայ և Յակոբ Կաթուղիկոսն ակամայ. և խանն յետ շինեցուցանելոյն զբոլոր վեց գանձ մուլք գեղջս զաւթեալ ինքն առնու. և Աթոռոյս ոչինչ տայ յամս ութ մինչև ի ժամանակս մեր։ Այլա մեք խնդրեցաք ի նորին խանէն զմուլքն գեղջս այսորիկ (ըստ այլոց ամանց գեղօրէից միքերն սրբոյ Աթոռոյս, զորս ինքն և այլք Տանիկք զաւթեալք հրաժարեցեալք էին, զորս յիւրաքանչիւր տեղւոջն ասացաք)։ Եւ խանն պատասխանէր՝ թէ Յակոբ կաթուղիկոսն ինձ է բաշխեալ։ Եւ յետ բազմաց առարկութեանց հազիւ կարացաք զերեք գանձ մուլք գեղջս այսորիկ ի յԱթոռս դարձուցանել ի ՌՄԺԷ թուոջս մերում։

Զմնացեալ երեք դանակս և ծեր յաղթեցայց։ Գիտ զիւանս [illegible] դանիկ մուլքն մեզ առաջ՝ գրեցեալ ի ՌՃՁԲ թուին Ցանկայ։

Զկնի անցից այսոցիկ ի գալ Նաւուղլին և ի մանկնք մեր ի ՌՃՁԷ թուին մեր, այն Զուլաէն-Աղի խանն մեր մեջ զանցեալ էր զԱմասիոյ զուջեցեալ զհողորայն և զԲիւլթաւրայն և զկայինն ամենայն (որպէս առաջագ ի ՃԸ դրուխն)՝ նկատ զլադզաւ քուվենն բերել և յետ գայլն Բիւլթաւրայն զկայինն ամենայն վարել և բանակեցանել, զորս կրեալ մերով էր առաջինոց. Իսկ և բնէ։ Եւն բազմաց զխաչազաւուլեանց և խոսակցուլեանց. [illegible] ներք իւրն զնոր առնալ. Գ դանիկ մուլքն Գանձակայնոց զեղջս այսորիկ, և անդր ի նմանէ զերկոր մեծ դանիկ մուլք Բիւլթաւրայ կոչեցեալ. [illegible] Շեն անեալ ըստ ժամանակին կատաց նորին։ որոյ Հիմնե [illegible] րէր նորին։ Վասն որոյ նաւուք մեք խանին զնոր ղամպարայ՝ մի [illegible] Գ դանիկ մի քին այն գեղջն։ Այլ և ընդ մերոյ զապարայն նմուք [illegible] ցեալ Զուղայեցի Ցակոբ Կաթուղիկոսի ղապարայն ի ՌՃՁ թուին առաջնոյ գրեցեալ։ Այլ և պատգամորիք վկայականն դիւն [illegible], և զայն խանիս առնել մեզ թուղթ վասն Գ դանկին այն գեղջս՝ որպէս առաջագոյն։ Իսկ խանն եա մեզ ըստ մեծ դանիկ մի քին Բիւլթաւրայ զեղջն, մէկ նոր ղապարայ յիւր կողմանէն, և երկու Շէն զապարայք վասն այն գեղջս մեծ դանիկ մի քին, զորս ինքն առնալ էր ի նախնին անէրանց իւրեանց, և զեա զքոյ ցնա յիւրումն գրեցեալ ցուցակզքն։

Արդ մեծ դանիկ մուլքն Գանձակայնոցն է ի ձեռս խանին (որպէս [illegible] զնոյք ի Շամախեցւոյ Ցակոբ կաթուղիկոսէն առնալ, և կրեալ ի մեզ)։ Իսկ Բիւլթաւրայ կոչեցեալ գեղջն մեծ դանիկ մուլքն է ի ձեռս մեր։ Ի ժամանակս այս խանիս և մեր այսպէս եղև. յետոյ [illegible] յարիցէ կարէ յԱթոռս նորոգն առն [illegible] մեր Գանձակայնոցն մեզ [illegible] մեր Բիւլթաւրայն մեզ լիցի։ Ըստ այսմ օրէ է և Աշտարակն ի ձեռս մեր՝ փոխանակ մեր Իսաթոսնաւրխին. որպէս ասացաւ յիւրումն տեղւոյ։

Վասն Մառատարաց կոչեցեալ գեղջն, որ է յԱրևելեան Հերիքոսն ի կողմն Ռսկին, որոյ մեծ դանիկ մուլքն արդեօ Արտաշն է, բե որպէս եւ երք, ծանուցանէ։

Դ. Զի որպէս առաջագոյն յանդիմանեցաք նորանէ՝ և այն փոքր [illegible] ի ձեռս առանձին, և փոխոխի յայլ [illegible], [illegible] բազմաց, [illegible] կերոյն, և այլոց բազմ մասին։ Եւրա յետ ժամանակաց ի միոյ ամանակի Մու-զատարայ-րատաշխանի որդի Մուհամմատ, առ [illegible] կոչեցելոյ զայն զեղջս եղևու և կէս դանիկ մուլքն առնու այն զեղջութի [illegible] որդի Փարխանի [illegible] կոչեցեալ հայ ոմն առան և երկու Հաղար զինուն. Արդ և զազայցն ամենայնքեն զրի ի Ցանկայց ՌՃՁ թուին։ Եւ յետ միոյ ամի՝ նոյն Փարխանն զեղջն եր-

[illegible] և [illegible] Թուին [illegible] այլ [illegible]
[illegible] և ի [illegible]
[illegible] և կնքեցուցեալ ի ՌԿԷ Թուին տանկաց, այլ մեզ ։
Եւ զայս [illegible] և [illegible] յերեան [illegible] ցուցակաւն՝
և ( ) Համար նշանաւն։ Իսկ յետ ութն ամի Այփասուսս կոչեցեալ
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] և Հուսէփ [illegible]
[illegible] Այս [illegible] ի Թուին [illegible] տանկաց, [illegible]
[illegible] ցուցակաւն և ( ) Համար նշանաւն։

[illegible] ի [illegible] Թուին տանկաց և ի [illegible] Թուականի [illegible] 1709
[illegible] (որ է [illegible]
[illegible])
[illegible]
[illegible] և ( ) Համար նշանաւն։ Իսկ յետ [illegible]
[illegible]
[illegible] և [illegible]
[illegible]
[illegible] ցուցակաւն, և ( ) Համար նշանաւն։ [illegible] և յետ [illegible]
[illegible] և [illegible]
[illegible]
[illegible] և [illegible] ի Թուին տանկաց [illegible] և ի [illegible]
[illegible] ցուցակաւն և ( ) Համար
նշանաւն։ [illegible]
[illegible] և ի [illegible] և [illegible]
[illegible] յորում [illegible]
[illegible] Ասպարանու [illegible]
[illegible] և [illegible]
և [illegible] և [illegible]
[illegible] ի տանկաց [illegible] ցուցակաւն, և
( ) Համար նշանաւն։

Այսն [illegible] 1) [illegible]

---

1) Դուցէ եղբայր, երկրագործ, կամ ցանող։

գեօղս այս ձեր մուլքն է, արդ՛ք զաղաս առաւնի հանինցէք։ Զոր զի՞ն ցուցա-նեն՝ որ վկայութիւն է թէ՝ մուլք գեղջս այսմիկ մեր է։

Վասն Քիրաշլու կոչեցեալ գեղջն, որ է յԱպարանաց նահիէն, որոյ վեց դանգ մուլքն սրբոյ Աթոռոյս է, թէ որպէս եւ ույր ձեռօք, ծանուցանէ:

Ե. Այս գեղջ վեց դանգ մուլքն՝ նախապէս լինի սրբոյ Աթոռոյս ի ձե-ռքն Գրիգոր Կաթողիկոսին, որ առնու ի յՄելիք-ասլանեանէ մէկ հազար վաթսուն ղրուշի, եւ վասն առնէ սրբոյ Աթոռոյս, որպէս ցուցանէ ի ձեռն գեղջս մերոյ Էջմիածնի։ Որոյ մեծ վախթութեանն գոյ ի տուրք Աթոռոյս, եւ զօրութիւնն անդ տեսցես։ Որ է մերս զաղաղայն վասն այսր գեղջ եւ վասն այլոց վեցից գեօղորէից՝ որք անդ գտին։ Դարձեալ յետ ժամանակաց յաւուրս Փիլիպպոս կաթողիկոսին վասն այս Քիրաշլու գեօղիս, (որ Քիրի-տաշլըչ եւս կոչի), վեց դանգ մուլքն յաղագս Դիւլու ազգաց Խան-Մահ-մատ տանձին ոմն խոտովք ընտանեօքն եկեալ դատի առնէ թէ՝ այս գեղջ մուլքն մեր է։ Սոյն Փիլիպպոս կաթողիկոսն տարեալ զնոսա յԵրեւան-առ Հաքիմն, եւ անտի հանէ զնոսա, եւ հաւատայ սրբոյ Աթոռոյս զայն վեց դանգ մուլքն այսր գեղջ։ Եւ չորս թուղթս եւս առաջ զաղքն եւ այլոց, եւ զնոր զաղաղայն այնս հուճէթ մի առնու տանձիկներն, զոր երբեմն շէխուլամին եւ այլ զլխաւորք իշխանք, եւ տանձիկներն եւ հայերն վկայեն սրբոյ Աթոռոյս վասն զոր ի ընէ մուլք գեղջս այսմիկ։ Եւ զայս զաղաղայս զիս յերեւն գրեալ ցուցակաւն եւ (   ) համար նշանաւ, որ գրի ի տանձկացիւն ՌԿԴ եւ ի մերում թուոջ ՌՃԺԲ։

Դարձեալ ի ժամանակս Յակոբ կաթողիկոսին Ջուղայեցւոյ տանձիկ ոմն Ղասում անուն դատի առնէ ընդ սրբոյ Աթոռոյս՝ թէ գեղջս այս մուլքն իմ է։ Եւ ընդ սմա եւս երթան յԵրեւան առ խանն եւ Շէխուլամին։ Եւ խա-նըն բարկացեալ ի վերայ տանձկին՝ ասէ, թէ մեք ամենեքեան գիտեմք՝ որ մուլք գեղջդ այդմիկ Էջմիածնի է։ Ապա եւ Շէխուլամն չհուճէթ մի գրեալ առ սրբոյ Աթոռոյս՝ վկայելով թէ՝ վեց դանգ մուլք Քիրաշլուին Էջմի-ածնի է՝ ի ՌՂԲ թուին տանձկաց, եւ ի մերում թուականս ՌՃԺ. զոր զաղիս ցուցակաւն եւ (   ) համար նշանաւն։ Դարձեալ մինչ Յակոբ կա-թողիկոսն Ջուղայեցի գնայ ի Ստամբօլ, յայնժամ եւ փոխանորդ ի նորա Հաճի-բէկլու-Շահկեալդաւ որդի Ղաձար-Ազղահ-վերդի բէկ կոչեցեալ տանձիկ ոմն զմուլք Քիրաշլու գեղջս այսմիկ, (նա եւ Դիւլակլու եւ Քէշիշ քէանտ կոչեցելոց գեօղորէիցն, որք եւս սրբոյ Աթոռոյս են, զորոց յետոյ ասասցուք,) զաւթէ եւ առնու առ մի զմուլքս տոցին։ Վասն որոյ եւ սրբոյ Աթոռոյս Լու-սարար Սահակեանն փարզապետ այլովք միաբանիւքն արդ առնեն յԵրեւան խանին, եւ զկերեալ մուլքն յետս պահանջեն ի տանձկէն՝ հաստատելով

սրբոյ Աթոռոյս գոլ մուլքն ասելոյ։ Եւ առաջինն այն զիջանորոյս արձանալ գիրքս խաւարէր միայն առոյ, և զի գիր այս չխոսկանիմն ձեռաքն թէ ոչ. և ս-պտուհետե ձեռնամուխ ետեղ ի գեօղորայսն յիշեցեալ՝ և ոչ ևս դուռի ան-լարից, զի Էջմիածնի են, ի ՌՂԴ թուին տաճկաց և ի միրատ թուոյ ՌՃԼԱ, զոր տեսցես ցուցակաւն, և ( ) համար նշանաւն։ Դարձեալ ի ժամանակս Նահապետ կաթուղիկոսին, Երևանցի Էմինի որդիք Ալիգուլի և Զէյնալպակ կոչեցեալ ամենք տաճիկք եղեալ դաւուի առնեն ընդ սրբոյ Աթոռոյս ասելով՝ Քիրաշլուի մուլքն մեր է, և զըղայալաղ մի ևս ւու-նելով ի կողմանէ մօրն իւրեանց, և շատ երդուամբ հրաւիրէ. զՆահապետ-կաթուղիկոսն։ Եւ Կաթուղիկոսն ի ձեռն մեծամեծաց զերկու թումանն և Ե հազար դիանն առ նոցա, և զհուճեթ մի առնու ի նոցանէ չխնդրելոյն ձեռօքն, զի մի ևս դաւուի առասցեն վասն գեղջս այսմիկ, զի Էջմիածնի է, ի ՌՃԺԴ թուին տաճկաց, և ի մերս թուոյ ՌՃՄ։ Զոր տեսցես ցուցա-կաւն և ( ) համար նշանաւն։

Դարձեալ ի յիշխանութեանս Նադրշահին ի ՌՃԽԷ թուին տաճ-կաց, և ի ՌՃՁԴ թուին մերոյ ի ժամանակս Աբրահամ Կաթու-ղիկոսին Թաքրաաղեցւոյ, դիւանագիրք Նադր-շահին և Նորին հրա-մանաւն ի գիր արկանելն զերկրիս գեօղորայսն և զրերս նոցին, զգիւ-ղս մի տան սրբոյ Աթոռոյս հաստատուն վճռով, և կնքեալ վկայեն թէ Էջմիածնի գեօղն Օշական, Փարանկանոյ, Մաստարայ, Քիրաշլու, Դիպակլու, և Քէշիշքեանդ գեօղորէիցն վեց դանկ մուլքն սրբոյ Էջմիածնի են տաւուգիւ. յորս ոչ ոք ունի հրաման ձեռնամխելոյ. զոր տեսցես ցուցակաւն, և ( ) համար նշանաւն։

Եւ գիտեսցի, զի յորժամ ի լոյս բերաք զՄակուեցի Գրիգոր կա-թողիկոսի մեծ վախուֆնամայն վասն եօթնից գեօղորէիցն (որք ի նմա գրեցեալք են գոլ մուլք սրբոյ Աթոռոյս, յորոց մին և այս գեօղս է,) ի ՌՄԺԷ թուոյն մերում, և ցուցաք Հիւսէյին - աղի խանին Երևանու, զգիր մի ևս ի նմանէ առաք հաստատութեան վասն այլոց գեօղորէիցս, իբր մուլք գոլ սրբոյ Աթոռոյս, յորում յանուանէ գրին գեօ-ղորայքն ի ՌՃՁԸ թուին տաճկաց։ Տես ի Ճառս Աշտարակու։

Յաղագս Մուղնի գեղջ, [illegible] սրբոյ Աթոռոյս է, որ և [illegible] ի կարգի [illegible], զի որպէս [illegible] ի ներքոյ:

Զ. Գեօղս այս Մուղնի է ի յեօթանց գեօղորէից մին, զորոյ զվեց դանկ մուլքն Ամիր-Գունասանն խանէ Մակուեցի Գրիգոր Կաթուղիկոսին մերոյ հազար յիսուն և հինգ դինարի, որոյ մեծ ղաբալայն և վախուֆնամայն գոյ յԱթոռոյս, զորմէ ասացաւ ի վերոյ։ Որ անուն հետէ սրբոյ Աթոռոյս է

մուծք գնդին. Այսպէս յետ ժամանակաց յաւուրս Տեառն Փիլիպպոսի Կաթողիկոսին, մինչ նորոգին բազումս վանօրայք և եկեղեցիք, և շինեալ եւս է Հոռոմոյ նոր շինին, (որպէս պատմէ Առաքել պատմիչն). նորոգի և Հառճավանք որոյն Գէորգայ յանուն կառուցեալ փոքրն՝ որ է ի գիւղս, այս Պառնին՝ Հոգաբարձութեամբ և արդեամբք նորին գիւղացի և նորին վանիցն Եղեազարայ. Մերձաւոր վարդապետին Վանի որդի և Փիլիպպոսի Կաթողիկոսի ի պատիւ սրբոյն Գէորգայ, և ի յիշատակութիւն ծնողաց. Առաջնորդ վարդապետին՝ զմուտքն Մուղնի գիւղս սահմանեաց շնորհէ ծախսոյ նորա պատա Գէորգայ վանիցն. Որ և է այժմ մինչև ցայսօր.

Եւ յաւուրս Յակոբայ Կաթողիկոսին Ջուղայեցւոյ և ի յԱռաջնորդութեան նորին, վանից Գուսիթ վարդապետին, Երևանցի տաճիկ ոմն Ալի-աղայի որդի Աղալ-բաղի կոչեցեալ՝ գնացեալ առնէ երկոքս Շահ-աբասին թէ. Մուղնի գիւղ մեր գանձ [illegible] իմ է ի բնէ, այժմ Էջմիածնի Խալիֆայի զաւթեալ ունի. Այսպիսին է Տաճկաց Թագին հրաման հաստատեաց և մնաց. Եւ Շահին հրամանաւ գրէ յԵրևանու Նաղաշ-ղուլի խանին թէ՝ վկայաւ եղեգ [illegible] թէ յերկանէ է, ի սա դարձ՝ զմուտս գիւղին պահեն. Եւ յայնժամ միջոցի ասպատակ մեծացեալ Աղալ-բաղին այն, և խորհուրդ [illegible]. Այսպէս յետ պատմ և հինգ ամաց. կին Աղալ-բաղին (որ Շահզիդայն կոչիւր) մերձիլ առնէ խիզախ զՄուղնիս եղբայրն իւր, որ եւ կեալ գայր առնէ ընդ նոյնոյ վանից Առաջնորդ Գուսիթ վարդապետին. Որք և գնան յԵրևան, ի դատաւորին և դատաւորին՝ (այս ինքն շեխուլիսլամ) զմերայս խնդրէ ի յՄուղնի առնելէ, և Մուղնին աղ. դատէ զմերայս. Այսպէս ի Գուսիթ վարդապետէն ընդհանուրութիւն խնդրէ ի յԷջմիածին հրամանաւ. Եւ Գուսիթ վարդապետն երթեալ և մեծ [illegible]. Գրէ զոր կաթողիկոսին հաստատէ Էջմիածնի գոլ ի բնէ մուտք գիւղս այսմիկ Վանի որոյ և շնորհեալ ի բաց վանէ զՄուղնին և զինքն Շահզիդայն. և գիր գրեալ՝ այս Գուսիթ վարդապետին հաստատեալ թէ՝ մեր գանձ մուտք Մուղնի գիւղն ի բնէ Էջմիածնի էր. Այս լինի ի Հայոց ամ թուին և մեր թուին Տաճկաց. զորս գտի յայս վանս յերկուս գրեալ յայտնեալ և ( ) համար նշանաւն.

Արդ ի ՌՄԺԹ թուին մերում՝ այսինքն վանից Առաջնորդ կոչեցեալ վարդապետի Աղէքսանդր վարդապետն ի Յակոբայ Կաթողիկոսին Համադանցւոյ ծառայեալ զմուտք գիւղս [illegible] Երևանու Հիւսէին-ալի խանի նայիբ 1) Իբրահիմ աղային զի [illegible]

1) [illegible]

նան ազգութիւն արտաքէ։ Որ և կերեալ էր մինչև ի ՌՄԺԲ թիւս մեր։ Յորմէ մեք յետ առաւել զամաց [illegible] հաւատարիմ [illegible] զոլ մուրք գիրքս մեծ վարդապետութիւն Գրիգոր կաթուղիկոսին Մակուեցւոյ։ Տե՛ս ի Ճա- [illegible] Աշխարհագրութեան։ Եւ այս է գիտելի, զի սոյնոյ գեղջս գեօղական Հայքն ի սկզբանէ մինչև ժամանակին թողեալ զգեօղս զայս ամենայն, եկեալ բնակեցան էին ի մէջ այլազգաց վանիցն սրբոյն Գէորգայ՝ քան առաւ ունիցի, որք և լցեալ էին զգիւղն և զտունս եկեղեցին [illegible]։ Զորս մեք յառ- աջնոյն Առաքելոյ Հանուր ի վանից, և վերադարձուցաք ի բնիկ գեօղն Խրեանց [illegible] զխարձն և զփայտն խրեանց ծախուցն և անաշխատութեան։ Եւ [illegible] նոր ի նորոյ վանք [illegible] ի փառս Աստուծոյ և ի պատիւ սրբոյն Գէորգայ ի ՌՄԺԲ թուիս մերում։

[illegible]

Ի. Դարձեալ ի ՌՃԼԱ թուին մերում և ի ՌՈԼԲ թուին [illegible] 1632
[illegible] Յակոբ կաթուղիկոսն [illegible] ի յԷջմիածնէ, յորում և [illegible] Հայոց-Պէյլու [illegible] Ալլահվէրտի [illegible] գեղջն [illegible] և [illegible] (որպէս ասացաւ ի յորմէնս [illegible]) [illegible] մի։ Եւ [illegible] Լուսաւորչ Սանդղամեան [illegible], որոց [illegible] ի նոյն [illegible] յիշեցեալ [illegible] յետ [illegible] ի սուրբ Աթոռն [illegible] Հօր [illegible] Ալլահվէրդի [illegible] ի [illegible] այսց գեօղորէից։ Եւ [illegible] գրեցեալ [illegible] ( ) [illegible]։ Եւ [illegible] Աթոռոյն [illegible] գեղջն [illegible] և [illegible] յորում [illegible] և Աշխա [illegible] ի Ք.Ղ.Դ. թուին [illegible] Յորում և [illegible] Լուսաւոր- [illegible] ի յ[illegible] Զոր [illegible] ( ) [illegible] Դարձեալ [illegible] գեղջ [illegible] Աթոռոյն [illegible] ի [illegible] Էջմիածնի գեօղին, Օշականու, Փարպանցի, Մաստարայու, Քիրաշլուի, և Դիրաքլ-լուի և Քեչիչքեանդի գեօղորէից մեր զանկ մուլքն որոյ Էջմիածնի [illegible] զորոյ զորակեն ի յԷջմիածնի և ի [illegible]։

Ցազագս Ձէյթունցւոց հայկական-գիւղն, որ է ի Ղըլըճբուրուն [illegible] Ատապազար [illegible], որ Այտին-գաւառին [illegible], որոյ վերջ [illegible] [illegible], [illegible]

Ը. Գիւղս այս լեալ է ուրեմն Ղուլ-Փաշրատ աղա կոչեցեալ, առաջին միոյ, որոյ որդի է լեալ Ղուլ-Իսմայէլ աղա ոմն, յորմէ գնէ Ցակոբ Կաթողիկոսն Ջուղայեցի զկէս գանձ մուլքն գեղջս երկու թումանի ի ՌՃԶԲ թուին տաճկաց. Զորոյ զհրամանագիր գտցես ցուցակաւն, և յերկրի ( ) նշան հաստատի։

Դարձեալ ի ՌՃԽԸ թուականին տաճկաց վերոյիշեալ Եղիազարի Արարատեան կաթողիկոսն արզ առնէ Նասր-շահ կոչեցեալ բանկաւորին թէ՝ որպէս Աթոռս ունի ի բնէ անտի զերկիր գեօղս մի քանի, որք են, Էջմիածնի գեօղս, Ցօշական, Փառնկանոց, Մաստարայ, Քիրաշլու, Դիպաքլու, և Զալաղքեանդ՝ որ է Քէշիշքեանտ, ուստի մի շնորհեա՛ մեզ, որ մեր գիւղօրէիցն և մեր մեքին մարդ ձեռնամուխ չլինի։ Եւ նոյն Նասր-շահն ի գըրում ազգային հրաման գրէ. Զոր գտցես ցուցակաւն.

Դարձեալ ի ՌՃԾԱ թուին տաճկաց Բէկթէշն 1) Նասր-շահին գեօղս զայս Զաղափկեանց գնեն, որոյ բոլոր խորդն լինի տասն և վեց հազար դինար և չորս թուման, և կնքեալք լեալ են ուխտ գրոյն. Որ՛ս գալս գիրս յետեամ գրեցեալ ցուցակաւն.

Ցետ ինչ ամաց՝ մինչ Ցակոբ Կաթողիկոսն ոչ լինի յԱթոռակալ, նոյն Ղուլ-Իսմայէլ աղայն յորդւոցն Սեւթիր խանին արզ առնէ թէ՝ Էջմիածնի խալիֆայն զՔէշիշքեանտ մուլքն՝ որ իմն է՝ զաւթեալ կերել առնու։ Եւ խանն ևս նոյնպէս արզային ի բուստոցն գրէ և կնքէ ի վերայ Աթոռակալին թէ՝ ե՛կ հաշուեմ, 2) էր ընդ դատախազիդ։ Եւ Աթոռակալն գնացեալ ի շարն. զբան ինչ զայս նոյն Իսմայէլին՝ և զայն արզային գիրն (որ ի բուստանցն ևս խանին գիրն և կնիքն գոյ) առնու ի նմանէ. Զոր գտցես ցուցակաւն և ( ) նշան հաստատի։

Այս յետ մեկնոյ զմուլքն գեղջս այսորիկ առեալ են կառավարեն մեր ի ծախսուցն ջեհին ղարաբաղն [illegible] յորում զմուլքն վեց դանկ գեղջս այսմիկ Փաշալուի անուամբ Հայր ամն ծախէ Եղիազար աղայի որդի խալիֆայ բարեբախտ [illegible] կոչեցեալ, առաջին ամեմն՝ վեց թումանի ի [illegible] թուին տաճկաց։ Ցորում կողմունք գեղջս են Արմաւ-աղաճին, Իլանլուն, Ղուշչու-գարայն, և Ղարա-աղաճն։ Զոր գտցես ցուցակաւն և ( ) նշան հաստատեալ։ Զայս սոյնեան գեղջս՝ տես և յարդիւնաւորեալ Դիպաքլու գեղջն։

---

1) Գալստ [illegible] — 2). Հաշիւ [illegible], դատ [illegible]

Թաղական Նորագեղ կոչեցեալ գիւղն որ ի յերեւանեան երկրիս ի Ղրխբուլաղու նահանգին, որոյ վեց դանկ մուլքն սորայ Աթոռոյս է, բայց այժմ ևս են, աւեր ի սուրբեան:

Թ. Նորագեղ գեղջս այս վեց դանկ մուլքն անեցեալ է Նախարակս Երեւանցի խօճա Մէլք ...։ Այս Մէլքս ունեցեալ է յերկրիս զվեց դանկ մուլքս Նորագեղու գեղջն, Նորք գեղջն, զչորս դանկ և կէս Եղուարդ գեղջն, զվեց դանկ մուլքն Նայծի գեղջն, որ է ի Ծաղկունեաց-ձորն, զվեց դանկ Գեօղքեանդ գեղջն, և զչորս դանկ և կէս մուլք Ամիրի գեղջն, որ է ի Գեօղարքունիս։ Եւ զայլս այսպիսիս շատ, այգիս, ջրաղացս, տունս, խանս, և զայլս մուլքս։ Զորոց զշատն Աթոռս առեալ է ի յորդւոց և ի թոռանց նորին, զոմն գնով և զոմն ի յիշատակ. զորս առնլոց եմք յիւրաքանչիւր տեղւոջ։ Արդ այս Մէլիքս որդիք են եղեալք խօճա Յակոբջանն և Գրիգորըն. Յակոբջանին որդի է լեալ Սարգիս (որ տաճկական անուամբ Մահշուր և Սարուխան կոչեցաւ), և Գրիգորին որդի է լեալ Քեալանթար Սահակն։ Եւ զայսոսիկ վասն այն յիշեցաք, զի և սոքա են ծախեալ Յակոբ Կաթուղիկոսին զմուլքս, զորս յետոյ ասասցուք։ Այս Մէլքի որդի Յակոբջանն՝ որ լեալ է բարեպաշտ և հոգեսէր, և աստուածատուր պարգեւք հարուստ յամենայնի, վասն առնէ սորա Աթոռոյս և ձրիապէս յիշատակ տայ զվեց դանկ մուլքն Նորագեղ կոչեցեալ գեղջս այսորիկ՝ ձեռամբ Յակոբ Կաթուղիկոսին Ջուղայեցւոյ՝ ի տաճկաց թուին հազար վաթսուն և ինն և ի մերումս թուոջ հազար հարիւր և ինն։ Այլ և ընդ սմին վասն և յիշատակ տայ սորա Աթոռոյս զչորս դանկ և կէս մուլքն Եղուարդ գեղջըն. այլ և զմէկ այգի ևս յԵրեւան քաղաքոջն, զոր Մարխանենց այգի կոչեն. որոյ սահմանքն՝ Ճանապարհն, սորա Աթոռոյս վասն այգին, առուն, և Ամիրբէկի այգին։ Այլ և զայգի մի ի Զորագեղ, զոր Թորոսենց այգի կոչեն, որոյ սահմանքն են, առուն՝ որ ելանէ ի Զանկի գետոյն, և Զորագեղցւոց այգիքն։ Այլ և զջրաղաց մի ի Զորագեղ՝ զոր Գառնուկենց ջրաղաց ասեն, որոյ կողմունք են՝ ջրաղացաց առուն, Ղազարի ջրաղացն, և Ճանապարհն։ Զայս ամենայն զորս գրեցաք՝ վասն և յիշատակ տայ Նոյն Յակոբջանն սորա Աթոռոյս, և հաստատուն ղապալայս գրեցուցանէ զերկու հատս տաճկերէն, բազմաց մեծամեծ Տաճկաց և Հայոց կնքեցուցանէ, և իւրոց որդւոց և ազգականացն ևս, այս ինքն Նոյն Սարուխան կոչեցեալ Սարգսին, և այլոցն, և ինքն ևս կնքէ՝ և գրէ իւրով ձեռամբն թէ զայսոսիկ վասն եսու սորա Էջմիածնի ձեռամբ Յակոբ Կաթուղիկոսին խնդ կամաւս, այսու պայմանաւ, որ ի շաբաթ և ի Կիւրակէ աւուրսն ի սուրբ Պատարագոջն յիշեսցեն յաւիտեան, զիս և զծնողսն։ Ո՛վ որ ի յազգականաց իմոց դաւի արասցէ, և յետս կամիցի առնուլ, ԳՃ Հայրապետացն նզովեալ լիցի։ Որոյ յիշատակն օրհնութեամբ եղիցի։ Տէ՛ր զայս դա-

բաղայ.քս (որք երկուքն ևս ըստ գրեցելոյն մի. են, ասելոյն ( ) համար նշանաւն, տուաւել բազմանկիք է և լաւ զարդարեցեալ և հաստատուն քան զ ( ) համար նշանաւն,) որպէս տեսանես յերեսն գրեցեալ ցուցակդն.

Ցաղագս Նարդ ջոկեյեալ փոշոյ, որ ի յերևան երկրայ, ի Ղրիմաստանը եղեալն, որոյ վեց դանի մսոյք որպէս Աթոռոյս է, բայց սրբին, եւ յերնամ ժամանակի, ժամուցանեն:

Ծ. Գեօղս այս Նորք կոչեալ 'է Նախապէս Երևանցի Պարոն Սէթին, զոր 'ի մերոյ յիշեցաք. որոյ որդի է լեալ բարեպաշտն Ցակոբճան և Ցակոբճանի որդի է լեալ Սարգիսն, որ յետոյ առնկացեալ է և կոչեցեալ է Սարուխան. գեղջս այս վեց դանկ մուլքն ի Խօճայ Սէթէն և Ցակոբճէն մնայ այս Սարուխան կոչեցեալ Սարգսի. Եւ Սարուխանս այս ծախէ զվեց դանկ մուլքըն գեղջս այս Ջուղայեցի Ցակոբ Կաթուղիկոսին ՌՃ թուականի, ի սահմկաց թուին մէկ հազար ութսուն և հնգին, և ի մերում թուոջս մէկ հազար և հարիւր քսան և երկքըն. Որոյ կողմանքըն են՝ Ղզլթափէն, Երևանու ատուն՝ որ ի Ղրխբուլաղու գետքն եղանէ, խօճայ Գրիգորի ջրաղացներըն և Ղրխբուլախու գետն. Գի՛ա զղաբալայն սորա յերեսն գրեցեալ ցուցակաւն և ( ) համար նշանաւն.

Իսկ և յառաջ քան զայս՝ զվեց դանկ մուլքն այս գիւղիս Բարվըլեցի Աշխատ բէկի որդի Աշիդոսան, և Երևանցի Մուսլումի որդի Մուհամմատաաղըն, և Մահմատ-մաղսուտն են ծախեալ Ամիրկեօնայ խանի որդի Միրզայ-Նազր-կեօնին՝ Թ թուականն և երկու հազար դիւանի՝ ի Տաճկաց թուակին ՌԻԷ. Զորոյ զղաբալայն զոցես ցուցակաւն և ( ) համար նշանաւն. Զի ի յառնուլն Ցակոբ Կաթուղիկոսին զմուլք գեղջս՝ առեալ է և զայս հին ղաբալայս.

Ցաղագս Եղուարդ գեօղին, որ է յերկրայս Երևանայ ի Ղրխբուլաղ նահանգին: Որոյ չորս դանի եւ կէս մուլքն սրբոյ Աթոռոյս է, եւ թէ որպէս եւ երբ, ասկէ իբր ի սոսկական:

ԾԱ. Գեօղս այս Եղուարդ՝ որոյ չորս դանկ և կէս մուլքըն այսպէս է սրբոյ Աթոռոյս, որպէս ի վերդ ասացաք ի յորպիսութիւնս Նորագեօղոյ. Քանզի բարեպաշտն այն Ցակոբճան, որդի Պարոն Սէթին, ընդ վեց դանկ մլքին Նորագեղու՝ զչորս և կէս դանկ մուլք գեղջս այս ևս տայ սրբոյ Աթոռոյս վախմ և յիշատակ. Որոց ղաբալայն և վախմնամայն մի էր, և երկու հազար գրեցեալ ի Տաճկաց թուին հազար վաթսուն և ինն. Զորս զոցես ի յերեսն գրեալ ցուցակօքն, և . . . . համար նշանիւքն.

Իսկ և յաւուրս՝ ջրոյն վասն յիշխանութե Երևանայ՝ Մուրատ բէկ անի ամենի մեծ քեղ լինի ի դրանն արքունեաց, և այս Եղուարդ գիւղս չորս և կէս դանկ մուլքն՝ որ խոճայ Յակոբջանին է լեալ, գնեն և զկէս դանկ մուլքն ևս այս Մուրատ բէկս է լեալ, և այս Մուրատ բէկս բռնութեամբ զչորս և կէս դանկ մուլքն ևս ի Յակոբջանեանէն յափշտակեալ է, առեալ՝ Թէ՝ գիւղս այս մեկ դանկ մուլքն իմ է լրացեալ. Վասն որոյ խոճա Յակոբջանեան ե-լեալ գնայ ի յԱսպահան, և առաջ առնէ երկրորդ Շահ-Աբասին՝ ցուցանէ նմա զհրամանատան զգործակալութիւն իւր և զայս մեծագործութիւն զրկանաց. Եւ շահն և առաքեաց զգիր ի վերայ խանին Երևանու, զի զմուլքն Յակոբջանին առեալ ի Մու-րատ բէկէն տայցէ իւրեան. և մինչև ի գալն Յակոբջանին Երևանու խանն հանեալ էր ի խանութենէ. Վասն որոյ և միւսանգամ դառնայ Յակոբջան ի յԱսպահան, և միւսանգամ առնու հրաման ի նոյն շահէն ի վերայ նոր խանին. Որով և զայն յԵրևան, հրամանաւ շահին և զօրաւ շխրղալամին զաւթէ զմուլքն իւր, և շխրղալամն այս Յակոբջանին զհրամանատան հաւաստէ մի իւր և խանին կնքով՝ վկայելով թէ Յակոբջանեանին է չորս և կէս դանկ մուլքն Եղուարդայ՝ ի սահմանաց Թուին ՌԿԳ. Զոր գոյգս յերեսն գրեալ ցուցանեմ և ( ) համար նշանաւն. Պատճէն որովհետև Յակոբջանեանս այս յետ հնգից ամաց որդոյ Աթանասյս վաճառ առնէ զայս չորս և կէս դանկ մուլքն՝ որպէս առա-ջաւ ի վերոյ, վասն որոյ և զայն հաւաստեաւ ևս ընդ իւրոյ վաճառագնամակին առ որդոյ Աթանասյս. Արդ զգիտութեամբ զայս Եղուարդ յատուկ քանի զՏամանց-եանց աւրինն երկրիս, յաւուրս Գաբրիելեան իշխանութեան՝ Գաբրիէլ խանն համեմեալ էին յԱթանասյս և իւրայոցսեան խաղխալ[1]) առաւելեալ. Եւ յանփոյթութենէ Կաթուղիկոսացն մերոց և յանհոգութեանց ժամանակա-կին մնացեալ էր այնպէս ի ձեռս նոցա յամս յիսուն ամի և կամ աւե-լեալ. Մինչ զի զոր թէ անհնար էր լեալ մուլք գոլ գիւղս Աթանասյս. Զոր մեք ոչ գիտէաք ոչ ի յաթոռակալացս և ոչ ի յերկրակալացս. Եւ գիւղս այս ևս ի բռնութեան Մաքսութեան Գաբրիէլ՝ ամիրի և անմարդկայնական էր լեալ յամս քանիս. Արդ ի ՌՄԺԵ թուականի մերում Երևանու խանն Հիւ-սէյն-Ալի հաշուեալ մինչ կամեցաւ ի չինութիւն արկանել, մեք ցուցաք զվաճառագնամակն Յակոբջանին, և համաձայնեցաք զոր որդոյ Աթանասյս մուլք գիւղս այսորիկ. զոր և յաղագս Աստուծոյ ընդունեցաք խոլ ընդ այսոց ամենայն փոխարէնք, որ և է այժմ որդոյ Աթանասյս չորս դանկ և կէս մուլք գիւղս այսորիկ. Տե՛ս ի ձեռս Աշտարակ գիւղին.

1) Նշանակէ թուղթ կամ հրովարտակ:

[illegible]

ԾԲ. Երկոքին գեօղքս այսոքիկ եղեալք են Երևանցի Խոճայ Սէթին, զոր- ձե ի վերոյ յիշեցաք. Ի նմանէ մնացեալք են ի մէջ յորդին իւր Գրիգորին, և ի Գրիգորէն ի յորդին իւր Սահակ քահանայն. Եւ այս քահանայս Սահակս զմուլքս երկուց գեօղօրէիցս այսոցիկ՝ այս ինքն՝ զկէս դանկ մուլք Եղվարդ գեօղին. և զչորս դանկ և կէս մուլք Աշտարակ գեօղին, ընդ յորս և ջրաղաց մի ի Զորագեօղն, որոց կողմունքն են Զանգու գետն, ջրաղացի առուն, Յովհաննէսի ջրաղացն և Գրիգորի ջրաղացն. Այլ և մեկ ձեռք տուն ի Նորագեօղ՝ քառասուն կարասով հանդերձ ծախէ Ջուղայեցի Յակոբ Կաթողիկոսին՝ երեսուն թումանի՝ ի ամին ՌՀԱ թվին և ի Հայոց թուին . . . . Զորոյ զդաշտակային գուցես յերեսն գրեցեալ ցուցանեալ և . . . . . հանգոր նշանաւոր.

Իսկ յառաջ քան զայս ի ժամանակին՝ յորում Օսմանցիքն առեալ զԵրևան և զԱտրպատականս խանի որդի Թահմազ-ղուլի խանին՝ որ խան էր Երևանու, առաքեն ի յՍտամպօլ, և յետ միոյ ամի գայ և Շահ-Աբբասն և առնու զԵրևան ի յՕսմանցւոց՝ և դառնայ ի յԱսպահան. և այսպէս զՓոլատ բէկ անուն ումն առաքէ յԵրևան ի գիր արկանել զմուլքս և զայլ ինչս Թահմազ-ղուլի խանին. և այս Փոլատ բէկս ի աղդեցոյ ումանց նախանձոտ անձկոց ի գիր արկանէ և զայս երեք գեօղս՝ այս ինքն՝ զՆորագեօղ, զԵղվարդ և զԳեօղքեանդ՝ իբր թէ և սոքա են Թահմազ-ղուլի խանին մուլք (որք խոճայ Սէթին են՝ որպէս ի վերոյ ասացաք). Այսպէս յԵրևան խան յաջորդ միջոցի Մահմուտ-ղուլի ումն, և նա զաւթեալ առնէ զմուլս երից գեօղօրէիցս յայն քանիս ի կողմանէ արքունեաց. Յե- տոյ ի ժամանակս երկրորդ Շահ-Աբբասի խօջա Սէթի որդի Յակոբջանն գնայ ի յԱսպահան՝ ցուցանելով զգրեանս հաստատունս և զդաշտակային՝ արզ առնէ Շահին՝ թէ այս երեք գեօղօրէիցս մուլքն մեր է, այժմ Մահմուտ-ղուլի խանն զաւթեալ ունէ՝ ծանուցանելով զքանիցնութիւն զմուլ- քին և զարդարութիւնս հարից գեօղօրէիցն Եւ Շահն գրէ առ Երևանու մեծամեծն և դատաւորսն, զի ո՛վ որ ի նախկանձու ի զաւթար է արկանել, առեալ զայն գեօղօրայսն՝ ի նմանէ այնքան ամաց զհասոյն այնց գեօղօրէի- ցըն առեալ ի յարքունիս տայցեն, և այնք գեօղօրայքն եթէ յիրաւի խօ- ճայ Յակոբջանին են՝ զառոյգն արզ արասցեն իւրեան. Եւ ի գալ հրաման- նիս ի յԵրևան, դատաւորքն և մեծամեծքն յիրաւի զօլ Յակո- բին, և արզ առնեն Շահին՝ վկայելով թէ՝ այս երեք գեղջս մուլքն

Ծննդոցին եւ Ղեւոնդ, որոց եւ Շահին գանձագին. այս խոստ Ցակոբին՝ զի զյուլթեցին զմնալքս իւր։ Ասա յետոյ յորժամ խոստ Ցակոբին զնորոգեալ գեղջն վաճառ այս արդեօք Ակունայ. եւ նորոգողին իւր Սահակ. քեռայն թոռն ընդոցին զինքն մնալքն եւ զմնացին գեղջն մնալքն ծախեն. Ցակոբ Կաթուղիկոսին՝ որպէս ասացաք. վասն որոյ եւ Ցակոբ Կաթուղիկոսն ի յաւանակն եկեղեցւոյս զայս՝ խնդրէ ի նոցանէ եւ զայս յիշեալ առաջնոյ ի հայրապետութեան իւրոյ՝ եւրեւ զինքն դատարանն. բայց ի առաքելական՝ որոշեցին. Դեղ-քեռնոյն եւ է գրեցեալ՝ որ ոչ էր Ակունայ, այլ Դեղ-քեռնոյ գեղջս յայտարար Ցակոբի որդի Մարտիրոսին (որ ի վերոյ յիշեցաւ,) ոչ այս զայս առաջին Ցակոբ Կաթուղիկոսին, այլ զառաջին նորին գրեցեալներն Շիրակածին եւ ներեցուցեալ՝ այս Ցակոբ Կաթուղիկոսին, եւ զայս առաջին առ յիշեալս պահէին. Դարձեալ զայս առաջնոյ առաքելին գրեցեալ ի ամենայն թուին ՌՃԸ, որպէս ցուցանէ յերեսն գրեցեալ ցուցակն եւ (   ) համար նշանակն։

Վասն Մեծին գեղջ հայերէնացն որ է յԱպարանից նահանգէն. որոյ վեց գանձ մնալքն է արդեօք Աբրահամ, թէ որպէս եւ այր ձեռօք, ծանուցանէ։

ԾԳ. Գեղջս այս՝ որ է յԱպարանն նահանգի, որոյ չէր գանձ մնալքն Արքաունաց-Խլիրահիմ-խալիֆի որդի Ոզադուլի ամենայն ամ ծախէ Ջուղայեցի Ցակոբ Կաթուղիկոսին մերոյ՝ երկու թումանի՝ ի ամենայն թուին ՌՀԵ։ Որոց կողմունքն են, Բաշ-Ապարանն, Վրացաւանս, Ճանճապարհն, Տաշ-պուրունն եւ Ջանճիկու գետն։ Զորոյ զգանձագրեալն զի՛ա յերեսն գրեցեալ ցուցակն եւ համար (   ) նշանակն։

Ցաղցաս Թորգոմեան հայերէն գեղջն, որ Ծ յերեսան գրեցեալ ի նահանգն եղեւ, որոյ վեց գանձ մնալքն արդեօք Աբրահամ է։

ԾԴ. Դեղջին այսորիկ զվեց գանձ մնալքն առնու նախատակս Դիլիզար Կաթուղիկոսն Մահմուտեան ի յԱմիր Թուատանն հայոց հայրիկ վայելուն զենովք՝ ի թուին ամենայն ռ.թն. հարիւր երեսուն եւ հինգ, որոյ զանձ զգանձագրեալն զի՛ա յերեսն գրեցեալ ցուցակն եւ համար նշանակն. զոր յետ շնորհ ի յորդիութեան գեղջս Նշանածնի. յորում եղեւ գեղջորէից մեծ եւ այս Պողոսին գեղջս. Սորհայն զինի ժամանակաց ի խոռնուածոց երեքեա ամենայնից զաւթեցին զմեր գեղջս այսմիկ՝ որպէս. եւ այլոց գեղջորէից որպէս ասացաք ի վերոյ. Ասա ի թուին ամենայն ՌԿԶ՝ Ջուղայեցի Ցակոբ Կաթուղիկոսն առնու զվեց գանձ մնալքն առին վճարաւ ի Նաճիլու Շեխ-ահմատի որդի Բայրամ պեկէ ԾԶ հազար դինարի։ Զորոյ զգանձագրեալն

[illegible]

է արարեալ երկիցս անգամ երկրորդ Հաճ. [illegible] և [illegible] է բերեալ, և զայսպիսի [illegible] տաճիկան վարեալ է անտի։ Գիր զայսոսիկ [illegible] (   ) նշան հաւատոյ և [illegible] (   ) [illegible] նշանաւ։ Եւ ցուցակք երեսացն են ցուցանեն, որք գրին ի տաճկաց. Թուին է ՌԿ և ի ՌԿԱ։ Նոյնպէս և ի ժամանակս Աղէքսանդր Կաթողիկոսին Ջուղայեցւոյ [illegible] քեօշարք տաճիկք եկեալ իջեանին ի գեօղս յայս, զերբս և զհոտս [illegible] ճարակ [illegible]։ Եւ Աղէքսանդր Կաթողիկոսն ընդ [illegible] գեօղականացն արդ գրէ Հաճ-սուլթան-Հիւսէյինին, և առեալ բերեալ վարէ զնոսա։ Զայս [illegible] են զի՛ս ցուցակաւն և (   ) Նշան հաւատոյ. գրի ի տաճկաց Թուին ՌՃԻԴ։

[illegible]

[illegible]

---

1) [illegible] — 2) [illegible]

...ծնողին Վանանդեցւոյ և աշակերտին գեղապաշտական դաստիարակութեան։ Հաւանեալ և փափաքմանց գրչին և տեառն սրբոյ Աթոռոյս՝ զեկուցի վերստին ի նմա թէ՝ մեք ի նախնեաց մերոց լուեալ և ուսեալ եմք՝ որ մեր փառք վասն էն տաւեալ սրբոյ Էջմիածնի։ Վասն որոյ և մեք առաւել յայտնեցաք թէ ի մէնջ և թէ զկնի մեր՝ եթէ խօսող և արգելող լինիցի՝ նոյա և անընդունելի լիցի։ Գրի այս գիր ի թուականիս ՌՃՀԱ թուին և ի մերում թուոջ . . . . Զայս գիրս [illegible] գրեցեալ [illegible] և ( ) համար նշանակի։

[illegible] գրել, որ է յերկրորդ [illegible] ի [illegible], որոյ [illegible] սրբոյ Աթոռոյս, [illegible]։

ՃԶ. Գտանել ի ժամանակս Եղիազար Կաթուղիկոսին ի ՌՃԼԶ թուականին մերում՝ Հաճի-բեկլու Եւսուփ աղայ տանձիկ անուն գաւ [illegible] սրբոյ Աթոռոյս վասն մկրտին գեղջն այս՝ թէ իմ է։ Այլ սրբոյ Աթոռոյս Աթոռակալ Գեորգ վարդապետն գնացեալ ընդ նմա ի դատաստանն ատենի, [illegible] հանէ զնա. բայց այս նմա զՆԾ սոմար ցորեան և գարի, և ի [illegible] զգիր առնու Շախսլամին ձեռօք թէ՝ յայտնեաւ մուլքս գեղջս Ծօղանիս կոչեցեալ Էջմիածնի է, [illegible] ունիմ զիրաւունս։ Զայս գրեցեալ յանձնեաց և ( ) նշան համարումն, գրեցեալ ի ՌՃԼԶ թուականի։ Այլ և ի թուականի ՌՃՀԲ գնէ և կէս գանձ մուլք գեղջս այսմիկ Բարի որդի Եսկեար անուն ծախէ Համտառանցի Մոլլայ Եւսուփի որդի Մոլլա Ամին-ալահին՝ ուժ հազար դիանի, զորոյ մուրհակն զի և յանձնեալ և ( ) համար նշանակի, յորում սահմանք գեղջս են գրեցեալք են, մի կողմն Ազարակ գիւղն, մի կողմն Աներեթ-գետոյ ձորն, մին կողմն Տիրակեանս այգիքն, և միւս կողմն Նորքն քաղաքայ առաջքն։ Ի յառաջնումն մեր զ . . . զանձն մուլքն գեղջս այսորիկ առնեալ եմք և զոյս չէր իշխանեալ ոք։

[illegible]

ՃԷ. Գտանել լեալ է ունեմն խօձայ Սուքիաս կոչեցեալ Հայր ազգաւ, և Սուքիասս ի պատահմանց ինչ երթեալ ի Շամախի՝ մեռաւ անդ։ Եւ սրբոյ Աթոռոյս միաբան Զուղայեցի Թասալուի որդի Յակոբ վարդապետն՝ որ յետոյ եղև Կաթուղիկոս սրբոյ Աթոռոյս՝ պատահի և ի Շամախի Սուքիաս կոչեցեալն՝ ի ժամանակս Փիլիպպոս Կաթուղիկոսին, և անդ սոյն Յակոբ վարդապետս գնէ զկէս զանձն մուլքն գեղջս այսորիկ ի նոյն Սուքիասէն քաւ և եղեւ թաւամանով։ որոյ առաձկերն [illegible] գրի ի Շամախի ի ՌՂԲ

ԳԼ. ԺԴ.

Յաղագս հաստատութեան այս ինչ ազատութեան ուխտի Սիոնայ, որոյ պաշտօնեայք քանի մի՞ն է ասորեալք։

Գրեթէ անուն ի սրբոյ Լուսաւորչէն մերմէ, ի ժամանակս իշխանութեան Հայոց, սրբոյ Սիոնայս ազատ լինելն յամենից հարկաց է անտարակոյս Տեառն ի բառնիլ իշխանութեան Հայոց, և ի փոխիլն Հայրապետութեան ի Սիս գաղթականաց միջոցացն (յորս յամարութեան գոյր սուրբ Աթոռս) պակասեցաւ ունելիք ասել։ Իսկ ի Նորոգելն վերստին (որպէս ասացաւ ի վերն) միշտ ասյա յաջողմամբն Աստուծոյ վերստին ստանալ զառաջին կարգն իւր և կեալ ազատ յամենից հարկաց, այս ինքն Հայրապետն և միաբանքն ոչ տային զգլխագինս իւրեանց հարկս ժամանակաւոր տերանց՝ որպէս տան աշխարհականք։ Անդք, այգիք և կալուածք որքին ոչ չափէին, անասունք և գրաստքն ոչ ի թիւ արկցին, գլխագինք և այլ պայմանիք ոչ գրեցին. մինչ և ելք որոյն ոչ տային զմաքս, և ո՛չ տալ զգլխահարկս, զհնգորդս, զտասանորդս, զանախարճս, զանասնախարճս և զմիքախարճս, և զայլս այսպիսիս՝ որպէս սովորութիւն է աշխարհի, այլ յամենայնի ազատ լինել իւրայնովքն՝ որպէս և է այսպէս մինչև ցայսօր։ Եւ թէ ո՞րպէս, ծանիր. զի Նախ որպէս ի ժամանակս Մելքիսեդ Կաթողիկոսին, որ մեծ Շահ-Աբաս թագաւորն Պարսից զհարիւր թուման մուխալէֆէթայն՝ զոր հարկ էր ելանել ի վերայ սրբոյ Աթոռոյս ի տալ ամի ամի, զայն եթարձ. երանելին Մովսէս Կաթողիկոսն ի ժամանակին Շահ-Սեֆի թագաւորին Պարսից, և ամենեւին հանեալ ի ջնջեաց՝ անհետ արար հաստատուն հրամանաւ նոյնոյ թագաւորին՝ (որպէս ասացաւ ի վերդ ի պատմութեան գահոյս միոյ) ի թուին Տեառն ՌԼԸ. բայց առաջամէ այն ո՛չ անեայք մի՞ն այլ զմուրհէնն . . . . . . զոր պարգեւ ցուցանելոյն և . . . . Դշանադրով։ Սակայն կարենաքս այս որպէս թէ յանձնչութեանէ ի չնչաւորութիւն հարկիւ բարձեալ զսուրբ Աթոռս, վերանորոգութեան և շինութեան միայն պարապելով՝ փոխի առ Տէր, չունելով ժամանակ և զայլոց հարկաւորացն հոգալոյ։ Որոյ յիշատակն օրհնութեամբ եղիցի։ Իսկ զկնի երանելւոյս այսորիկ մինչ յաջորդէ համանմանն իւր յոգւ՝ երախտ՝ և բազմաշխատն և նոր ի նորոյ նորոգազլն յամենայնի ազգիս մերոյ և սրբոյ Աթոռոյս՝ Տէր Փիլիպպոս Կաթողիկոսն սկսանի յամենայնի ի կատարելութիւն ածել կուան զանխւ հագալով զհարկաւորացն սրբոյ Աթոռոյս, զեկեղեցականաց շինելով և զարտաքնականացն արքունական և դատաւորական հաստատուն զը-

թակքն. Քանզի ի բարեկարգութեանն զմիաբանսն սրբոյ Աթոռոյս զանձ-նըս և զարտաքոյս և զվանականսն՝ որպէս ասացաք յառաջ, սկսաւ և զյաւուկ զումնն մի ի կիր արկանել (որ չգոյր յառաջ)։ Իսկ յորժամ Մահմուտ-Ղուլի որ խան էր երկրին Երևանու, կամեցաւ հարկս առնուլ (. այս ինքն զպատճառ) ի ցանկեցելոց հասոյցն սրբոյ Աթոռոյս. Վասն որոյ և նոյն երանելին արզ առնէ երկրորդ Շահ-աբասին՝ թէ՝ սուրբ Աթոռս ի բնէ անտի մաղաքի է լեալ, այս ինքն ազատ յամենայնէ, այժմ ի յաղքատութենէ՝ մեկ զումանի վարկոյ չափ առ հարկս կարծեն զսրբոյն արկանել յերկիր Մահմատ-Ղուլի խանն կամի ի նմանէ. ես զպատճառ առնուլ. Եւ Շահն հրաման ետ սատանիկ (խոսթեն 1)՝ զի մի՛ ձեռնամխեսցին թէ Մահմատ-Ղուլի խանն և թէ այլք ի խնդրել զպատճառ ի սրբոյ Աթոռոյս սեղմանցն. Դիր զայս հրաման յերեսն գրեցեալ ցուցականն և (. . .) նշան համարով, որ գրի ի տաճկաց թուոյն ՌԾԵ. Բայց զայս խմա. զի որովհետև յարգելութեան մեկ զումանն միայն գրի, վասն որոյ և շահն ես ի հրամանմին զմեկ զումանն միայն մաղաքի առնէ, ուստի ո՛չ պարտիս զայս հրամանս ցուցանել՝ յորժամ զումանի աղագաւ գրոց լինիցի, և դու ունիցիս ունիցիս զյաղթանս. Բայց յառաջ քան զայս՝ ի ՌԽԸ թուին Տաճկաց՝ սոյն երանելին՝ Սեֆի Շահին ես արզ արարեալ, զմեկ զումանի մաղաքութեան հրաման առնու. Որոյ զսուրհանդն զի՛ս ցուցականն.

Դարձեալ սոյն երանելին յետ հնգից ամաց վերստին արզ առնէ նոյնոյ Շահ-աբասին, թէ մեք յամենայն ժամ օրհնօղ եմք քեզ. Մուրթուզայ փաշայն կամէր զերկիրս զայս ունել, ես ԲՃ թուման ետու, հազիւ յետոյ դարձուցի. Եւ զԳօզալ-դարայի ջուրն բերի յայս դաշտ մինչև ութն ջրաղացի ջուր և զայլս այսպիսի. Արդ զրէ թէ՝ այս Աթոռոյս այգիքն, ջրաղացքն, վարելահողքն, ոչխարքն և զայլս այսպիսի՝ զոր ունի սուրբ Աթոռս, Խոսրով խան Բէկլար-բէկին 2) երկրիս կիսելով զմաղաքութիւն ինքըն ես մաղաքի պահէ. խնդրեմ ի քէն, զի և դու մաղաքի արասցես զի մեք վայելեալ աղօթեսցուք վասն կենաց քոց.

Եւ Շահն հրաման առնէ ի գլուխ նոյնոյ արզային, զի մաղաքի լիցին վերոյ յիշեցեալքն. Քանզի երանելին այս նախապէս ի ՌԾԴ թուոյն տաճկաց Շէխիպամին կնքով և վկայութեամբ արզ առնէ սոյնոյ Շահ-աբասին յառկայացուցանելով յանուանէ զվարելահողսն սրբոյ Աթոռոյս. որոց աղագաւ և առնէ զհրաման՝ գրեցեալ ի միւս երեսն ի նոյն թղթոյն, որով և հաստատէ զայնոսիկ յիշեցեալ հողսն զօր սրբոյ Աթոռոյս՝. որպէս ի . . . գլուխն տեսցես՝ զոր պոչեա ցուցականն՝ և (   ) նշան հա-

---

1) Թէմուրն, պատուէր. — 2) Բէյլէր-պէյի. Նախարարապետ, շահապետ

մարով։ Որոյ համաձայն ռաղամ մի ևս գոյ ի մեծէ Հայ-Ազգայնէն՝ ի ՌԺԹ թուոջն տաճկաց գրեցեալ, որպէս անդ ցուցանի։ Սոյնպէս և յետ վերջ տամի կրկին արք առնէ նոյնոյ Հաշխին՝ վկայութեամբ խանին, և յաւելացուցանէ յանուանէ զայգիս և զջրաղացս և զպայս այսպիսիս, և զուրբանութենէ և գո՛ւր՝ գոյն նորին։ Եւ առնէ զռաղամ համատառուն և սատափի թամսիհով; զի մի՛ ոք ի յայնս ձեռնամխեսցի։ Որով և զայնս հաստատէ զոլ սրբոյ Աթոռոյս, որպէս տասգոյք ի (   ) գլուխն, զոր գտցես ցուցեալ և նշան համարով, որ գրի ի տաճկաց թուին ՌԿ։ Այլա և երրորդաւքէս զայս արքս զրէ անորոշապէս և թարց յաւելացուցմանն տեղեացն և անեցելոցն՝ գրով միայն թէ՝ ունի սուրբ Աթոռս զայգիս, պհոյս, զջրաղացս, զանատաւնս, և զայլս այսպիսիս, զորս մաղափ արարեալ։ և այսու արգասիքն և ռաղամովս զայնս ամենայն վերոյիշեցելոյն ի մէջ եկեղեց ռաղամացն մաղափ առնել առ այսպիսի խոհեմութեամբ։

Դարձեալ ի սոյն թղթոջ երկրորդ արք առնէ թէ, այս Աթոռոյս ի Երիւանէ . . . մինչև ցայժմ զան վախուպ տեղիք և մուլք. այժմ ունինք ձեռնամուխ լինին և զաւթեն։ Նոյն շահն ևս կրկին ռաղամ արարեալ ի կեցնորին, կնքէ երկրորդապէս և հրամայէ՝ (զի) մի՛ ոք ձեռնամուխ լինի ի վախուպ տեղիսն Աթոռոյս։

Դարձեալ ի սոյն թղթոջ երրորդապէս արք առնէ թէ՝ Ես յՍրբուսապէմ պարոնիմ պեսդ, հրամանս առեր՝ զի զամն վէքիլ եղեց ի տեղի իմ, և մի՛ ոք նեղացուցէ զնա։ Եւ շահն երրորդապէս ռաղամ արարեալ ի կից նորին կնքէ, և հրամայէ առնել այնպէս։ Զայս եւամբ արգասիս և ռաղամս թուղթն զի՛ս ցուցակամն և նշան համարովն, որ գրի ի տաճկաց թիւն ՌԿ, որ է շատ պիտանի զօրեղամբս վասն մաղափութեան և վասն միքիցն սրբոյ Աթոռոյս. քանզի յառաջ քան զայս ի Խապով խանէն (որ յՆրևան նստիր) երկիցս զինայր առնու և մաղափ առնէ զմուլքն սրբոյ Աթոռոյս ի ՌՇԷ և ի ՌՇԹ թուոջն տաճկաց. յորս գրին եւն այզի և եւն ջրաղաց և հազար ութ հարիւր յեռուն ոչխար մաղափ, զորոց զգիրսն գտցես յերեսն գրեցեալ ցուցակօքն։

Ցետ այսորիկ և Ցակոբ Դաթուղիկոսն Ջուղայեցի արք առնէ առ նոյն երկրորդ Հաշ Աղաւան վասն մաղափութեան սրբոյ Աթոռոյս, և թէ՝ մէկ գութանի տեղ հողիւ կարեւոր սերմանել, ի նմանէ ևս կամին գհարկս առնուլ։ Վասն որոյ և շահն Ռաղամ գրէ սատափ թամլեհով առ իշխողն երկրիս Նաճափ-խանն, զի մի՛ ոք ձեռնամխեսցի յԱթոռս զի մաղափ էսակայն և այս ռաղամ յայնժամ լինի օգուտ ի ցուցանելն՝ յորժամ զմի գութան միայն ի կիր արկանիցէ Աթոռս, որպէս և ի վերոյ ասացաւ.

Դի՛ր զայս ռաղամն յերեսն գրեցեալ ցուցակաւն, և (   ) Նշան Համարոյն, որ գրի ի տաճկաց թիւն ՌԿԹ։

Դարձեալ ի ժամանակս Աղէքսանդր Կաթուղիկոսին Ջուղայեցւոյ զերկուս գութանս սկսանի ի կիր արկանել սուրբ Աթոռս, բայց որովհետև ի մէջ երկուց ռաղամից Շահ-Աբասին և մի գութան յիշի մաղաֆ եղեալ ար-դայով Փիլիպպոս և Յակոբ Կաթուղիկոսացն, որպէս ասացաք ի վերը, և հոչակի թէ Աթոռոյս մէկ գութանն է մաղաֆ, վասն որոյ և իշխօղք երկ-րիս կամին զմիոյ գութանի բաժրայն առնուլ յԱթոռոյս, ասելով թէ՝ միոյ գութանի ունիք մաղաֆութիւն։ Այնպէս և վասն ոչխարաց առնեն վէճ, ասելով թէ՝ շատ պահէք։ Արդ և Աղէքսանդր Կաթուղիկոսն արզ առնէ Շահ-Հիւսէյինին, և գրաւոր առնու՝ զերկուս գութանս և զԵՃ ոչխարս մաղաֆ առնելով։ Դի՛ր զայս ռաղամն ցուցակաւն և (   ) Նշան Համարոյն, որ գրի ի ՌՃԻԴ թիւն տաճկաց։ Այդ և զայս ռաղամ յայնժամ պարտիս ցուցանել՝ յորժամ քան զերկուս գութանս, և քան զԵՃ ոչխարս ո՛չ ունիցիս աւելի, որպէս ի վերը ևս ասացաւ։

Դարձեալ սոյն Աղէքսանդր Կաթուղիկոսս՝ յառաջին թագաւորացն զմեծ հաս զայլ և այլ մուքք ռաղամս ցուցանէ նոյն Շահ-Հիւսէինին և խնդրէ, զի և ինքն տայցէ ռաղամ մի ի վերահաստատութիւն նոցա։ Եւ Շահն ևս վերայիշելով յատուկ յատուկ զանուանս խնդիրսն ի մէջ ռաղամացն այնոցիկ՝ ի մէջ իւրոյ ռաղամին գրէ և ինքն թէ, որովհետև նախնի-քըն մեր այսպէս ռաղամ են տուեալ, և ես ետու։ Զմիոց խնդիրսն ի յիւ-րաքանչիւր անուանս ասացուք։ Յորոց մէկն այն է, թէ Էջմիածնի Աթոռոյ մլքին և մաղաֆութեան մի՛ ոք ձեռնամուխ լիցի։ Զայսմանէ ի պատմու-թիւնս զեղջս մերոյ ևս յիշեցաք, որ գրի ի Տաճկաց ՌՃԻԴ թուին։ Զսոր գտցես ցուցակաւն և (   ) Նշան Համարոյն։

Դարձեալ Աստուածատուր Կաթուղիկոսն Համատանցի առնէ արզ Շահ-Թահմազին թէ, քան զիս յառաջ եղեալ խալիֆայքն զո՛րքան զգլուխ և զցանքս արարեալ են՝ ո՛չ երբէք են տուեալ ամենայն զբահրայ և զայլ հարկս, զի Աթոռս այս ի բնէ մաղաֆ է լեալ, այժմ տիրողք երկրիս և այլ ամենայն նեղացուցանեն զմեզ և զայլս այլս ընկերս 1) առնեն՝ շաւարով մեզ զհանգիստ։ Եւ Շահն գրէ ռաղամ առարկ թամղէհով, զի մի՛ ոք ձեռնամուխ լիցի ի մաղաֆութիւն Աթոռոյս։ Որ գրի ի թիւն տաճկաց ՌՃԼԶ-զոր գտցես ցուցակաւն և (   ) Նշան Համարոյն։

Դարձեալ ի ՌՃԼԷ թուին տաճկաց՝ մինչ երկիրս մեր անկանէր ընդ իշխանութեամբ Օսմանցւոց, և նստէր յԵրևան Ռաճապ կոչեցեալ փաշայն՝

---

1) Ճիւրայք՝ զրպարտութիւն, նենգ։

[illegible] Կաթողիկէին, կանոնադրութիւնէ որոց Ա-
ռաջնորդացն է նախ Առաջնորդաւորաց [illegible] ի գաւառաւն իւրում զիւրեար զըր-
[illegible], եւ նոյն վանուցն գրիգորեանն [illegible] լինէր. և զմիւռոնն Շխ-խուլամ. Ցա-
[illegible] մի, որպէս Գրիգորեան [illegible] [illegible] Ամառայս, որք են այսո-
[illegible] զինք [illegible] գաւառաւն որոց Ամառայս, որք են [illegible]
[illegible] Մաւսուրայ, Օշականի, Փաւանկանոց, և Քիրաշլու
[illegible]: Այլ և [illegible] եղեալ մայրքն Ամառայս ի սմա գրեցեալ են այսպէս. ի
Այլ և [illegible] չէն [illegible], երկու [illegible] մէկ չէն [illegible], երկու [illegible],
[illegible] երեք [illegible]. երեք [illegible]. ի Օշականն եր-
կուսն և [illegible] ի Փարաքար երկու [illegible]. յԵրեւան երկու [illegible],
[illegible] ի [illegible] երկու [illegible]. մէկ [illegible]. երեք [illegible]
երկու [illegible] ի Զանկի [illegible]՝ որ է Նախահայրս Կաթողիկոսի հանեալ մեծ ա-
[illegible] ի [illegible], որ [illegible] որոյ անուն է մերձ Սարդարապատ կոչեցեալ գեղջն որ
յԵրեւան՝ ի [illegible]. և վեց հարիւր [illegible] և [illegible] և մի-
[illegible]. և մի՛ [illegible]. և [illegible] ընդ ձե-
ռամբ [illegible] հաշուեալ [illegible] լեցին. [illegible] Հոխիսինէն, Շողակաթն,
Գայիանէն. Երեւանու [illegible] Անանիա [illegible] և Զարափեղոյ [illegible].
[illegible] միայն [illegible] ի [illegible] գլեց հազար [illegible] հարիւր [illegible]
[illegible], և ոչ այլ ինչ. Գի՛ա [illegible] ցուցակաւն և (   ) Նը-
[illegible] հանմարոմէ. Թիւն [illegible] ՌՃԼԵ. Այսպիսի [illegible] գիր Թ հա-
կս զան ի յայլոց [illegible] [illegible], զորս գոյցես ցուցակօքն.

Իսկ յետ այսորիկ ի ՌՃԽ թուոյն [illegible] և ի ՌՃՀԶ թուոյն մե-
րում յաւուրս Կարապետ Կաթողիկոսին ձեռամբ [illegible] Երեւանու՝
[illegible] Սոլթան-Ահմետ թագաւորին Օսմանցւոց և գրեն ըղ-
[illegible] մի [illegible], [illegible] յանուանէ և [illegible] [illegible] յառա-
[illegible] զքանի [illegible] լինելն գեօղէս, զքանի [illegible], զջրաղացս
[illegible] [illegible] [illegible], և զայլ [illegible]. Այլ և գրեն
ի նմա [illegible] [illegible] որոց Ամառայս. թէ՛ [illegible]
[illegible], զջրաղացս, [illegible], [illegible], և զայլ [illegible]
[illegible] մայրքն [illegible] [illegible] [illegible]. Այլ և երկու [illegible],
հազար [illegible] հարիւր [illegible] [illegible], [illegible] հարիւր [illegible]. Եւ
[illegible], զերկս [illegible]՝ [illegible] [illegible]՝ զորս [illegible] [illegible]
[illegible] ի [illegible] հարկաց. Ցորում գրի [illegible] թէ՛ Կաթողիկոսն [illegible]
[illegible] թագաւորին զՌՃԾ զ[illegible] [illegible] [illegible], և յայլ [illegible]
[illegible] լեցին, ոչ [illegible], ո՛չ [illegible] և ո՛չ այլ ինչ [illegible], այլ և զը-
րեն թէ Էջմիածնի գեօղս, Օշական, և Մաստարայ՝ մայրք են որոց Ամա-
ռայս, որք յամենայնէ [illegible] [illegible] [illegible]. Զայս ամենայն գրէ Շը-
[illegible], և կնքէ զմիրզ [illegible], և [illegible] թագաւորին. Եւ թագա-

ւորն եւ ի գլուխ դէֆթէրին մինչ զարձ իւր, այսինքն զՔուրքէն։ Զայնա-նման թուղթ մի եւս ի ժամանակս Աբրահամ Պատրիարքին Մշեցւոյ շինեն՝ յետ երից ամաց, նոյնպէս և գրեցուցանեն որ ինչ ի վերնումն գրեցաւ. նմանապէս Սուլթան-Մահմուտ թագաւորն Օսմանցւոց դնէ զթուղթն ի գլուխ դէֆթէրին, նոյնպէս և հրամայէ՝ զի Աթոռոյս ապրցեն զմուլքըն անխափան վերոգրեալ գիւղքն, և Աթոռս մնացաֆ լիցի յամենայն հալկաց, և կնքէ չխոյլած զկնիքս թղթոցն, և ի վերջն, ի ՌՃԽԴ թուոյն տաճ-կաց։ Որք երկուքն են շատ հարկաւորք են և պահելիք, և են երկար գրքա-ձեւք. մին չորս թուղթ է, և միւսն հինգ թուղթ է. որք երկուքն են զան ի սուրբ Աթոռս, ունելով զծաղկեայ պահարան յատուկ յատուկ, և են ի միում ջղասնմանն թղթեայ պահարանում, և յերեսն դրեցեալ ցուցակքն են ցուցանեն։

Դարձեալ յաւուրս Թէքիրտաղցի Աբրահամ Պատրիարքին մերոյ՝ յորում այլայլեցաւ իշխանութիւն երկրիս Պարսից՝ և զօրացաւ Նատր կոչեցեալ բռնաւորն, և եառ զերկիրս մեր ի յՕսմանցւոց, և ինքն տիրեալ թագաւորեաց. իսկ յետոյ առ սա արզ գրէ վերոյիշեցեալ Պատրիարքն թէ. Աթոռս այս այսպէս յայտնի և հռչակաւոր օճաղ1) իմն է, յորում հինգ հարիւր մարդ աւելի հաց ուտեն, և ի Պարսից և յՕսմանցւոց թագաւորաց եւս գիր ունիմք, որք մնացաֆ են տուեալ զԱթոռս ի հասարակ հարկաց, որոյ կալն ոչ չափի, և խուճն2) ոչ գրի, վասն որոյ և ի քէն խնդրեմ զայսպիսի գիր մի, որ խանք և դիւանագիրք ի յԱթոռս ոչ ձեռնամխիցեն, և զկալս սորին մի՛ չափիցեն։ Եւ Նատր-Շահ կոչեցեալն եւս ի գլուխ արզային ռաղամ գրէ սաստիկ թամբէհով իւրոց գործակալացն, զի ի կալս և ի մասիւս Աթոռոյս մի՛ մերձեսցին, և մի՛ ի չափս և ի համարս արկցեն։ Ի լուսանցն սորին նամակիս կրկին գրէ և կնքէ սաստիկ թէմպէհով, ի ՌՃԽԸ թւին տաճկաց, և ի մեր թուոյն ՌՃՁԴ, զոր գրեցեալ ցուցակսն և . . . . . նշան համարով։

Ի սոյն թուոյս երկու անգամ եւս արզ առնէ սոյն Աբրահամ Պատրիարքս այս Նատր-Շահին վասն մնացաֆութեան սրբոյ Աթոռոյս և այլոց վանօրէից երկրիս, թէ և ի բնէ յամենայն հարկաց ազատք են եղեալ թէ վանք, թէ սեւագլուխք, թէ եկեղեցիք և թէ եկեղեցականք երկրիս մերոյ, և ամենքեան ընդ իշխանութեամբ Էջմիածնի են, խնդրեմ զի և դու մնացաֆ արասցես։ Եւ Նատր շահն եւս՝ ի գլուխ արզայիցն եւս ռաղամ՝ գրէ մնացաֆութեան և սաստիկ թամբէհ իւրոց գործակալացն, զի մի՛ երբէք

1) Օճաղ. ծխան, ցեղ, ուխտ կրօնաւորաց, զունդ, եւլն։ — 2) Գուճէ մահսուլ, բերք, օգուտ, եւլն։

շարժեցին ընդ դէմ հրամանին իւրոյ։ Բայց զօրքն սուլթանին տեսեալ մեր կոտորեցաւ ի Շէխլուամէ, և զ—ոյն 1) ոչ գտաք. զորս զուցես ցուցակըն և ( ) նշանօք։

Նոյնպէս և յետ Նատր-Շահին, մինչ թագաւորեաց եղբօրորդի նորին Իպրահիմ-Շահն, և սա ուղղամ տայ ըստ խնդրոյ Ղազար Կաթուղիկոսին ձահինեցւոյ, յորում և գրէ թէ՝ որովհետև ի բնէ անտի Էջմիածին և նորին մուլքն և ռէնջբարքն 2) մաղափ են լեալ, և թագաւորքն, և մանաւանդ իմ հօրեղբայրն ես մաղաֆութեան ուղղամ են տուեալ, և ես ևս ուղղամ, զի ազգիք, ջրաղացք, դինէքը, քերքայք, ձիթահանք, հաձաց, ցանքն, և թէ ի Նաղդէկ 3), թէ ի ընչից 4), ի ջաղաբէ 5), ի մալ—ջահանից 6), և յայլ ամենից հարկաց ազատ և մաղաֆ լիցին, և սոսաիկ թամղէհ իւրոց գործակալացն, զի մի՛ մերձեսցին բնաւին յԱթոռս։ Գի՛ա զայս ուղղամս ցուցակաւն և ( ) նշան հաւաքեալք։ Որ գրի ի տամկաց թուին ՌՃԿԱ։

Եւ Իպրահիմ շահին՝ մինչ վերջացաւ թագաւորութիւն Պարսից, և Ազատ Աղւանն խանն տիրեաց յամս քանիս երկրիս, և սա տայ զուղղամս հինգ ըստ խնդրոյ Մինաս և Աղէքսանդր Կաթուղիկոսացն, վերոյ գրեցեալ ուղղամի օձայիլ գրելով զամենայն մուլքան Աթոռոյս, և մաղաֆ առնէ յամենայնէ զորս զուցես ցուցակըն և . . . . նշան համարօքն։ Որ գրին ի ՌՃԿԴ, ի ՌՃԿԵ, ի ՌՃԿԶ, ի ՌՃԿԷ, և ի ՌՃԿԸ թուին տամկաց։ Յետոյ ի միում և զերկրիս վանօրէից հարկն ես բաշխէ, որ էր ԺԵ թումանն, որք յամի յամի տային յարքունիս։ Եւ—տաց մինչ աւերեցան վանօրայքն, յԱթոռոյս առնուին զայն հարկն։ Զոր Ազատ խանն բաշխեաց ըստ խնդրոյ Աղէքսանդր Կաթուղիկոսին։ Ըստ սմին զինուորք և Խալիլ խան Օզբէկն՝ որ հրամանաւ Ազատ խանին իշխող էր երկրիս, երկիցս անգամ և սա գիր տայ որոյ Աթոռոյս՝ վկայութեամբ իւրոց գործակալացն՝ վասն մաղաֆութեան, և ինքն մաղաֆ առնէ յամենից հարկաց։ Որք գրին ի թուին տամկաց ՌՃԿԵ։ Զոր զուցես ցուցակըն։

Դարձեալ ի սոյն ՌՃԿԸ թուին տամկաց, և ի մեր թուին ՌՄԴ, մինչ յԵրևան նստէր խան Ղաձար-Հասան-ալի խանն, Պօլսեցի Աղէքսանդր Կաթուղիկոսն արզ առնէ վերյիշեալ խանին թէ՝ դու գիտես որ՝ սուրբ Աթոռս ի բնէ անտի մաղաֆ է յամենից հարկաց, այլ և վանօրայքն մեր մինչ աւերեցան, նոցին հարկն բաշխեաց Ազատ խանն։ Վասն որոյ դու ևս յիշխանութեան քում գիր մի տո՛ւր մեզ ի յիշատակ քեզ։

---

1) Բուն, հարազատ, իսկական։ — 2) Ամայք, գործավարք, ուլն։ — 3) Նաղդ, առձեռն պատաքասա։ — 4) Ձիւն, ցեղ, տեսակ։ — 5) Այգեմարք։ — 6) Ով գիտացաք նշանակութիւնն։

[illegible]

[illegible] 1759

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

Եւ ոչ միայն [illegible] [illegible] Աթենացւոց [illegible], այլ եւ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] Աթենացւոց. Նոյնպէս ի Ք.Դ.Ը. թուա-կին [illegible], [illegible] Հայ-Սրբոյ [illegible] եւ [illegible] Կաթողիկոսին [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] մի եւ [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] եւ [illegible] [illegible] [illegible] Եւ Յայտ է զոր [illegible] Աթենացւոց [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] զխօսս, [illegible] յՕ-[illegible], [illegible] ի Փիլիպպոս. եւ [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] զխօսս, [illegible] [illegible], մի ի Փիլիպպոսէ, եւ մին ի [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] զխօսս, մին ի [illegible], [illegible] ի [illegible] եւ մին ի Փիլիպ-պոսէ. [illegible] [illegible] [illegible] մին ի [illegible]. մին ի [illegible] եւ մին ի Փիլիպպոսէ. [illegible] եւ [illegible] [illegible] [illegible] մին ի [illegible] [illegible]. եւ մին ի Փիլիպպոսէ. եւ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] եւ [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible], եւ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] մին ի [illegible] [illegible] [illegible] եւ մին ի [illegible], եւ մի [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], եւ մի [illegible], եւ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] մի [illegible] [illegible], եւ [illegible] [illegible]. [illegible] մի [illegible] [illegible], եւ մի [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible] մի [illegible] ի [illegible] եւ մի ի [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] ի [illegible], եւ մի [illegible] [illegible] [illegible] մի [illegible] [illegible], եւ [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] մին ի [illegible], մին [illegible], մին ի Փիլիպպոսէ, մին [illegible]. եւ [illegible] [illegible]. [illegible] որ է [illegible] [illegible] [illegible], եւ [illegible] [illegible] ի [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ի [illegible], եւ մի [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] ի [illegible] [illegible] [illegible] եւ [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] զորս [illegible] [illegible] եւ [illegible] [illegible] ի թուին [illegible] Ք.Դ.Ը. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible].

[illegible] թուղթ մի. եւ ի [illegible] Հայ-[illegible] [illegible] եւ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. Յայտ է [illegible] եւ [illegible] [illegible] զորս [illegible] [illegible] եւ [illegible] [illegible] Աթենացւոց եւ [illegible] եւ [illegible] [illegible]. [illegible] եւ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] եւ [illegible] Աթենացւոց եւ [illegible] եւ [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] զորս [illegible] [illegible] Աթենացւոց եւ [illegible] եւ [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] զորս [illegible] [illegible] Աթենացւոց, եւ [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], որ [illegible] ի Ք.Ճ.Լ.Ա. թուին [illegible].

[illegible] թուղթ մի. եւ ի [illegible] . . [illegible] եւ . . [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. Յայտ է զորս [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] եւ [illegible] Աթենացւոց, եւ [illegible] [illegible]. [illegible]

[illegible]

[illegible] ՌՂԸ [illegible] և ի [illegible] ի [illegible] ՌՃՀԴ, և ի [illegible] ՌՃԼԵ [illegible]

[illegible]

[illegible] Հայոց [illegible] ցուցանէ։ Այլ զի ի [illegible] եւ Աշխա[illegible] [illegible] Աթոռ եւ [illegible] Հայրիկաց [illegible] Աթոռ [illegible] Հայրիկ [illegible] եւ [illegible] Հայրիկ [illegible]

[illegible]

[illegible] եւ [illegible] մի առնալ զՀայրիկս, որ ոչ [illegible] տալով [illegible]։ Քանզի այս Աթոռ յամենայնի մնացած է ի բնէ անուն՝ որ ոչ ինչ կերպիւ է տալով զՀայրիկս

[illegible] և Երևանու [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible], [illegible], Գեղարդ, Սևան, [illegible] [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible] և [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] ի [illegible] [illegible] թէ [illegible] և թէ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] 1) ի [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] և [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] 2) [illegible] [illegible] են [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], ի [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] և [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] են [illegible]. [illegible] ի [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] են [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ի [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ի [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] է [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] և [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] և [illegible] [illegible] [illegible] 3). [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] և [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] և [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] են ի [illegible] [illegible] և [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ի [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] և [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] են [illegible] [illegible] և [illegible] [illegible] [illegible] և [illegible] [illegible] ի [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] և [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] և [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] և [illegible] [illegible], թէ [illegible] և թէ [illegible] [illegible] [illegible] ի [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] են [illegible], և [illegible] է [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] և [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] և [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] և [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] և [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] և [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] և [illegible] [illegible].

1) [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ի [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. — 2) [illegible]. — 3) [illegible] [illegible]. —

[illegible]

1) [illegible]

[illegible]

1) [illegible] :— 2) [illegible]

[illegible]

[illegible]

սուն զհան վասն աւելորդացն մերոց աւանդին ի յիշատակս. և ասեմ — և եօթն թուական հինգ հազար զհան վասն վանօրէից առն ու բն՝ որպէս [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

գիտեն առ այս։ Զայս Հոռոմքն (որ չարափառութեամբն են) կենդանի կործանեցին
ըզք կորուսին առանց մեզ։ Զոր զինչս յուշագրեցաք։

Բայց զկնի Աղէքսանդրի Կաթողիկոսին մինչ կոչեցաւ Սահակ վարդա-
պետն Աղեքսի ի Հայրապետութիւն, ի ՌՄԵ թուին ամսոյն, և ոչ եկն 1756
յԱթոռն որպէս առաջնորդ յայլուր եւս և յորժամ նշանակեցին այն դիմա-
նեալ զոր ի վերայ յիշեցաք, յանուանեալ Աթոռոյս և երկիրս, համբերեցաւ
կենալ խորհին և այլոց գործակալացն զարդարեալ խոնարհս առնենի, և վերջա-
պէս խնդրէ յառաջացուցանէ և առնուն յԱթոռոյս։ Զի զանխլոյն մեա-
ղադրութեան մերոյ չիմանն ասեն և մեք թուեմսն խօսին Հայոց Ճշմ. Հայրա-
պետ գիտեն զոր մինչև ցայսօր առնեն անդադար։ Եւ ասեն զՀոռոմքն. այսպէս
խօսին, զդարձն կամք չարաթաւանացն, զորս ասէին լինել զուգակցեալ և քաղցրացու-
ցին, նեղեալք և զխաւարեցեալ առնն. և խօսին թուեմսն և զՀայոց Ճշմարիտ
զիտենս վերստին համառօտն յառնուլ յԱթոռոյս զոր Աղէքսանդր Կաթո-
ղիկոսն Պօղոսի առեալ արարեալ Աղուան խոնարհ զխաւարեցեալ առնուլ թշնամ-
ութեամբ էր առաջնորդ։ Նախանձայեալ և ի Հռոմ - ալէ խանեցն և ի կողմանս
մեծամեծաց պատուականաց թուղթս էր առնել, զի մի և խնդրեսցեն զնա
խորհրդոյն վերստին յԱթոռոյս, որպէս ի վերայ առաջաբերեցաք։ Եւ ի վերայ մեծի
զօրութեան երկրիս զՀայոց կամնեն, զոր մինչև ցայսօր առնեն բռնաւորութիւն
քաղաք և չարս թուեմսն յաճախեցուցեալ յամս յամս։ Բայց ի յաջորդելն նորա
զԱթոռս ի ՌՄԾԲ թուին ամսոյ և ի ամենայն ՌՃՀԷ, ի Պօղոսի խօսա-
նէն մրցեցին, այսպիսի զխաւարեցին ենն յերկիրս, որ և ի սուրբ Աթոռոյ
են եկն և զարդին ի զիր արկանել, որոյ անուն էր Փաղլարեան, որոյ և զի
ծառայութեան մեր զխաւարեցութեան սորա Աթոռոյս ի բնէ մեծի աղաչանօք
թագաւորաց, և ես զխաւարի չարաթաւանաց կամ Հոռոմքն մի այլ մեզ թէ
և ես վերահասու եղէ, որ Նրաժանի մարգարէութիւն է առնն և երկու
թուեմն և մեծ Հազար երեք Հարիւր դիտեն Նաղան, որ է այժմեանց զլխաւո-
րաց, Միթիահանքից, Համամաց, ուխտաւորաց, դուքեանից, և այլոց ապաքինեալ
խորհն, և նշանաւոր և Հինգ խաղաւար և քանն և Հինգ բևր
զինեն, որք են աւրինաւորեալք։ Որ եթէ ապաքայ նշանալ զոր քն եւ
բան այսմ զրեցեն, մեծ նշանաւորութիւն լինի սորա Աթոռոյս Քանաքեռ
զիւղս թուեմն խնն Հազարի և ՌԾ դիւան ի Մաղեան, յաւելացուցանք, և
խնն խաղաւար և քառն և Հինգ լիմոն ի զինեն, զխաւարեցութիւն Աթոռ-
ոյս։ Զայս Հոռոմքն զինչս յերկրն զոհացեալ յուշագրեցաք։

Տառապեալ ի ՌՄԾԲ թուին ամսոյն և ի ՌՃՀԷ թուին ամենայն,
երկրիս վերջին և զխաւարեցուցն (որ էր այժմ Միրզա Չէֆին) մեծացեալ ի
մեզ ծառայութեան զԱՃ թուեմն, պատճառաւ ի Հայոց զնալոյն ևերոյ։ Եւ ի
շատոյն մեր, սկսաւ մնալ և չարիս խորհիլ զմեզ առնել թէ, առաքն և

[illegible]

ԳԼ. ԺԵ.

Յորում [illegible]

[illegible]

ասանի և անտի գնացեալ ի յայն ծովակին լճանին, և անտի դառ ի վայր արտաքնայոյն ջրին: Այս ծովակս յառաջ պարզապոտան է լեալ ծառօք և պտղովք վայելչութեամբք, զորմէ յիշեալ անուանս առասպելք: Այժմ՝ ցամաք է և արտ ի անդին անդին ունելով զարմունս և նմանքի ջրոյ տարի: Այս ծովակիս մէջն՝ և կատար մի կա մնան՝ ի հարաւակողմ, կառոյ մի կա ի գլուխն յարևմտեան կողմն, և մեծ հող մի կա ի յորմն (որ Հին-նոնջապուղ ասի) յարևելակողմն, որք են հարկաւ ութսուն սահմանի անդ: Որ ի մէջ նաղամիցն քսան խաղաղութի անդ զրին: Դարձեալ տասն դէպ ի յարևմտակողմն՝ Ղօշերի-յուս կոչեցեալ հող, որ է ութսուն սահմանի անդ: Դարձեալ ասանի դէպի ի հարաւակողմն՝ Հայրենեաց-վառ կոչեցեալ անդին, և մէջ աւեր գիւղի լեռ մնա կատար հողն, և նոյն գիւղի տասին մեծ հողն, և այս հողիս դէպ ի գետակողմն հողն, որոց մէջն առաւ մի գոյ Ճանապարհն Խաթունապիղեն մինչև ի Քիւլթափայ կոչեցեալ լեռն, և ի լեռն մինչև ի յԱղատիդու կոչեցեալ անդին, և յԱղբակդու կոչեցեալ անդեացն մինչև ի մերձակայեալ Ղօշերի-յուս կոչեցեալ անդեաց լեռնեկն, և միանգամայն Խաթունարխ կոչեցեալ Ճանապարհի երկու կողմնեան կա գոյ Աթեւարս են, որք են երեք հարիւր յիսուն սահմանի անդ, որք ի մէջ առաջամիցն միանգամայն մինչև ցՔիւլթափէն՝ Հերանանք զրին: Դարձեալ ի յայս կաւէ դէպ յարևմուտս Հաճիբալ, Հանդէպ Ալի-բէկլու գիւղին՝ Թեղաքանիր կոչեցեալ անդն, որ ի մէջ առաջամիցն Թաղրիհան-եալի զրի, որ է հնգսուն սահմանի անդ: Դարձեալ անտի դէպի՝ հիւսիսակողմն Փշասի-ծառ կոչեցեալ անդին՝ որ ի մէջ առաջամիցն Հաճիկլարի անդ ասի, որ է հարիւր քսան սահմանին անդ: Սառալեղու կոչեցեալ անդն, հարիւր սահմանին անդ: Անտի դէպի վեր հիւսիսակողմ ի անդնային Իլանլու կոչեցեալ յորում հող մի, որ է . . . . . սահմանի անդ: Գիննոհէկ ջրաղացի մերձ հողն դէպ է յարևմուտս, յորոյ գլուխն բաժանի Շահ-արխի կոչեցեալ մեծ առուն, որոյ կէսն ի Խանճալ առուն երթայ, և կէսն ի Սառալեղու, որ է յիսուն սահմանի անդ, որ ի մէջ առաջամիցն Շահ-արխի զրի: Մեր միւսի ջրաղացին տակին, և մնան դէպ ի յարևմուտ՝ երկու առուակն, դէպի Հաճիկլար գիւղն, հնգսուն սահմանի անդ: Մեր վերի ջրաղացն (որ Խաչքարչոց ջրաղաց կոչի), ներքև տակին և գլխոյն Քեօշալանն, հարիւր տասն սահմանին անդ: Դարձեալ գիւղիս մերոյ յայդեաց առուէն մինչև ի վերին գիւղն մեր, իսկ ծէն դէպ ի յարևմուտս ծայր Մեղրագետի ամհանն, և միւս ծայրն մինչև ի Քարափիթ կոչեցեալ անդէն՝ եօթանասուն սահմանի անդ: որք ի մէջ առաջամիցն միանգամայն Քարափիթ զրին: Եւ նոյնոյ Քարափիթի տակի մեծ հողն, և գլխոյն Քեօշալանն, հարիւր յիսուն սահմանի անդ: Անտի դէպ ի հարաւակողմն հանգեալ Ճղուռ կոչեցեալ անդիս, հարիւր և եօթանասուն

սօմարի տեղ։ Դարձեալ Շողակաթի վանից հիւսիսակողմն Խաչիլ այգի կոչեցեալ տեղին՝ հարիւր քառասուն սօմարի տեղ։ Դարձեալ ի սուրբ Հռիփսիմէի վանիցն դէպ ի սուրբ Աթոռս մինչև ի վայրն՝ Շողակաթին՝ Ղարիբանոց գերեզման կոչեցեալ տեղին, և անտի ի հարաւակողմն հանեալ մինչև ի յԵրևանու ճանապարհն՝ որ ի մէջ սահմանացն Հռիփսիմէի տեղ գրի, յիսուն սօմարի տեղ։ Դարձեալ սուրբ Հռիփսիմէի ի հարաւակողմն յԵրևանու հին ճանապարհէն ի վայր մինչև ի Մանկասարենց այգին մեր, այն միջոցն, որք Մխիթարենց այգիք կոչին, են . . . . սօմարի տեղ։

Արդ այսոքիկ անդաստանք և հողք որք գրեցան՝ են ի յանդաստանէ գեղջս մերոյ, յորոց շատքն ի բնէ անտի սեփհական սրբոյ Աթոռոյս են լեալք։ Որոց աղագաւ և գերեկուս ամրագիր ևս ունի սուրբ Աթոռս մին ի Մեծէ և յառաջնոյ Շահ-աբասէն, որ գրի ի տանելոց ՌԽԲ թուին, ի ժամանակս Մելքիսեդեկ Կաթուղիկոսին։ Եւ միւսն յերկրորդ Շահ-աբասէն ի տանելոց ՌՃԴ թուին, ի ժամանակս Փիլիպպոս Կաթուղիկոսին։ Որոց թէպէտ մին քան զմիւսն ԼԲ ամաւ յառաջ է, սակայն մի և նոյն են գրեցեալքն ի մէջ երկուցն, և միապէս։ Քանզի յերկուսն ևս նախապէս Շահ-խուլամք երկրիս՝ զորն յանուանէ և յատուկ յատուկ՝ զՀոգոյ, և զանձս մերոյիշեցեալս. և կոչեն և վկայեն թէ՝ այսոքիկ անդաստանք սեփական Էջմիածնի են լեալք ի բնէ անտի. և ապա թագաւորքն ի վերայ այսոցիկ թղթոց՝ մին ի նոյն երեսն, և միւսն ի միւս երեսն՝ ռաղամ գրեն և հրամայեն թէ՝ մեք ևս հրամայեցաք, զի հողքդ այդոքիկ Էջմիածնի Աթոռոյն լիցին միշտ, և ո՛չ ոք ունի իշխանութիւն ձեռնամուխ լինել։ Զորս գտցես գուցակեալս, և զառաջինն . . . նշան համարով, և զերկրորդն . . . նշան համարով։ Իսկ ի տիրելն Օսմանցւոց երկրիս մերոյ, նոցին երկու թագաւորքն և փաշայքն տան գիր սրբոյ Աթոռոյս գրելով զերկուս գաւառս, զՀօղար հինգ հարիւր սօմար սերմն, և զ.քնամ և յիսն սօմար սերմանելիս, և զերկս Եօնկալուղս ընդ այլոց մլքից՝ մաղաֆ, որպէս ի վերդ ասացաք։

Արդ վերոյ գրեցեալ տեղիքդ՝ զորս յիշեցաք յանուանէ և յատուկ յատուկ ի դրոցանէ ի մէջ վերոյիշեցեալ սահմանաց գրեցեալքն այսոքիկ են, որք ի բնէ սրբոյ Աթոռոյս են լեալք զորս ի վերդ ևս յիշեցաք։ Նախապէս Շորաքեաթ կոչեցեալ տեղիքն միանգամայն, որք են ի ներքոյ Քաղաքայտ ճանապարհին, և ի մէջ մեր գեօղիս և Շորլու կոչեցեալ գեղջն, որք են երկու հարիւր յիսուն սօմարի տեղ։ Երկրորդ Յակոբ Կաթուղիկոսի ծովակն ի վայր Շորաքեաթի տեղւոյն, որոյ մէջն, հարաւակողմն, արևմտակողմն, և արևելակողմն ծովակին, որք միանգամայն քսան հազար սերման տեղ գրին։ Երրորդ աստի դէպ ի հարաւակողմն Հերանանց կոչեցեալ տեղիքն, որք են մին-

չէ. ցՄիջագետաց կոչեցեալ յոլորն, և Խաթունպարսի ճանապարհի երկու կողմունքն, և այլ շրջակայքն, որք ի վերոյ յառաջեցաք յիշեցան, որք են երեք հարիւր յիսուն ասմար սերման տեղիք. Չորրորդ մասն դէպ ի յարևմուտս հակեալ հանդէպ Ալիպեկլու գեղջն, Թեքուաներ կոչեցեալ տեղիքն, որք Բադրիկեան եօլի գրին, որք են յիսնաւն ասմարի տեղիք. Հինգերրորդ Սամախեցւոց կոչեցեալ տեղին, որ է հարիւր ասմարի տեղ. Վեցերրորդ մասն դէպ ի հիւսիսակողմն Իշանլու կոչեցեալ տեղին, որ է . . . ասմարի տեղ. Եօթներորդ՝ Դիմաց ջրաղացի մերձ հողն, որ Շահ-արխի գրի, որ է յիսուն ասմարի տեղ. Ութներորդ. Փշատի ձոր կոչեցեալ տեղիքն, որ Հանգիկաթի տեղ գրի, որ է հարիւր քսան ասմարի տեղ. Իններրորդ՝ գեղջս մերոյ այգւոյ առաւել մինչև ի վերին եզերն մեր, անտի ի Մարդագուրատի սահմանն, միւս ծայրն մինչև ի Քարակիլիթ կոչեցեալ տեղին, որք միանգամայն Քարակիլիթ գրին հանդերձ աւելի մեծ հողովն, և գիւղս Քեօռդալադա. որք են երկու հարիւր քսան ասմար սերման տեղիք. Տասներորդ՝ ի սուրբ Հաւիտենականէն ի վայր ի Շողակաթն, և Ղարիպանոց գերեզմանն կոչեցեալ տեղին, որք Հաւիտենականի տեղ գրին, յիսուն ասմարի տեղ. Արդ վերոյիշեցեալ տեղիքդ՝ ի ընէ անտի և թագաւորաց հրամաննագրով, անփոփոխ սորոյ Աթոռոյս են սերմանելի տեղիք, և ո՛չ այլ ումեք. Իսկ Հայցեալ տեղիքն որք ի վերոյ գրեցան, և ի մէջ ռազամիցդ մէջ գոն, այսպէս են սորոյ Աթոռոյս. Մեր կալի սահ. Եսնջալուղն, և սորին արևելակողմն և հարաւակողմն տեղիքն (որք ի վերոյ գրեցան),

Մեր Մանկասարենց այգւոյ հարաւակողմն հողն.

Աւեր գաւիթէթի կողմունքն, մինչև ի Քեալարայու ճանապարհն.

Ղօշերի-յուրդ կոչեցեալ տեղիքն.

Մեր մեծի ջրաղացի կողմունքն.

Մեր վերի Եօզբաշենց կոչեցեալ ջրաղացի վերն և վայրն.

Ճրմա կոչեցեալ տեղին.

Շողակաթի մեր Խանլղ-այգի կոչեցեալ տեղին. Քանզի մեծն Շահ-Աբաս յորժամ եառ զերկիրս մեր ի յՕսմանցւոց և տիրեաց, և զԱմիրգիւնէ խանն առն կարգեաց երկրիս մերոյ ի ՌԾԲ թուին մերում, և ի 1603
Տանիկաց ՌԾԴ թուին՝ որպէս ասացաք ի վերոյ, այս Ամիրգիւնէ խանն պարագեաց զայս տեղիս և անկեաց ծառս և որթս, և առաջ զայգի ի զբօսարան ինքեան, զոր և վայելեաց ինքն և որդին իւր Թահմազ-ղուլի-խանն. Չկնի սորա՝ Օսմանցիքն որք առին զերկիրս մեր յաւուրս Սուլթան Մուրատին և կերին յամս յերիս. Քանզի մեծն Շահ-աբաս էառ նախ զերկիրս մեր յՕսմանցւոց ի ՌԾԲ թուին մերում, և Օսմանցիքն կրկին առին ի Պարսից ի ՌՁԴ թուին մերում, որք և Թահմազ-ղուլի-խանն ա-

ռազմեցին ի յԱմասիայ, որ և մեռաւ հոն իմաստասիրապէս՝ Եղիազարու ի յետ զառնելոյն ի զաւառակութենէ, Մուստաֆա խանին ի յՕսմանցւոց։ Այս Ղաչ-Սեֆին եկն ի ՌՁԵ թուին, և վերստին եառ զերկիրս յՕսմանցւոց, և կարգեաց յԵրեւան խան զՔեհալ…ի կոչեցեալն։ Եւս սորա եղև խան Քեօթուք-Ահմատն։ Եւս սորա եղև խան Խոսրովն։ Եւս սորա Մահմատ խանն։ Զկնի սորա Նաճաֆ կոչեցեալն։ Եւ զկնի սորա Ալլահ կոչեցեալ, որ էր այր բարեբարոյ և քրիստոնէասէր, և յարգ բարեկամ Յակոբ Կաթուղիկոսին. և էր որդի Ամիրգունէ խանին վերոյ յիշեցելոյ։ Արդ ի յԱմիրգունէ խանէն մինչև այս Ալլահ խանն՝ զորս այս վերագրեցելոց՝ Խանք էր և ողորմածս, և եկող խանքն ամենքն և գլխաւորքն յորմէ շատ փառս և Նեղութիւն և… Համանէ Աթոռոյս և … վասն երթևեկութեանց նոցին, և մանաւանդ կողոպտեալ … և …կել։ Այս այս Ալլահ խանս յառաւել սիրոյն՝ զոր ունէր առ Յակոբ Կաթուղիկոսն՝ բաշխեաց զգեղն զայս Յակոբ Կաթուղիկոսին և Աթոռոյս ձրիապէս. և մնաց ժամանակ մի ընդ Աթոռոյս։ Այս … Ալլահ խանէս եկն Լաւզի Սեֆի խանն յԵրեւան, որ շատ յարութիւն արար ընդ Յակոբ Կաթուղիկոսին և ընդ Աթոռոյս։ Քանզի երկիցս անգամ կոչեաց ի Յակոբ Կաթուղիկոսէն զձաղակն, զոր ի վերոյ … Աթոռոյս յառաջեալ (?) չինեալ էր Յակոբ Կաթուղիկոսն։ էր չինեալ և զարդարեալ ծառովք և պէսպէս վայելչութեամբք, զոր ի վերոյ յիշեցաք։ Եւ ի յետ …ոյն Յակոբ Կաթուղիկոսին, փափկացեալ ընդ նմա այս խանս և … զա-ծեաց՝ որպէս պատմէ Զաքարիա պատմիչն։ Վերջապէս … պատուհաս չարաչար ի շահէն, և փախեաւ … եկն … Սեֆի խանն յԵրեւան, որ է ազգաւ Վրացի։ Այս Սեֆի խանս և իւր կինն հանդերձ զինուքն ի Մամուրս և Խաթունարխ կոչեցելոցն ի ՍԵ ջրոյն և … 1) … զօրեղ ի տեղւոյն … Զկնի այս Սեֆի խանիս եկն յԵրեւան Զալ խանն, որ էր զաւակ Քրիստոնէի և բարեբարոյ։ Եւս սորա Մ…-…լի խանն։ Եւս նորա Մահմատ խանն։ Եւս նորա Փարզալի խանն, որ էր ի թոռանց Ամիրգիւնէ խանին, որ էր այր չար, ագահ, երկբաւէր, յանդուգն … Հա-…ին, և … նախանձաբեկ Կաթուղիկոսին։ Արդ ի յԱլլահ խանէն որ զայս գեղս բաշխեաց Աթոռոյս՝ մինչև յայս Փարզալի խանն, ամենայն խանք երբեմն … թէ։ Խանքս այսպէս։ և Կաթուղիկոսն զաւթեալ է վասն որոյ և զգանձս պահանջեցին յԱթոռոյս և կամ զգեղն յիւր առնուլ կամէին։ Այս յառաւել Եղիազար և Նահապետ Կաթուղիկոսացն. մերոց զգանն ինչ … 2) կալուցին ի վերայ Աթո-

---

1) Խարի գործն, … բարեպաշտական յօգուտ հասարակաց. — 2) Վարձ

[illegible]

[illegible]

[illegible] Աթոռն զմին Հող մի ի վայրն ի Հարաւակողմ ի վերայ Մեծամօր կոչեցեալ Եւ զայն, (որ [illegible] [illegible] կոչի)։ [illegible] Մեծամօրի կոչեցեալ գետս այս [illegible] ի [illegible] Արարատ [illegible] [illegible] ի Հարաւակողմ [illegible] ի Հարաւակողմն [illegible] Եւ [illegible] [illegible] Եւ [illegible] Աեծի [illegible] ի Մեծամօրի կոչեցեալ [illegible] Եւ [illegible] [illegible] Եւ [illegible] ի Յովհաննէս [illegible] Եւ [illegible]

Արդ զմին [illegible] Հանէ Անծի [illegible] ի Մեծամօր [illegible] [illegible] կոչեցեալ [illegible]

ցեալ անդէնն, զի զմասն մի ի հողոյ գերեզմանին այնմիկ հանեալ առնուն այն արմատեալ ի նորոգ մէքենայն, և ինքն ընդ գլխովն տեղւոյն այնորիկ անցանէ. և հասանել անդրէն այն յայն յաւուրէն միայն ուրախանան և ոչ յայղուստ Եւ անդրս այս լինի ծածկեալ, շրջապատեալ պարզիս զեղջի մի ի շարից կող-մանց: քանզի ի յարևմտեան կողմ զԱնեաց գետն ունի պարիսպ, ի Հիւսիսոյ կողմ՝ զխաչն հանգեալ մեծ առ ամենի, ի յարևելեան կողմն՝ զանգս նորոյ տաճարին՝ որ զԱխուրեան գետն մեր ընդ մէջ հասանեալ անցանէ, և ի հարաւակողմն՝ զնոյն Ախուրեան գետն և զԱնեաց գետն ընդ իրեարս խառնեցեալ: Արդ նոցա մէջ և կողկողագին անկեալ այս՝ է յառ զբաւական երբեմն, և խոստանալ տեղի կին, որ . . . քաղց զմեռուկ[1] և անդաստան[2] միայն սերմանեն և ոչ այլ ինչ: Արդ անդրս այս բառ հնոցն՝ է Աշխարհիկ անուն, և բառ բնոյն է Եկեղեցական: Նաև ի թուին մերոյ ՌՃԽԵ, և ի Տեառն թուին ՌՇՂԱ, Աստուածատուր Վարդապետ մեր գնաց, զայս անդրս ի-րաւք անհրաժեշտ ի յԵկեղեցւոյ սեպհականութիւն՝ քանն և հինգ թուման՝ ի ընծայ խոստացաւ և արտաքսելոց անուանց որդւոյ Աթոռոյն մնացականութեան. որոց զՏանձիկերտն զարտաքոյն գաղթս տնկեալ: Եւ նոյն սեպհականութեան ի վկայութեան գանձին զայս մերկաւ զվճարումն ի մերձ հողոց՝ Տանձիկերտն զօրով և կնքով մեծ[3] առնեն, զի ծախեսցեն նորին գանձին զայս կաթո-ղիկոսին. և նոյն գիրն էր զի այս գործեցաւ եւ յետ ալսոր ... տան զանձին զայս Աստուածատուր Կաթողիկոսին յետ երկուց ամաց զկնոջ նոյն սեպհականութեան զոր յետոյ դարձուցին զանձին զայս ի Կա-թողիկոսութիւն. և Կաթողիկոսն ետ առն բարի եւ քանն և հինգ թուման ձեռ ևս, և առան և հինգ հազար զեան եւ ի գանձ խաղրձեալ, ամէն ինձ գրեան, և մինչ թուման և հիւս դրամն իւր, և ապա գնաց հողէ: Եւ սեպհականութեան ոչ մնացեալ զորժան, այլ և անդր անկեանին, և միանգամայն ... Կաթողիկոսն, զի զբաղաքանութիւն սորս ... բաշխեսցէ ի դրամն. մերձաւորս առան է, չորս թուման բաշխէ Կաթողիկոսն նոցա, և առն և երկու թուման իւր առնէն ի բերանոյ զեղջականացն Տան-ձիկերտն՝ մեծագութեամբ Տէր-Ներսէսին՝ երկու մնաց թէ՝ այսպէս որ կարոյ[4] ձեռ, առան և երկու թումանն բերէք և զնիւթ հողն առեք ձեռ. և թէ ոչ բերէք, հողն Աթոռոյն է: Մինչ ևս թէ՝ յիշեն ի յաւանդոյն ձեր զհողս զայս, այլոց մի՝ ծախեսջէք, այլ ի կամին ձեր ի ծախել, ինձ պարտական ծա-խել և ոչ այլ ումեք: Եւ նոյն սեպհականութիւն ոչ վարագեալ ի տեղ զատանն և երկու թումանն, մնացեալ է անցեալն նոյն գիրն ի տուրք Աթոռոյ, զոր

(1) Երբեմն: — (2) Զմեռուկ, կամ անդաստան: — (3) փոխանորդ: — (4) Վատակ, պայմանաւ, մերձոյ:

գանձս ցուցանեն։ Եւ յետ այսր ամենայնի, յետ տասն և վեց ամի, յա-ռաջիկա Թէոֆիլոսեղէի Աբրահամ Կաթողիկոսին մերոյ՝ նոյն. գեղեցկանքն ծնեցեալ ի պատկառութեանց զան առ Աբրահամ Կաթողիկոսին և տանն թէ՝ վասն ասաց և երկու թուականի՝ հայոց մեր ... առ ձեզ, որոյ զինն այցելան է. այժմ կամ աղօթութիւն արա. մեզ և զանձ մի ևս տուր՝ և կամ պհոցն մեր զարձս առ մեզ։ Եւ յաւելն Կաթողիկոսին թէ՝ բարւոք է, բերէք զտասն և երկու թուականն, և տուէք՝ պհոցն ձեր։ Եւ նոքա՝ ոչ ունէին ի տալ։ Վասն որոյ ի բազմաց ամբաստանեալ և ի Վենետիկեցւոց նոցին բերեալ Կաթողիկոսն զտասն և երկու թուականն. և այսպէս վերստին նոցա, և կրկին գնէ զմեղիս զայս ի նոցանէ՝ զորոյ զատածիսքն զարգալոյն գանձս ցուցանեն։ Որ գրի ի Թուին Տանկաց ՌՃԽԸ, և ի Հայոց ՌՃՉԵ։ Այլա յետ ժամանակաց՝ յորժամ խաղաց բառնի թագաւորութիւնն Դարսից, և բնչնաղաւս Տաճիկք ամիրն երկրին, և Հնարիւք և կերպիւ կերպիւ զաւթիւ զգեղեցկագոյն երկրին Տաճիկք, մի քաղաք լինին, զնոցա այսպիսի Ալերձեցւոց կոչեցեալ՝ ամիրն երկու Տաճիկք, Դօշի, խան և Արմեառ կոչե-ցեալ։ Այլա այս ասացեալ ամիրքս զառ յարուցանեն ընդ Տանուտր Կա-թողիկոսին Համախեցաւ թէ՝ Խաթաւնայրին զոր ինչ ցանկք՝ մեզ մուլք պարտիք տալ. զի Ալեպեցւոյ հող է, և Ալեպեցւոց մեր է։ Եւ Տանուտր Կաթողիկոսն զաթառակին իւր զՆունէֆաձար Վարդապետն աղաչէ ի չա-րէն, և վկայիւք հաստատէ թէ՝ տեղիս այս Աթոռոյս է, և զմուլք երբէք ոչ ենք տուեալ ումեք։ Եւ Շէխ-Իսլամն գրէ ըստ վկայութեան վկայիցն զհռոմէի մի, և խանին Հիւսէյինն. Այլ գրէ իրրաւ հաստատութիւն, և ինքն որք վճռեն թէ՝ տեղիդ այդ Աթոռոյն է, և այլոց չկայ զբաժ. ինչ պահանջելոյ վասն անդաստանի այդմիկ։ Եւ յաւուրս քան զայս յանդիմանեալ՝ ամի՝ զհրա-ման մի ևս առնուն ի նոյն Շէխ-Իսլամէն, որ վկայէ թէ՝ տեղին այն Էջմիածի-նի է և մուլք չունի։ Զայսոսիկ հաստատութիւն զանձս ցուցանեն. որք գրին ի մեր թուին ՌՄԺԱ, և ի ՌՄԺԲ. և ի Տաճկաց ՌՃՀԵ. և ի ՌՃՀԶ։

Ի սոյն ամի վախճանի Տանուտր Կաթողիկոսն, և մեր նաւատորութիւնն յաջորդէ։ Նոյնպէս և ի մերս ժամանակ նոքա Տաճիկքն արծարծեն. զնոյն զաղաւթեմանն, և մեզ առաջ արարաք նոյնոյ խանին, և Խօջայ (1) առաջ, որ գրէ ի գլուխ արքայն մերոյ՝ այնց տաճկացն թէ՝ ընդունայն է ձեր զաւթն. և մուլք չկայ տեղւոյն այնորիկ. որ գրի ի Տաճկաց թուին ՌՃՀԶ. և ի մերս ՌՄԺԲ։ Նոյնպէս և հաւանեալ մի ի բերանոյ նոյն Դօշի խանին առաջ Շէխ-Իսլամին ձեռօքն թէ՝ իմ զաւթս ընդունայն է։ Ի նոյն թուոյն։ Զորս գանձս ցուցանեն։ Այսուհետև և զքանիս գրեանս ունիմք ի նոյն Դօշի

(1) Հրաման, ձեռագրութիւն։

խանէին և Ալփարէն զքեցեալ ք . . . մեզ ազատեսցէ, զի ի փախուստն [illegible]
մին զառեալս խնդրեն ցանկալ [illegible] ցուցանելով [illegible]
խառնամբք [illegible] Տնձեցի, և [illegible]
զգայթ[illegible] և [illegible]

Իսկ ի մերումս ժամանակի Երևանու [illegible]

[illegible]

Դադարեցաւ Քրիստոնէից հալածումն [illegible] (որ է ի Հայաստանեայց կողմն ի վերայ յեռակայս փոքրիկ բլրին) միշտ վկայ են ամենեցուն՝ ընդ երկինս մե-րայ և [illegible] վասն [illegible] և վասն [illegible] և վասն [illegible] ա-նոց։ Զի որոշեցաւ ոչ ունելով [illegible] և ոչ զօրաւոր լինելով, վասն որոյ երբեմն ի կամելն նոցա զսերմն սերմանել ի կողմանս [illegible], Աւ Թուրքերն և գեօղականքս մեր ոչ են թողեալ, զհանելով զի ի սերմա-նելն՝ ի Հայրենի ի ըղոյն մերձ տարեալ տապանեն զսերմանեալսն, որպէս առաջուս ի գլուխս ի [illegible] Ասիա՝ ի ժամանակս Նախահայրս Կա-թուղիկոսին մերոյ և յիշատակութեանն [illegible] խաղաղն Երևանու, գնացեալ այս գեօղացիքս արդ առնեն խաղաղ թէ՝ մեք ուխտում տարի է որ՝ յայս գեօղս կամք, և միշտ սերմանեալ ենք զսերմն, այժմ Էջմիած-նեցիք ոչ թողուն սերմանելոյ։ Եւ խաղաղ [illegible] կոչեցեալ Նախիջ-[illegible] ի գաղ և [illegible] լինել [illegible] որպիսութեան, Որ եկեալ [illegible], և [illegible] նոցին [illegible] և մեր գեղջս յառաջա-[illegible] կամօք զնե [illegible] Քրիստոնէութիւն [illegible] մի-գոյ, ընդ որով [illegible] [illegible] մերոյ [illegible] զխեն ի Հայաստա-նեայն ի [illegible] - [illegible] կոչեցեալ [illegible] և [illegible] ի միւս Նիւր-[illegible] - [illegible] կոչեցեալ [illegible] [illegible]։ Այս [illegible] [illegible] կողմն [illegible] [illegible] կոչեցեալ [illegible] [illegible] կողմ, ի վերայ [illegible] [illegible] - [illegible] [illegible] մինչև ի Նիւր-[illegible] կոչեցեալ [illegible] (1) [illegible] [illegible] և Հայաստանեայց ի վերայ մինչև ի [illegible] կոչեցեալն, (որ է [illegible] և [illegible] [illegible] մի ի մեջ [illegible] մերոյ) [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ի լինել [illegible] [illegible] [illegible]։ Իսկ [illegible] [illegible] [illegible] որ է [illegible] Քրիստոնէից [illegible] իւր կողմանքն, և [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] մինչև [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] Քրիստոնէականաց ի լինել [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] և ոչ [illegible] և սերմանելոյ։ Այլ և ի վերայ կողմանն [illegible] - [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] Քրիստոնէականաց [illegible] զի [illegible] նոցին ընդ յայն [illegible] ի [illegible] - [illegible] [illegible] [illegible] և [illegible]։ Այսու [illegible] [illegible] մի [illegible] և [illegible] [illegible] ի [illegible] և [illegible] [illegible] [illegible] և [illegible] [illegible] և [illegible] [illegible] [illegible] է [illegible] [illegible] թէ՝ [illegible] որ [illegible] [illegible] [illegible] ոչ [illegible], [illegible]

(1) [illegible], [illegible]։

Թուականն գիւտին պատմական լինի․ Նմին այս ի ՌՃԺԶ թուին Տաճկաց․ գի՛ս յիշեալ գրեցեալ ցուցականն․

Եպիսկոպոսաց գաւառս այս առաջ մեր խորովք առաջնորդքն ի ՌՄԺԸ թուին մերում․ Զորոց զկարգաւորութիւն զի՛ս ցուցակքն․ Զորս կէսն աստ ի Ճառս Ցուցականացն․

ԳԼ. ԺԶ.

Յաղագս քնի՝ առաջ Ախտամարայ՝ կուրծան ամենայն պայծառ, պատերազմ, պարիսպով, և զայլս այսպիսիս․ Եւ ո՞րպ, և ո՞րպէս գտեալ ի տաճարն․

Նախապէս ի կից գաւառ մեր ունի գագաթ մի մեծ, որ կոչի Նորի-պաշտ, որ է հանդէպ սորին Հոփոփոտէի վանիցն ի Հիւսիսական, լայնատարած և հաշակեցեալ, պատեցեալ պարսպով․ Այլեւս այս քառ սկզբանն և քառ մեծի մասին ի քնէ անտի սորոյ Ախթամայս է լեալ, որքան առ միջանահման տեղիքն․ Յետոյ Աղէքսանդր Կաթողիկոսն Զաքարիաեցի ի սահմանակից տեղեացն առեալ ժնդարարութեան և պարսպէ․ Զի զորն գրաւեալ զնէ, և զորն տեղեացն յիշատակ առն սորոյ Ախթամարայ․ Արդ ի վերոյ կողմն դեղ յարևմտակողմ մեջ Տէր Նահապետի պարդոյն և մեր քննել, պարդոյն, յարուա՛ծ խաչով (1) հնձան ևս գոյ, զայն բաժինն Բալասանի որդի խոճայ Յովաննէս կոչեցեալ ունի յիշատակ առեալ է սորոյ Ախթամայս ի ժամանակս Աղէքսանդր Կաթողիկոսին Զաքարիաեցւոյ․ Եւ ինքն նոյն խոճայ Յովաննէսն զայն պարտս երեք տարեկան յայս գիւղացի Աստուածատուրի որդի Սահակէն է առեալ հինգ հազար դիանի, ի Տաճկաց թուին ՌՂԹ. և գնեցեալ բաժինն ի Մահմատ-զամեան և ի Զաւան-մարտ-դաւլի կոչեցեալ Տաճկացն երեք թումանի, ի Տաճկաց թուին ՌՂԷ․ Որ և ի սոյն զգայորն սորոյ Ախթամայս, զայս երկուս զազայացուցես մեզ աստ․ որք զան աշխ ի սուրբ Ախթամարս․ Զորս զացես յերեսն գրեցեալ ցուցակքն, որք են Յածկերէն․ յորս գրին սահմանք երկուց բաժնեաց աստացեալք․ Իսկ ի վայրեայս ամին դեղ ի սուրբ Հոփոփոտէն, որ զբան ի նեղքին կողմն անտառի, Գորքենց այգի կոչի․ Քանզի Իւզբաշի կոչեցեալ . . . . . մեկ այգի է ունեցեալ՝ որ կոչի Նորք, մօտ Ղազարենց այգւոյն․ ի մեռանել այս Իւզբաշուս, (որավհետև և ինքն Նահապետ Կաթողիկոսի Հղօրը 2) է լեալ) Աղէքսանդր Կաթողիկոսն Զաքարիաեցի առեալ թումանի իւր պարտաւորութեան առեալ նորա որդւոցն՝ և առեալ է զայն վերոյ ընտրեցան՝ որ Իւզբաշենց ասի․ (զորմէ յիշատակ տեղւոյն ասասցուք)․ և զայն այգիս ի

---

(1) Աւերակ: — (2) Աշակերտ: —

Նազովնէ։ Եհնց զայն Նորա կոչեցեալ, այժմ ասոյ Գողքենց Միջաղաքանին և Գողումին, և ի Նազանէ աւանս ըստ մերձեցուցեալ այգիս, և խառնէ ի Ղալի-այգին մեր՝ մեծն կից լիճելոյն այգւոյս մերոյ, որ կոչի Գողքենց ձոր 5)։ Այլ և յայս գիւղացի Գառակաևարենց Աւետիքի որդիք, Տիրատուրն՝ Եղիազարն և Միքայէլն մէկ կտոր այգի ծախեն սոցա։ Աթոռոյս Հինգ Հազար գիտէր՝ ի ժամանակս Աստուածատուր Կաթողիկոսի Համադանցւոյ՝ ի ՌՃԿԱ Թուականին մերում։ Զորոյ գնոյ թղթերն Հայերէն գի՛ա։ Եւ զայս կտորս եւ խառնեն ի Ղալի-այգին մեր։

Գարձեալ ի Հիւսիսակողմն Ղալի-այգւոյն ի վերի կողմն, որ Տէր Նահապետի այգի կոչի։ Այս Տէր Նահապետս գնեալ այս գեօղացի և որդի Առաքելի, ունեցեալ և զայգին զայս։ Եւ այս ի ՌՃՁԷ Թուականին մերում, և ի ՌՃԾԿ Թւին Տաճկաց, զկես այգւոյս այսմիկ ծախէ սոյն գեղացի սահուատ Սողոմոնին՝ ութ թումանի։ Եւ սոյն Ղազար Կաթողիկոսն Ճահկեցի ի Տէր Նահապետէն առնու և գնեալ կես այգւոյն՝ ութ թումանի, ի ՌՃՂ Թուին մերոյ և Տաճկաց ՌՃԾԴ Թուին։ Այսպէս և ի սոյն թուոջ, առնու ի յիշեալ Սողոմոնէն զկէսն եւ ութ թումանի։ Ընդ նմին է զՏէր Նահապետին առեալ դրամոյն առնու։ Այսպէս առեալ զայգին այսր այգւոյս՝ խառնէ ընդ մեծի Ղալի-այգւոյն մերոյ։ Գի՛ա զայս երկու զաղաքացու՝ յերկուն գրեցեալ ցուցակոքն, Զերկու ղաբալայն Տէր Նահապետին առ մեզ՝ մէկն Հայերէն և միւսն Տաճկերէն, և զմին Տաճկերէնն ի Սողոմոնէն առնումք։

Թ. Գարձեալ առնէ սուրբ Աթոռս ի յայս գեօղս երկուս զայգիս մեծամեծ եւ կից իրերաց, ի Հարաւակողմն Ղալի-այգւոյն, նախապէս պարապապատեցեալք, զորս առաք և առեալ առնեալ լուսահոգի Կաթողիկոսացն, զորն գրածով և զորն յիշատակ, յետոյ ի մի խառնեալ, զերկուս այգիս չինեն։ որք Հասարակապէս կոչին Մանկասարենց այգի։ Քանզի ի գեօղս յայս Մանկասար անուն մարդ մի է լեալ, որոյ ազգ և ընտանիքն յանուն սորին մականուանեցեալք Մանկասարենց կոչին։ Որոյ մեծ այգի մի է լեալ, որ է այս՝ զորմէ ծախեն, և սորին որդիք և ազգն զայս այգիս ի յինքեանս բաժանեն յետոյ։ Այսպէս նախապէս այս Մանկասարի որդի Մէհրումն զօրով ինքն առնիցէ, ի ժամ՝ վախճանին իւրոյ զկէս բաժին չորս առախուպ այգին, (զոր մանաւանդ ինքն աշխատութեամբ տնկեալ,) առս յիշատակ սրբոյ Աթոռոյս՝ ի ժամանակս Եղիազար Կաթողիկոսին ի ՌՃԼ Թուականին մերում։ Որոյ յիշատակագիրն գոյ յաթոռոյս Հայերէն գրեցեալ։ Եւ սոյն յետ սորին

---

(1) Բաժին։

և մեկ ամսոյ՝ յառաջ [illegible] Մանկանցն Մխիթարայ [illegible] Յովհաննէս [illegible] [illegible] բանին յայտ [illegible] Կոստանդնու [illegible] կանին հինգ հարիւր [illegible] ի ՌՃԽԱ [illegible] ամսեան, և ի ՌՃԿԴ թուին Տեառն, որոյ [illegible] Եւ յառաջ քան զայս ի ՌՂԲ թուին Տեառն, այն Մխիթարայ որդի Յովհաննէսի [illegible] Մարիամ [illegible] Տեառն [illegible] որ Ընծայ [illegible] Նահապետ Կաթուղիկոսն ի յաթոռոյն [illegible] և հետ [illegible] և ի Տեառնէ [illegible] և ի նորին Տեառնէրէն [illegible] ՌՃԴ թուին Տեառն և ի ՌՃԽԱ թուին ամսեան [illegible] [illegible]

Դարձեալ ի սոյն Թուականի [illegible] Աստուածատուր [illegible] Մխիթար [illegible] Մովսէս [illegible] Աստուածատուր [illegible] Մխիթարայ [illegible] և [illegible] Զայս [illegible] Մանկանց [illegible] [illegible]

Գ. Դարձեալ ունի սուրբ Աթոռս ի յայս մեր գեղջս [illegible] ի [illegible] որ կոչի [illegible] և [illegible] Կաթուղիկոսն [illegible] ի [illegible] Տեառն Մխիթար [illegible] և [illegible] Կաթուղիկոսն [illegible] ի Տեառնէն [illegible] Տեառնէ [illegible] Մխիթարայն [illegible] Եւ [illegible] Տեառնէ [illegible] Մանկաւան և Աստուածատուր [illegible] ի [illegible] և [illegible] և Աղէքսանդր Կաթուղիկոսին [illegible] և [illegible] Մանկաւան և [illegible] ի Մխիթար [illegible] և [illegible] թուականի, և իւրեանց անուամբ գրեցուցանեն ղառանձներէն ղարալայն։ Յետոյ ի զլուխն նոյնոյ ղարալային գրեն կրկին ղարալայ և կնքեն թէ՝ զայս այգին՝ որ Աղէքսանդր Կաթուղիկոսի բանիւն մեզ գնեցաք, զոր ինչ որ

[illegible]

(1) Անդորրութեամբ: — (2) Յարաբերութիւն: — (5) Իշխան: — (4) Հայր:

[illegible]

[illegible]

(1) Սափրիչ։

և պաշտպանութեան Թէ մեր առաւելն ի Տաճկին և Թէ զՄատթէոսի զարդարելոյն, նա և զգամքի զիւրն և զհեղուածոյն առաջնոյն 1). զոր մինչեւ ցայժմ պահեն յերեսան խաչանց զրկեցաւ յափշտակեցին։ Այս եղև ի մեր Թուականի ՌՄԾԵ. և Տաճկաց ՌՃՉ։

Այս եւս գրեալ է ի յիշատակ ապաշխարութեան. ի մեր գեղջս Կարնոյ անուամբ ձորոյ մի զայլքն խաչ ծանոթեալ եր գեղջեն ստորոտոյ 2) և խաչքն Տոնակ 3) Սարու-Մահճեան կոչեցեալ ստեղծին՝ Տաճկական հասարակութիւն զարդարեալ՝ ի մեջ ծառան. յետոյ ի զբաղմն մեր, ձեռնարկել զծախսն և զարնողն նա, յետոյ առաջ զգաղթն ի տանեան՝ և զարձուցած ի Կարնոյ. և զառաջինն ի գեղջէս և ի առաւելագոյնութեան հանեալ վարեցաք. ի ՌՄԾԶ Թուականի մերում։

Դարձեալ ունի սուրբ Աթոռս ի յայս գեղջս զայլք մի, զոր սուրբ Հեղինէ կոչեալ վանքն ասեն, որ է կից մեր Ղալի այրայն յարեւելակողմն։

Դարձեալ ունի սուրբ Աթոռս զայլք մի յայս գեղջ՝ զոր սուրբ Հոգւոյ կանթեղ վանքն ասեն, զոր մեք տեսաք։

Դարձեալ ունի սուրբ Աթոռս զայլք մի յայս գեղջս, զոր սուրբ Գալիլէնեայ վանքն ասեն, որ է կից նոյնոց վանքին։

Դարձեալ այս գեղջի Տէր Եղիայի և Պողոսեանց Գորդանի որդի Մարտիրոսն ի Զմմառ-մեղրոց-ում և Բեզու ի-խոսն կոչեցեալ Տաճկաց զայլք մի առանձին ի գեղջ յայս՝ այլ Թուականի. յետոյ Մարտիրոսն զերեք ժամերն չորս առաջնականն ծախէ սրբոյ Աթոռոյս մերոյն Ներսես վարդապետութեան երկու Թուականին և Ներսես վարդապետն եւ վաճառ առաց զայլքն Գալիլեանեայ վանքին՝ հայերեն գրով ի ՌՃՂԸ Թուականի մերում. Որոյ կալուածքն են Գրիգորենց և Զմմառենց այգիքն, Տէր Եղիայի այգին և Մամաղարենն. Որոյ յաղագս չորս Թուղթ գոյ, զորս ի ձեռին ունիմք։

Դարձեալ ունի սուրբ Աթոռս յայս գեղջս մերձ խաչանն զերեզման Գառասա պատրաստքն՝ կից գերեզմանատան մերոյ. մին ի յարեւելակողմն, զոր մեք չինեցաք և միւսն յարեւմտակողմն։

Դարձեալ ունեցեալ է սուրբ Աթոռս ի յայս գեղջս զբաղնիս այգի մի, որք այժմ են սերմանելի անդիք և արտք, որք են ի մեջ սրբոյն Հռիփսիմեի և Մանկաւանց մայր այն մերոյ, որք են այրուցեալ։

Եղիսաբեթի որդի Ցարութիւն խաչատուրն զայգին խաչանց առաջ մինչ սրբոյն Գալիլեանեայ վանքին մեծ եղբայրն խալիլ Հանգուցեալ Հովհաննէս, ի ՌՃԿԸ

---

(1) Գուցէ նկարեալն, պատկերագիր։ — (2) Դժուարագոյն գիտել զառն նշանակութիւնն։ — (3) Տպագրը։

Թուին. մերոյ։ Որոյ սահմանքն գրին, արեւելեան կողմն Տէր Սանխանանոսի այգին, արեւմտեան կողմն՝ մելիք Յովհաննէսի վաճառեալն, հարաւակողմն նոյն Յարութիւնի և Մուրատենց Գալուստի խանութն, և հիւսիսակողմն սուրբ Հռիփսիմէն և Երևանու ճանապարհն։ Գիր զայս վաւերականացն որ. Հայերէն է։

Դարձեալ Նահապետ Կաթուղիկոսն առնու զայգին վերոյիշեալ Տէր Սանխանանոսի յիւր որդւոց Յովհաննիսէն և Զաքարիայէն՝ ութն թումանով։ Որոյ սահմանքն են, վերոյիշեալ Սարգսի այգին, խաչայ Ներսիսի այգին, Խօ.. Միխթարի այգին, և Երևանու ճանապարհն. ի Թուին տանկաց ՌՃԷ։ Զորոյ զղաբալայն գիր ցուցակաւն։

Դարձեալ Նահապետ Կաթուղիկոսն առնու զվերոյիշեալ Մխիթարի այգին (որ է Կիրակոսի որդի)՝ ինն թումանի։ Որոյ սահմանքն են, ի չորեք կողմանէն վերոյիշեցելոց Յարութիւնի, Ներսիսի, և Զաքարիայի այգիքն, և մէկ կողմն խնձանող. ի Թուին Տանկաց ի ՌՃԴ։ Գիր ղաբալայն ցուցակաւն։

Դարձեալ Նահապետ Կաթուղիկոսն առնու զայգի մի ի Պօղատղենց Տէր Սարգսի որդի Տէր Խաչատուրէն՝ հինգ թումանով։ Որոյ սահմանքն են վերոյիշեալ Սարգսի այգին, Մատթէոսի այգին, Խաչիկի այգին, և Երևանու ճանապարհն. ի Տանկաց Թուին ՌՃԵ։ Գիր զղաբալայն ցուցակաւն։

Դարձեալ վերոյիշեալ Մատթէոսի այգին իւր կին Ոսկեհատն վաճառ առնէ սրբոյ Աթոռոյս վասն հոգւոյ առն իւրոյ. ի ՌՃԿԲ Թուին մերոյ. զորոյ զվաճառմանն գիր, Հայերէն է։

Դարձեալ Կիրակոսի որդի Դաւիթն զայգի մի վաճառ առայ սրբոյ Աթոռոյս. որոյ սահմանքն են, վերոյիշեալ մեր այգիքն, որք են Պօղատղենցն, Մխիթարինն, Մատթէոսինն։ Եւ մի կողմն Գրիգորի այգին. ի Տանկաց Թուին ՌՃԿԴ։ Գիր զվաճառմանն ցուցակաւն։

Դարձեալ Դաւթի որդի Յարութիւնն զայգի մի առնու ի Նալչանէ (1) Մարտիրոսի որդի Միրզա-խանէն՝ երկու թումանն և երկու հազար դինարի, և վաճառ առայ սրբոյ Աթոռոյս։ Որոյ սահմանքն են վերոյիշեալ Պօղատղենց, Գրիգորի, և Յարութիւնի այգիքն մեր. ցուցակաւն գիր զվաճառմանն առանձինն։

Դարձեալ Սահրատի որդի Խաչատուրն և իւր որդիք Նաւասարդն և Գորէսն զիւրեանց զայգի մի վաճառ տան սրբոյ Աթոռոյս. որոյ սահմանքն են մեր վերոյիշեալ այգիքն, որք են Մխիթարի, Դաւթի, Գրիգորի, և Մատ-

(1) Գալթար։

կաթողիկոսաց այսպէս։ Դիւր գլխաւորութեանցն Հայերէն, որ գրի ի ՌՃԿԲ թուոյն մերում։

Վերջինջեցեալ ազգատոհմքն ամենայն են մեր Մանկառարենց ազգաց, և Երևանու Ճանապարհի և սուրբ Հռիփսիմէի միջոցքն, զորս արար աղաւաղեալ յանձնել. որք Հասարակօրէն Մխիթարենց ազգք կոչին, զորս ի ծոց գլուխն (որ վասն արտաքսելոյն որդւոյ Աշոտոյ) տարայսւ։

Դարձեալ Ջուղայեցի Աղէքսանդր Կաթողիկոսն յայս գեօղս զայգի մի տանու կէս հնձանովն՝ քառն և երեք հազար դինարի ի յայս գեղջս Անանի որդի Մկրտչին։ Արդ սահմանքն են, մէկ կողմն եօլին 1) . . . , մէկ կողմն ջուրն 2), մի կողմն Դաղասարի այգին, և մէկ կողմն գերեզմանատունն. ի Տաճկաց թուին ՌՃԻԵ։ Զատակներն գիտ գրաւոյն ցուցակաւն։

Դարձեալ ի յայս գիւղումս մէկ Յովհաննէս անուն մահտէսի որդւոյ Աշոտոյ զմէկ պարտէզ մի ձեռամբ որդւոյ Աշոտոյ վէքիլ Սարգսին՝ հինգ հազար դինարի, որոյ սահմանքն են, մէկ փախիլ բախճայն 3), Մխիթարի բախճայն, և Դեւրգի բախճայն. ի ՌՃՀԹ թուին տաճկաց։ Դիւր զատակներն գրաւոյն ցուցակաւն։

Դարձեալ սուրբ Աթոռս ունի ի գեօղն յՕշական զայգի մի մեծ չէն՝ որ կոչի մեծ և Նեսքի այգի. Որոյ զգուն և զատաղքն վասն Եկեղեցւոյն Կաթողիկոսն է առեալ ութսուն ղուռուշով ի Համի-դարայի Ալի-դուլի տանէն միայն որոյ սահմանքն գրի, մէկ կողմն Եղիազարոսի այգին, Դեօզալի այգին, Փանոսի այգին, և Տրդատի այգին. ի Տաճկաց թուին ՌԵ։ Դիւր գրաւոյն ցուցակաւն։ Նաև յետոյ Փիլիպպոս Կաթողիկոսն տանու զայգի մի և ս կէս այնոց այգւոյս՝ ի յՕշականցի Մելքոնի որդի Աղէքէն. որոյ սահմանքն գրի, Գրիգորի այգին, Մելքոնի խոջաբեկ տանն, և մեծ ջուրն։ Եւ զայս այգիս ևս խառնէ ընդ վերջինջեցեալ այգւոյն՝ և միացուցե. և այս այգւոյս Թէպէտ յատուկ գրաւոյն ոչ գտաւ, սակայն մէկ մեծ սահմանագիր գիր գտաւ, որ գրի ի թուին Տաճկաց ՌԾԶ։ Քանզի յառաջ քան զառնուլն Փիլիպպոս Կաթողիկոսին զայգիս զայս՝ յերկիրոջս լեալ է մեծ տանիկ անուն Միրզա-Մուհամմատ-Մէհտի կոչեցեալ, որ լեալ է վէզիր 4) և գլխաւոր քիւմազրիստ տաճկաց. այս վերջինս բռնութեամբ յափշտակէ զայս այգիս ի վերջինջեցեալ Աղիզէն, և ապրանքեալ զարդարէ և ունէ ի ժամանակս ինչ։ Նաև ի զալ Նատըրշահն Մուհամմատին յերկիրս յայս և ի սորբելն այս կողմանցս, զօրքն Աֆղանեան խանին Թահմազ-ղուլի խանին և զայլս մեծամեծս Պարսից աքսորէ ի յԽորասան (որպէս ի անդուռն ա-

---

(1) Փողոց :— (2) Ցիօգճ, ուղիքն կամ ուղղայատակն: (3) Պարտեզ:— (4) Նախարար:

մասցեաւ), զոյս Մեհեանի կոչեցեալ վերջիրս. եւ ընդ նմին առաքէ ի Պօլիսն. Իւ մինչ այսպէս անհնարացեալ կարծէի ասածիկս այս, վերջոյիշեալ Եղիզն զուսթէ զոյգիս ի՛ւր շարով, եւ ծանօթ Փիլիպպոս Կաթուղիկոսին. Նա յետ ինչ աւուրց՝ Լաւրգ.քամբեան ասածիկ անի ի յետատանեաց յիշեալ վերջին վէ.քիլ կարգեցեալ՝ զայ զաւ առնէ ընդ Փիլիպպոս Կաթուղիկոսին վասն այգւոյս այսորիկ թէ՝ վաղըին է լեալ, մեզ պարտի հաստել. Եւ Փիլիպպոս Կաթուղիկոսն կոչեալ զԱղէքն եւ զայլ Օշականեցիսն, եւ գիր վճռոյ Թուեմանն ընդ վերջոյիշեալ ասածիկն առաքէ ի դատաւորանն նոցին. Որք զընացեալ հաստատեն զայգին Աղէքին զաղ, եւ վերջին բռնութեամբ զանթեալ. Այլա թէ աղզականաց վաղըին, թէ նոցին վէ.քիլ ասածիկն՝ ամ թ թուականն երկու հազար դիհան տան եւ մէկ անոտակայ1) զիր մի առնուն Յակոբկերէն, որ գրի ի թուին Յանկաց ՌԾԶ. Զոր զոյգս ցուցակաւն.

Այլա յետոյ ի Յանկաց թուին ՌՃԽԸ, եւ ի մեր ՌՃՁԳ, Երեւանցի Եղիազար Կաթուղիկոսն կից սոյն այգւոյս առնու զայգի մի ի Կարբեցի Անանիա որդի Պաւղոսէն, Մելքսեթ եւ Ծովակալեան՝ ուլթ թումանի. եւ խոստնէ ընդ այս այգիս. որոյ սահմանքն զրին, մէկ կողմն քուչէն, մէկ կողմն որդոյ Աթոռոյս այգին, մէկ կողմն Վարդանի. այգին, եւ մէկ կողմն ձորն. Այսպէս յետ եւ յառաջ ի շրջակայից՝ զորն գնեալ եւ զորն յիշատակ տուեալ են երանելիքն մեր եւ միաբանեցեալ, զորս եւ պարտեցեալ խաղ. որ կոչի Մեծ-այգի, որոյ սահմանքն են այսմ . . . . .

Կարծեմ ստեղծ սուրբ Աթոռս ի գեօղս յայս յՕշական զմեծ այգի մի եւ ի Հիւսիսակողմն գեղջն՝ յետ կոյս Դիլան-բլուր կոչեցեալն ի ձորոյ ծարին յորում անցանէ ջուրն Քասաղայ, որ կոչի արեգունի, եւ վերի այգի՝ Այգիս այս բաշ մասին նախապէս վաճառ եւ յիշատակ առեալ Յովհաննէսէ որդոյ Աթոռոյս Ցեղոյ ի ՌՂԷ թուին Յաճկաց, նոյն գիւղացի Մուքանի որդի Բալասանն կից սոյնոյ այգւոյս զայգի մի ծախէ որդոյ Աթոռոյս՝ ձեռնամբ գործակալ Վարդան վարդապետին՝ երեք թումանի, որոյ սահմաննքն զրին, մէկ կողմն գեօղն, մէկ կողմն Գրիգորի այգին, մէկ կողմն մեր յիշեալ այգին, եւ մէկ կողմն Յանկաց ճշուն 2). Որոյ զղալապաղոյն գիտ ցուցակաւն. Զոր եւ խառնեալ ընդ վերոյգրեալ Արեգունի այգւոյն Ա.յլ եւ ի ՌՃՃ թուոյն մերում, ... Կաթողիկոսն եւ զայգի մի կից սմին այգւոյս եառ ի յԱղէքար կոչեցեալ ասածիկէն՝ եւ խառնեաց ի նոյն այգին. Այսպէս յետ եւ յառաջ առեալ ի շրջակայիցն խառնեալ ընդ յայս այգիս Ճ պատրուակն իւր՝ որպէս տեսցուք. Որոյ սահմանքն են այսմ . . . . .

---

(1) Գուցէ առուշնամուկ, հաշտագիր, դաշնագիր: — (2) Գերեզմանց, խշակալ:

որքան ի Նիկիոյագունեն ևս ընդ նմին և ընդ ձեռամբ նորա վերադասեցեալ եկեղե-
ցին առաջնոյ՝ որք ի Յոյնական։

Դարձեալ կէս այնոց որպէս ի Հիւսիսակողման գաւառի են սուրբ Սարգսի վանքն ունի, որ է այժմ չէն և ընդ ձեռամբ սրբոյ Աթոռոյս։ Զի սուրբ Սարգսի վանքն ամենայն է ընդ այդոյն։

Ի ներքոյ գրեցեալքս առաջ ՆԸ ընդ գիւղիս այգեացն միաբանայն:

Դարձեալ ի այն գեօղս գաւառի են ևս ունի սուրբ Աթոռս, զոր Մոդնեկի Հայրապետաց որդի վարդապետ Ալեքսանդրն է տուեալ վասն սրբոյ Աթոռոյս, որոյ կալուածքն են, Ալեքսանդր այգին, Յովհաննէս այգին, Խաչատուրի այգին . . . . . . Այս Ալեքսանդր Հաւուղեկցի Յակոբայ Կաթողիկոսին զրուցիք է ընդ. առ ի լինել երախտաւորութեան՝ տուեալ է զայս այգիս Աթոռոյս։ Որոյ արդարև եղևս վախճանեալ գոն, մին Հայրապետն (որ գրի ի մեր թուին ՌՃԽ, և ի Հայրապետութեան Եղիազար Կաթողիկոսին), և մին Յովհաննէս՝ ի նոյն ժամանակին ի Ցանկից թուին ՌՃԼԲ. Եւ յետ երկուց ամաց ի Հայրապետութեան Նահապետ Կաթողիկոսին՝ ազգականք Ա-լեքսանդրի ի զրուցս այնոց վախճանեցելոց կրկին տուն գրել Ցանկերեն Թէ՝ որպէս Ալեքսանդրն տուեալ է զայս այգիս Աթոռոյս, նոյնպէս և մեք տուաք։ Որ գրի ի Ցանկից թուին ՌՃԾԴ. առն և զհետ ղարաղողն ևս այն այգեաց մեր. զորս ետեալ էք առեալ են ի Յոյնականցի Ալիխանի որդի Սարգսենեն մին թումանի, և Մելիքի որդի Աբրահամէն՝ չորս թումանի։ Զայրնա զա-ղարաղողն գրեցեալ յերկուս գրեցեալ գուցանիցէ։

Դարձեալ սրբոյ Աթոռոյս Աթոռակալ Մինաս վարդապետն ի Յոյնական գաւառի են առեալ ի գիւղականացն, այս ինքն ի Բաղէշ որդի Թումանեան՝ և Սարգսի որդի Մուրադէն՝ և յամենից գիւղացւոցն՝ քսան թումանի՝ յա-նուն սրբոյ Աթոռոյս՝ յաւուրս Եղիազար Կաթողիկոսին, ի թուին Ցան-կոց ՌՃԿ. Որոյ կալուածքն են, Ծառայատուրեան, Ուլուբէկի այգին, Պետրոսի և Պօղոսի այգեկն, որ Բուլանեանց այգի ասեն։ Դիրս զղարաղողն գուցանելոն։

Դարձեալ այն Մինաս վարդապետս գաւառի են ևս է ունեցեալ ի Յոյնա-կան, որոյ կալուածքն են, Թումանի այգին, Ղազարոսի այգին, Աբրահամի այգին, և սրբոյ Աթոռոյս այգին։ Զայս այգիս և մեր թումանն ևս զդրամ առաջ, և գնէ ի յՕհանէսի որդի Ալիխանէն, Բաղէշ որդի Թումանենէն մէկ գիւղա-թեան Յովհաննիսեանին, Պետրոսին, և այլոց եկին Մարկոսեանն (որ է գիւղս Փիլիպպոսեանն) զմէկ այգի մի՝ Հրամանաւ Նահապետ Կաթողիկոսին, որոյ կալուածքն են, Սարուխ, Սահակի այգին, քահանային, և Յովհաննիսի այգին ի Ցանկից թուին ՌՃԾ. Զորոյ ղարաղողն գիրս գուցանելոն։

Դարձեալ Նահապետս Կաթուղիկոսն ի նոյն գեղջ առնու զայլ մի ի Թորոսի որդի Մարութ վարդապետէն՝ հինգ թումանի, որոյ կալուածքն են, Իրիցու այգին, Ցուցն, Խարեկլիաղի այգին, և չառալի այգին. ի Տաճկաց թուին ՌՃԳ. Գիր զղարարայոյն ցուցանեն։

Դարձեալ ի ժամանակս Աղէքսանդր Կաթուղիկոսի Ջուղայեցւոյ, գեղս այս Օշական հարեալ ի կարկտէ և յաղագս ձախորդական պատահմանց, կարի չքաւորին և ի նեղ անկանին բոլոր գեղացիքն. Վասն որոյ ի Եհաթլուեցի Միրզայ-Մուհամմատ բէկէն (որ վէզիր և մեծ գլխաւորքն էր Լեռնայ յերկրին) և ի Քեալանթար Հաճի-Մուհամմատ-Հուսէյինէն առնուն զհարիւր և ութսուն թուման դրամ, և քսան այգի և հինգ ջրաղացս գրաւ դնեն եօթն ամիս վաշխով՝ Նախապէս. Եւ դարձեալ ի յԵրևանցի խոճայ Փանոսի որդի խոճայ Մալխասէն դրամ փոխ առնուն գեղջիւ մէկ հարիւր յիսուն թուման, Ը այգի և ԺԲ ջրաղացս գրաւ դնեն ինն ամիս վաշխով. ի Թուին Տաճկաց ՌՃԻԶ. Եւ երկոցունցն են զարգալոյ սեա զրամանանայ առն. Թէ եթէ ի լրանալ ժամանակին ոչ տայցեմք զդրամն ձեր, այդ այգիքդ և ջրաղացքդ ձեզ լիցին. Եւ ի մէջ երկուց զարգալոյն են անհամքն այգեաց և ջրաղացիցն գրեցեալք են յատուկ յատուկ և յանուանէ. Այս երկոցունց ժամայն են լրանալ, և ոչ կարողանան հատուցանել Օշականցիքն զդրամն. Վասն որոյ և զուռթեն զայնքան այգեան և զջրաղացսն խոճայ Մալխասն և յիշեցեալ աւանէկքն. Բայց ի յայգեաց և ի ջրաղացիցն՝ զորս առն խոճայ Մալխասին, երեք այգին և Դ ջրաղացն ի մէջ զարգալոյ յիշեցեալ աւանկացն են լինելն գրեցեալք. Որոյ աւանէկքն այնորիկ ասացեալ զՕշականցիսն և զխոճայ Մալխասն ի շար, հաւանեն զոր խօրհեանց, և յետ առնուն ի Մալխասէն զԴ այգին և զԴ ջրաղացսն. Իսկ և ի խնդրելն Մալխասին ի Օշականցւոցն զփոխարէնն, ասեն նմա Օշականցիքն զայլս երիս ջրաղացս և չորս այգիս, որ լինի խոճայ Մալխասի առնելն յինն այգի և ասան երկու ջրաղացք. Ջայս ամենայն զորս ասացաք, ի մէջ երկուց զարգալոյն են լիովին գրեցեալք են հանդերձ որպիսութեամբքն և սահմանօքն, նոյն այգիքն և նոյն ջրաղացքն. Ի ՌՃԻԶ թուին Տաճկաց և յաւուրս Աղէքսանդր Կաթուղիկոսին Ջուղայեցւոյ, Օշականցիքն տան զայնքան այգիսն և զջրաղացսն յիշեալ Տաճկացն և խոճայ Մալխասին, և ի ՌՃԼ թուին այս մեծս լինի, յաւուրս Աստուածատուր Կաթուղիկոսին Համադանեցւոյ. Այսպէս եթէ տեսանէ Աստուածատուր Կաթուղիկոս զխեղճութիւն գեղջս այսորիկ (որ մուլք է սրբոյ Էջմիածնի), զորս զայնքան այգիս և զջրաղացսն այլք առեալ տիրեն, ոչ համբերէ. Վասն որոյ յետս առնու նախապէս ի խոճայ Մալխասէն զինն այգիսն և զասան և երկու ջրաղացսն՝ հաթանասուն թումանով և հարստատուն զարգալովն։

ի ամենից ՌՄԺԴ թուականի. զորս զկարգաւորութիւն գրքին ցուցանեմ։ Ամենա-
նաւ և ի խաչն Մովսիսեան զՀին զարդարեալն, զոր ի յՕշականցւոցն ա-
ռեալ էր։ Զոր և զայժմ ցուցանեմ։

Բայց զխաչքառեան թուականն այդ նորոց զրած խաչն Մովսիսին, և ի ամենի երկաթէն թուականին զմեծ այլի և զմեծ ձեռք առն ունի ի նորագեղ գեղջն։ Նոյնպէս և ի վերոյիշեցեալ ամսոյն առնու յետս զքանի այգիս և զՀինգ քարայայն՝ յիւրոյն և Հինգ թուականով՝ ի ՌՄԺԴ թուականին։ Եւ ի յետոյ զարդարեալն՝ զոր առեալ է յՕշականցւոցն՝ վերոյիշեալ զարդարեալ գրեալ վերոյիշեցեալ. Համբի-Մաշհատ-Հիւսէյին Փաշայեանց թողին, և Այի-ղուլի բէկ եղբայրն վերոյիշեալ առն Աստուածատուր Կաթողիկոսին, զոր զայժմ յետոյ գրեցեալ ցուցանեմ, զգիրս սոյնս վասն այսորիկ զանխա այս Աստուածատուր Կաթողիկոսն, զի յայնքան յամս կեցեալ էին նոքա զայնքան ամս.քան։

Գործեալ ունիմ Հախիխանի Առաքելոց Աշտարակի Անտոն վարդապետն ի այն գեղջ զայգի, մի առնու յանուն սորայն Հախիխանի վանիցն Բիւրակնոյ Առաքելոյ որդի Եղիազարն, և Պետրոսի Ցոլակերտցի՝ Հինգ թումանի։ Որոյ կողմանքն են, Սահակի և Ցոլակերտի այգիքն, առուն և քաղէն. ի Ցամկաց թուին ՌՃԽԸ։ Գիրս զկարգաւորն ցուցանեմ։

Գործեալ սորայն Շողակաթի Առաքելոց Մարտիրոս վարդապետին առնու ի նոյն գեղջ զայգի. մի յանուն Շողակաթին և ի Ցոլակերտի որդի Մարթէոսէն՝ երեք թուման Հինգ Հազար՝ դինարի։ Որոյ կողմանքն են, Եղիազար այգին, քուչէն, Ցոլակերտի այգին, Գուլամ-ալու և Մարուք վարդապետի այգիքն. ի ՌՃԽԸ թուին Ցամկաց։ Գիրս զկարգաւորն ցուցանեմ։

Գործեալ վերոյիշեալ Անտոն և Մարտիրոս վարդապետքն յանուն երկուց վանիցն Հախիխանի և Շողակաթի՝ զայգի մի ևս առնուն ի նոյն գեղջ ի Բուռնութեան Առաքելի որդի Եղիազարէն՝ երկու թուման Հինգ Հազար դինարի։ Որոյ սահմանքն են, քուչէն, առուն, Խաչի-խութայնին, և Ցոլակերտի այգին. ի ՌՃՂԵ թուին մերում։ Գիրս զկարգաւորն Հայերէն գրեցեալ։

Գործեալ Աստուածատուր Կաթողիկոսն զքանի այգիքն՝ զորս առնու ի վաղիրսէն (որպէս ի վերոյ ասացաք), յորոց մին է Օշականցի Փիլիպպոսի որդի Առաքելենն, զոր նոյն Կաթողիկոսն ծախէ Էջմիածնեցի Աւագ... որդի Մկրտումին։ Եւ յետ մեռանելոյ Մկրտումին, վերստին վաճառ էին առնել որդոյ Աթանասյ։ Այս ի ՌՃՂԷ թուին մերոյ՝ Բիւթուր Պետրոս Կաթողիկոս առեալ ծախէ զայն այգիս սորայն Գայիանէի Առաքելոց Եղիազար վարդապետին՝ երեք թումանի։ Որոյ կողմանքն

նէ. Սեբաստիա, Եւդոկիա, Մանազկերտ եւ Միջագետք այլոքն. Գիրն ողջագրեալ զարդագոյն.

Դարձեալ ի ժամանակս Աղեքսանդր Կաթողիկոսին Ջուղայեցւոյ ի նոյն գեղջս Այվազի որդի Խաչերին մեկ Հնձան առ որոյ Աստուածոյ Հա-գերածին կնոջ իւրոյ, ի ՌՃԿԱ թուականի մերում. Գիրն զգլխագրականն հայերէն գրեցեալ:

Ի նոյն ժամանակս շինեցաւ մի եւ Ղազարենց Աբրահամի ծախիւ որոյ Աստուածոյ՝ մեծ Հազար դրամի, ի ՌՃԾԸ թուականի մերում. Գիր գեղեցիկ զարդագոյն. Ի նոյն գեղջս շինեցաւ մի եւ Սարգսեանցն, որոյ Խաչատուրն վախճան առ որոյ Աստուածոյ ի Յունիսի թուին ՌՃԿԸ. Որոյ երախտաւորքն են, գիւղ, տուն, Միրզայի աղօթքն եւ Ղուկասի Հնձանն. Գիրն զգլխագրական քանդակեալ.

Դարձեալ ի նոյն գեօղ, զերկուս մատուռս եւ զմին սուրբ Աստուածածին յորոց զմին Կիրակոսի որդիքն ծախիւն մեկ թումանի ի ՌՃՀԱ թուականի մերում. եւ զմին Տէր Մարտիրոսն եւ իւր եղբարքն ծախիւն սոցին եւ մի Հազար դինարի՝ ի ՌՃՁԵ թուին մերում. Գիրք զգլխագրական գիր Հայերէն գրեցեալք.

Դարձեալ նոյն գեղջս Ղեւոնդենց Խոջամալ որդի Գրիգորն ծախիւ սորայն Դաւիթ Աւագեանց Եղիազար վարդապետին երկու չէլեպին 1) տասնապատ, երկու թումանի, եւ մի դաշտ թուղթ՝ Հինգ Հազար դրամ շինեաց ի ՌՄ թուին մերում. Գիր զՀայերէն զարդագոյն.

Դարձեալ ի ՌՃՂԴ թուին մերում ի ժամանակս Ղազար Կաթողիկոսին Ջահկեցւոյ՝ նորին պատուիրակ Գրանդեցի Նիկողայոս վարդապետաւ տուն եւ չորս Հազար դինար առ Յօշաբենցի Թումանի որդի Յարութիւնին վճարեալ, եւ երկու տարեկան այգի եւ մեկ ջրաղացն, ջրաղացն դրաւ տուեալ՝ այսու պայմանաւ Թէ եթէ վաճառեն ջրաղացն զկալուածն, իւրն լինի իւր այգին եւ իւր ջրաղացն. Ի չվճարելն մեր այգին եւ ջրաղացն Նիկողայոս վարդապետին. Երկու գիր զայս Հայերէն գիր եւ այլ:

Յաշտարակ այգին:

Նախապէս ի գեղջս Աշտարակ Մովսէս Կաթողիկոսն տանու զայգի մի յորեանցի Մուրադի դուստր Հասմիկն՝ Հինգ թումանի. Որոյ սահմանքն են, Յօշաբենց Ճանապարհն, Գասպարի եւ Շահնազարի այգիքն, եւ յերկինս 2). ի թուին Տանկոց ՌԴ. Զորոյ զգլխագրական գիր քանդակեալ.

(1) Չեմեծ:— (2) Դաշտին:

Գտանեալ ի գեօղս յայս Սաղմոսավանիցն մէկ այգի է լեալ վախուաց․ որոյ կողմանքն են . . . . Գէորգի և Շմաւոնի այգիքն, և քրիւչէն․ Զայս այգիս Ցակոբ Կաթուղիկոսն Ջուղայեցի առնու ի . . . . կոչեցեալ Ցանկէ՝ ատեն և չորս թումանի, և տայ Սաղմոսավանիցն յիշատակ ի յԱռաքելորդութեան նորին վանից Գաբրիել վարդապետին, ի թուին Ցանկից . . . . Զորոյ զղաբալայն և զվախճանմայն գի՛ացուցանեն, յորոց վերայ չորից Կաթուղիկոսաց կնիք կայ․ Զոր յետոյ վերստին և սուրբ Աթոռս գաւթէ ի յամենայնաւն վանօրէից․

Գտանեալ ի Դաղախու երկրէն տղայ մի Գրիգոր՝ անուն եկեալ յԱշտարակ, կին առնու և քահանայ լինի, որքն ի Հայրենեաց իւրոց և ինքն ևս ստանալով՝ վերջս կտոր այգիս են մնացեալ․ Ցետոյ ի ժամանակս Աղէքսանդր Կաթուղիկոսին Ջուղայեցւոյ՝ մեռանին երեքն և կինն անզաւակ․ վասն որոյ սուրբ Աթոռս գաւթէ զերիս կտոր այգիսն ևս․ Որոց մինն է ի ձորոյն յեզր գետոյն, որ Ցաաշորիկ ասի, որոյ կողմանքն են, արևելեան կողմն՝ ջուրն, արևմտեան կողմն՝ Տէր Խաչատուրի այգին, հիւսիսային կողմն քարափն, և հարաւային կողմն՝ գետն․ Իսկ միւս այգին ևս ի սոյն Ցաաշորիկ ձորոյն է, որոյ կողմանքն են, հարաւային կողմն՝ գետն, հիւսիսային կողմն՝ քարափն, արևմտեան կողմն՝ այգին և արևելեան կողմն . . . .

Իսկ միւս կտորն զոյ մօտ գեղջն, որոյ կողմանքն են, արևելեան և հարաւային կողմանքն՝ Տէր Ցարութիւնի այգիքն, արևմտեան կողմն՝ Մահմատ-զուլի տանէրի այգին, իսկ հիւսիսային կողմն՝ ջուրն և ճանապարհն․ Որք են չէն և ընդ ձեռամբ մերով․

Այգիք ի Փարաքար:

Արդ ունի սուրբ Աթոռս ի գեօղս յայս Փարաքար զայգի մեծ . . . պտղատու պատեցեալ, որոյ կողմանքն են այժմ . . . . .

Քանզի առաջի և անուն՝ առեալ լուսահոգեացն՝ խառնեալ են ի մի և մեծացուցեալ, որպէս վասն այլոցն ասացաւ․ Զորոյ զորպէսն այսպէս իմա․ Նախապէս Աբրահամ վարդապետ մի է լեալ Փարաքարցի, որոյ այգի է մի լեալ ընդ ամենն վեց թումանի․ որոյ ի վախճանելն, կտակեցեալ է Փիլիպպոս Կաթուղիկոսին զաւթեղ զայգին․ սակայն Աբրահամ վարդապետին քեռորդի է մի լեալ տանեկացեալ, անուամբ Մուհամմատ, զայգին կտակեցեալ է և սա զաւթեղ: յետոյ որպէս և իցէ զերից բաժնէն մէկ բաժինն Կաթուղիկոսին է զաւթեալ, և զերկուս բաժինն յիշեցեալ տանէրն․ Եւ մինչ այսպէս լինի, ապա Փիլիպպոս Կաթուղիկոսն տայ և չորս թուման սյն տանէրին, առնու և զերկու բաժինսն ևս, որոյ լրման այգին լինի սրբոյ Աթոռոյս․ Զորոյ զՑանկերէն ղաբալայն զեա ցուցանեն՝ գրեցեալ ի Ցան-

կայ Թուին ՌԽԶ․ Եւ յետ միոյ ամի, զաւրհնութիւն գիր մի եւս առնէ Փի-լիպպոս Կաթողիկոսն ի նոյն Մուհամմէտ ասմէկէն՝ գրիգորացանելով զայս անցս՝ զորս գրեցաք, ի ՌԽԷ Թուին Տեառն. Դարձեալ յետ ԺԷ ամի սոյն ասմէկս եւս եկեալ զաւ յարուցանէ ընդ Աթոռոյս. յետոյ որպէս եւ իցէ՝ տասնեւերկու հազար, ղիւան լաւ տանն սանայ. եւ ի գլուխ այնոյ երկրորդի Թղթոյս կրկին բանիլնամայ 1) գրեցուցեալ շարին ի ՌԿԴ Թուին Տեառն, և զերծանին. Գիրս և զայս գիրս յերեսան գրեցեալ ցուցակաւն. Կողմանե-քըն այդպէս են, Սաֆարի այգին, Փարաքարաւ մեծ առաւն՝ որ ի Զանկի գետոյն եկեալ անցանէ զգեաւ գեղջս. Մելիք-Եղիազարի այգին, և Ասլան-գի ճանապարհն. Զայսոսիկ միշեցեալ կողմանքս եւս առաւել յետոյ խառ-նեալ եկք ի մի, որպէս տեսանես ի առորեայ. Եւ յետոյ Զաւրացեալ Յակոբ Կաթուղիկոսն առնու զերկուս այգիս՝ կից այս այգւոյս, զմին ի վերայ յի-շեալ Սաֆարի որդի Մելքուղէին՝ հինգ թումանի, որոյ կողմանքն են, մի վերոյիշեալ այգին, Անտօնի, Սահակի, և Մկրտչի այգիքն. Եւ զմիւսն յՕհ-կանդարի որդի Մկրտչէն (որ է ի վերոյիշեցեալ անգղ.) երկու թումանի. Որոյ կողմանքն են, Խաչկի այգին, վերոյիշեցեալք Սաֆարի այգին, Ասլան-գի ճանապարհն, և մեծ առուն. Լինի այս ի ՌՃԶ Թուին Տեառն. Զո-րոյ զղաբալայն գիւղ ցուցակաւն. Եւ յետոյ վերոյիշեցեալ Սահակի որդի Վար-դանն զիւր այգին (որ ի վերոյ սահմանն գրեցաւ. մի ի Սաֆարէն առեալ այգւոյն,) ծախէ ի նոյն գեղջն Թադէոսին և նորին որդի Յովհաննէս՝ ութ թումանի. Եւ այս Թադէոս զայս այգիս յետոյ վախճան առաջ որդոյ Աթոռոյս գրեցուցանելով ի գլուխ նոյնոյ ղաբալայն զխոստովանութեան ի ՌՃԻԴ Թուին Տեառն. Որոյ կողմանքն են, նոյն գեղջի գերեզմանքն, Երեւանու Ճանա-պարհն, Տէր Փիլիպպոսի այգին, և որոյ Աթոռոյս վերոյիշեցեալ այգին. Գիրս զայս ղաբալայս և վախճանագիրս ցուցակաւն.

Դարձեալ վերոյիշեցեալ Մկրտչի որդիք Գրիգորն և Պետրոսն զայգի մի եւս ունելով՝ կից այգւոյն՝ զոր Աթոռոյս ծախեաց Մկրտիչ հայրն իւրեանց (որպէս ասացաք ի վերոյ). ծախեն զսոյն այգիս ի նոյն գեղջն Սարգսի որդի Տէր Ղուկասին՝ եօթն թումանի, ի ՌՃԶ Թուին Տեառն. Որոյ կողմանքն են, գիւղի քէհէն, Նազարի ճանապարհն, որոյ Աթոռոյս վերոյիշեցեալ այ-գին, և սոյն Տէր Ղուկասու այգին. Եւ յետոյ զայն այգիս նոյն Տէր Ղուկասի որդի Մանասէն և իւր եղբօրորդի Իսրայէլն տան, որոյ Աթո-ռոյս, և առնուն չորս թուման և հինգ հազար դիան. զորամ. երկու ամանը ցորեան և մէկ այգի. (զորմէ յետոյ ասելոց եմք)՝ ի ժամանակս Աղասահակ Կաթուղիկոսին Թրակեցւոյ ի ՌՃԶԵ Թուոյն մարտի՝ Հայերէն ղալա-

(1) [illegible]

լսելիս, տուն և գրչին զղաբալայն իւրեանց՝ Ցամկերէն՝ զոր ի Մկրտչի յարգ-ւոցն առեալ էին, զոր գտցես յուցակըքն. Դարձեալ գլխոյլիշեցեալ Այ-վազի ծննդարուղն ի ՌՃՀԸ թուոյն մերում՝ սոյն Այվազի որդի Թա-դէոսն ծախեց որդւոյ Աթոռոյս՝ երեք թումանի՝ ի ժամանակս Կարապետ Կաթուղիկոսին Զէյթունցւոյ, որ զայր ի մէջ մեր յիշեցեալ այգւոյն. Զո-րոյ զղաբալայն գիւ Հայերէն գրեցեալ.

Զայս ամենայն այգիքս՝ զորս առացաք, զամենայն խառնեալ ի մի միա-ւորեմ; և պարսպով պատեն նախնի եղանեկիքն մեր՝ զոր ունիմք այժմ ի ձեռս մեր, բայց ուեր հանգերձ գեղջի ամենայն այգեստանեօքն. Բայց զայս վերոգրեցեալ մեծ այգիս, (մինչ յաւուրս Նասր-շահին աւերեցեալ խոպանացաւ, որպէս և այլ քանս այգիք) Երևանու Լաճար-Հիւսէին-ալի խանն զաւթեալ էր ժամանակս ինչ, և ծնեալ և պտուտան ցանէր ինքն. Այլ ի ՌՄԾԳ թուոյն մերում մեք յետս առաք ի խանէն, և այժմ մեք ունիմք որպէս յառաջն.

Դարձեալ ունի սուրբ Աթոռս ի գեղջս յայս զայգի մի՝ զոր նոյն գեղա-ցի Դաւթի որդի Ղազարեօղն ինքն և իւր ընտանիքն հաստատուն Ցամ-կերէն վաճառմամբն տուն որդւոյ Աթոռոյս յիշատակ՝ յաւուրս Ցակոբեայ Կաթուղիկոսին Ջուղայեցւոյ՝ ի Ցամկաց թուին ՌԶԱ. Որոյ կողմանքն են, Երիցու Դաւթի, Ետղուգի, և Էնեաթի այգիքն. Գիր զվաճառ-մայն զուցանեն. Դարձեալ ի սոյն գեօղս՝ Մարկոսի դուստր Եղսաբեթ զայ-գի մի յիշատակ տայ որդւոյ Աթոռոյս, որ է երեք՝ տախտակ, որոյ կողմանե-քն են, Մովսէս վարդի, Տէր Սահակավանի, Մինասի և Սարգսի այգիքն, ի ժամանակս Աղէքսանդր Կաթուղիկոսին Ջուղայեցւոյ, ի Ցամկաց թուին ՌՃԻԶ. Զայս այգիս տայ Աբրահամ Կաթուղիկոսն Տէր Ղուկասի որդ-ւոյն, զոր ինքն յիշեցաք. Դարձեալ ի ՌՃԿԲ թուոյն մերում, ի ժա-մանակս Ղազար Կաթուղիկոսին Ջահկեցւոյ, սոյն գեօղացի Առաքելի որդի Ցովհաննէսն զայլ ինքն ի յԱռաւօտի՝ զիւր հայրենական այգին վաճառ տայ որդւոյ Աթոռոյս՝ ձեռամբ որդւոյ Աթոռոյս Ներսէսի Մովսէս վարդա-պետին. Գիր զղաբալայն Հայերէն գրեցեալ.

Դարձեալ սուրբ Հռիփսիմէի Սուրբանորդ Անանիա վարդապետն Ցամ-պեցի ի սոյն գեօղս առնու ի Մանուէլի որդի Ցիրանէն զայգի մի՝ եօթն թումանի՝ ի մեր թուոյն ՌՃԼԳ, և ի Ցամկաց ՌՌՄԸ. Որոյ կողմանքն են, Բարդուղիմէոսի, Էլիկենց Զաքարի, Պետրոսի այգիքն, և քիւչէն. Գիր զղաբալայն Հայերէն գրեցեալ.

Դարձեալ սոյն Անանիա վարդապետս ի սոյն գեօղս ի սոյն թուոջս առ-նու ի Ցովսէփի որդի Ցիրացու Նիկողայոսէն զայգեստան մի, որոյ կողման-

քըն են, Անտօնի, Յովհաննիսի այգիքն, և քէւչէն։ Եւ գիտնանչ առա մի ի ներքոյ Կեօք-քիւմպէթի ջրոյն, զորոյ զըղապալոյս գիտ ցուցակօքն։

Այգիք յԵրեւան քաղաքի:

Նախապէս ի ժամանակս Փիլիպպոս Կաթուղիկոսին՝ Քանաքեռցի Ղազարի որդի Միքայէլ վարդապետն ի յԵրեւան առնու զայգի մի ի Դօլվաթ-կեալտի կոչեցեալ տանէ միջէ ԼՆ թումանի՝ ի Տաճկաց թուին ՌԿԲ. Որոյ կողմունքն են Քալանթար մելիք Մոհսունի այգին, Մալխաս բէգի այգին, Նուրձու-օղլի Մըսր-խանի այգին, և Քեօթըզի որդի Յովաննէսի այգին։

Զայս այգիս Նախապէս սոյն Միքայէլ վարդապետս ծախէ սոյնոյ տանէկիս ի ՌԽԱ թուին Տաճկաց ԼԵ թումանի։ Յետոյ ի նոյն տանէկէն վերստին յետս առնու նոյն գնովն ի վերոյգրեալ թուովն։ Վասն որոյ և զիւր առեալ հին զապալայն ևս առնու ընդ այգւոյս։ Գտցես զայս հին զապալայս ի յերեսն գրեցեալ ցուցակաւն։ Այլ և ընդ սոյն այգւոյս առնու սոյն Միքայէլ վարդապետս ի նոյն տանէկէն զայգի մի ևս ԻԷ թումանի, կից նոյնոյ այգւոյն. որոյ կողմունքն են, նոյն մելիք Մոհսունի այգին, Մըսր-խանի այգին, Մահմատ աղայի այգին, և Ղաճարստնաար բէկի այգին. այս երկուց այգեաց մի է զապալայն, որ գրի է ՌԿԲ թուին Տաճկաց, զորս գտցես ցուցակաւն։ Զորս ի յառնուլն՝ յիշատակ տայ սրբոյ Աթոռոյս։

Դարձեալ ունի սուրբ Աթոռս յԵրեւան զայգի մի, զոր Մըսրխանենց այգի կոչեն, որ ի վերը յիշեցաւ. Որոյ սահմանքն են, սրբոյ Աթոռոյս վերոյ յիշեալ Միքայէլ վարդապետի այգին, սարն, ճանապարհն, և Ամիրբէկի այգին։ Զայգիս զայս խօճայ Սէթի որդի Յակոբն է տուեալ վախմ սրբոյ Աթոռոյս ընդ Նորագեղու և Եղուարդայ միջոցն ի ՌԿԹ թուին Տաճկաց յաւուրս Յակովբայ Կաթուղիկոսին, որպէս ասացաւ ի ...պատմութեան։ Այլ և ընդ յոգին տուեալ է նոյն Յակոբն զայգի մի ևս ի Նորագեղ, զոր Թորոսենց այգի ասեն. որոյ սահմանքն են, առուն որ ի Հրազդան գետոյն ելանէ, և նոյն գեղացւոց այգիքն։

Այլ և ի սոյն գեօղս զըրապաց մի ևս է տուեալ սրբոյ Աթոռոյս նոյն Յակոբն, զոր յիւրում անդ տեղւոջն ասացուք։ Որոց վաճառմանագիրն երկուք են, և մեծ, և մի և նոյն, զորս գտցես յերեսն գրեցեալ ցուցակօքն . . . . և ( ) նշանօք։

Դարձեալ այս յիշեցեալ Սեթիս թոռն Քալանթար Սահակն առնու յԵրեւան զայգի մի ի խօճայ Գրիգորի դուստր Զամանէն ԿԵ թումանի՝ ի ՌԿ թուին Տաճկաց, որ կոչի Ղարաղաշենց այգի։ Յետոյ սոյն Սահակի որդի խօճայ Աբրահամն զսոյն այգիս վախմ տայ սրբոյ Աթոռոյս ի ՌՁԴ

թուին Տաճկաց յաւուրս Յակոբայ Կաթուղիկոսին Ջուղայեցւոյ՝ ՚ի Հաստատուն տաճկական գրով։ Իսկ այս Աբրահամիս ազգական Մարգսին (որ տաճկացեալ Սաֆար-խան կոչեցաւ, զորմէ յիշեցաք ՚ի [illegible] գլուխն,) կեղծ վասն ազգականն զայն Աբրահամին, և կեղծ որով կերպիւ և իւր զատ յարուցանէ ընդ Յակոբայ Կաթուղիկոսին վասն այսպիսի պատճառի. վասն որոյ և Յակոբը Կաթուղիկոսն Լ թուման ետեալ նմա Սարու-խանիս՝ կրկին ղապալայս առնու ՚ի նմանէ ՚ի նոյն թուականի ՌՃԶ. տաճկաց։ Գիր զայս ղապալայս և զԱբրահամի առեալ վաճառականութիւն, նա և զջերմ ղապալայն՝ զոր Քեղամանթար Մահակն ՚ի Ջամանէն առեալ էր, յերեան գրեցեալ ցուցակօքն։ Կարդացեալ այսպիսի գրին, Նամակեալ այսպիսին, Հայրապետի արդին, Եկեղեցին և ՚ի նմին գերեզմանքն, և ճանապարհն որ է Երևանու վիճի եկեղեցւոյ ՚ի վեր կոյս, կից այգին, որ այժմ չէն են և անաւարն։

Եւ յետ եօթն ամի ՚ի ՌՂԳ թուականին Տաճկաց՝ մինչ Յակոբը Կաթուղիկոսն գնացեալ ՚ի Պօլիս վախճանի անդ, տանիկ մի Երևանցի Միրզա-Մահմատ-Թաղի կոչեցեալ զատ յարուցանէ ընդ Աթոռոյս վասն այսպիսի պատճառի. Վասն որոյ և սորոյ Աթոռոյս լուսարար և վերակացու Աստուածատուրն նոր վարդապետն եկանէ ընդ նմա ՚ի դատարանն յԵրևան. և հաստատէ զայգին զոլ սորոյ Աթոռոյս, և զհինգ թուման տան յիշեալ տանիկին, և ՚ի բերանոյն հուճէթ մի առնուն։ Զոր զայս ցուցակաւն, գրեցեալ ՚ի թուին Տաճկաց ՌՂԳ։

Դարձեալ ունի սուրբ Աթոռս յԵրևան զայգի մի, զոր Աստուածատուր Կաթուղիկոսն է առեալ ձեռամբ Երևանցի Մելքոն վարդապետին՝ ՚ի Մելքոն ձեռք աւեր տանիք, մեկ հնձանաւ և մեկ պատնէշատամբ, տասն թումանի ՚ի Ջիրջիս անուն տանիկէ, որ և Ջիփչիանց այգի կոչի, ՚ի ՌՃԼԹ. թուին Տաճկաց. որոյ սահմանքն են, երկու կողմանքն քուչէ, և երկու կողմանքն վարելահողք, որ է կից Անանիայ առաքելոյ անապատին, և է այժմ աւեր։ Գիր ղապալայն ցուցակաւն։

Դարձեալ Աստուածատուր Կաթուղիկոսն Համզաանցի յԵրևանայ այգիս հնձանս զնէ երկու թումանի ՚ի Հաճի-խալամ-զուլի որդի Հաճի-Մահմատ-քեարիմէն՝ ՚ի Տաճկաց թուին ՌՃԼ։ Զորոյ ղապալայն զոյզ ցուցակաւ։ Դարձեալ Երևանցի Աւետիքի որդիք խոճա Պարոն և խոճա Մանուկն գրով խոստանեն ՚ի յԱստուածային զմէկ այգին իւրեանց ՚ի յԵրևան տալ վասն հոգւոյ Փիլիպպոս Կաթուղիկոսին, և Փիլիպպոս Կաթուղիկոսն նա առ վախճան որդայն Անանիայ առաքելոյ անապատին ՚ի ՌՃԴ. թուին Տաճկաց։ Որոյ սահմանքն են, խոճա Թադէոսի և խոճա Մաթէոսի այգին. (Գիր ևս կայ Փիլիպպոս Կաթուղիկոսն դրամով, և սոյն անապատիս է)։ Սոյն ա-

Նաւապատի պարիսպն, Համբիղարի այգին՝ և Պօղոսան բլուրն․ Գի՛ռ զրադարա-կայն ցուցակումն։

Պատմելով սոյն Աքեռմիթի որդիք Թովմա Մատթէոսեան և Խոճայ Թադէոսեան զայն յղելով այգեգործ կից կեռ-մրգիր և ծախեցին Նոյն Փիլիպպոս Կաթողիկոսին՝ տուն և Հինգ Թումանի՝ ի սոյն Թուաքս Տանկնոյ ՌՃԳ․ Եւ Նոյն Կաթողիկոսն զայն այգիս և փոխեր ընդ Նոյն Սնանտոյ տուողիս անասպատին։ Որոյ կողմանքն են վերոյիշեալ այգին, Համբիղարի այգին․ և Պօղոսան բլուրն․ Գի՛ռ զրադարայն ցուցակումն։

Սոյն յետ ԻԶ ամաց ի ժամանակս Յակոբայ Կաթողիկոսին Ջուղայեցւոյ՝ առանձին ամն Շահ-պուլի կոչեցեալ և Գիւլշէր խանն զսա յայտնեցան վասն սոյն այգւոյս թէ իմ է, ասելով երկոքին և ամենայն մերս, և Նախնիքն իմ զՄաճիր կոչեցեալ առած են որ (ի Ջահդի զնայլն երկնէ․ որոյ մեկ կողմն սարի Ամենապարտն է և մեկ կողմն սոյն այգիս,) վասն այս այգւոյս և քրտոյն են Համնեալ, զրադարայն ևս առնեալ ի ձեռին։ Սոյն Յակոբայ Կաթողիկոսն ձեռամբ մեծ բդշխին խոյշ ի չարն առաքեալ՝ սոյ նոքա զիրեանց թուղթն զկամն և զմեկ քարթուղ հանեալ, և զմեկ զիր առնու ի նոցանէ։ Այս լինի ի ՌՃ Թուին Տանկնոյ։ Գի՛ռ զայս գիրս ցուցակումն։

Այգի ի Նորագեղ։

Աղէքսանդր Կաթողիկոսն Ջուղայեցի ի Նորագեղ գիւղի մի առնու (որ է երկու տափարակ իւր Հնձանովն և մէկ չարտուախով,) ի Դաւիթ-բու-լաղցի Ֆէնարիսէ զի որդի Հայրան տարալեն ամանն թումանով, ի Թուին Տանկնոյ ՌՃԽԶ. Որոյ կողմանքն են, Սահակի այգին, ջրհորն, և Նոյն Հայրանի այգին։ Գի՛ռ զրադարայն ցուցակումն․ Սոյա Հին զրադարայն ևս զի՛ռ ցուցակումն, որ Նոյն Հայրանն առեալ է ի Փէրդիասոյ-Փիրուզէն ի ՌՃԽԱ Թուին Տանկնոյ։

Զորագեղցի Արիստակիսի դուստր Մարի-խանն առուն կին ամն այգի՝ ի Հայրենեաց Ժառանգեալ գիւղի մի ի Նորագեղ (որոյ կողմանքն են, Զորա-գեղցի Յանձի Մուհամմէտ-Ալիբու այգին, Զորագեղցի Կարապետի այգին․ Նորագեղցի Դաւթի այգին, և Երեւանցի Նէխուհէի այգին)՝ Սոյ և զառն մի գաւառային ի յերեւան քաղաքն, որոյ կողմանքն են, քարուղ․ Կե-րաֆ տունն, Ջալալենց տունն, Խաչանց տունն, և Աստուածատուր տունն, փոխեր առ սրբոյ Էջմիածին ի ՌՃԽԳ Թուին Տանկնոյ։ Եւ ի մեր Թուին ՌՃԿ ի ժամանակս Ջուղայեցի Աղէքսանդր Կաթողիկոսին։ Երկ-կեան փոխաւորութեանց մի է, զոր զայդս յերեան գրեցեալ ցուցակումն․ Որոյ.

թագաւորութեան նորա առաջին ետ պարգևս. մին ոսկի 1), մին խալաթ 2), մին սա-մուրխեաղաց 3), երկու փէշքէշ 4), մին ոչխարաց 5), մին ձիաւոր, մին ծառայից 6) և մին մարդոյ։ Այսպէս զոր խնդրեցաւ թէ զորացին վերայիշեցեալ առաջս հանգերձ ի միջի խորհրդոց կաշխրական և ամենայն ընծայիւքն՝ զամենայն վախճանեալ սորա Էջմիածնի։ Եւ յետ մնոյ ամի ի ՌՃԻԵ թուին Տաճկաց ի յայս Սիրի-խանի ազգէն կին մի անուն Համայն, զուստր Ցախկալպայ Հարապետեանց, վաճառ այս զայգի մի եւ սորա Աթոռոյս ի նոյն ժամն. Նորաքաղաք, որոց կոչմանքն են. Դաւատ-քաղաքի Հաւան աղաչի այգին, քրիստոնէիցն Երևանի Թարապական և Նորագեղցի Յօհանի այգիքն։

Արդ ի յայս Սիրի-խանի և Համայնի ազգէն կին մի պատճառաւոր. անուանն Թաթեւացի. զուր յարուցեալ ընդ սորա Աթոռոյս, խանին. այն՝ ասէ թէ իմ հայրենի այգիքն Էջմիածնի խաղիքնայի զորաթեան ասելով զայգին առնել և առաջ ինձ։ Եւ խանն ի շարժն Հրաւիրէ, և շարժն ի մնջ զվկայս և զհաստատութիւնս խնդրէ. և Աղէքսանդր Կաթողիկոսն զիրկաւ վախուսքնանելու Հաստատ ցուցանէ, մին ի ՌՃԻԳ թուին Տաճկաց գրեցեալ վասն միոյ այգւոյ և միոյ տան, զոր Սիրի-խանն. այս վաճառ սորա Աթոռոյս, զոր ի վերոյ ասացաք. և միւսն ի ՌՃԻԵ թուին Տաճկաց գրեցեալ վասն միոյ այգւոյ, զոր Համայնն այս վաճառ սորա Աթոռոյս, զոր ևս ի վերոյ ասացաք։ Արդ ի տեսանելն շարժն զպայմանի Հաստատութեան վախճանեալայս, ի Թաթեւացիէն զվկայս խնդրէ, և նա ոչ գտանէ զվկայս, այլ սուտ երդնու. վասն որոյ և շարժն զհրամանս մի գրեալ այս սորա Աթոռոյս, և զԹաթեւացին ի բաց վարէ։ Լինի այս ի ՌՃԻԶ թուին Տաճկաց։ Եւ յետ երկուց ամաց ի ժամանակս Աստուածատուր Կաթողիկոսին Համադանեցւոյ նոյն Թաթեւացին և զուր յարուցանէ վասն վերոյիշեալ այգեաց. և Աստուածատուր Կաթողիկոսն ի Հասանեկ գնայն Նորին ի ձեռն Աթոռակալ Վրթանէս վարդապետին զհաստատութեանց շարժն՝ ծեծ սաստիկ ցուցանել տան Թաթեւացին, և ի գլուխ նորին վերոյիշեալ Հաստատութեան կրկին Հաստատ գրէ շարժն և տայ Աթոռոյս ի ՌՃԻԸ թուին Տաճկաց։ Դիտ զայս կրկնաբար Հաստատութեան յորժամ գրեցեալ ցուցանէ։ Դարձեալ յառաջ քան զվերոյիշեալ Համայնին վաճառ առնել սորա Աթոռոյս զայգի այգին՝ որ ի վերոյ ասացաւ, այն Թաթեւացի կինս ընդ Համայնին զուր յարուցանէ վասն երկուց այգեաց. (որոց մին այդ է զոր սորա Աթոռոյս այս Համայնն)։ Որ և խանին առաջ ապարանեալ զՀամայնն 7) Հանէ և զՀամայնն ի շարժն Հրաւիրէ։ Եւ շարժն ի Թաթեւացիէն զվկայս խնդրէ, և նա Թէպէտ բերէ զքանի վկայս, բայց սուտ երդ-

---

1) [illegible]:— 2) [illegible]:— 3) [illegible] կամ [illegible]:— 4) [illegible] կամ [illegible]:— 5) [illegible]:— 6) [illegible]:— 7) [illegible] կամ [illegible]:

Աթոռս)։ Գի՛ա սորին զերկուս վախաւանումայան Վարագերքն գրեալ, և յե֊րեան Հայերէն գրեցեալք։

ԳԼ. ԺԷ.

Յաղագս ջրաղացին ջրաղացաց, գինեաց, և ձիթահանից, յի՛ ո՞ր և ո՞րպէս, և յա֊րո՞ւմ ժամանակի։

Ջրաղացք ի մեր գեօղս։

Ի գեօղս մեր ունեցեալ է սուրբ Աթոռս ի վաղուց հետէ զերկուս ջրա֊ղացս՝ մին միջի ջրաղացն (որ է ի վերի Իւզբաշոնց և Սատախլու կոչեցեալ ջրաղացաց մէջն), յորոյ վերայ զեուղքս շինեցուցաք, որ է մէկ տուն և ի մէջն երկու ջրաղաց։ Եւ սոյն Սատախլու կոչեցեալ ջրաղացս քարաշէն՝ որ է հուպ գեօղիս մերոյ ի հիւսիսակողմն, որ է մէկ տուն և ի մէջն մէկ ջը֊րաղաց, Բ արարաք ի ՌՄԾԲ թուոյն։

Երրորդ ջրաղացն՝ որ է ի հարաւակողմն ի հուպ Աթոռոյս ի վերայ Քանքանիս, զոր Ջուղայեցի Յակովբ Կաթուղիկոսն է շինեալ, (ի բերելն զջուր Քանքանիս՝ որ ընդ մէջ գիւղիս և Աթոռոյս անցանէ), որ է մէկ տուն, և ի մէջն մէկ ջրաղաց։

Չորրորդ վերի ջրաղացս՝ որ Իւզբաշոնց կոչի։ Իւզբաշիս այս, (որոյ ա֊նունն է...) Նահապետ Կաթուղիկոսին սպասն, և որպէս թէ վէքիլ և գոր֊ծակալն է լեալ ի գլուխս Տաճկաց գնացող աշխարհական մարդ և անուա֊նեալ, որ և ի խնամոց նոյնոյ Կաթուղիկոսին զօրացեալ շինէ զտունս ի գեօղումս (որ ևս է սրբոյ Աթոռոյս այժմ, զորմէ յետոյ ճառեսցուք)։ Այլ և շինեալ է զայս ջրաղացս, որ է ի մէջ միում տան երեք ջրաղաց։ ի վե֊րին ծայր գեղջս ի հիւսիսակողմն, ի ներքոյ Մոլլատուրսուն կոչեցեալ գեօ֊ղին։ Յետոյ ի մեռանել Իւզբաշի՝ զաւթէ սուրբ Աթոռս իբր զհոգեբաժին նորա։ Յետոյ ի ներհակել Ջուղայեցւոց ընդ Նահապետ Կաթուղիկոսին, և ի գալն Ստեփաննոս վարդապետին Կաթուղիկոսական անուամբ ի վերայ Նահապետ Կաթուղիկոսին, և ի յայլայլութեան միջոցիս, վերստին ի յինքեանս գրաւեն որդիք և ազգականք Իւզբաշու զայս ջրաղացս։ Ապա ի գալ Աղէքսանդր Կաթուղիկոսին Ջուղայեցւոյ և ի խաղաղանալ միջո֊ցին, վերստին զտասն թուման որպէս թէ ողորմութիւն տայ Աղէքսանդր Կաթուղիկոսն Իւզբաշու որդւոցն և ազգականացն՝ և առնու զայս ջրա֊ղացս։ Որ և յայնմ օրէ լինի սրբոյ Աթոռոյս մինչև ցայսօր։ Գի՛ա զհայե֊րէն զապալայն, որ գրի ի մեր ՌՃԿԲ թուոջն, (յորում նորք մի ևս գրի֊գող սրբոյ Աթոռոյս, որ է կոոր մի պաքի, որ է այժմ ի ձեռս վէքիլ Այ֊

վաղին և Ղազարին։ Քանզի ի յայնմ՝ ժամանակի Աղէքսանդր Կաթուղիկոսն ի պարապելն զմեծ Ղաւի այգին մեր, զայս Նորք կոչեցեալ այգիս առեալ է Դորքենց, և ի նոցանէ առեալ է զայս կտոր այգին, որ է այժմ ի մէջ Ղաւի այգւոյն մերոյ և կոչի Դորքենց փայ. և այս ջրաղացս ի յոլով ժամանակս ամայի և անշէն էր մնացեալ, յետոյ ի ՌՄԺԵ թուոջս մերում մեք վերստին շինեցաք, որ է մէկ տուն, յորում միջի երկու ջրաղաց)։

Հինգերորդս մօտ գեօղիս մերոյ ի յարևմտակողմն, կից մերոյ դնդին ջրաղացն, որ է մէկ տուն, և ի մէջն մէկ ջրաղաց, զոր Ղազար Կաթուղիկոսն Ջահկեցի շինեաց ձեռամբ իւր Գործակալ Օշականցի Յակոբ վարդապետին, ի շինելն զգինդն՝ ի թուին մերոյ ի ՌՃՂԵ։

Որք եղեն ի գեղջս մերում տունքն հինգ. և յորս միջի եղեալ ջրաղացքըն եօթն, որք են շէնք և ընդ իշխանութեամբ սրբոյ Աթոռոյս։

Իսկ զջրաղաց մի ևս ի սոյն գեօղս ի Տէր Մկրտչի որդիք Մեսրոպէն, ի Սահակէն, ի Տէր Փիլիպպոսէն, և ի Սարգսէն առնու Ջուղայեցի Աղէքսանդր Կաթուղիկոսն ի ՌՃԾԹ թուոջն մերում, որ կոչի Մեսրոպենց ջրաղաց, որ է ի վայր գիւղիս յարևմտակողմն հանդէպ Ալիբէկլու գիւղին, որ է անշէն և ամայի ի վաղուց հետէ վասն հեռաւորութեանն ի ջրոյ. Գի՛ր զղապալայն Հայերէն գրեցեալ։

Ջրաղացք ի Յօշական։

Յակոբ Կաթուղիկոսն Ջուղայեցի ի Յօշական գեօղս Իփրումենց Առաքելի որդիք Պետրոսէն և Հէմինէն առնու զվեց ջրաղացս չորս թուման և կիսոյ, ի ՌՀԳ թուին Տաճկաց. Ջրաղացքն ի Գետառումն են. Գի՛ր զղապալայն յերեան գրեցեալ ցուցանելու։

Դարձեալ Աստուածատուր Կաթուղիկոսն Համատանցի ի ՌՃԼԱ և ի ՌՃԼԴ թիւս Տաճկաց՝ ի գեօղս յայս յԵրևանցի խօճա Փանոսենց խօճա Մովսիսէն առնու զինն այգիս և զտասն երկու ջրաղացս՝ եօթանասուն թումանով. և ի Սհաթլուեցի հաճի Մահմատ Հիւսէին Քեալանթարէն և ի Վէզիրի եղբայր Ալի-ղուլի բէգէն առնու զքսան այգիս և զհինգ ջրաղացքս՝ յիսուն և հինգ թումանով։ Զորոց զղապալայսն գտցես ցուցակօքն։ Զսոցա որպէսն տեսցես ի ձեռս Յօշականու այգեացն։

Դարձեալ ի ժամանակս Ղազար Կաթուղիկոսին Ջահկեցւոյ՝ ի գեօղս յայս կին մի այրի՝ որ կոչիւր Գիւլի՝ զջրաղաց մի ունէր ի մէջ ձորոյն մերձ կամրջին ի կողմն, որոյ ի մեռանելն՝ ետուն զջրաղացն զայն սրբոյ Աթոռոյս իւր հոգեբաժին, որ կոչի Գիւլենց ջրաղաց։

Մէկ ջրաղացի տեղ և մէկ այգւոյ տեղ, Տէր Հայրապետի զաւակ Կեղալեան ի Ցօշական ծախէ սրբոյ Աթոռոյս ձեռամբ վէքիլ Դաւթին՝ վեց հազար դիանի՝ ի ՌԺԴ թուին Տաճկաց։ Գիր ղապալային յերեսն գրեցեալ ցուցակաւն։

Ջրաղաց ի Կաւակերտ և ի Փեօկգումբէր:

Ղազար Կաթուղիկոսն Ջահկեցի յայս գեօղս զերկուս ջրաղացս տասնու ձեռամբ տեղապահին իւրոյ Միքայէլ վարդապետին. Գ թումանով՝ ի Կաւակերտցի Ցօհանի որդի Աւագէն ի ՌՃԾԴ թուին Տաճկաց. որոյ կողմունքն են Զանկու գետն։ Աւետիսի ճանապարհն և ջրաղացն, և սրբոյ Աթոռոյս լինելն։ Գիր ղապալային ցուցակաւն։

Ջրաղաց ի յԵրեւան եւ ի Զօրագեղ սրբոյ Աթոռոյս:

Դարձեալ յԵրևանցի խոճայ Սէթի որդի Ցակուբջանին բարեպաշտ (զոր բազմիցս յիշեալ եմք ի ճառս Նորագեղու միաբանութեանն. ի ԺԳ. գլուխն, և ի ճառս յԵրևանու այգեացն ի ԺԶ գլուխն, և յայլս տեղիս Նորագեղու և ընդ Եղուարդայ միջիցն,) ջրաղաց մի ևս տայ սրբոյ Աթոռոյս ի յիշատակ ի Զօրագեղ, որ Գառնուկենց ջրաղաց ասի։ Որոյ կողմունքն են ջրաղացաց առուն, Ղազարի ջրաղացն, և ճանապարհն։ Զորոյ ղապալային գիրս, որք են երկուք՝ ի ՌԿԹ թուին Տաճկաց գրեցեալք, և յերեսն գրեցեալք ցուցակօքն։

Դարձեալ սոյն յիշեցեալ Սէթի թոռն Սահակ Քալանթարն՝ ընդ Ծայծի և ընդ Ամիրի գեօղօրէից միջիցն (որպէս ցուցաւ ի ճառս նոյն գեօղօրէիցն ի ԺԳ գլուխն) ջրաղաց մի ևս ծախէ ի սոյն գեօղս Ջուղայեցի Յակոբ Կաթուղիկոսին ի ՌՀԱ թուին Տաճկաց. որոյ կողմունքն են Զանկի գետն, ջրաղացի առուն, և Յօհաննիսի և Գրիգորի ջրաղացքն։ Գիր զմեծ ղապալային յերեսն գրեցեալ ցուցակաւն։

Երևանցի խոճայ Գրիգորի դստերք Մարգարիտն և Ցողիտայն ի Զօրագեղ Դ դանկն ջրաղացի միոյ (որ լեալ է իւրեանց բաժին) վախմ տան Անանիայ առաքելոյ անապատին որ յԵրևան՝ ձեռամբ Տեառն Փիլիպպոս Կաթուղիկոսին ի ՌԾԳ թուին Տաճկաց։ Գիր զվախմնամայն յերեսն գրեցեալ ցուցակաւն։ Սորա մէկ մեծ սաւատ ևս գոյ Շրխ-Բուլաղի կնքով, զոր ևս գիտ ցուցակաւն։ Որոյ կողմունքն են Ալիբէկի և խոճայ Եաղուպի ջրաղացքն, ճանապարհն և Բ դանկն սոյնոյ ջրաղացին։ Զոր ևս առնու սոյն Փիլիպպոս Կաթուղիկոս ի Հաջզաման դստերէ սոյն յիշեալ Գրիգորիս ի սոյն թուոջս դրամով, և տայ նոյնոյ Անանիայ առաքելոյ անապատին վախմն, որով լրանայ վեց դանկ ջրաղացին։ Գիր ղապալային՝ զոր

վասն Բ գանկին ի Շահզադմանէն առնու. Փիլիպպոս Կաթուղիկոսն և ըղվախպլամայն՝ որով վախմ տայ նոյնոյ անապատին, (գիտ) յերեսն գրեցեալ ցուցակօքն։ Այլ և սոյն երանելիս զջրաղաց մի ևս տայ յիշատակ սոյնոյ անապատիս ի Զորագեօղ ի ներքոյ բերդին, որոյ կողմունքն են, Զանգի գետն, Նորագաւթայ առուն, ճանապարհն և բերդն, ի նոյն ՌՃԴ թուոջն Տաճկաց։ Այս ջրաղացիս և այն երկու գանկին՝ որ ի վերդ յիշեցաւ, զորս յիշատակ տայ Փիլիպպոս Կաթուղիկոսն Անանիայ առաքելոյն, մի է վախճամայն, որպէս ցուցանէ քեզ յերեսն գրեցեալ ցուցակն։ . .

Գինք սրբոյ Աթոռոյս ի մեր գեօղս:

Ղազար Կաթուղիկոսն Ջահկեցի ի յայս գեօղ ի Բաքի որդի Բուդաղէն զերկու ջրաղացս (որք լինին ի միում տան) առնու՝ հինգ թումանով, և քակէ զայնս, և շինէ զինկ և դրգրայ, որ կայ այժմ չէն. և ընդ ձեռամբ Աթոռոյս։ Որոյ կողմունքն գրին Խաչատրի և Մալխասի տներն, առուն, և մեր Սատախլուի ջրաղացն, ի Տաճկաց թուին ՌՃԿԴ։ Գիտ զղապալայն յերեսն գրեցեալ ցուցակաւն, որ է մեր գեօղիս կից զինկն ի յարևմտակոյս։ Որոյ կիցն զջրաղաց մի ևս ունիմք։

Դարձեալ Ջուղայեցի Յակոբ Կաթուղիկոսն յորժամ հանէ զմեր Ներքին քանքանն՝ որ է ի վայր փոսն ի վերայ նորա զգինգ մի շինէ, որ այժըմ աւեր է զինգն և Քանքանն։ Այս ջնջիս քարինքն Երևանու Հաճի-Ահմատ խան հոչեցեալ տաճիկն քարշեալ տանի, և իւրեան զինգ շինէ՝ յաւուրս Շամախեցի Յակովբ Կաթուղիկոսին։

Գինք սրբոյ Աթոռոյս ի Քալարայ գեօղն:

Ջուղայեցի Աղէքսանդր Կաթուղիկոսն ի սոյն գեօղս առնու զերկուս ջրաղացատեղս կից իրերաց ի նոյն գեօղացի Առաքելի որդի Սարգսէն, և ի Պետրոսի որդի Յովհաննիսէն ի ձեռն վէքիլ Մատթէոսին՝ երեք թումաննով. որոյ կողմունքն են նոյն Յովհաննիսի վարելահողն, Ազարիայի հողն և առուն. զորոյ զղապալայն գիտ ցուցակաւն, որ գրի ի թուին Տաճկաց ի ՌՃԺԹ։ Եւ յետոյ զնոյնս զինգ շինէ երկու մլաւոր։ Բայց այժմ աւեր է ի վաղուց հետէ։

Դարձեալ ի սոյն գեօղս Դալուլար Իմանի բէգի որդի Ղաճար-Մահմատ բէգն առնու զերկուս ջրաղացս կից իրերաց ի սոյն գեօղացի Զաքարիայի որդի Տէր Սարգսէն՝ ութն թումանով, ի Տաճկաց ՌՃԻԶ թուին։ Եւ ի սոյն թուոջս նոյն Տաճիկն ծախէ զնոյն ջրաղացն Ջուղայեցի Աղէքսանդր Կաթուղիկոսին՝ տասն թումանի։ Եւ ի գլուխ իւրոյ ղապալային վերստին ղապալայ գրեցուցեալ և կնքեալ տայ մեզ։ Զայս ղապալայս գիտ յերեսն

գրեցեալ ցուցակաւն․ Որոյ կողմունքն են գաւառ 1)։ Շափաղաթի ջրաղացն, ջրաղացի առուն և ճանապարհն․ Ցայսօրիկ երկուս ջրաղացս ևս քանդեալ զինք չինել տայ նոյն Աղեքսանդր Կաթուղիկոսն՝ երկու մլաւոր, որ կայ այժմ չէն և ընդ իշխանութեամբ սրբոյ Աթոռոյս։

Եւս ի միրումն ժամանակի ի ՌՄԺԳ թուոջն՝ պէրոն Խաչատուրաղցի Ցանկին ոմն՝ որ Շարա-ալի կոչէր՝ գնացեալ առ արարեալ մեր Հիւսէյին-ալի խանին թէ՝ Քաղարու Տէր Սարգսի ջրաղացներն մեր է, և մեք ենք առեալ գնոսա, այժմ Խալիֆայն գաւթեալ զինք է շինեալ։ Եւ խանն ևս ի գլուխ նոյնոյ արզային թողղայ արարեալ ի շարն հրամայեաց զմեզ։ Եւ մեք վերոյգրեցեալ ղալալայիւղ խուսեցաք զնոսա և սուտ հանաք։ Վասն որոյ և շարն վերստին հուճէթ և խանն վերստին թողղայ ետուն մեզ թէ՝ յիրաւի զինքն այն Խալիֆայինն է։ Եւ յղաղղայն ևս զոր առեալ էին խանին, զնա ևս առաք ի ձեռաց նոցա․ զորս գոցեա յերեան գրեցեալ ցուցակըն։

Դինգ սրբոյ Աթոռոյս ի Կաւակերտ կամ ի Գեօկգումբէթ։

Ի Կաւակերտ երկու եղբարք Տանկիկք Ղազար-զալալեար Մահմադ-ալի բէկ և Մահմադ-զալի բէկ անուն՝ առաջ գոլով նոյնոյ գեղջն՝ զկէս դինգ են ունեցեալ ի նոյն գեօղն, որոյ կէսն ևս Գեօկգումբէթցի Մկրտչին էր եալ, և այս Մկրտչի որդիք Տէր Աբրահամեան, Յովհաննէսն և Աղղամ բէկն զկէս դնգին իւրեանց ծախեն Դալալեար Մահմադ աղայ բէկի որդի Ղազար Բայրամին հինգ թումանի ի ՌՃԳ թուին Տանկեաց։ Գիտ ղալալայեան ցուցակաւն։

Ցետոյ ի տիրելն Օսմանցւոց երկրիս մերում՝ առնուն ի Տանկեաց այսոցիկ զայս դինգս երկու բաժինն ևս Օսմանցիքն և տեր 2) առնեն։ Ցետոյ մելիք Սահակն Երեւանու առնու ի յՕսմանցւոց միրիէն դրամով․ ժամանակ ինչ ինքն ուտէ և յետոյ տայ սրբոյ Աթոռոյս յիշատակ ի ժամանակս Աստուածատուր Կաթուղիկոսին։ Որոյ սահմանքն են՝ Զանգու գետն, առուն և ճանապարհ․ այս է մեր դինգն՝ որ է ի Կաւակերտ, զոր ևս ունիմք այժմ։ Վասն սորա հին ղալալայ մի գոյ առ մեզ, ի ՌՃԳ թուոջն Տանկեաց գրեցեալ, որպէս ի վերդ յիշեցաւ․ Գիտ ցուցակաւն։

Ջիրաւանք սրբոյ Աթոռոյս ի մեր գեօղս։

Ի յայս մեր գեօղս և կից սրբոյ Աթոռոյս, (որ այժմ ի շինել դարապին անկաւ ի ներս,) չինէ զերկուս ձիթահանքս Թեքեալ աղխեով կից իրե-

1) Սահմանքն։ — 2) Ցարբունիս գրաւել։

բաց՝ Փիլիպպոս Կաթուղիկոսն. որոց մինն փլաւ ի մեր ժամանակս, վերստին ի փայտից շինեցաք ի ՌՄԾԶ Թուականի մերում. որք կան այժմ շէն և ընդ իշխանութեամբ սրբոյ Աթոռոյս։

Դաշին-խանայ մի ևս (որ է քունձթի ձիթահանք) ունի սուրբ Աթոռս ի գեօղս մեր՝ կից սրբոյ Աթոռոյս՝ ի մէջ Թուրքաստանաշէնին մերոյ. որ և է շէն և ընդ ձեռամբ սրբոյ Աթոռոյս։

Դարձեալ ի հարաւակողմն սրբոյ Աթոռոյս և կից ի վերայ Քանքանիս մերոյ ջրաղացին շինեաց առաջնորդն մեր Մկրտիչ վարդապետն Նորապէս գլխատուն մի (այս ինքն բամբակահան), որ է մի տուն, և ի միջին երկու չղրեխ, որք ջրով քանքանին մերոյ հանեն զբամբակս, ի ՌՄԾԶ Թուականի մերում, որ և շէն և ընդ իշխանութեամբ սրբոյ Աթոռոյս։

ԳԼ. ԺԸ.

Յաղագս յաղագանին սրբոյ Աթոռոյս ջուրին, առուին, և ձուկին, և որոց արժանաւորութեան, թէ յո՞րմէ հետէ, ո՞յք և ո՞րք, և այլք այսպիսիք։

Ջուրք սրբոյ Աթոռոյս որք ի յայս գեօղս մեր:

Ի բազում ուրեք ասացաւ յառաջ թէ՝ ի յանկանելն երկրիս մերոյ ընդ իշխանութեամբ այլազգեաց, և ի փոփոխել Հայրապետութեան Աթոռոյս ի Սիս, անհետացան ամենայն բարեկարգութիւնք և վայելչութիւնք Աթոռոյս, և ինքն ի յամայութեան եկաց ի բազում ժամանակս։ Ապա ի վերանորոգելն վերստին ողորմութեամբն Աստուծոյ՝ Նստելն Հայրապետին ի սմա, ի ժամանակս Գրիգորին Մակուեցւոյ, ևս առաւել ի յաջորդելն Մովսէսի և Փիլիպպոսի երջանիկ Կաթուղիկոսացն՝ ի ձեռն որոց սկսաւ (թէպէտ ոչ որպէս ի ժամանակս մերոց Թագաւորաց) ստանալ զառաջինն կարգ։

Արդ որպէս վասն այլոց ունեցելոցն ասացաւ, նոյնպէս և վասն ջրոցն իմա։ Քանզի յառաջնումն թէ ո՞րպիսաբար է լեալ, ոչ է յայտնի. իսկ ի յաջորդելն Տեառն Փիլիպպոսի երջանկին զՀայրապետութիւն սրբոյ Աթոռոյս, յետ բազմաց բարերարութեանցն՝ առնէ սոյն երանելիս և զայս մեծ և գովութեանց արժանի գործս։ Քանզի ի ծոցոյն լեռնէս մերմէ Արագածու յայն կուսէ երեսէն ջուր մի ելեալ (մինչև ութն ջրաղացի բաւական) գնացեալ լինիւր ի Շիրակայ վայրն, և անտի հոսիւր ի գետն Ախուրեան, որ Տաճկերէն ասիւր Գեօզալ-դարայի ջուր։ Այս երանելիս մեծաւ աշխատութեամբ և դրամածախութեամբ բերեալ զայն ջուրն արկանէ յայսկոյս լերինն՝ և խառնէ ի գետս մեր Քարձաղ. որով ոռոգանի դաշտս մեր։ Եւ յետ այսպէս առնելոյն, ապա արզայ գրէ առ Շահապագն

երկրորդ, թէ երկիրս այս ի ջրոյ զպակասութիւնս ունէր, նս.յայս ինչ լեա-
նէ զայսքան ջուր (որ յոտար թագաւորութիւն գնայր,) բերեալ խառնեցի
ի ջուրն դաշտիս. որով մեծ օգտութիւն եղև երկրիս սերմանցն և արքու-
նական հասիցն. սակայն մեզ ոչինչ օգուտ. զի երկրացիքս զաւթեալ ըզ-
ջուր գետոյն տանին ի հողս իւրեանց աւելորդաբար, և մեզ ոչ տան ըստ
բաւականին։ Եւ զայլս այսպիսիս գրէ հանդերձ այլովք բարերարութեամբ-
քըն իւրովք։ Գրէ և խանն երկրիս, որ Խոսրով կոչիւր, վկայելով զբա-
րերարութեանց երանելւոյն և գրեցելոցն նորին։ Ապա և Շահն գրէ յառա-
կապէս զՌաղամ մի ի վերայ երկրիս սաստիկ հրամանաւ՝ թէ ջուր Քար-
ձաղ գետոյդ որքան և իցէ՝ յերկուս բաժանեսցի հաւասարապէս, մին բա-
ժինն մերս գեղօրէիցն դաշտիդ, և միւս բաժինն Էջմիածնի Աթոռոյն և
իւր գեղջն լիցի։ Մի՛ ոք իշխեսցէ այսուհետև ելանել յայսմանէ կանոնէ։
Եւ ի գալ հրամանիս այսորիկ, երկրիս խանն յայնմ ժամանակին (որ Խոս-
րով կոչիւր) և այլք մեծամեծք Տաճիկք և Հայք հանդերձ Փիլիպպոս
Կաթուղիկոսիւն ելեալ գնան ի բանտն գետոյս (ուր բաժանին ջուրք դաշ-
տիս, որ է յաւարտն Ցօշականու ձորոյն և մուտն Նոյնոյ գետոյն ի լայնա-
նիստ դաշտն Վաղարշապատու, ի վեր կոյս Հաճի-ղարայ կոչեցեալ գեղջն,
որ և այժմ ասի Բանտ) և անդ մեծամեծ արձանաքարիւ կալեալ զառաջս
գետոյն, զբոլոր ջուր նորին յերկուս բաժանեն, զմի բաժինն տան մեր
դաշտիս եղելոց Կարբու նահիայ կոչեցելոց գեօղօրէիցն, որ ի յարևմուտս
հակեալ ընդ հասարակ գետագնաց շաւիղն ընթանայ, և զմիւս բաժինն
որ է ի յարևելակոյս իվեր հակեալ յառուն ճանապարհաւ գայ սրբոյ Աթո-
ռոյս և սորին կից գեղջս տան։ Այս կանոն յայնմ օրէ տարածեալ հռչա-
կի յերկրոջս Երևանու, և արձանանայ յամենեսին ի Հայս և ի Տաճիկս,
և է այսպէս մինչև ցայսօր, մինչ զի՝ եթէ կանանց և մանկանց երկրիս եւս
հարցանիցես զորպիսութենէ ջրոյս այսմիկ, պատասխանեն թէ՝ կէսն Էջ-
միածնի է և կէսն երկրիս։ (Բայց շահաւոր և օգտակար ռաղամս այս՝ զոր
գրէ Շահապասն, որպէս ասացաք, ոչ գիտեմ առ խանն մնայ և ոչ տան
Աթոռոյս, և այնպէս անհետանայ, թէ յԱթոռո՞ջս կորնչի։ Զի մեք ոչ
տեսաք, թէպէտ շատ որոնեցաք և խնդրեցաք։ Ո՞հ, Ո՞հ, արգելաւ գրիչս,
և հարկեաց կարճել աստանօր։ Ռաղամս այս գրի ի ՌԿ թուին Տաճկաց)։
Որք թէպէտ երբեմն երբեմն տեարք և բնակիչք Տաճիկքն միւս գեօ-
ղօրէիցն մտմտեալ ընդ մեզ դաւ յարուցանեն՝ կամելով աւելորդով տա-
նել զջուր ի կողմն իւրեանց, սակայն ի հաւաստութենէ ասացելոյ կա-
նոնիս ոչ կարեն այնքան համարձակել և յայտնապէս մաքառել։ Որպէս
ի ժամանակս Աղէքսանդր Կաթուղիկոսին Ջուղայեցւոյ ի ՌՃԻԱ թուոջն
Տաճկաց, ի միւս գեղօրէիցն ոմանք կամելով աւելորդով տանել զջուրն,

[illegible]

[illegible] և [illegible] Աստուածատուր [illegible] և [illegible]

[illegible] ի [illegible] և [illegible]

Այս լինի ի [illegible] թուին [illegible]

Դարձեալ յետ երից ամաց ի [illegible] թուին [illegible] ի ժամանակս [illegible] և [illegible]

Այսպէս և ի ժամանակս [illegible] և [illegible] ի [illegible]

Դարձեալ և ի ժամանակս [illegible]

Դարձեալ [illegible] ի [illegible]

Դարձեալ [illegible] ի [illegible] և [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

1) [illegible]

զինքն [illegible] որպէս, զՄ[illegible] [illegible]

[illegible]

Եւ զետեղեալ ի չարին, եւ [illegible]

[illegible]

Իսկ [illegible]

[illegible]

Դարձեալ [illegible] Փիլիպպոս Կաթողիկոսն հանեալ է զ'ջուր [illegible] ի յաւանդէ սրբոյ Աթոռոյս, որ կայր Վանքան, որ ի յաւանդէ սրբոյ [illegible] [illegible] և ընդ յաւանդիւ [illegible] ի Ներքուստ է. ելեալ [illegible] [illegible] Դպրեվանքն վանքն, և անտի ի վերայ [illegible] [illegible] [illegible] յերկրն Հողոյն. և գնացեալ յայն [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] չէ ցայսօր. Որ է ջուր հանդ [illegible] [illegible] [illegible], և է յաւանդ[illegible] սրբոյ Աթոռոյս. Բայց այս Վանքանն [illegible], էր սրբոյ Աթոռոյս [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] 1) [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] դէպ ի [illegible] [illegible] [illegible]. Վասն որոյ ոչ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] յաւանդի եկեղեցւոյն. և [illegible] [illegible] [illegible]. Վասն որոյ և [illegible] [illegible] [illegible] Հանել զ[illegible] ի [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] եկեղեցւոյն, և [illegible] [illegible] և [illegible] [illegible] և [illegible] [illegible] ի Վանքանն նոյն Փիլիպպոս Կաթողիկոսին. որով [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] որ յաւանդ եկեղեցւոյն և [illegible] [illegible] և [illegible] [illegible] [illegible]. որք [illegible] [illegible] [illegible] ի [illegible] [illegible] [illegible] զի [illegible] յորդեցան ի [illegible] [illegible] [illegible].

Դարձեալ Յակոբայ Կաթողիկոսն Ջուղայեցի հանեալ է զ'ջուր [illegible] [illegible] ի [illegible] [illegible] [illegible] ի [illegible] [illegible] և [illegible] [illegible] [illegible], որ [illegible] [illegible] յաւանդաւ [illegible] [illegible] ի [illegible] [illegible] [illegible] Աթոռոյս ի [illegible] [illegible]. և [illegible] [illegible] Հողոյն և [illegible] [illegible] և [illegible] [illegible] [illegible] ընդ [illegible] [illegible] [illegible]. և [illegible] [illegible] ի [illegible], և [illegible] ի Հարաւակողմն ի [illegible] [illegible] ի [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] Փիլիպպոս Կաթողիկոսին [illegible] և ի [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] է ի ներքոյ Դպրեվանքին մինչև ի [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] ի [illegible] և ի [illegible] [illegible] Յակոբայ Կաթողիկոսին, (զորմէ յետոյ ասասցուք) և զայլ [illegible] այսոցիկ առեղեաց. Եւ լինէին երկրաբանն ըստ չափու ջրոյ երկուց ջրաղացից և [illegible] յաւանդակէս սրբոյ Աթոռոյս. Այս [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ի [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] և [illegible] [illegible] և [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] և [illegible] [illegible] [illegible] Հանապազ. [illegible] ի [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], և ի [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], և ոչ [illegible] [illegible]. [illegible] և [illegible] և [illegible] [illegible]. զի ի [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] և ի [illegible] [illegible] որ [illegible] [illegible]

1) Տեսանել [illegible]

Հաւքք ատոքն և պատկերքն. սա արքայութեան գաւառականն, ի վերայ այսր Լեռը չինեալ այս կառուցք ի Հայաստանեայս մերձ ի բերդս Սեբաստիա [illegible]՝ որ Տանդրանիկ Լեռանց [illegible] (զոր ի վերայ ասացաք ի Ճառ. Լեռնագրութեան) որ և այլ չէին մինչև ցայսօր և բանի ի յանձանձն և ի ձեռնն [illegible] Լանքս այս որպէս ասացաք. Նոյնպէս և ի վերայ այս Լեռս չինեցաւ եկեղ այս Նոյ Լեռնագրական [illegible], այսինքն [illegible] ժողովածութե. (որպէս ասացաք ի Ճառս Լեռնագրութեան.) որ բանի [illegible] և Հրաշք զարմանալի յանձնած և ի ձեռանն Բագրատ [illegible] եկեղեցեաց Լեռանս ատամքն՝ որք են [illegible] և [illegible] ի յատական Հողոյ. [illegible] Թեոդոս էին նորոգեցելովք ի յաւուրս [illegible], [illegible] ի մերում ժամանակի (զոյով կարգ. Հնացեալք և [illegible]. և ի բազում [illegible] և յեղեալք Հողով.) եղեն ի ծագէ ի ծայր նորոգեցելովք և Հաստատագոյնս չինեալք քարիւ՝ [illegible] և [illegible] Հոյակապ ամենեցուն.

Դարձեալ [illegible] (այս [illegible]) Հանէ [illegible] և բանիւք Յակոբայ [illegible] ի [illegible] ի Հայաստանեայն [illegible] Սեբաստիա. որոյ [illegible] և նոյնպէս ի [illegible] [illegible] մերձ Հանդէպ [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible] ի [illegible] ի Հայաստանեայս ի [illegible] [illegible] մեր (որք [illegible] Հայք [illegible], և ի [illegible]) և [illegible]. Յորոց վերայ [illegible] մի են չինեալ նոյն կառուցքն, որպէս ասացաք ի [illegible] Լեռնագրութեան. [illegible] ի վերայ այս Լեռս. [illegible] ասացաք. [illegible] են և [illegible] ի [illegible] Հնոյ Լեռին, [illegible] և [illegible]. [illegible] ի [illegible] [illegible] ի [illegible] մեր [illegible], և [illegible], և Հաստատագոյնս չինեցուցանք [illegible] Հոյակապ և [illegible] [illegible] և [illegible].

[illegible] են չինք յոյժ (այս [illegible] [illegible] Սեբաստիա որ ի յայս [illegible]):

Վերջինչեալ Յակոբայ [illegible] [illegible] ([illegible] և [illegible] Սեբաստիա [illegible] կառուցքն [illegible]) [illegible] զանձն [illegible] որ է ի վերին [illegible] մերձ ի Հայաստանեայս ի [illegible] [illegible] [illegible] և Հանդէպ [illegible] [illegible] [illegible], որ [illegible] [illegible] - [illegible].

[illegible] [illegible] չինէ այս կառուցքս [illegible], [illegible] ի [illegible] և ի [illegible] ի [illegible] մերձ էր (ի յայդ ժամանակի, [illegible] և [illegible]) [illegible] [illegible] [illegible] և [illegible] ի Հայաստանեայս ժամանակին [illegible] [illegible] [illegible] ի [illegible] [illegible] մեր. [illegible] զի [illegible] և [illegible] [illegible] ի մէջ մեր Հողոց և [illegible], զի մի՝

[illegible]

[illegible]

Երկրորդապէս չինէ նոյն եպիսկոպոսն [illegible]

Երրորդապէս չինէ նոյն եպիսկոպոսն [illegible]

Չորրորդապէս չինէ այն եպիսկոպոսս [illegible]

[illegible]

[illegible] Օրմանցւոց, [illegible]

[illegible]

մեր կոչեցեալ Սև ջուր գետոյն ջուր բերել [illegible]

ոչ է լեալ Հնար։ [illegible]

[illegible] Սև ջրոյն։ [illegible]

զառումն ի բերել և ի հրամայելոյ [illegible]

[illegible]

երկու բաժին լեցի, մին բաժինն բերողին, և միւսն [illegible] և ջուրք այսր։

[illegible]

[illegible] 1) [illegible]

1) ծառանգր:

բէկն, Մահմատ-ղուլի բէկն, և Թամուր-Ղայա-բէկն ծախեն զայս ջուր Նահապետ Կաթուղիկոսին՝ քսան թումանի։ Որոյ զղապալայն գիր յերեսն գրեցեալ ցուցականն։ Որ գրի ի թուին տաճկաց ՌՃԺ. և Նահապետ Կաթուղիկոսն ի յառնուլն զայս ջուրս ի ձորակէն յայնմանէ (որ ասացաւ,) սկիզբն արարեալ բերէ զվերին կողմամբն ընդ գլխովն Փարաքարու և իջուցանէ ի դաշտ գեօղիս մերոյ, ընդ հիւսիսակողմամբն Երևանու ճանապարհին՝ որ առ մեզ գայ, որոյ առուն բաց գոյ մինչև ի Փոքր բլուրներն, որ հանդէպ Հոխփոխմէի վանքին դէպ ի հիւսիսակողմն ի յարևելս, և յայն տեղիսն ընդ յատակաւ հողոյն գայ ընդ միջոց ինչ, որոյ հորոց բերանքն գոն յայտնի մինչև ցայսօր՝ որպէս հորք Քանքանի, և զջուրս զայս ի կիր արկանէ սուրբ Աթոռս ի յայգիս և յարտորայս մինչև ի ժամանակս Աստուածատուր Կաթուղիկոսին։ Իսկ ի ժամանակս Աստուածատուր Կաթուղիկոսին՝ յազգականաց վերջիշեալ Տաճկացն ոմանք ձեռնամուխ լինին ի ջուրս յայս, և ի վերայ ջրոյն զբօսանս և զայլ ինչս սերմանեն և զջուրըն տանին ի յայնս և զայլս այսպիսիս, և ոչ թողուն զջուրն ամբողջ գալ յայս գեօղ։ Վասն որոյ և Աստուածատուր Կաթուղիկոսն արզ գրէ Երևանու խանին, և խանն առաքէ առ շարն։ Եւ շարն տեսեալ զհաստատուն ղապալայս մեր՝ զոր առեալ եմք զջուրն ի վերոյգրեցեալ Տաճկացն՝ գրէ յետկոյս արզային և կնքէ սաստելով այնց Տաճկացն, զի մի՛ ևս ձեռնամխեսցեն ի յայս ջուր։ Գիր զայս գիրս յերեսն գրեցեալ ցուցականն։ Որ գրի ի Տաճկաց ՌՃԻԹ թուին։ Արդ առուս այս յօրէն յայնմանէ՝ չգիտեմ յանհոգութենէ Կաթուղիկոսացն՝ եթէ յայլ ինչ պատճառէ՝ խափանեալ կայ մինչև ցայսօր։

Ջուր ի Դաւրէժ:

Աղէքսանդր Կաթուղիկոսն Ջուղայեցի, ի Դաւրէժ ի Հաճի-Մահմատ-Բաղըրի որդւոյն ի Մուհամմատ-Մուսանէն երկու շաբաթէն ջուր առնու վեց թումանի՝ ի ՌՃԻԴ թուին Տաճկաց, որոյ անունն Սէէփ-մէրէմ ֆահրէզէն կոչի։ Գիր զղապալայն յերեսն գրեցեալ ցուցականն։

Դարձեալ նոյն Աղէքսանդր Կաթուղիկոսն ի Մահմատ-շէֆի տաճկէ միօջէ առնու ի Թաւրէզ ի նոյն Սէկա-միրիմ-քահրիզ կոչեցեալ ջրոյն՝ երկու շաբաթէն ջուր՝ հինգ թումանի և ինն հազար դինանի՝ ի թուին Տաճկաց ՌՃԻԵ՝ Մանուկի որդի Աբրահամին ձեռօքն։ Գիր զղապալայն ցուցականն։

Դարձեալ ի սոյն թուոջս առնու սոյն Կաթուղիկոսս ի Դաւրէժ ի Սաշտխանում Տաճկէ մէկ շաբաթէն ջուր՝ երեք թումանի և երեք հազար դինանի՝ ի ձեռն Առաքել կոչեցելոյ ումեմն։ Գիր զղապալայն ցուցականն։

Դարձեալ նոյն Աղէքսանդր Կաթուղիկոսն ի Դաւրէժ ի Մահմատ-ալի Տաճկի որդի Քեալբալի-Մահմատ-Իւսուֆէն առնու ի նոյն Քահրիզի ջրոյն . . . շաբաթէն ջուր՝ խօթն թումանի՝ ի ՌՃԻԶ թուին Տաճկաց. Գիր զղապալայն ցուցակաւն։

Դարձեալ ի Դաւրէժ Հաճի Ռահիմ-ալու որդի Մահմատ Ռահիմ ի նոյն վերոյիշեալ ջրոյն ծախէ սրբոյ Աթոռոյս ձեռամբ Թարվիզեցի Տէր Ներսիսին ի ԾԴ յօրէն մէկ աւուր ջուր՝ վեց թումանի՝ ի ՌՃԼԲ թուին Տաճկաց. Գիր զղապալայն ցուցակաւն։

Դարձեալ ի սոյն թուոջս Դաւրիժեցի խոճայ Բարսեղ ամն ծախէ սրբոյ Աթոռոյս ի սոյն ջրոյն երեք շաբաթէն ջուր՝ հինն թումանի՝ ձեռամբ նոյն Տէր Ներսիսին Դաւրիժեցւոյ. Գիր զղապալայն ցուցակաւն։

Ցեւսին երկուքս ի ժամանակս Աստուածատուր Կաթուղիկոսին լինին. Զայս վեց ղալամ ջուրս՝ զոր առնուն լուսահոգիքն՝ վասն այգեաց մերոց առնուն՝ զորս ունեցեալ եմք ի Դաւրէժ։

ԳԼ. ԾԹ.

Յայտնումն ցուցակին սրբոյ Աթոռոյս տանց, խանութից, ճորցն, և այլ այսպիսեաց, թէ ո՞ւր և ո՞րպէս, է ասորիկս:

Գիւղս այս Վաղարշապատ, որ է կից սրբոյ Աթոռոյս, քանիցս անգամ տեղափոխեցեալ է, ոչ ըստ բոլորին, այլ ըստ մասին. Զի տունք ոմանց ի տեղւոջէ ի տեղի են փոխեցեալք, ոմանք նորապէս շինեալք, և շատք ևս պակասեալք. այս երբեմն ի բերմանէ ժամանակին է լեալ, և երբեմն ըստ մեծի մասին ի հարկեցմանէ Հայրապետացն սրբոյ Աթոռոյս. Քանզի երանելիքն մեր Մովսէս և Փիլիպպոս և այլք զկնի նոցա Կաթուղիկոսքն ի կանոնաւորելն՝ ի պայծառացուցանելն և ի հաստատացուցանելն զսուրբ Աթոռս (որպէս ասացաւ բազմիցս), և մանաւանդ ի լայնացուցանելն զսա շինուածովք, առեալ են ի չորից կողմանց ի գեղջէն մերձ զանեղիս, զորս և աւերեալ են զանատեղս, ձիատեղս, և զայլս անասնատեղիս. Այլ և զբուրաստանս, պարտէզս, կալատեղս, գլխաւորակ պարիսպ և բակս արտաքոյ պարսպին տանձարիս, որպէս և տեսանես. Որոյ ոչ գոյր ղապալայ ինչ՝ զի գրէաք. Այլ միայն զերկուս Հայերէն ղապալայս գտաք, որ գրին ի ժամանակս Նահապետ Կաթուղիկոսին. Որոց մին է մէկ ձեռք տուն իւր պարագայիւքն, զոր Սահրատի որդի Խաչատուրն ծախէ սրբոյ Աթոռոյս՝ երեք թումանի և երեսուն սոմար ցորենոյ՝ ի ՌՃԽԲ թուոջն մերում. որ է մեր բաղանեաց տեղն. Եւ միւսն ի նոյն Կաթուղիկոսի ժամանակն Մարտի-

բոսի որդիք Աստուածատուրն և Սափարն ծախեն մէկ տուն և մէկ չորրորդ՝ մի Թումանի՝ ի ՌՃԽԴ Թուոյն մերում. որ է ի մէջ Ղազարապատին։ Զատաճկերէն ղապալայ մի ևս Անտօնի որդիք Աւետիքն, Մկրտիչն, և Յովհաննէսն տան ծախելով Աղէքսանդր Կաթուղիկոսին Ջուղայեցւոյ՝ քսան և հինգ հազար դինարի՝ հինգ տուն, ի Յաճկաց Թուին ՌՃԻԵ։ Որոյ կողմունքն դրին սրբոյ Աթոռոյս Քանքանի ջրաղացն, ճանապարհն, և գերեզմանատունն, որ է մեր Քանքանի Ներքոյ եղեալ տունն՝ յորում Նստիւր օծուքն, և մեք քակեցաք։ Գի՛տ զայսուիկ երիս ղապալայս յերեսն գրեցեալ ցուցակօքն։ Եւ ոչ միայն այսք, այլ և (որպէս ասացաք) դշտոս ևս առեալ են, զորս գրամով՝ զորն հոգեբաժին, և այլն այլով կերպիւ, և քակեալ են վասն հարկատրութեան սրբոյ Աթոռոյս, և կամ զայլ ինչ են շինեալ։ Բայց որովհետև ըստ պատահման տեղեացն էին այնք շինուածք այս ինքն՝ գոմքն, ձիատունքն, ջորատունքն, իշատունքն, ուղտատունքն, Նախրատունքն, և այլք այսպիսիք, վասն որոյ էին անյարմարք, ցած և ցիր, ի միմեանց հեռիք, և մանաւանդ անպարիսպք և երկիւղալիք։ Իսկ ի մերս ժամանակի, յաջողմամբն Աստուծոյ մինչ շինեցաք զբոլոր պարիսպն արտաքոյ շուրջանակի, որպէս ասացաւ յայլում տեղւոջ, զվերոյիշեցեալ տեղիսդ քակեցաք զամենայնն և ի մէջ պարսպին արկեալ կից իրերաց շինեցաք Նորապէս ի մէջ միոյ յատուկ պարսպի իւրեանց պարապայիւքն, որք են ի յարևելեան կողմն սրբոյ Աթոռոյս։

Այլ և մինչ գեօղս մեր էր հուպ և յարակից Աթոռոյս, և ցած և ցիր շուրջ զկողմամբքն սորին, որովք և Նսեմանայր գեղեցկութիւն պարսպին՝ զոր շինեցաք շուրջանակի հաստատուն բրգօք և հրացանատեղեօք, յորոց երկիւղք և վտանգ ևս ծնանէին սրբոյ Աթոռոյս, վասն որոյ զգեօղս մեր ըստ մեծի մասին, այս ինքն զհարաւակողմն և զարևմտակողմն ըստ բոլորին, և ի հիւսիսակողմէն ըստ մասին իբր հրացանի միոյ ձգման չափ՝ քակեցաք իսպառ հանդերձ Եկեղեցեաւն՝ զոր Նահապետ Կաթուղիկոսն էր շինեալ, այն ևս էր հնացեալ և փլփլեցեալ։ Եւ հեռացուցեալ ի պարսպէս ի հիւսիսակողմն շինեցաք վերստին ի միում կարգի ծախիւք սրբոյ Աթոռոյս զտունսն և զեկեղեցին վայելուչ քան զառաջինն։ Զորոց յայլում տեղւոջ ասացեալ եմք։ Վասն որոյ գրեթէ տունքս գեղջս մերոյ ըստ մեծի մասին են սրբոյ Աթոռոյս։ Գործեցաւ այս ի Թուոյն մերում ի ՌՄԺԶ։

Ցուցք սրբոյ Աթոռոյս ի Օշական գեօղն:

Ի Օշական գեօղս յայս մինչ ունի սուրբ Աթոռս զքանիս այգիս, և է մի քառաւ գեօղ սրբոյ Աթոռոյս՝ որպէս ասացաք, վասն որոյ ունի և

ղձեռք մի տունս յատուկ պարսպով, ներքնատամբ, վերնատամբ, գինատամբ, ձիատամբ, ղարմանատամբ, և այլովք հարկաւորօք, որոց կողմունքն են։ . . . . . .

Յուշք սրբոյ Աթոռոյս ի յերեւան ի Զորագեղ։

Ի գեօղս յայս Զորագեղ, որ կոչի Խնկաձոր, ունի սուրբ Աթոռս զմեծ պարսպապատ տուն մի իւր սարօքն, յորում գոն երկու Եկեղեցիք, և .. օտայք, ձիատունք, աշխանայս, և այլովք պարագայիւք։ Եւ նոյն մեծ պարիսպն յերկուս բաժանեցեալ միջնահաս որմով, մին որ ի կողմն հիւսիսոյ՝ միով Եկեղեցեաւն և այլովք հարկաւոր տամբք՝ է հասարակ միաբանից տեղի՝ և անասնոց և այլոց այսպիսեաց, յորում եղեալ յեկեղեցին գան ժողովուրդք օտարականք և վաճառականք ի յաղօթել։ Ցորում և կացուցանի սևագլուխ մի վերակացու և կառավարիչ քանի միաբանիւք ի Հայրապետէն ի պաշտել զկարգն Եկեղեցական և ի շինութեան պահել։ Եւ միւսն որ ի հարաւակողմն՝ միով եկեղեցեաւն՝ է յատուկ տեղի Հայրապետին, զի ի գնալն Կաթուղիկոսին ի յԵրևան, անդ ագանի իւրովք սպասաւորօքն։ Որ և ունի զյատուկ պարիսպս յատուկ դրամբ, և արգելեալ ի հասարակութենէ։ Այս երկոքեանս են՝ որք գան ի մէջ միոյ մեծի պարսպի, և են շէն և ընդ իշխանութեամբ սրբոյ Աթոռոյս, կոչին միով անուամբ Զորագեղու-անապատ, որ է հանդէպ բերդին Երևանու ի հիւսիսակոյսն, ի բարձրահայեաց գագաթանն մեծախոր ձորոյն, ուր անցանի գետն Հրազդան։ Տեղիս այս լեալ է յառաջագոյն տուն և այգեկերպ մեծ բաղչայ ումեմն Զորագեղցւոյ Բայընդուր կոչեցելոյ Համազասպեան, վասն որոյ կոչի Համազասպենց տներ։ Որոյ որդի Ասլանն ծախէ Կարնեցի Տէր Սուքիասի որդի Մահտեսի Ղևոնդին՝ քառասուն թումանի՝ ի ՌՂԴ թուին Տաճկաց։ Զորոյ զղապալայն գիտ ցուցակաւն։

Ցորում գոյ մէկ այգի, յորոյ մէջն երկու թանապի, երկու այվան, մի աշխանայ, մէկ մառան, մէկ նա-ելայ, մէկ մարագ, մէկ չէբղումբէ, և մէկ ոտից ճանապարհ։ Եւ սահմանք սորին գրին Հրազդան գետն, Հաճի-Նիազի այգին, Զորագեղու այգեաց քուչէն և Զորագեղու Եկեղեցին։ Իսկ ի սոյն թուոջս նոյն Մահտեսի Ղևոնդն ծախէ զայս տեղիս բոլոր պարագայիւքն Եղիազար Կաթուղիկոսին՝ ևս քառասուն թումանի։ Զորոյ զղապալայն ևս գիտ ցուցակաւն։ Ցորում գրի տասն և մէկ մեծ բաղչայ, որք են նոյն վերոյ ասացեալքդ։ Եւ սահմանքն ևս նոյն վերոյ ասացեալքդ գրին։ Այդ վերոյ ասացեալ ղապալայիցդ մէկ մէկ սուրատ ևս գոն, զորս ևս գիտ ցուցակօքն։ Եւ քան զայս իրակութիւնս, զորս ամեն յառաջ վերոյիշեցեալ Բայընդուրի որդի Ասլանի եղբայր Փիրին զիւր բաժին տունն և բաղչայն

ծախէ իւր եղբայր Ասլանին՝ երեք թումանի՝ ի ՌՂ թուին Տաճկաց, որոյ զղապալայն ևս գիր ցուցական. զի յառնուլն Եղիազար Կաթուղիկոսին զայս բոլոր անդիս՝ զորս ասացաք, առնու նա և զհին ղապալայն այս անդոյս ի Ղևոնդէն, զորս Ղևոնդն առեալ էր ի Ասլանէն։ Այլ և քան զԵղիազար Կաթուղիկոսի առնուլն զայս անդրս յիսուն և հինգ ամ յառաջ՝ զայս անդրս Աւագ և Շահում կոչեցեալ Բ եղբարք ծախեն ու մեծն Ալիբէկ կոչեցելոյ Տաճկին ի ՌԼԹ թուին Տաճկաց՝ ԻԳ թումանի։ Որոյ ղապալայն գոյ։

Եւ յետ երկուց ամաց ի ՌԽԱ թուին Տաճկաց՝ նոյն Ալիբէկն ծախէ Տէրտէրենց կոչեցելոյ խօճայ Սաֆարի որդի խօճայ Միրզայէլին՝ յիսուն և հինգ թումանի։ Որոյ ղապալայն ևս գոյ։ Այս երկու ղապալայքս եկեալ հասանեն ի ձեռս նոյն Միրզայէլի եղբայր խօճայ. Պետրոսի. Թոռն խօճայ Աղա-Միրին։ Ապա յորժամ Եղիազար Կաթուղիկոսն առնու զայս անդրս ի ՌՂԴ թուին տաճկաց, ի Համազասպեան Պայինդուրի որդի Ասլանէն ի ձեռն Մահտեսի Ղևոնդին՝ քառասուն թումանի՝ որպէս ասացաք՝ երկուք հատաւորուն ղապալայիւք, ոչ եղև յայտնի մեզ թէ՝ Աղայ-միրին այն վերոյիշեցեալ զա՞ն յարուցանէ յայնմ միջոցին, և զքան ինչ առնու ի յԵղիազար Կաթուղիկոսէն, կամ թէ ինքն Եղիազար Կաթուղիկոսն անեղեկացեալ թէ՝ այս առանց հին ղապալայքն զան ի ձեռս Աղայ-միրին, որպիսի կերպիւ և իցէ զերկաւս հին ղապալայսս ևս առնու ի յԱղա-միրէէն. Մին Աւագ և Շահում կոչեցեալ եղբարքն ծախեն Նախապէս Ալիպէկ Տաճկի միոյ ի ՌԼԹ թուին Տաճկաց, և միւսն նոյն Ալիբեկն ծախէ ի ՌԽԱ թուին Տաճկաց նոյն Աղա-միրիս պապ խօճայ Միրզայելին՝ որպէս ի վերդ ասացաւ. և ի նոյն յետին ղապալայիս յետկոյսն գրէ նոյն Աղա-միրիս, թէ որովհետև իմ Նախնիքն զայս անդրս վաճառ էին արարեալ սրբոյ Էջմիածնի, և ես զայս ղապալայս ետու և վաճառ արարի։ Այս լինի ի ՌՃԼԹ թուին Տաճկաց, և ի մեր թուոջն ի ՌՃՀ. Գտցես զայսոսիկ ղապալայքս ևս յերեսուն գրեցեալ ցուցակօքն, Որք եղեն այս մեր անապատիս Զորագիւղոյ հինգ ղապալայ և երկու սուրէթ, որք գոն այժմ ի սուրբ Աթոռոջս։ Այլ և այն Եղիազար Կաթուղիկոս առնու ի կից սոյնոյ անդւոյս զտուն մի շէն և զանդի ևս միոյ տան՝ երեք թումանի, ի ՌՃԲ թուին Տաճկաց, ի Ղազարի որդի Խաչատուրէն։ Որոյ կողմունքն գրին ծախողի տունն և Եղիազար Կաթուղիկոսի վերոյ ասացեալ առած անդրըն. գիր ղապալայն ցուցական։ Զոր ևս ի յառնուլն՝ խառնէ ընդ վերոյիշեալ անդիսն։

Արդ յորժամ վերոյիշեալ Եղիազար Կաթուղիկոսն առնու այսպէս հատաւորուն ղապալայիւք զայսքան անդրս, և այն մեծ բաղչայիւն, ապա

Նորապէս ի մէջ միոյ հաստատուն պարսպին առնու, և զտունսն զամենայն քակեալ՝ զքանի մի ստայս շինէ վասն վանականաց, և զփոքրիկ եկեղեցի մի ևս շինէ յանուն սրբոյն Յակոբայ ի Հիւսիսակողմն այն տեղւոյ, ընդ նաւին և զայլ պարագայսն։ Եւ ապա ի նոյն պարսպէն բաժանեալ յատուկ որմով և պարսպաւ ի հարաւակողմն՝ շինէ ի նմա զփոքրիկ եկեղեցի մի ևս յանուն սրբոյն Գէորգայ, և զքանի ստայս ևս յաղագս յատուկ Հայրապետին և իւրոցն՝ որպէս իմերոց աստացաք։ Յետոյ Ղազար Կաթուղիկոսն Ճահկեցի զՀայրապետանիստ տեղին քակեալ մեծացոյց և վայելչացոյց։ Զկնի նորա Յակոբ Կաթուղիկոսն Շամախեցի և ևս ճայեցուցեալ և յաւել զշինուածս թէ ի Հայրապետարանումն և թէ ի միւս հասարակ պարսպոջն, և արտաքուստ կուռէ Հայրապետարանին պարսպեաց լաւապէս և ամրացոյց։ Որք զոն այժմ ընդ իշխանութեամբ սրբոյ Աթոռոյս թէ ներսի պարիսպն և թէ արտաքինն։

Եւ մինչ Եղիազար Կաթուղիկոսն առեալ զայս տեղիս շինէր վանս և տեղիս իւրեան և միաբանիցն, ապա առորև սոյնոյ ի ձորոյն եղեալ բնակիչքն (որոց անունքն ի ներքոյ սոյնոյ տեղիս զոն ամենք Հայք և ամենք պղպզգիք.) սկսանին խօսիլ և սպառնալ, որպէս օրէն է աշխարհի, զի ի ներքոյ եղեալքն ի հարկէ ի վերոյ եղելոցն խոստին և պտղուկս յարուցանեն։ Վասն որոյ և ի նստել նահապետ Կաթուղիկոսին առնու և զայն ներքին անեղն ի Թումանենց Յարութիւնի որդի Աղամալէն՝ երկք թումանի՝ ի ՌՃԴ թուին Տաճկաց։ Որոյ կողմանքն են ներքին կողմն, Զորագեղու քուչէն, միւս կողմն քարափն, (յորոց զլուխն է մեր վերջիշեալ անեղն). մի կողմն Պետրոսենց և միւս կողմն Մինասենց անեղն։ Դի՛ա զղապալայն ցուցակաւն։ Զոր և յառնուլն քակեալ ամայի առնէ, զի մի՛ ոք ևս բնակեսցի։ Իսկ ի մերումս ժամանակի ի ՌՃՀԸ թուին Տաճկաց, և ի մեր ՌՄԺԳ թուոջն՝ Զորագեղցի Զալլուենց Յովհաննէսի որդի Ներսէսն ստիպեալ ի քաղցէն՝ դաւ յարոյց վասն սոյնոյ տան տեղւոյն թէ՝ իմ է, և մեք ի ձեռն շառին ոչ ինչ արարեալ զդաւ նորին՝ իբր ողորմութիւն ետուք նմա մէկ թուման, և ի գլուխ նորին զղապալայն գրեցուցաք շառին ի բերանոյ նորին զհուճէթ մի թէ՝ փուչ է իմ դաւիս. և այժմ կողմունք նորին տեղւոյն են Տաճիկ Քաղաղ աղա Հիւսէինի տունն, Աքեղի խարաբա տունն, քարափն և քուչէն։

Դարձեալ ի Զորագեղ ի Քարափիագլուխ մահլայոջն՝ ի մերձ մեր վերջիշեալ անապատի մեծ դրանն, Զորագեղցի Յովհաննէսի որդի Օհանն ի նոյն գեղջեցի Երանոսի որդի Պօղոսէն առնու զերկս առուս միով հարով, քառասուն ղուռուշի, և այլ վասն անուանս սրբոյ Աթոռոյս, բայց զքառասուն ղուռուշն առնու, ի Տաճկաց թուին ՌՃԽԱ, ի յիշխանու-

թեանն Ոսմանցւոց։ Որոյ կողմանքն են մեր անապատի պարիսպն, Զորագեղու Եկեղեցին և քուչէն։ Որ գոյ և այժմ՝ ընդ իշխանութեամբ սրբոյ Աթոռոյս։ Որոյ զղապալայն գի՞ս ցուցանէ։

Ցանկ սրբոյ Աթոռոյս յերևան քաղաքն:

Զորագեղացի Արիստակէսի դուստր Եփրիխան անուն կին ամն այրի ի Հայրենեաց մնացեալ այգի մի ի Նորագեղ, (որոյ կողմանքն են, Զորագեղացի Հաճի Մուհամմատ—վէլու այգին, Զորագեղացի Կարապետի այգին, Նորագեղացի Դաւթի այգին, և Երևանցի Խաչայէլի այգին, որպէս յիշեցաւ ի ձեռն այգեաց Նորագեղու։ Այլ և դուռն մի բաղչայով ի յԵրևան քաղաքն, որոյ կողմանքն են, քարուղ Պետրոսի տունն, Զալալենց տունն, Խուպոնց տունն, և ուստայ Աղաբաբի տունն վաճառ տայ սրբոյ Աթոռոյս ի ՌՃԻԴ թուին Տաճկաց, և ի մեր թուոյն ՌՃԿ, ի ժամանակս Աղէքսանդր Կաթուղիկոսին Ջուղայեցւոյ։ Երկուց վախուֆնամանցն մի է, զոր զոյգս յերեան գրեցեալ ցուցանէ։ Որոյ բաղչայումն եղեալ տունքն են այսոքիկ, մէկ օդայն, մէկ թանապի, մէկ սանդուխանոյ երկու զերզանոցի, մէկ աշխանոյ, մէկ մառանն, մէկ թաղվայ, և մէկ մարագ։ Այսպէս գրի ի վախուֆնամայոցն թէ՝ զայսոսիկ վերոյիշեցեալ տունքս Հանգերձ ի միջի խուրանց կալհիւքն և ամենայն ընչիւքն զամենայն վաճառ ետու սրբոյ Էջմիածնի։

Ցանկ, գեօղց, խանութց, եւ այլ այսպիսեաց ի Վրաց տունն:

Կախեթու պարոն Թէյմուրազ-խանն, և իւր որդի Հերակլն, և իւր կին Խաթի-ջանն ի մէջ Կախեթու և Քիզիղու, ի Էնիսուլ կոչեցեալ նահանգումն գիւղ մի Բուամանոց կոչեցեալ տան Յակոբայ Կաթուղիկոսին Ջուղայեցւոյ՝ ամենայն բնակչօքն՝ ամենայն այգեստանեօքն՝ ջրօքն և ամենայն պարագայիւքն՝ ի ծառայութիւն սրբոյ Աթոռոյս՝ ի յիշատակ յաւիտենական, ի թուոջն մերում ի . . . . գի՞ս զղապալայն Վրացերէն յերեան գրեցեալ ցուցանէ։

Խանութք որք ի Թիֆլիզ:

Ի մէջ փոքր Չարսու կոչեցելոյն, երեք խանութք գոն, ի մուտն Շիշման Պետրոսի որդի Բեժանն նստի այժմ, որոյ յաջակողմն՝ Կենձեցի Խիթարի խանութն է, և ձախ կողմն ևս Աթոռոյս խանութն է, յորում Աղաջանն նստի։ Եւ այս Աղաջանի նստեալ խանութիս (որ Աթոռոյս է) ի ձախ կողմըն ի ներքոյ թաղին փոքր խանութ մի ևս գոյ սրբոյ Աթոռոյս, որոյ ձախ կողմն քուչայ է։ Զայս երեք խանութս խօճա-Բէհբութի որդի Ասլանն

տայ սրբոյ Աթոռոյս ի ձեռն Ջուղայեցի Յակովբ Կաթուղիկոսին ի ՌՃԺԳ թուոյն մերում։ Գիր զվախճանմանն Վրացերէն։ Աստի ի վեր ընթացեալ դէպ ի Նորաշէն յաշպաղ-խանի փողոցումն խանութ մի ևս գոյ սրբոյ Աթոռոյս, որոյ աջ կողմն Ղարանին խանութն է, և ձախն Ապովենց, զայս խանութս ևս մէլիք Աշխալ-բեկն է տուեալ յիշատակ սրբոյ Աթոռոյս, որ եղբայր է նոյն Ասլանին։ Աստի ի վեր ընթացեալ դէպ ի մեծ չարսուն՝ թաղի առաջն խանութ մի գոյ, զոր Հոգիկզենց Մովսէսն է տուեալ սրբոյ Աթոռոյս։ Որոյ վերի կողմն ևս իւրեանց խանութն է, և ներքի կողմն Իմէրէլ-Գեօրգոնց խանութն է։

Աստի ևս ի վեր ընթացեալ դէպ ի Գուլաստանց փողոցն՝ խանութ մի ևս գոյ սրբոյ Աթոռոյս, զոր Հոգինենց Ասին է տուեալ յիշատակ։ Որոյ վերի կողմն մահտեսի Մելքոնի խանութն է, և ներքին կողմն ——— Գարսէվանի փեսայ Օթարինն։

Աստի ևս ի վեր ընթացեալ դէպ ի սուրբ Նշանի փողոցն՝ խանութ մի գոյ՝ որ Ճաշնագարենց կոչեն, զոր Կիկոսենց Նասախիթն է տուեալ սրբոյ Աթոռոյս, որոյ ներքին խանութն ևս նոյն Կիկոսենց Յարութիւնին է, և վերի կողմն Ապովենց ոսկերիչ Ռուստամի տունն է, և առաջն փողոց։

Գոյ ևս ի քաղաքս յայս միոյ տան տեղ, զոր Նոնենց Ռոստամն է տուեալ սրբոյ Աթոռոյս յիշատակ, որոյ վերն Փիթանց Դանիէլին, վայրն՝ Հէջուբենց Ռոստամին, աջ կողմն Միրիշքեարի տան տեղն, և ձախ կողմն՝ Փիթոյենց Դաւութ բէկի տունքն են։

Գոյ ևս ի քաղաքս յայս ի Տափի-թաղումն սուրբ Նշանի Տէր Մովսէսի այգւոյն կից մէկ այգետեղ, զոր Լզինենց Յովաննիսի որդի Սիմաւոնն է տուեալ վախճ սրբոյ Աթոռոյս. որոյ երկու կողմն Տէր Նիկողոսի այգին է, երկու կողմն ճանապարհ։

Մոնթոյենց Մկրտումն և իւր որդի Յովսէփն զխանութ մի եռուն սրբոյ Աթոռոյս յիշատակ ի նոյն քաղաքն. որոյ մի կողմն Ապովենց Դաւիթն է, մի կողմն Դուլցենց Գորգին է, առաջն փողոց, և յետկոյսն պարոնի Քեարվանսարէն։ Որոյ ղաբալայն գիր Հայերէն։

Դարձեալ ի յերկիրն Վրաստանու՝ ի գեօղն Ճուլաւէր՝ Ջհանշիրի որդիք տանուտէր Թահմազն և Բայրամն, և Թահմազի որդիք Ռէվազն, Բայինդուրն, և Ջալն ի նոյն գեօղն զմի մեծ այգի տան յիշատակ սրբոյ Աթոռոյս ի ձեռն Ջուղայեցի Յակովբ Կաթուղիկոսին, չէն և ապրշումով ծառօք լի, ի ՌՃԻԷ թուոյ մերում։ Գիր զվախճանմանն Վրացերէն գրեցեալ՝ յերեսն գրեցեալ ցուցականն։

Հորոց այս ինչք հարկաւոր ծառայք սրբոյ Աթոռոյս ի նոյն երկիրն:

Ի քաղաքն Թիֆլիզ Աստուածատուր Կաթուղիկոսն Համատանցի զԽաչատուրի որդի Յարութիւնն գնէ ի ծառայութիւն սրբոյ Աթոռոյս որդւովքն և բոլոր ընտանեօքն ի ՌՃԿԴ թուոջն մերում: Գի՛ռ զղապալայն Վրացերէն յերեսն գրեցեալ ցուցակաւն:

Դարձեալ նոյն Աստուածատուր Կաթուղիկոսն գնէ ի նոյն քաղաքն ի Թումանենց ազգէն զՅակոբի որդի Պապէն, զնորին որդիսն՝ զՅակոբն և զՄամալօն բոլոր ընտանեօքն ի ծառայութիւն սրբոյ Աթոռոյս ի ՌՃՀ թուին մերում: Գի՛ռ զղապալայն Վրացերէն յերեսն գրեցեալ ցուցակաւն:

Այլ և են ծառայք սրբոյ Աթոռոյս Ղալայճի (անաէսաչուբ) Պաղտասարն, Քօհնեց Պաղտասարի թոռ Պաղտասարն, Դարաղ (կոչեէսուբ) մահտեսի Դաւթի որդի Յովհաննէսն, Խելթուփնեցի տէր Դաւիթն, Խելթուփնեցի Աւթանդիլն և իւր որդի Աբրահամն, Բախալ (նղուբաշուն) Լալուի որդի Յովհաննէսն և Մկրտումն, Պասմաճի Ասլանի որդի Գրիգորն, Գիւրջի Մարգարի որդի Յովհաննէսն, Թէչպաղ Ասլանի թոռն Պապէն, Ծկանցի Աւթանդիլի որդիք Դաւիթն և Յարութիւնն. ղալայճի Պաղտասարի փեսայ ղալայճի Մեհրապն, Ճօն Անտօնի որդի Պագազ Յարութիւնն, Երևանցի Աւագի որդի դաբաղ Յարութիւնն, Ճաշկեցի Աղաջանն, Դիլաջանեցի Տէր Սարգսի որդիք Լեհկինզ, Մելքոն և Պաղտասարն, Կրցխվանեցի Էսի որդի Օթարն, Դաղախեցի դաբաղ Մարգարն, Երևանցի պաղազ Գաբրիէլն:

ԳԼ. Ի.

Յորում ցուցանէն առաջոտ Նախատորդաց Գորովէն և Բառան էշխողաց Շահաղբատաց և այլոց տյատչեաց հարկաւոր երբեմն, որք են է ասոքն Աբնառոյս, ըն ո՞րդէս, ե՞րբ, և վասն ո՞յր պատճառի:

Եւ որքան առ այս՝ ծանի՛ր սիրելի ընթերցող, զի ի ձեռնարկելն իմ զայսմանէ՝ կարի և շատ տարակուսանօք և յոգւոց հանելով գրեցի. քանզի որոց ցանկայի և յուսայի գտանել, զորս և հաւաստեաւ գիտէի խոկ զոլ յԱթոռոջս, զբազումս և զբոլորէն ոչ գտի.

Ոչ գիտեմ ի նախանձակտուր, ի նենգալի և ի թշնամի մարդկա՞նց էին անհետացեալք, թէ ի յանհոգութենէ յաջորդողացն աեղւոյս, և թէ ի մօտ առ մօտ փոխձանեցմանէ և ի պղտորմանէ և ի տարուբերմանէ երկրիս և երկրականացս, ընդ որս և Աթոռոյս և Աթոռայնոցս: Ոչ միայն զյառաջնոցն ասեմ և զհնագունիցն, այլ և զյետնոցն և զմօտագունիցն: Արդ մինչ զբազումն ոչ գտի, որպէս ասացի, վասն որոյ և զսակաւն՝ զորս

առձեռն ունեցայ, տեսի և վերահասու եղէ մտացն և դիտմանցն, գրեալ ըստ արձանացուցի, զի մի՛ և սոքա անհետասցին։ Քանզի թէպէտ տուողքըն են պլազգիք և թշնամիք մերոյս կրօնի, սակայն՝ տուրք և հրամանագիրք նոցին են ըստ աշխարհիս օգտաբարք, բուժիչք, և ապահովացուցիչք, որպէս ի յօձից թունաւորաց ապաստեմք առնուլ զթրակէզս ի բուժումն պէս պէս ցաւոց։ Զայս վասն այսորիկ երկարեմ՛, զի և դու ի յանի՛ր զգուշութեամբ պահեսցես զմնացեալսն առ քեզ։ Եւ մի՛ ասիցես թէ՝ այժմ այս ինչ ուղղամ՝ անօգուտ է, և կամ թէ թագաւորքն ոչ գոն, զի՞նչ օգտեն հրամանք նոցա. զի պիտոյանան բազմիցս և իւրաքանչիւրոցն գոյ ժամանակ պիտանաւորութեան, որպէս մեք փորձեցաք բազմիցս։ Եւ մանաւանդ որքան թագաւորական գիր գտանի յԱթոռոջս, այնքան պատիւ է սմա, որքան առ յայս՝ բաւ լիցի խոհեմութեանդ։ Ուրեմն զորս ունեցայ և տեսի, են այսոքիկ, զոր սկսեալ ի յառաջնոյն Շահ Թահմազէն մինչ ի յետինս Շահ-Թահմազ, և զկնի նոցա զՕսմանցւոցն և զայլոց Հահապէս իշխողաց՝ կարգաւ գրեցի ցանկապէս համարով՝ և հանդերձ դիտմամբք և թուովքն իւրեանց։ Բայց ի սոցունց՝ որք յիշեցեալք են ի գրքոջս ի հարկաւորութեանն տեղւոջ՝ աստ ևս անշանադրին կարճառօտաբար. և որք ոչ են յիշեցեալք երբէք, միայն որպիսութեամբքն իւրեանց գրին։

Ի սկսանիլ երկրորդի գաւազանի թագաւորութեան Պարսից, ի ՋԽ թուոջն մերում, և ի ՊՂԷ թուոջն տաճկաց, ի Շխօճաղ կոչեցելոյն, յորում նախապէս նստաւ Շահ-Իսմայէլն, յորմէ զուղղամ ինչ ոչ գըտաք, և զկնի նորա թագաւորէ Շահ-Թահմազն ի ՃՀԷ թուոջն մերում, և ի տաճկաց ՃԼԳ թուին։ Այս Շահ Թահմազս ուղղամ մի տայ Միքայէլ Կաթուղիկոսին ի ՋԾԵ թուոջն Տաճկաց, և ի մեր թուոջն ՋՂԵ, վասն Նախիջևանու, Գեղարքունւոյ, Ղափանու, Խոյու, Սալմաստու, Կէնճէու, Բարտայու, Ախստևու, Զակամներու, և Լոռու, զի Էջմիածնի լիցին վիճակ և հնազանդ նորին Կաթուղիկոսացն, որպէս յառաջնմէ լեալք են։ Քանզի ի յամայանալն սրբոյ Աթոռոյս, զվերոյիշեցեալ վիճակսդ, զորն Գանձասար էր զաւթեալ, և զորն Աղթամար։ Գի՛տ զայս ուղղամս յերեսն գրեցեալ ցուցակաւն և . . Նշան համարաւն։ Որոյ սաւատ մի ևս գոյ, զոր ևս գի՛տ դոյն նշանօքդ։ Յիշեցաւ այս ի Ծ գլուխն ի ճառս Գանձասարու։

Մեծ Շահ-Աբասին ուղղամ մի գոյ ի սուրբ Աթոռս, զոր գրէ առ Ամիրկունէ խանն ըստ արզայի Դաւիթ Կաթուղիկոսին ի ՌԺԹ թուին Տաճկաց, թէ զմասունս սրբոց Հռիփսիմեանցն ի գող Պատրիչացն առ և Էջմիածնի թաղիմ արա, և զպատրիչսն հալածեա։ Գիտ յերեսն գրեցեալ ցուցակաւն և . . համարաւն։

Մեծ Շահ-Աբասին ռաղամ մի ևս գոյ ի սուրբ Աթոռս, զոր ի ժամանակս Մելքիսէթ Կաթուղիկոսին գրելով յանուանէ զամենայն սերմանելի տեղիսն սրբոյ Աթոռոյս, հրամայէ՝ զի մի՛ ոք ձեռնամուխ լիցի նոցա, ի ՌԻԲ թուին Տաճկաց։ Գիտ յերեսն գրեցեալ ցուցակաւն և . . համարաւն։ Յիշեցաւ այս ի ճառս արտորէիցն ի ԺԵ գլուխն։ Յոր նախ Շէխ-Իսլամն գրէ յանուանէ զսերմանելի տեղիսն Սրբոյ Աթոռոյս, և ապա շահն ի գլուխն ռաղամ գրէ։

Մեծ Շահ-Աբասին ռաղամ մի ևս գոյ ի սուրբ Աթոռս, գրէ ըստ արզայի Մելքիսէթ Կաթուղիկոսին թամպէհ ազգիս Հայոց, զի յուր և իցեն, հնազանդ լիցին Կաթուղիկոսին Էջմիածնի, որպէս օրէն է ի բնէ անտի, ի . . . թուին Տաճկաց։ Զոր գտցես յերեսն գրեցեալ ցուցակաւն, և . . . համարովն։

Մեծ Շահ-Աբասին ռաղամ մի ևս գոյ ի սուրբ Աթոռս, յորում զԼուսարարութիւնն սրբոյ Աթոռոյս տայ Սիւնեցի Մովսէս վարդապետին ըստ արզայի նորին։ Որ յետոյ եղև Կաթուղիկոս։ Գիտ յերեսն գրեցեալ ցուցակաւն և (. .) համարովն։ Որ գրի ի Տաճկաց ՌԼԶ թուոջն։

Շահ-Սէֆու ռաղամի սաւատն է, բայց հաստատուն կնքով, յորում Շահ-Սէֆին զհարիւր թուման մուխաթէն բառնայ ի սուրբ Աթոռոյս ըստ արզայի Մովսէս Կաթուղիկոսին, որ էր հաստատեցեալ ի մեծէ Շահ-Աբասէն, ի ժամանակս Մելքիսէթ Կաթուղիկոսին։ Որ գրի ի Տաճկաց ՌԼԸ թուին։ Զոր գտցես յերեսն գրեցեալ ցուցակաւն, և . . . համարովն։

Շահ-Սէֆուն ռաղամ. զի արզ առնեն Խաչենու և բոլոր Աղուանից երկիրն թէ՝ մեք ի բնէ Էջմիածնի եմք վիճակք, Գանձասարու Կաթուղիկոսն ի վերայ մեր մի՛ իշխեսցէ։ Եւ Շահն գրէ հրաման՝ զի այսպէս լիցի, զի Էջմիածնի լիցին հնազանդք և նմա տայցեն զնուիրակութիւնս։ Գիտ ցուցակաւ և . . համարով։ Որ գրի ի ՌԽԴ թուին Տաճկաց։ Սորա սաւատ մի ևս գոյ, գիտ ցուցակաւն և . . համարով։ Յիշեցաւ այս ի Ժ գլուխն ի ճառս Գանձասարու։

Շահ-Սէֆու ռաղամ՝ յորում գրէ թէ՝ Նուիրակացն Էջմիածնի և կամ Խալիֆայի մարդկանցն ամենևին մի՛ ոք խօսեսցի և խառնիցին իրանս և ի գործս նոցա, և կամ զբան ինչ պահանջիցեն ի շրջիլն աստ և անդ, ըստ արզայի Փիլիպպոս Կաթուղիկոսին, ի ՌԽԸ թուին Տաճկաց։ Զոր գիտ ցուցակաւն և . . . համարով։

Փոքր Շահ-Աբասին ռաղամ, յորոյ մի կողմն Շէխ-Իսլամն զֆէթվայ գրէ, և ի միւս երեսն Շահն ռաղամ գրէ ի ժամանակս Փիլիպպոս Կաթուղիկոսին թէ՝ ի Հատրբէջան ոմանք ի զուր զբան պահանջեն ի Հայոց,

որպէս արզ արարին մեզ, մի՛ ևս լիցին այսուհետև։ Եւ ի ժամանակս Օսմանցւոց զ՚ ի շարժէ աւերեալ Եկեղեցիսն եթէ նորոգել կամիցին, մի՛ ոք ներհակիցի, զի հարկատու են մեզ. և ի բանս օրինաց նոցա մի՛ ոք խառնեսցի. ի ՌՃԳ թուին Տաճկաց։ Զոր գիտ ցուցական և . . համարով։

Փոքր Շահ-Աբասին ռաղամ, յորում ի մի երեսն Շէխ-Իսլամն գրէ զամենայն սերմանելի տեղիսն սրբոյ Աթոռոյս և վկայէ թէ՝ այսօրինակ վախմ են սրբոյ Էջմիածնի. և ապա ի միւս երեսն Շահն ռաղամ գրէ թէ՝ մի՛ ոք ձեռնամուխ լիցի նոցա, ի ՌՃԴ թուին Տաճկաց։ Գիտ ցուցական և . . համարով։ Սոյնանման ռաղամ մի ևս ի մեծէ Շահ-Աբասէն գոյ, գիտ ցուցական և . . համարովն։ Որք յիշեցան ի ԺԵ գլուխն ի ճառս արտօրէիցն։

Փոքր Շահ-Աբասին ռաղամ, յորում ըստ արզայի Փիլիպպոս Կաթուղիկոսին զմի գութան մաղաֆ առնէ սրբոյ Աթոռոյս. զի չարն Մահմատ ղուլի խան՝ կամեցեալ է բահրայ առնուլ։ Յիշեցաւ այս ի ԺԴ գլուխն ի ճառս մաղաֆութեան։ Զոր գիտ ցուցական և . . համարովն, որ գրի ի ՌՃԵ թուին Տաճկաց։

Փոքր Շահ-Աբասին ռաղամ, յորում գրէ թէ՝ վանօրայքն Երևանու՝ զոր ինչ ի ժամանակս Ամիրկունէ խանին տուեալ են, զնոյնն առցէ Մահմատ-ղուլի խանն և մի՛ ինչ աւելի, ի ՌՃԵ թուին Տաճկաց։ Գիտ ցուցական և . . համարովն։

Փոքր Շահ Աբասին ռաղամ, յորում ըստ արզայի Փիլիպպոս Կաթուղիկոսին գրէ սաստիկ պատուէր, զի Նուիրակացն Էջմիածնի՝ խանք և այլք իշխօղք մի՛ լիցին ձեռնամուխք, ի ՌՃԵ թուին Տաճկաց։ Գիտ ցուցական, և . . . համարովն։ Յիշէ ևս թէ՝ որպէս ի ՌԽԸ թուին Շահ-Սէֆին ևս է տուեալ այսպէս ռաղամ, որպէս ի վերոյ գրեցաւ։

Փոքր Շահ-Աբասին ռաղամ վասն Երևանու երկրիս Եկեղեցեաց նորոգութեան և շինութեան՝ ըստ արզայի Փիլիպպոս Կաթուղիկոսին։ Գիտ յերեսն գրեցեալ ցուցական և . . համարովն. ի ՌՃԵ թւին Տաճկաց։

Փոքր Շահ-Աբասին ռաղամ, յորում գրէ ըստ արզային Փիլիպպոս Կաթուղիկոսին թէ՝ եթէ Հայք ընդ միմեանս զղաւ ինչ ունիցին, առ խալիֆայն և առ յայլ կարդացողս իւրեանց գնան ի դատ, Տաճիկք ոչ արգելուցուն և ոչ խառնիցին։ Այլ և Հայք եթէ զիր ինչ վախմ տան Էջմիածնի, Տաճիկք մի արգելուցուն. յորոյ միւս երեսն ևս շարն գրէ զփաթվայ։ Գիտ ցուցական և . . համարովն, ի ՌԿ թուին Տաճկաց։

Փոքր Շահ-Աբասին ռաղամ, զի Փիլիպպոս Կաթուղիկոսն արզ առնէ թէ՝ այս Աթոռս թէ ի յայս գեօղս և թէ յայլ ուրեք ունի զմուլքս,

զայգիս, և զջրաղացս, որք ի բնէ վախմ են Աթոռոյս, և այժմ խանք և այլք իշխօղք ոչ թողուն մեզ վայելել զնոսա։ Երկրիս իշխօղ Խոսրով խանն ևս ի սոյն արզայումն զվկայութիւն գրէ Կաթուղիկոսի արզային։ Յորում ինն այգի գրի և ինն ջրաղաց գոլ Աթոռոյս։ Որոց աղագաւ Շահն սաստիկ թամպէհ գրէ, զի մի՛ ոք լիցի ձեռնամուխ, ի ՌԿ թուին Տաճկաց։ Գիր ցուցական և . . համարովն։ Յիշեցաւ այս ի ԺԳ գլուխն ի ճառս մաղաֆութեան։

Փոքր Շահ-Աբասին ռաղամ, զի Փիլիպպոս Կաթուղիկոսն արզ առնէ թէ՝ զԳեօղալ-դարայի ջուրն (որ է ինն ջրաղացի ջուր) բերի ի գետս մեր խառնեցի, որ մեծ օգնութիւն եղև երկրիս. բայց մեզ ոչինչ օգուտ, զի մուլք գեղջս մերոյ (որ բնական Աթոռոյս է լեալ) այն ևս Ամիրգունէ խանի որդի Թահմազ-ղուլի խանն իւր տիուլուղէ տեղ զաւթեալ եկեր, որ և մինչ ցայսօր այնպէս այլք ուտեն, խնդրեմ զի մեզ շնորհեսցես զմուլք գեղջս մերոյ։ Երկրիս իշխօղ Խոսրով խանն ևս յայս արզայոջս գրէ զվկայութիւն, և զբարերարութենէ Կաթուղիկոսին. և խնդրէ կատարել զխնդիր Նորին։ Վասն որոյ և Շահն ռաղամ գրէ բաշխելով ոչ միայն մուլքն Շէշղանի գեղջս մերոյ, այլ և զբոլոր մուստախիլն սորին, որ գրի հարիւր յիսուն խալուար և հինգ լիտր։ Գիր զայս ռաղամս յերեսն գրեցեալ ցուցական և . . . համարովն, ի ՌԿ թուին Տաճկաց։ Յիշեցաւ այս ի ԺԵ գլուխն ի ճառս մլքատութեան գեղջս մերոյ։ Որ կարի պիտանի է, մանաւանդ որ ինն ջրաղացաց ջուր յատուկ սրբոյ Աթոռոյս գոյ ի գետս մեր, բաց ի հասարակ բաժնէն, որոյ կէսն Աթոռոյս է։

Փոքր Շահ-Աբասին ռաղամ, յորում Փիլիպպոս Կաթուղիկոսն յետ ճառելոյ զբարերարութիւնս իւր, զԳեօղալ-դարայի ինն ջրաղացի ջուրն բերելն, և զՄուրթուզայ փաշայն յետս դարձուցանելն ԲՃ թուման տալով, ապա զերիս խնդիրս առնէ յատուկ յատուկ։ Նախ թէ զմուլքսն սրբոյ Աթոռոյս՝ զայգիս, զջրաղացս, զվարելահողս, զանասունս, և զայլն՝ մաղաֆ արասցես, զի կերեալ աղօթեսցուք վասն քո։ Երկրորդ թէ՝ Աթոռոյս ի նախնեաց մինչև ցայսօր զորքան վախուփ մուլքս ունեցեալ է և ունի, մի՛ ոք ձեռնամուխ լիցի նոցա։ Երրորդ թէ հրաման տուր՝ զի յԵրուսաղէմ գնացից։ Եւ շահն իւրաքանչիւր խնդրոցն յատուկ յատուկ ի գլուխն հրաման գրէ և կնքէ, ի ՌԿ թուին Տաճկաց։ Յիշեցաւ այս ի ԺԳ գլուխն ի ճառս մաղաֆութեան։ Գիր յերեսն գրեցեալ ցուցական և . . համարովն։ Շատ հարկաւոր է և լաւ պահելի։

Փոքր Շահ-Աբասին ռաղամ, զի արզ առնեն Շամախու և Շիրուանու երկիրն թէ՝ մեք ի բնէ Էջմիածնի եմք լեալք վիճակք, և զնուիրակութիւ-

Նըս մեր Էջմիածնի եւք առեալ կամիմք եւ այսպէս լինիլ. Գանձասարու Կաթուղիկոսքն ի վերայ մեր մի իշխեսցեն։ Շահն գրէ հրաման՝ զի այսպէս լիցի, ի ՌԿ թուին Տաճկաց, զոր գտցես ցուցակաւն և . . համարումն։ Սորա սաւատ մի եւ գոյ, գիտ ցուցակաւն և . . համարումն։ Յիշեցաւ այս ի Ժ գլուխն ի ճառն Գանձասարու։

Փոքր Շահ-Աբասին ռաղամ, զի սրբոյ Աթոռոյս վէքիլ Թումանն գընացեալ ի յԱսպահան՝ արզ առնէ Շահին թէ՝ Բաթրինճ գեօղն Էջմիածնի մուլքէ և խառահարք վասն անասնոցն. Քոչարի Տաճիկք եկեալ բընակին ի նմա, երկրին և Էջմիածնի վնաս տան։ Վասն որոյ և Շահն սաստիկ թամպհ գրէ նոցա, մի եւս բնակիլ անդ։ Յիշեցաւ այս ի ԺԳ գլուխն ի ճառս Բաթրինճու, ի ՌԿ թուին Տաճկաց։ Գիտ ցուցակաւն և . . համարումն։

Փոքր Շահ Աբասին ռաղամ վասն Փիլիպպոս Կաթուղիկոսին յԵրուսաղէմ գնալոյն և վասն նորա վէքիլին մի ոք ներհակելոյն։ Գիտ ցուցակաւն և . . համարումն, ի ՌԿ թուին Տաճկաց։

Փոքր ռաղամ մի եւս շնորհակալութիւն վասն ընծայիցն Փիլիպպոս Կաթուղիկոսին և զխելայ յղելոյն։ Գիտ ցուցակաւն և . . համարումն, ի ՌԿ թուին Տաճկաց։

Փոքր Շահ-Աբասին ռաղամ, զի Երեւանցի Սէթի· որդի խոճայ Յակոբին, զոր յիշեցաք ի ճառս Նորագեղու և յայլս տեղիս, զԵղուարդայ չորս դանկ և կէս մուլքն ունեցեալ է հաստատուն ղաբալայով, Տաճիկք ամենք յափշտակեալ են ի նմանէ, և Յակոբն արզ առնէ Շահին, և յինքն դարձուցանէ՝ և յետոյ տայ վախմ սրբոյ Աթոռոյս ընդ Նորագեղու մլքին և ընդ այլոց, վասն որոյ և զայս ռաղամն տայ Աթոռոյս։ Յիշեցաւ ի ԺԳ գլուխն ի ճառս Եղուարդայ, ի ՌԿԲ թուին Տաճկաց. գիտ ցուցակաւն և . . համարումն։

Փոքր Շահ-Աբասին ռաղամ, զոր ըստ արզայի Փիլիպպոս Կաթուղիկոսին և Յակոբ վարդապետին գրէ թէ՝ Էջմիածնի նուիրակունքն ուր և գընան, Ջապիթք, Խանք և Ռահդուբ (1) մի մերձեսցեն և մի զինչս պահանջեսցեն։ Բայց եթէ մաքրի արժան ինչ ունիցին, տայցեն ըստ կարգին զմաքսն, ի ՌԿԲ թուին Տաճկաց։ Գիտ ցուցակաւն և . . . համարումն։

Փոքր Շահ-Աբասին ռաղամ, զի Յակոբ Կաթուղիկոսն և այլ շրջակայ գիւղօրայքն վերստին արզ առնեն վասն Քեօչարի տաճկացն՝ որք գան ի Բաթրինճ գեօղն իջանեն և վնասս հասուցանեն։ Վասն որոյ սաստիկ

---

(1) Մաքսաւոր։

թամսպէհ գրէ, զի մի՛ ևս մացեն ի գեօղն յայն, ի ՌԿԷ թուին Տաճկաց։ Գր՛ա ցուցակաւն և . . համարովն։

Փոքր Շահ-Ապասին ռաղամ, զի Նախ շարն վճռէ թէ՝ եթէ ոմն Տաճիկ ումեմն քրիստոնէի ի ձեռն շարի և ղաբալայով զմուլք ինչ ծախէ, այլ ոչ կարէ դաւ առնել, և յետոյ խնդրել։ Այլ և՝ եթէ ծախօղ Տաճկին ազգական մի եկեալ դաւ յարուցանէ ընդ գնող քրիստոնէին վասն այն ծախեցեալ մլքին, ոչ ինչ է և ընդունայն։ Ապա և Շահն ի գլուխ փաթվային գրէ լինել այսպէս, ի ՌԿԸ թուին Տաճկաց։ Գր՛ա ցուցակաւն և . . համարովն։

Փոքր Շահ-Ապասին ռաղամ, զի Նաճաֆ-խանն կամեցեալ է բաժրայ առնուլ յԱթոռոյս, և Յակոբ Կաթուղիկոսն արզ առնէ թէ՝ Փիլիպպոս Կաթուղիկոսին դաւ մեկ գուլթանի մաղափութիւն ես տուեալ, այժմ ապա զպատուէրդ ոչ պահեն։ Վասն որոյ և Շահն վերստին հաստատելով զմեկ գուլթանի մաղափութիւն, գրէ սաստիկ թամսպէհ Նաճաֆ-խանին, զի մի՛ առցէ, ի ՌԿԹ թուին։ Գր՛ա ցուցակաւն և . . . համարովն։ Յիշեցաւ այս ի ԺԳ գլուխն ի ճառս մաղափութեան։

Փոքր Շահ-Ապասին ռաղամ, որ (որպէս, . . և . . . ռաղամքն,) գրէ յամենայն իշխանութիւնս իւր թէ՝ Էջմիածնի Կաթուղիկոսն և նորին մարդիկքն ուր և շրջին, մի՛ ոք արգիլցէ, կամ զիր ինչ պահանջիցէ, և կամ ի գործս և ի յօրէնս նոցա խառնիցի։ Գր՛ա ցուցակաւն և . . համարովն, ի ՌԿԹ Տաճկաց թուին։

Փոքր Շահ-Ապասին ռաղամ, յորում նախ Շէխ-իսլամն վճիռ գրէ թէ՝ արծաթագին ծառային ջուղխայ և խարճ ոչ գոյ։ Ապա և Շահն հրաման գրէ լինիլ այնպէս, ի ՌԿԹ թուին Տաճկաց։ Գր՛ա ցուցակաւն և . . համարովն։

Փոքր Շահ-Ապասին ռաղամ, յորում նախ Շէխ-իսլամն վճռէ թէ՝ ոմն Հայ մեռանի, և ոմն եկեալ առ մնացորդսն մեռելոյն ասասցէ թէ՝ մեռեալդ ինձ այս ինչ տալոց էր, և կամ թէ զայս ինչ աւանդ եդի առ դա, ոչ կարէ հաւատալ. և առնուլ մինչև ի ձեռն շարի և բազմաց վկայութեամբ ոչ ստուգեսցէ։ Ապա և Շահն գրէ այնպէս լինել, ի ՌԿԹ թուին Տաճկաց։ Գր՛ա ցուցակաւն և . . համարովն։

Փոքր Շահ-Ապասին ռաղամ, զոր գրէ ըստ արզայի Երևանցւոց և Նախիջևանցւոց թէ՝ զաւեր եկեղեցիսն եթէ նորոգել կամիցին, մի ոք ներհակիցի, ի ՌԿԹ թուին Տաճկաց։ Գր՛ա ցուցակաւն և . . համարովն։

Փոքր Շահ-Ապասին ռաղամ, յորում նախ շարն գրէ զվճիռ թէ, ոմն Հայ ուր և իցէ՝ զմուլքս, և զվարելահողս ունիցի իւրեան հաստատաբար՝ երբ և կամիցի՝ կարէ վարել և տիրել, ոչ ոք կարէ արգելուլ և կամ տի-

րել. և Շահն գրէ այնպէս լինել. ի ՌԿԹ թուին տաճկաց. գիտ ցուցա-կան և . . . համարոյն։

Փոքր Շահ-Ապասին ռաղամ, յորում նախ Շխ-իսլամն վասն երից խրակուլթեանց գլխոյ գրէ, նախ թէ՝ եթէ որք զմուլք ինչ վախմ տրացէ եկեղեցւոյ ուրուք, ոչ կարէ յետս առնուլ։ Երկրորդ թէ՝ եթէ որք ի մեռա-նիլն իւրում զկտակ ինչ առնիցէ, որդի նորին ոչ կարէ բացասել զայն։ Երրորդ թէ՝ եթէ որք ի մեռանիլն իւրում զոք վէքիլ կարգեսցէ՝ զի ըղ-կտակն իւր կատարեսցէ, որդի մեռանողին ոչ կարէ արգելուլ։ Եւ Շահն հրաման գրէ ի գլուխն, զի այսպէս լիցի ի ՌՀԱ թուին Տաճկաց։ Գիտ ցուցական և . . համարոյն։

Շահ Սուլէյմանին ռաղամ, զոր գրէ ըստ արզայի Քանաքեռցւոց Թամ-պէհ թէ՝ ի Հայոց ոմանք որք ի յօրէնս մեր գան, այլ ոչ կարեն յազ-գականաց իւրեանց զինչս խնդրել և կամ դաւ յարուցանել։ Գրէ և Երևա-նու իշխող Սէֆի-ղուլի խանին պատուէր, զի մի թողուցու, ի ՌՀԷ թուին Տաճկաց։ Գիտ ցուցական և . . համարոյն։

Շահ Սուլէյմանին ռաղամ վասն Մուղնու սրբոյն Գէորգեայ վանիցն նորոգութեան։ Յորում նախապէս շարն գլխոյ գրէ թէ՝ որովհետև յա-ռաջմէ լեալ է, և հնացեալ է, այժմ եթէ նորոգեսցեն քարիւ և կրով՝ ոչ է անտեղի։ Եւ Շահն հրաման գրէ լինել այնպէս, ի ՌՀԸ թուին Տաճկաց։ Գիտ ցուցական և . . համարոյն։

Շահ-Սուլէյմանին ռաղամ վասն Եկեղեցեաց նորոգութեան։ Յորում նախ շարն գլխոյ գրէ թէ՝ Հայքն մինչ հնազանդ են թագաւորի և հար-կատու, ոչ է անտեղի՝ եթէ զաւերեալ Եկեղեցիսն իւրեանց նորոգեսցեն։ Եւ Շահն զհրաման գրէ լինել այնպէս, ի ՌՀԹ թուին Տաճկաց։ Գիտ ցուցական և . . համարոյն։

Շահ-Սուլէյմանին ռաղամ, յորում նախ վճռէ շարն թէ՝ Էջմիածին, վանորայք, և այլք Եկեղեցիք Հայոց, որք ըստ օրինաց իւրեանց զմեռեալս իւրեանց համարձակ թաղեն, զպսակս առնեն, յԵկեղեցիս բարձր ձայնիւ երգեն, զանգակ ծեծեն, և զայլս այսպիսիս, ոչ է արգելլի, որովհետև հար-կատու են թագաւորին, և Շահն հրաման գրէ, ի ՌՀԹ թուին Տաճկաց։ Գիտ ցուցական և . . համարոյն։

Շահ-Սուլէյմանին ռաղամ, զի արզ առնեն ամենայն Հայքն Հատր-բէջանու երկրիս թէ՝ մեք հարկատու եմք թագաւորին, Տաճիկք ոչ թո-ղուն մեզ զանգակ ծեծել, ժամ կոչել և բարձր ձայնիւ ժամ ասել, և ամենայն օրինաց մերոց հակառակին։ Ապա Շահն գրէ գլխոյ թէ՝ ոչ է պարտ Տաճկաց այսպէս առնել, և Շահն ևս ի միւս երեսն հրաման գրէ

մի այնպէս առնել, ի ՌՀԹ թուին Տեառն։ Գրեա ցուցակաւն և . . . Համառօտին։

Շահ-Սուլէյմանին առաջամ, յորում նախ շահն գտանէր զրէ թէ՝ որքան Հայք՝ որք գան ի կրկնամուսնութիւնս փոխանորդութեան մերում, որք են Հայկազունք և Հնդկաստանցիք մի, որ խոստացեալ գնաս ի սանձկութիւն հրաւիրել, և կամ բռնադատել։ Այլ և նմա զաւերեալ Եկեղեցեաց Երեւանց նորոգեալսն քարիւ կրով, աղիւսով, և փայտիւ, ոչ որ կարէ արգելուլ։ Եւ Շահն հրաման տայ լինել այնպէս, ի ՌՀԹ թուին Տեառն։ Գրեա ցուցակաւն և . . . Համառօտին։

Շահ-Սուլէյմանին առաջամի սաստ, բայց չարի կնքով։ Յորում նախ շահն մեռանէ թէ ի Հաստրախանոյ յերկրորդ Տաճկաց ումանց զՀայոց ազգն նեղացուցանէին, և ի գուր գնա պահանջէին, և կամ ի նորոգեալն նոցա զՀնացեալ Եկեղեցիս Երեւանց արգելուին, և ի բնակ օրինաց նոցա խառնէին. որոց պատուէր լինի մի առնել այսպէս. Եւ Շահն ի միւս երեսն գրէ հրաման սաստիւ այնպիսեացն, ի ՌՀԹ թուին Տեառն։ Գիրս ցուցակաւն և . . . Համառօտին։ Այսպէս առաջամ մի ևս մերդ-Շահ Աբաս առ ի ՌՃԴ թուին Տեառն։ Զոր գտցես ցուցակաւն և . . . Համառօտ։

Սոյնպէս առաջամ մի ևս առ Փոքր Շահ-Աբասայ վասն նորոգումն Եկեղեցեաց բոլոր Հաստրախանու երկրիս, ի ՌՀԱ թուին Տեառն։ Բայց սաստ է և չարի կնքով, զոր ցուցակաւն և . . . Համառօտ։

Շահ-Սուլէյմանին առաջամ խիստ լաւ և շատ հարկաւոր և պիտանի։ Զի Ջուղայեցի Յակոբ Կաթողիկոսն գրեալ հակառակութիւնս և գդրժխտացուցանս կրելով վասն զեղջն մերոյ Էջմիածնի մեծ դանել զլսելն ի խանից և յայլոց տաճկաց, տարածեալ է զայս մեծ բարեբարութիւնս մեծաւ խոհեմութեամբ։ Քանզի զմեծ վախճանեալ Սահակ Գեղամը Կաթողիկոսին, (որ գայ ի սուրբ Աթոռն, որով զինեալ է ըստ քաղաքի մեր իւրով առհմանօքն) զԱմենայն խանն տալով հոժարին, (որ փոխանակ խնդ. զգեստ մեր զաւթեալ ունէր), և յետոյ զմնացեալ վախճանելոյն առնեալ՝ որով և համարեցաւ է թէ գնալ այս կամաւ է այսոց Աթոռոյս, զայն հրաման առ թէ յիրաւի զհետ Էջմիածնի են, այսուհետև մի որ ձեռնամուխ լիցի ի զետոյ յայս յարգամանաց խնդրոց զի եղև ի ՌԻԹ թուին Տեառն. որոյ երկեաք սաստ զոր ի սուրբ Աթոռս չարի կնքով)։ Այլ և այլ Ամիրկիսանէ խանի որդի Աղաս Ղուլի խանի առնել հրամանն, որ յառաջ քան զնա լինէին երկրիս՝ եկեալ զայլ է պարտեալ ընդ Յակոբ Կաթողիկոսին վասն զեղջն այսորիկ թէ՝ մեր է, և հայրն իմ յայտնեալ ժառանգ եղեր զդա։ Եւ Յակոբ Կաթողիկոսն վերջնել մեծ վախճանակայիւն և նորին հօր առնել վերջնելոյ հրամանաւ պապարանձեցուցեալ է

զնա առաջի շարին, և զայն հումքին առնել ի նմանէ ի ՌՃԳ թուին Տաճկաց, յորում գրէ թէ՝ յիրաւի զնոյս այս բոլորովին Էջմիածնի է, որոյ առեալ գոյ յԱթոռոյս։ Այլ և զհումքն և զմիւսայական գիր մի ևս ի ՌՃԹ թուին Տաճկաց գրեցեալ։ Զայսոսիկ չորեքին թուղթս (զորս ասացաք) առեալ Յակոբ Կաթուղիկոսն գնաց ի յՈւսպահան՝ և ցուցանէ Շէխիսլամին և այլոց դիւանագրաց նորին, և ծանուցանէ զամենայն արդիւնութիւնս գեղջըս մերոյ։ Այսպէս ի տեսանել Շէխիսլամին և ի վերահասու լինելն, զոր բովանդակեալ և զվեհագոյն հաւանութիւն մի, կնքէ ինքն և այլոց մեծամեծաց կարգադրողաց կնքեցուցանէ թէ՝ յետոյ մեք զհին մեծ վախճանելոյն, զԱմիրգիւնէ խանի գիրն և զայլ գրեանս, և վերահասու եղաք ստուգութեանն՝ որ այս գեղջս ոչ միայն գշէշ գանձն մուլքն, այլ և բոլորովին հողն, հազարաւորն և բանհրայն Էջմիածնի են լեալք ի բնէ անտի։ Որոյ յաղագս ոչ որ զատ յարուցանէ՝ փոյթ է և անընդունելի։ Այսպէս և Յակոբ Կաթուղիկոսն առեալ զայս հաստատուն գիրս՝ ծանուցանէ Շահ Սուլէյմանին արքայից հանդերձ։ Եւ Շահն ի տեսանելն զվկայութիւն շարին և այլոց մեծամեծացն, գրէ ռաղամ ի միւս երեսն նոյն հաստատուն հումքին թէ՝ որ ինչ գրեցեալ է ի միւս երեսն թղթոյս վկայութեամբ շարին, և ես հրամայեցի՝ զի այդպէս լինիցի։ Գրեցաւ ի նմա և զգաստուէր Երևանու իշխողացն, զի մի՛ ոք ընդդէմ գրեցելոցս շարժեսցի, ի ՌՃԲ թուին Տաճկաց։ Գիր զայս ռաղամն յերեսն գրեցեալ ցուցակաւն և . . հասնօրամի։

Եւ շնչեցաւ այս ռաղամն և արդեան տարին ի ՃԳ գլուխն ի ձեռս մի քաղաքայնութեան գեղջս մերոյ։ Ունի սա և զերկուս ասացեալ շարի կնքով կնքեցեալ, բայց միայն տարբերաբան՝ միայերեսն շարի վկայութիւնն և ի միւս երեսն Շահին ռաղամն, և միւսն միայն Շահին վկայութիւնն, զի Շահին ռաղամն երեսն չէ գրեցեալ։ Զորս զօրեն ցուցակօքն և . . հասնօրօքն։

Շահ Սուլէյմանին ռաղամ, որ է ամենայնիւ նոյն և նման ընդ վերոյ ասացեալ ռաղամին։ Բայց այսքան տանի զանազանութիւն, զի ի վերնումն ի շարի վկայութեանն յետ թէ՝ մեք վերահասու եղաք, որ Էջմիածնի գեղջ հողն, մուլքն և բանհրայն են բոլորովին Էջմիածնի, բայց Շահն ի միւս երեսն զայսոսիկ յատուկ յատուկ ոչ յիշէ, այլ գրէ թէ որ ինչ ի միւս երեսն շարն վկայեալ է, և ես հրամայեցի։ Նաև յայս ռաղամին, որպէս շարն գրէ զայն բառն յանուանէ, նոյնպէս և Շահն գրէ յանուանէ ի ռաղամն ի միւս երեսն։ Եւ երկրորդս գրի ի ՌՃԵ թուին Տաճկաց, զոր զօրեն յերեսն գրեցեալ ցուցակաւն և . . հասնօրամի։ Շատ պիտանիք են այս երկու ռաղամքս և լաւ պահելիք։

Շահ Սուլէյմանին ռաղամ, զի մեր գեղականքս առաջ ասէին թէ՝ ասու մի ունէինք մեզ չունէ · ազնի անուանք, որ բնակեալ մեր է, այժմ Հանձ-

գաւառացիք զայն առաւն և քաղաքն յանձնառելով կամքն ի մեզ։ Եւ Շահն ի գլուխ արքային առաքած գրէ ի վերայ Հասարակեճանաւ ստացողացն և Երեւանու իշխանին, թէ վերահասու լիցուք, եթէ քաղաքն այն Էջմիածնի է, նոցա տուք, և Հաճի—գաւառացիք մի՛ մտանիցեն, ի ՌՁԵ թուին Տաճկաց. Գի՛տ ցուցակաւն և . . Համարովն։

Շահ Սուլէյմանին առաքած, որ գրէ ըստ արզայի Աթոռակալաց Ռնոփրիոս վարդապետին ի վերայ իշխանաց երկրիս թէ՝ ի վանօրէիցն ուղիղ քան զկանոն կանոնն զեր ինչ մի՛ պահանջէք, ի ՌՁԵ թուին Տաճկաց. Գի՛տ ցուցակաւն և . . Համարովն։

Շահ Սուլէյմանին առաքած վերահասուութեան Կաթողիկոսութեանն Եղիազար Կաթողիկոսին Ջուղայեցւոյ, ի ՌՁԶ թուին Տաճկաց. Գի՛տ ցուցակաւն և . . Համարովն։

Շահ Սուլէյմանին առաքած, որ գրէ ըստ արզայի Եղիազար Կաթողիկոսին ի վերայ Երեւանու խանին թէ՝ Էջմիածնի մուլքն ո՛վ որ բռնութեամբ զաւթեալ իցէ, յետս դարձուցանել տայցես։ Զի անիծեալ Լադրի-Աէֆի-դուլի խանն զմեծամուլքս Աթոռոյս զաւթեալ է եղեալ՝ ի ՌՂԱ թուին Տաճկաց. Գի՛տ ցուցակաւն և . . Համարովն։

Շահ Սուլէյմանին առաքած, զի Խալֆայ անուամբ ոմն տանիկացեալ՝ զմուլքս ինչ (զոր արզախանըն իւր վաճառ են առնել որդւոյ Աթոռոյս) յետս առնու։ Եւ Եղիազար Կաթողիկոսն արզ առնէ Շահին, և Շահն զայս առաքած տայ, զի Խալֆայն այն յետս դարձուսցէ զառեալ մուլքն։ Ի Ներքոյ արզային և շարն գրէ զփաթէվայ, ի ՌՂԵ թուին Տաճկաց. Գի՛տ ցուցակաւն և . . Համարովն։

Շահ Սուլէյմանին առաքած վասն Եղիազարի Կաթողիկոսութեանն, ի ՌՂԹ թուին Տաճկաց. Գի՛տ ցուցակաւն . . Համարովն։

Շահ Սուլէյմանին առաքած վասն Նահապետի Կաթողիկոսութեանն, ի ՌՃԲ թուին Տաճկաց. Գի՛տ ցուցակաւն և . . Համարովն։

Շահ Հիւսէյինին առաքած վասն Նահապետի Կաթողիկոսութեանն, ի ՌՃԶ թուին Տաճկաց. Գի՛տ ցուցակաւն և . . Համարովն։

Շահ Հիւսէյինին առաքած վասն վերստին Կաթողիկոսութեանն Նահապետին յետ Ռոտոփանեանին, ի ՌՃԺԱ թուին Տաճկաց. Գի՛տ ցուցակաւն և . . Համարովն։

Շահ Հիւսէյինին առաքած, զոր գրէ Հասարակեճանաւ երկրիս իշխանացն թամսէհ թէ՝ Հայոց Ննջեցելոցն համարձակ թաղեսցեն, քակեցեալ եկեղեցեացն նորոգեսցեն, և այլ օրինաց նոցա մի՛ ոք հակառակեսցի կամ նեղացուսցէ, կամ զեր ինչ պահանջեսցէ, ի ՌՃԺԱ թուին տաճկաց. Գի՛տ

ցուցակուած և . . . Համառօտիւ: Սորա սուտաս մի եւ զոյ շարի կերպով, զոր զօրէս ցուցակուած է . . Համառօտիւ.

Շահ Հիւսէյինին ասացած, զի Գանձկեց տանաՀրաց չարախօսէ զ'ՆաՀա-պետս Կաթուղիկոսէն առ Շահն, և Աղղասար խանն բարեխամ զայով Կաթուղիկոսին, բարեխօսէ վասն Նորա: Վասն այոյ և Շահն գրէ զայս ասացեան ի միաբանութիւն Կաթուղիկոսին և միաբանիցն ի Հնազանդու-թիւն Նմա ըստ օրինի, ի ՌՃԺԶ թուին Տաճկաց: Գիր ցուցակուած և . . . . Համառօտիւ.

Շահ Հիւսէյինի ասացած, զոր գրէ ի ՌՃԺԸ թուին Տաճկաց վասն Կաթուղիկոսութեանն Աղէքսանդրի Ջուղայեցւոյ ի թուին Տաճկաց . . . . Գիր ցուցակուած և . . Համառօտիւ.

Շահ Հիւսէյինի ասացած, զոր գրէ ըստ արզայի Աղէքսանդր Կաթու-ղիկոսին Ջուղայեցւոյ՝ վասն Գանձկաց թէ՝ մի՛ իշխէք երեսացին չիշխա-նութեան խնդրել, և ոչ զօրէնս իւրեանց ուսուցանել և կամ Հրամանա-ցեն զոք ի յօրէնս իւրեանց, մի զմանկունս ուսուցանեն, և ի Հայոց ըն-կանիցս մի առցեն, և այլ այսպիսիք պատուէրք. ի ՌՃԻԲ թուին Տաճ-կաց: Գիր ցուցակուած և . . Համառօտիւ.

Շահ Հիւսէյինին ասացած պիտանի, զի զերիս գումարս և զՀինգ Հարիւր ոչխարի սրբոյ Աթոռոյս մասամբ առնէ ըստ խնդրոյ Աղէքսանդր Կաթուղիկոսին Ջուղայեցւոյ, ի ՌՃԻԳ թուին Տաճկաց: Գիր ցուցակուած և . . Համառօտիւ: Յիշեալս այս ի ԺԳ գլուխն ի Ճառս մատակարարութեան սրբոյ Աթոռոյս.

Շահ Հիւսէյինին ասացած ըստ արզայի Աղէքսանդր Կաթուղիկոսին վասն Գոանձկ պատարագաց՝ զի մի իշխեսցեն զՀայս դարձուցանել, և զայս այսպէս թամղաՀոր: Յիշէ եւ թէ ի ՌՃԻԲ թուոջն կա եմ տուեալ այս-պէս փարման (որ ի վերոյ յիշեցաւ), առաւելեալ շատ ստուգութեամբ գրէ, ի ՌՃԻԳ: Գիր ցուցակուած և . . Համառօտիւ: Սորա սուտաս մի եւ զոյ շարի կերպով, գիր սոյն թուոյս և . . Համառօտիւ.

Շահ Հիւսէյինին ասացած՝ ըստ արզայի Աղէքսանդր Կաթուղիկոսին, զի զնաւուցէ Ծուէնայ յարկիցն. և Խանին պատուէր գրէ՝ զի սեղսարահին և Աթոռոյս մուշայէթ 1) լիցի, ի ՌՃԻԲ թուին Տաճկաց: Գիր ցուցակուած և . . Համառօտիւ,

Շահ Հիւսէյինին ասացած է՝ զոր տուեալ է ըստ արզայի Ջուղայեցի Աղէքսանդր Կաթուղիկոսին զի պատարագս Եփիմեայք, և այլք Տաճիկք ի մէջ վանօրէից և եկեղեցեաց մի մտանիցեն, ի ՌՃԻԳ թուին Տաճկաց.

---

(1) Վերահասու, փոյթ ունել:

Գիրս ցուցակեալ է . . . համարովն։ Որպէս ասեն մի եւ գոյ շարժեսցով, զիա ցուցակեալ է . . . համարովն։

Շահ Հիւսէյինին առաջամ, զի Յուզպաշիցն Աղէքսանդր Կաթուղիկոսին զմեց ուղղամ ամավոյց թագաւորացն տարեալ ցուցանել, եւ ի նմանէ ըղձերահաստատութիւն խնդրել։ Որոց առաջինն է մեծ Շահ-Աբասինն, յորում գրին բոլոր սերմանելի անուրքն սորա Աթոռոյս, որ գրի ի Տաճկաց ՌԻԲ թուոյն, զոր գոցեւ ցուցակեալ է . . . համարովն։

Երկրորդն է փոքր Շահ-Աբասինն, յորում գրի՝ Հայոց առաւելութիւն շարով ընդունելի լիցի, որ գրի ի ՌԿԸ թուին Տաճկաց։ Զոր գոցեւ ցուցակեալ է . . . համարովն։

Երրորդն է Շահ-Սուլէյմանինն, յորում գրի մերս զեղչ միքսառ, եւ սորա Աթոռոյս մահուփ գոլ, ի ՌՁԵ թուին Տաճկաց։ Զոր գոցեւ ցուցակեալ է . . . համարովն։

Չորրորդն է փոքր Շահ Աբասինն, յորում գրի վասն Նախիջեւանց սըրբոյ Աթոռոյս, ուր եւ փոյցեն, ոչ որ ներհակեսցի, եւ յորէնս մեր մի՝ որ հնանանակ լիցի ի ՌԿԹ թուին Տաճկաց։ Գիրս ցուցակեալ է . . . համարովն։

Հինգերորդն է փոքր Շահ-Աբասինն, յորում գրի թէ՝ նմէն որ վանորէից վանում ինչ կառնիցէ, այլագինացն նորա ոչ եւ կարեն յեռա առնուլ, ի ՌՀԱ թուին Տաճկաց։ Գիրս ցուցակեալ է . . . համարովն։

Վեցերորդն է Շահ-Սուլէյմանինն, յորում գրէ թէ՝ Հայքն մինչ հարկատու են մեզ, մի՝ որ նոցա՝ եկեղեցական արարողութեանցն արգելեալ լիցի կամ զնոսա ի մահմետականութիւն բռնադատեսցէ, եւ կամ եկեղեցեաց նորոգութեանն խափան լիցի՝ ի ՌՀԲ թուին Տաճկաց։ Գիրս ցուցակեալ է . . . համարովն։

Շահն զայսոսիկ տեսեալ եւ ինքն եւս յատուկ յատուկ գրէ զնոսա վերատին, եւ ի ներքոյ գրէ սատարէ թէ՝ եւ ես հրաման տամ, զի ընդդէմ այդ հրամանացդ ոչ որ շարժեսցի, եւ կամ ընդդէմ կացցէ, ի ՌՃԻԴ թուին Տաճկաց։ Գիրս ցուցակեալ է . . . համարովն։ Օրինակ այս ի ԾԴ գլուխն ի հասս գեղջս մերոյ միաբանութեան։

Շահ Հիւսէյինին առաջամ, զոր գրէ յամենայն իշխանութիւնս իւր ընդ արքայի Աղէքսանդր Կաթուղիկոսին, զի թէ Կաթուղիկոսն եւ թէ իւր մարդիկքն ուր եւ շրջիցին, մի՝ որ խռովեցի եւ արգելցէ, եւ կամ յորէնս նոցա խառնիցի։ Եւ չափաւոր ի յԷջմիածնի մարդկանցն ի ճանապարհին զինչ մի առնուցուն։ Որպէս ասեն մի եւ գոյ շարժեսցի, զոր զիա ցուցակեալ է . . . համարովն։ Ի ՌՃԻԴ թուին Տաճկաց. զի՛ս ցուցակեալ համարովն։

Ըստ Հիւսէյինին ասացեալ որ գրէ յաղագս յիշատակութեանս իւր թէ՝ որպէս օրէն է և սովորութիւն Հայոց, Թուրք այնպէս վարին. մի՝ որ խառնեցի ի յարէկս նորա և կամ չինել(1). առնելով ի ՌՃԻԴ թուին Տաճկաց. Դիրս ցուցակաւն և . . . Համարով. Եղիշէ թէ և ի ՌՁԹ թուին Հաճ-Սուլէյմանն և այլն է տուեալ այսպէս ասացեալ.

Ըստ Հիւսէյինին ասացեալ՝ որ գրէ ըստ արդեանց Աղէքսանդր Կաթուղիկոսին թէ՝ ամենայն Վանօրայք Երևանու՝ զոր ինչ կային է ի բնէ՝ զայնս առաջին, այլ մի՝ որ հաւաքեալ ունէր զիր ինչ պատահմունքն ի նորանէ, ի ՌՃԻԴ թուին Տաճկաց զի՛ս ցուցակաւն և . . . Համարով. Եղիշէ ևս թէ Հաճ-Սուլէյմանն ևս է տուեալ այսպէս ասացեալ ըստ խնդրոյ Մխիթարեան վարդապետին, ի ՌՁՆ թուին, որ յիշեցաւ ի վերոյ.

Ըստ Հիւսէյինին ասացեալ, զոր գրէ ըստ խնդրոյ Աղէքսանդր Կաթուղիկոսին թէ՝ վանօրայքն Երևանու զոր ինչ ի ժամանակս Աբբասեանց խանին տուեալ են, զնոյն առաջին, մի որ ունէր զիր ինչ պատահմանց. ի ՌՃԻԴ թուին Տաճկաց. Դիրս ցուցակաւն և . . . Համարովն. Արդ տասն մի ևս զոյ չարի կնքեալ, զոր զիս ցուցակաւն և . . . . Համարովն.

Ըստ Հիւսէյինին ասացեալ, զոր գրէ ըստ խնդրոյ Աղէքսանդր Կաթուղիկոսին Երևանու խանին թէ՝ ով որ յեկեղեցեացն քրիստոնէից մուլք է տուեալ՝ յետս դարձո և մի թողուր զի այնպէս արարեալ, ի ՌՃԻԴ թուին Տաճկաց. զիս ցուցակաւն և . . . . Համարովն.

Ըստ Հիւսէյինին ասացեալ, զոր գրէ ըստ խնդրոյ Աղէքսանդր Կաթուղիկոսին թէ՝ որպէս Հաճ Սուլէյմանն ի ՌՂԱ թուին տուեալ է ասացեալ (զոր զիս ցուցակաւն և . . . . Համարովն) նոյնպէս և ես հրամայեմ, Երևանու խան՝ ով որ զմուլք ինչ յեկեղեցեաց քրիստոնէից զաւթեալ է՝ յետս դարձուսցէ. ի ՌՃԻԴ թուին Տաճկաց. Դիրս ցուցակաւն և . . . Համարով.

Ըստ Հիւսէյինին ասացեալ, զոր գրէ ըստ արդեանց Կարապետ Նահապետի գիտութեան կանոնաց վասն Քիւրդիստանու Թարգմանեալ Տաճկաց (որք ի Բաղդատու նորին և երկրին մեծաւ առան), առաքել Թագաւորն. զի մի ևս յառաջին առն. ի ՌՃԻԴ թուին Տաճկաց. զիս ցուցակաւն և . . . . Համարովն. յիշեցաւ այս ի ԺԴ գլուխն ի ձեռս Բաղդասարինչն.

Ըստ Հիւսէյինին ասացեալ՝ զի արդ են արարեալ Շիրուանու երկիրն թէ՝ մեք ի բնէ եկեղեցեանն եմք վիճակք Գանձասարու Կաթողիկոսին ի վերայ մեր մի իշխեսցէ. Եւ Հաճն հրաման գրէ այնպէս լինել. ի ՌՃԻԴ (Թ.) Տաճկաց. զիս ցուցակաւն և . . . Համարովն. Արդ տասն մի ևս զոյ, զիս

---

(1) Երէբաղ, զրպարտութիւն:

ցուցակաւն է . . . Համարողն։ Երիցս. այս ի Ժ գլուխն ի Նաւս Դանձա–սարու։

Շահ Հիւսէյինին ռաղամ վասն Աստուածատուրի Կաթուղիկոսի Կաթուղիկոսութեանն ի ՌՃԽԷ թուին Յունիսի. գիր ցուցակաւն է . . . Համարողն։

Շահ Հիւսէյինին ռաղամ՝ զոր գրէ ըստ Աստուածատուր Կաթուղիկոսին վասն Գուանդ պարտուցն, զի մի իշխեսցեն յիշխանութեանս մերում հաղ, և զոր յաղագս իւրեանց պարտուցանել. Երէց եւ Թէ ի ՌՃԽԲ թուոյն եւ եմ առնել այսպէս ռաղամ Եղէքսանդր Կաթուղիկոսին։ Գիր ցուցակաւն է . . . Համարողն, ի ՌՃԼ Թուին Յունիսի։

Շահ Հիւսէյինի ռաղամ՝ որ խնդրոյ յոյժ Աստուածատուր Կաթուղիկոսին. ի ՌՃԼԴ Թուին ամսեան. գիր ցուցակաւն է . . . Համարողն։

Շահ Թահմազի ռաղամ, որ գրէ ըստ արդեան Աստուածատուր Կաթուղիկոսին Թէ՝ առաջնորդներքն ի Հայոց յաղագս իւրեանց զիր Ինչ մի պահանջեսցեն, ի ՌՃԼԶ Թուին ամսեան, գիր ցուցակաւն է . . . Համարողն։

Շահ Թահմազի ռաղամ, զի Աստուածատուր Կաթուղիկոսին արդ առնէ Թէ՝ յառաջ քան զեւ խալիֆայքն ի սեպհականաց պահանջել Ինչ ոչ են առնել. այժմ զնոյն նորոգեցանեն։ Շահն գրէ Թամաղէհ մի առնել այնպէս. ի ՌՃԼԶ Թուին ամսեան։ Գիր ցուցակաւն է . . . Համարողն։ Երիցս. այս ի ԺԴ գլուխն ի Նաւս մնացածութեանն։

Շահ Թահմազի ռաղամ, զի Աստուածատուր Կաթուղիկոսին արդ առնէ Թէ՝ բաց ի կանանեաց Հայկէն զոր յամ յանէ առն վանորայքն՝ զատ. ական զիրս եւ պահանջեն։ Եւ Շահն գրէ մի առնել այնպէս. ի ՌՃԼԶ Թուին ամսեան։ Գիր ցուցակաւն է . . . Համարողն։

Շահ Թահմազի ռաղամ վասն Կաթուղիկոսութեանն Աբրահամ Կաթուղիկոսին Մշեցւոյ. ի ՌՃԾԴ Թուին ամսեան. գիր ցուցակաւն է . . . Համարողն։

Շահ Թահմազի ռաղամ, զոր գրէ Թէ՝ առաջնորդներքն ի յազգականաց իւրեանց զիր Ինչ մի պահանջեսցեն. ի ՌՃԾԴ Թուին ամսեան. գիր ցուցակաւն է . . . Համարողն։

Շահ Թահմազին ռաղամ՝ զոր գրէ ըստ արդեան Աբրահամ Կաթուղիկոսին Մշեցւոյ Թէ, զոր Ինչ առաջամ առնելոյ են նախնի Թագաւորքն մեր Էջմիածնի և Հայոց, ամենեքեան ընդունելի լիցին և հաստատեսցին, մի ոք իշխեսցէ ընդդէմ գրեցելոցն նոցա շարժել. ի ՌՃԾԴ Թուին ամսեան։ Գիր ցուցակաւն է . . . Համարողն։

Շաբ. Բ. Հոգեգալստեան [illegible] զոր գրէ ի [illegible] ժամանակին (յոր-ժամ հանդերձեալ է վերջանալ Թագաւորութիւն [illegible]) առ Աբրա-համ Կաթուղիկոսն [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] որ [illegible] նախա-նձեալ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ի ՌՃԽԳ Թուին տաճկաց։ — Սա վերջացաւ Թագաւորութիւնն Պարսից [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] և Թագաւորաց։

Նոյն-շաբաթին աւուրն, զոր այլ ըստ սրբոյն Աբրահամ Կաթուղիկոսին Թղթակցութեան, վասն [illegible] [illegible] որ [illegible] և [illegible] [illegible] ի ՌՃԽԸ Թուին տաճկաց. զիա ցուցա-կան և . . . Համառօտն։

Նոյն-շաբաթի աւուրն, զոր գրէ ըստ սրբոյն Աբրահամ Կաթուղիկոսին Թղթակցութեան [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], Յօշականու, [illegible], Մամիկոնեան, [illegible], [illegible], և Հա-լածիչեանին. որ [illegible] [illegible] ի ՌՃԽԸ Թուին տաճ-կաց. զիա ցուցական և . . . Համառօտն. Յիշեցաւ այս ի ԺԳ գլուխն, ի Ճառս Հալածիչեանին։

Նոյն-շաբաթի աւուրն, զոր գրէ ըստ սրբոյն Աբրահամ Կաթուղի-կոսին Թղթակցութեան, որ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] և ի [illegible] և [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ի ՌՃԽԸ Թուին տաճկաց։ Զիա ցուցական և . . . Համառօտն. Յիշեցաւ այս ի ԺԳ գլուխն ի Ճառս [illegible] [illegible] [illegible]։

Նոյն շաբաթին աւուրն, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] զոր գրէ ըստ [illegible] Թղթակցի. Աբրահամ Կաթուղիկոսին վասն [illegible] [illegible] [illegible] որ [illegible] ի [illegible] հարկեն, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ի ՌՃԽԸ Թուին տաճկաց։ Զիա ցուցական. և . . . . Համառօտն։

Նոյն շաբաթի [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], զոր գրէ ըստ [illegible] Աբրահամ Կաթուղիկոսին Թղթակցութեան. և [illegible] [illegible] զԱ[illegible] և [illegible] [illegible]։ Զոր [illegible] ցուցական, և . . . Համառօտն. Յիշեցաւ այս ի ԺԳ գլուխն ի Ճառս [illegible] (ՌՃԽԸ)։

Նոյն շաբաթի աւուրն, զոր գրէ ըստ [illegible] Աբրահամ Կաթուղիկոսին Թղթակցութեան, վասն [illegible] [illegible], և [illegible] [illegible] որ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], ի ՌՃԽԸ Թուին տաճկաց. Զիա ցուցական և . . . . Համառօտն. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], զոր զիա ցուցական, և . . . Համառօտ։

Նոյն շաբաթի աւուրն, զոր գրէ ըստ [illegible] Հ[illegible] Կաթուղիկոսին Ճահկեցւոյ թէ [illegible] ի Շահէն աւուրն [illegible] և [illegible] ի [illegible] [illegible]-

բաթ, անձանց որչ ինչ առաջ խնդրողացն. ի ՌՃԾԴ թուին տաճկաց. Գիր ցուցական է . . . Համարոյն.

Նատր շահի ռաղամ, զոր գրէ ըստ խնդրոյ Ղազար Կաթուղիկոսին թէ՛ ի յէջմիածնի գեօղս ռահդար ոչ նստիցի, ի ՌՃԾԴ թուին տաճկաց. գիր ցուցական է . . . Համարով.

Նատր շահի ռաղամ, զոր գրէ ըստ խնդրոյ Ղազար Կաթուղիկոսին թէ՛ հաքիմ, ախունդ, և այլք անձինք ի գործս և ի յօրէնս Սևագլխաց ոչ խառնիցին. ի ՌՃԾԴ թուին տաճկաց. Գիր ցուցական է . . . Համարով. Նորա սուրէթ մի ևս գոյ.

Նատր շահի աղայի ռաղամ, զի ըստ արզայի Ղազար Կաթուղիկոսին գրէ թէ՛ որոց Աթոռոյս Նուիրակացն ի շրջագայելն մի՛ ոք Նեղացուցէ և կամ զիր ինչ պահանջեսցէ. Եւ խան, չափար, ռահդար, և այլք ի յԱթոռոյս զբան ինչ մի՛ պահանջեսցեն բռնութեամբ. Եւ թէ՛ ի յերկրին Շահին՝ ձի, ջորի, ուղտ, և զայլ ինչ պահանջեսցէ, ի մէնջ մի՛ խնդրեսցեն. ի ՌՃԾԴ թուին տաճկաց. Գիր ցուցական է . . . . Համարոյն. Յետ Նատր շահին թագաւորէ եղբօրորդի Նորին Իպրահիմ շահն.

Իպրահիմ շահի ռաղամ, որ ըստ խնդրոյ Ղազար Կաթուղիկոսին գրէ պատուէր, զի խանք և այլք իշխօղք ի յԱթոռոյս զիր ինչ մի՛ պահանջեսցեն. ի ՌՃԿԱ թուին տաճկաց. Գիր ցուցական է . . . Համարով.

Իպրահիմ շահի ռաղամ, զոր գրէ ըստ խնդրոյ Ղազար Կաթուղիկոսին, զի ի չորից մի քառոռ գիւղօրէից նորա. յէջմիածնայ, Օշականայ, Փրանկանոցէն, և Մաստարայու, (զի Քիւրաշլու, Դիպակլու, և Զոլաղլիքեանան ասեր էին) առանց գիտութեան Կաթուղիկոսին զիր ինչ մի՛ պահանջեսցեն. ի ՌՃԿԱ թուին տաճկաց. Գիր ցուցական է . . . Համարով.

Իպրահիմ շահի ռաղամ, որ գրէ ըստ խնդրոյ Ղազար Կաթուղիկոսին, զի զՀայոց տղայս և զաղջկունս մի՛ քարշեսցեն. ի ՌՃԿԱ թուին տաճկաց. գիր ցուցական է . . . Համարով.

Իպրահիմ շահի ռաղամ, որ գրէ ըստ արզայի Ղազար Կաթուղիկոսին, զի չափարք և ռահդարք՝ ի միաբանից նորա զիր ինչ մի՛ պահանջեսցեն. ի ՌՃԿԱ թուին տաճկաց. Գիր ցուցական է . . . Համարոյն.

Իպրահիմ շահի ռաղամ, որ ըստ արզայի Ղազար Կաթուղիկոսին՝ զորոց Աթոռոյս մաղաֆութիւնն վերահաստատէ՝ որպէս առաջին թագաւորքն արարեալ են. ի ՌՃԿԱ թուին տաճկաց. Գիր ցուցական է . . . Համարով.

Իպրահիմ շահի ռաղամ, զոր գրէ ըստ խնդրոյ Ղազար Կաթուղիկոսին, զի Շխիպալ և այլք անձինք ի բանս օրինաց նորա ոչ խառնիցին. ի ՌՃԿԱ թուին տաճկաց. Գիր ցուցական է . . . Համարով.

Իպրահիմ շահի աւուրս, որ գրէ ըստ խնդրոյ Ղազար Կաթուղիկոսին, զի տաճկացեալքն ի Քրիստոնէից, յազգականաց իւրոց զգանձ ոչ առնիցէ վասն ընչից. ի ՌՃԿԱ թուին տաճկաց. Գիր ցուցական է . . . համարովն.

Իպրահիմ շահի աւուրս, զոր գրէ ըստ խնդրոյ Ղազար Կաթուղիկոսին՝ զի զպայիթք և զխանադիրք ի մէջբերու փիւղերիցն որոց Աթոռոյս Էջմիածնայ, ի Ցօշականայ, ի Գառնիկանոցէն, և ի Մաստարայու (զի Քիւրաշլուն, Դիլաքլուն, և Չալապիքենտան անէրք էին,) առ ամց Կաթուղիկոսի զխառութեան զիր ինչ մի պահանջեսցեն. ի ՌՃԿԲ թուին տաճկաց. Գիր ցուցական է . . . համարովն. Յիշեցաւ այս ի ԺԴ գլուխն ի ճառս մուղաֆութեան որոց Աթոռոյս.

Եւս Իպրահիմ շահին վերջացաւ և թագաւորութիւնն ի յազգէն Նատըրին, և միանգամայն ի յազգէն Պարսից. Այսպ ժամանակ ինչ թագաւորակս տիրեաց բոլոր երկրիս Պարսից Նշանաւան Ազատ խանն, որ էր զօրապետ Նատր շահին, որոյ աւուրքն տես.

Ազատ խանին աւուրս, որ գրէ ըստ արզայի Մինաս Կաթուղիկոսին Անեցւոյ, զի Հայքն զօրէնս իւրեանց համարձակ պաշտեսցեն, և Կաթուղիկոսն ըստ օրինաց իւրեանց կառավարեսցէ զազգն իւր, և մի՛ ոք խառնեսցի և կամ ներհակեսցէ. ի ՌՃԿԴ թուին տաճկաց. Գիր ցուցական է . . . համարով.

Ազատ խանի աւուրս, զոր գրէ ըստ խնդրոյ Մինաս Կաթուղիկոսին ըզմուղաֆութիւնն որոց Աթոռոյս վերահաստատելով կարգաւորելս ըստ առաջնոյն. ի ՌՃԿԴ թուին տաճկաց Գիր ցուցական է . . . համարով.

Ազատ խանի աւուրս, որ յամենայնի մուղաֆ առնէ զտուրքս Աթոռոյ. ի ՌՃԿԵ թուին տաճկաց. Գիր ցուցական է . . . համարով.

Ազատ խանի աւուրս, զոր գրէ ըստ խնդրոյ Մինաս Կաթուղիկոսին թէ՝ ով որ ի յԱթոռոյն զշախթուք է փոխ առեալ, յետս դարձուսցէ զփոխն. ի ՌՃԿԵ թուին տաճկաց. Գիր ցուցական է . . . համարով.

Ազատ խանի աւուրս, զոր գրէ ըստ խնդրոյ Աղէքսանդր Կաթուղիկոսին թէ՝ մինչ վանորայքն անմշակ են լեալք, նոցա տասն և խարճն թամամն քեզ բաշխեցի. ի ՌՃԿԷ թուին տաճկաց. Այս հինգ աւուրսս յիշեցան ի ԺԴ գլուխն ի ճառս մուղաֆութեան.

Ազատ խանի աւուրս, զոր գրէ ըստ խնդրոյ Աղէքսանդր Կաթուղիկոսին երկրիս իշխողացն թէ՝ Էջմիածնին զոր ինչ աւուրս ունի ի հին թագաւորացն, զամենայն ընդունիցիք. ի ՌՃԿԷ թուին տաճկաց. Գիր ցուցական է . . . համարով.

Այսա խանի ասացամ, զոր ըստ խնդրոյ Աղեքսանդր Կաթուղիկոսին Գօլսեցւոյ գրէ Թէ՛ որպէս ի բնէ անտի Թագաւորաց ասացմունք մաղափ է լեալ Եղիսաբեթն, նոյնպէս և ես մաղափ արարի. (արեմն ոչ որ խնդրեսցէ ի նորանէ զբանհրոյ, զբաղդաթ, զմայրաքաղաք, խարձ. ոչխարի, անասնոց, քեարվանսարայի, ջրաղացի, գինի, ձիթահանքի՛ հանմամբ, և այլոց այսպիսեաց.) ի ՌՃԿԸ Թուին տանկեաց. Գրեա ցուցակաւն և . . . Համարով.

Այսա խանի ասացամ, զոր գրէ ըստ խնդրոյ Աղեքսանդր Կաթուղիկոսին Գօլսեցւոյ Թէ՛ ի ժամանակս Նադր շահին, որ Եղիսաբեթի մաղափութիւն լեալ է առաջ Թուականն, և Եհ՞ սրբոյն նորա, և վախթանն և մեզ խալիֆար քննոա, նմանապէս և ես հրամայեմ՝ լինել մաղափ. Իսկ ի քաղդ ժամանակինս, որ առաջ Թամանն նորա և քանանուն և մեզ խալիֆար քննա աւելի է ի մաղափութենէ, զայդ ևս քեզ բաշխեցի. ի ՌՃԿԸ Թուին տանկեաց. Գրեա ցուցակաւն և . . . Համարով.

Այսա խանի ասացամ, զոր գրէ ըստ խնդրոյ Աղեքսանդր Կաթուղիկոսին Թէ՛ Եղիսաբեթի եկեղեցւոյ և գիւղորէից, սեղանոց և ուխտատեղեաց, առհասարակ և այլք մի՛ մտցեն, և զեր ինչ պահանջեսցեն. ի ՌՃԿԸ Թուին տանկեաց. Գրեա ցուցակաւն և . . . Համարով.

Այսա խանի ասացամ, զոր այլ ըստ խնդրոյ Աղեքսանդր Կաթուղիկոսին վասն ամայի վանօրէից տանն և եօթն Թումանին, զի յԱթոռոյս մի՛ պահանջեսցեն. ի ՌՃԿԸ Թուին տանկեաց. Գրեա ցուցակաւն և . . . Համարով. Երեքեան ի ԾԴ գլուխն ի ձեռաս մաղափութեան.

Քեարիմ խանին ասացամ, (որ և սա գրեալ ի նշխարացն ի մերս ժամանակիս,) զոր գրէ վասն Կաթուղիկոսութեանս մերոյ ի ՌՃՀԸ Թուին տանկեաց.

Քեարիմ խանին ասացամ, զի առաքեցաք մեք առ սա զորմնակ այնր թղթոյն, զոր Յակոբս Կաթուղիկոսն Շամախեցի և մեք ի Հնդկաստանի խանէն առեալ եմք առան և չորս գլխով. (որ յիշեցաւ ի ԾԴ գլուխն ի ձեռաց մաղափութեանն,) և ի նմանէ խնդրեցաք զայնպիսի Թուղթ. Որ և գրեաց նմնապէս յառաջ յառաջին և ամսանի պատուիրանաւ եկեղեցին ինչ խնդրոցն. Որ ըստ պիտանի և Հնդկաստանի է. ի ՌՃՀԸ Թուին տանկեաց. Գրեա ցուցակաւն և . . . Համարով. Իւ՛ զորավոր առան, և չորից խնդրոցն, ի ԽԶ գլուխն և ի ձեռս քանդից գրեանցն առեա.

ԳԼ. ԻԱ.

Յորում ցուցանին հաջորդք և պէտանք Իշխանութեան Պարսկական խանից, և համ-ծէթէ և չորրորդապէտ [illegible] և Շեխալանց, և այլոց [illegible] [illegible] ինչ՝ ո՞րպէս և զի՞նչ գործեաց, զի ... յառաջ.

Մեծն Շահ-Աբաս Թագաւորն Պարսից ի յառնուլն զերկիրս Հայաստանեայց ի յՕսմանցւոց, կարգէ երկրիս Երևանայ խան զԱմիրգիւնէ կոչեցեալն, ի թուին տեառն ՌԺԲ և ի մերում թուին ՌԾԲ, ի ժամանակս Մել-քիսէթ Կաթողիկոսին. Սա ի փոփոխմանէ իշխանութեանց և յանտի-րութենէ Աթոռոյս, նոյն Ամիրգիւնէ խանն զմուլքն գեղջս մերոյ Էջմիածնի զաւթեալ ունէր ի բազում ժամանակս. Սակայն ի ցուցանելն Աթոռակալացս զկախումն այնմ Մովսէսի Գրիգոր Կաթողիկոսին, (զորս յիշեցաք ի ԺԳ գլուխն ի ձեռս մխիթարութեան գեղջս մերոյ) Ա. գրեր մի առցս թէ՝ չգի-տելով իմ զեօղեա այսորիկ Էջմիածնի գոլն, ժամանակ ինչ բռնութեամբ կերի զմուլքն սորին, յետոյ ի գիտելն իմ, շնորհեցի վերստին Աթոռոյն. Աւրինք մի՛ ոք իշխեսցէ պատուհասել թէ յազգականաց իմոց և թէ յայլոց ձեռնամուխ լինել ի մուլք գեղջս այսորիկ. ի թուին տեառնս ՌԻԹ. Թըղ-թոյս այսորիկ երկու սառատք զան չարի կնքով. Զորս գտցես յերկան գըր-կեցեալ ցուցակըն.

Բ. Այպաս-ղուլի խանն. որդի Ամիրգիւնէ խանին, յարուցանէ զառ ընդ Յակոբայ Կաթողիկոսին Ջուղայեցւոյ (որպէս յիշեցաք ի ԺԳ գլուխն ի ձեռս մխիթարութեան գեղջս մերոյ) թէ մուլք գեղջս Էջմիածնի իմ է. զի հայրն իմ ... եկեր յայնքան ժամանակս. Յետոյ ի հաստատելն վախճանա-մայիւ և այլովք թէ Աթոռոյս է լեալ ի բնէ, սակս և սա առցս զթուղթ մի չարի կնքով. Թէ՝ հաստատեաց զիրաւն որ մուլք գեղջս այսորիկ Էջմիածնի է. Որոյ սառատն այս չարի կնքով. ի ՌՃԲ թուին տեառնս. Գիրս ցուցակաւն.

Գ. Խոսրով խանն (որ չորրորդ էր զկնի Ամիրգիւնէ խանին), երկու թուղ-թոյ առցս ըստ խնդրոյ Փիլիպպոս Կաթողիկոսին և մեծագոյն առնէ զմուլք Աթոռս. ի ՌԾԷ և ի ՌԾԹ թուոցն տեառնս. զորս գտցես ցուցակըն. Յիշեցաւ այս ի ԺԴ գլուխն ի ձեռս մեղադրութեան. յորս գրի ինն այգի, ինն ջրաղաց և ութ հարիւր չաման աշխար մեծութեան.

Ե. Վերոյիշեցեալ Այպաս-ղուլի խանն ի խան նստիլն յԵրևան՝ շատ նեղ ցուցանէ Յակոբայ Կաթողիկոսին Ջուղայեցւոյ. (սա այս զեւր հօր չենեալ այգին սրբոյ Աթոռոյս, որ է մերձ սուրբ Շողակաթին, որպէս յիշեցաւ ի ԺԵ գլուխն ի ձեռս արտօրէից). Եւ այս Այպաս-ղուլի խանիս արդ առ-

նէ Յակոբ Կաթողիկոսին Թէ՝ որպէս վերը քո Սամքիկեան խանն, և եղ-
բայր քո Թահմազ-ղուլի խանն զսէր Միաբանութեան ... ունեցեալ
առ սուրբ Աթոռս, նոյնպէս և դու պարտիս ունել։ Երկրորդ Թէ՝ Պաթրինջ
գեօղն զիարս որ սուրբ Աթոռոյս է և խորհրդոց տեղին, նորա հարկն մեկ
թուման էր, մենք եօթն թուման առաք, ... ամենայն ...
գեօղն։ Երրորդ Թէ՝ ի մէջ Էջմիածնի գեղջն հանեցի քանդելով, որ ամեն
օգուտ եղև գեղջն, ի վերայ այն գեղջն մնեէ զանիր ինչ առանձնացնեմք՝ ոչ
պարտին զբաժին առնուլ։ Եւ խանն բան երից խնդրոցն յառաջ յառաջ
հրաման գրէ և կնքէ ի վերայ միոյ միոյ Թղթոյ։ Գիրս ցուցակեան։

Զ. Նոյն Յակոբ Կաթողիկոս մինչ կրկին գնաց ի յՍպահան և անդ
վախճանի ի նմին, տեսեալ Ձեզպապահ և Լուսաւորչ սրբոյ Աթոռոյ Սահման-
նաց վաւերականն. որք առնէ Վրացի Մելիք-ղուլի խանին Թէ՝ զիարս որ
Բաթրինջ գեօղն սրբոյ Աթոռոյս խորհրդոյն է, և Շահին հրամանաւ մեք
հանեալ առաք զԷրի բաքանդա քիւրտն ի նմանէ, այժմ կամին դարձ
գիւղն առնուլ ի մէնջ։ Երկրորդ Թէ Կաթողիկոսն յԱթոռոյս չէ, ասոր և
անոր զան և դաս յարուցանեն ընդ Աթոռոյս և զանազան խնդրեն. խնդր-
րեմ զի տիրութիւն արասցես. և խանն բան ի պաշտպանելոյ խնդրոցն գրէ
հրաման և կնքէ. մի Թուղթ է, զոր զանգեա ցուցակաւն Յիշեցան սոյնս ի
ԺԴ գլուխն ի Ճառս Պաթրինջ գեղջն։

Է. Ի ժամանակս Շահ-Սուլէյմանին և Եղիազար Կաթողիկոսին մեր-
քայ, դիւանագիրք առջեւնի առն սրբոյ Աթոռոյս զգիր մի մադաֆութեան,
յորում գրեն տասն և երկուս այգի, ութ ջրաղաց, հինգ դինկ, երեք քղո-
քիւրայ՝ սրբոյ Աթոռոյս, և քսան և չորս այգի, և քսան և երեք ջրաղաց
տասն և չորս Վանօրէից, ի ՌՂԸ Թուին ռաճիայց։ Զոր գիրս ցուցակաւն
Որոց արդեան լիովին յիշեցաւ ի ԺԴ գլուխն ի Ճառս մադաֆութեանն։

Ը. Նոյնպէս Թուղթ մի ևս ի ժամանակս Շահ-Հիւսէյինին և Աստուա-
ծատուր Կաթողիկոսին մերոյ տան սրբոյ Աթոռոյս դիւանագիրք։ Յորում
երեսուն և չորս այգի գրեն, տասն և մէկն սրբոյ Աթոռոյս, և քսան և
երեքն վանօրէից։ Երեսուն և ինն ջրաղաց գրեն, տասն և երկուսն սրբոյ
Աթոռոյս, և քսան և եօթն վանօրէիցն։ Քսան ձիթահանք գրեն, երկուքն
սրբոյ Աթոռոյս և տասն և ութն վանօրէիցն։ Ինն դինկ գրեն, հինգն սրբոյ
Աթոռոյս, և չորսն վանօրէիցն, ի ՌՃԼԱ Թուին ռաճիայց։ Զոր գիրս ցուցա-
կաւն։ Յիշեցաւ այս լիովին ի ԺԴ գլուխն ի Ճառս մադաֆութեանն։ Յայս
Թղթոյս մի ևս գոյ նման սմին աւանդեալ։

Թ. Ի ժամանակս Շահ-Հիւսէյինին և Զուղայեցի Աղէքսանդր Կա-
թողիկոսին մերոյ՝ Մէհրալի խանն Երևանու զԹուղթ մի տայ սրբոյ Ա-
թոռոյս հինգ տանին վերայից կնքով, ի ՌՃԿԲ Թուին ռաճիայց. նոյնպէս

և ի ժամանակս Անաստասայ Կաթողիկոսին Տեառն Աղւանց · զնոյն խնամն
Եկեղեցւոյ զԹադէոսի մի առաջ նորա Աթանասիոսի. կանգնել զնոյն Եկեղեցի, ի
ՌՃԼԴ թուին ամենայն. Եւ ի ժամանակս Պետրոսի Աղեքսանդրի Կաթո-
ղիկոսին մերոյ՝ Աղուան աշխարհն ունէին մի այս սուրբ Աթանասի, ի
թուին ամենայն ՌՃԿԸ. Եւ Նեստորականք եւ վկայելով Թէ՝ նա զհաւատ Քաղ-
կեդոնի՝ Եղիսաբեթ եւ Ե եկեղ մեղս զնորա զօրէնս, ի բնէ անուն Թագաւորաց
Հռոմայեցւոց Հռովմայեցին եւ Խոսրովայ՝ զի այսպէս լինի միշտ. Գիր զայս երեք
Թուղթս յետ մահուան եղեալ, յետնում գրեցաւ յուցանէ եւ Թ. Հռով-
մայ. յիշեցաւ այս ի ԺԷ գլուխն ի Ճառս ...

Ժ. Նաւար-շահ Կիւրղիանոսին զԹուղթ մի առն սուրբ Աթանասի ի
ՌՃԿԸ թուին ամենայն բառ խորհրդ Աբրահամ Կաթողիկոսին Եր-
սաղեմայ Թէ՝ այս եօթն եկեղեցիք այս ժամն, Եղիսաբեթ, Յովհաննէս, Գր-
իգորիոսեանց, Մամբրէ, Քիրօնեան, Պրոկղեան, և Զաքարիա, մեք Հա-
ւատովս միաբանեալ եմք, որ ի բնէ անուն մեր են Եղիսաբեթ. Գիր
զայս գիրս յուցանէ. Յիշեցաւ այս ի ԺԳ. գլուխն ի Ճառս Եղիսաբեթի
զհօրն միաբանութեանն.

ԺԱ. Շնի-խոսրով Հռովմէ և բարեկամ Թուղթ որ գրեաց և վկայեն
Թէ՝ Քրիստոնեայքն ի յԵղիսաբեթի լրոյն ոչ ունին զամենն և ոչ են
առաքեալ զնա ի ցանկս խորհրդոց, ի ՌՃԿԴ Թուին ամենայն. Գիր յուցա-
նէ.

ԺԲ. Սոյնպէս եւ Յովան Երուսաղեմ, բառ խորհրդ Ղազար Կաթողիկոսին
գիր առն սուրբ Աթանասի Թէ՝ Քրիստոնեայք ամենեքեան յԵղիսաբեթի լրոյն
լուր ընդունին բնաւ. Եւ այս որոյ ոչ պարտին միաբանել, ի լուրս, եւ այս ի
ՌՃԿԵ Թուին ամենայն. Գիր յուցանէ. Յիշեցաւ բազում ի ԺԲ. գլուխն
ի Ճառս լրոյն.

ԺԳ. Շնի-խոսրով Հռովմէ և ամենայն բարեկամ Թուղթ գրեաց առ-
աջնորդաց անուանեալ մերոյ յանձն կացուցեալ առաջնորդ ի կողմն Քրիստո-
նէից նուիրեալ զգիրս ի ... Թուղթ ամենայն. Զայս գիրս յուցանէ.
Յիշեցաւ այս ի ԺԵ գլուխն ի Ճառս արտաքսեցի. Գիրն և այլք Թուղթք
վասն այս Քրիստոնէիցն զորս յիւրաքանչիւրն ի ներքուստ առաքեն.

ԺԴ. Ի մեր Քաղկեդոնականաց կամ ի գիրս ուղղափառ ոչ է նոյնպէս
երրորդ. Սակայն ի ժամանակս Ղազար Կաթողիկոսին ուղղափառ ամենայն Եր-
րորդէն առաջ կոչեցեալ՝ ի մեզ գրեցաւ ոչ կարգեցեալ նոյն վասն նո-
ղուԹեան ժամանակին, եկեալ առ Ղազար Կաթողիկոսն, այնչափ զի Թո-
ղուցու ժամանակ ինչ ի մեր գիրս նորա. և Ղազար Կաթողիկոսն զգիր
մի առնու ի նմանէ, որ զի Թէ՝ ի յայս գիրս ուղղափառ ոչ է նոյնպէս երրորդ,
եւ խնդրեցի ժամանակ ինչ նմին, այսպէս ապաքինեալ, զի ի հանդարտել

միջոցին գնացեալ, յետ ամաց նորոգեցաւ ի ՌՃԶԹ. թուին ամենայն. Տե՛ս ցուցակաւն, որ է միացեալն ի Հայրապետութեան ժամանակին.

ԺԵ. Խաչիկ-խանն ըստ խնդրոյ միաբանից սորին Աթոռոյս Հրամայէ գի-տանալով զմեծահաւատ ընծայ մատուցման սորին Աթոռոյս, որք են երկու անձինք մեծահաւատ լինել զոյն և կենդին հաստատի զոլ. Այսպէս և խանն ի գլուխ արգելին զոր ղհաստատ մատուցման զոյն սորին Աթոռոյս. ի ՌՃԿԶ. թուին ամենայն. Տե՛ս ցուցակաւն. Ցիշեցաւ այս ի ԺԴ գլուխն ի ձեռս մատուցմանութեանն.

ԺԶ. Նոյն Խաչիկ-խանն ի սոյն թուոյն գրիր մի ևս սորին Աթոռոյս այս գրելով թէ՝ սրտմտեսցէ զոյն մատուցման է քր ձեր մասին ոչ պարտի չա-փել. զիա ցուցակաւն. Ցիշեցաւ ի ԺԴ գլուխն ի ձեռս մատուցմանութեանն.

ԺԷ. Նոյն Խաչիկ-խանն գրիր մի ևս այս ըստ խնդրոյ Ալէքսանդր Կա-թուղիկոսին գրելով թէ՝ ուխտաւորաց և միաբանից Աթոռոյս ոաստիկան ոչ ինչ մտանիցէ. ի ՌՃԿԷ թուին ամենայն. ցուցակաւն գտցես.

ԺԸ. Նոյն Խաչիկ-խանն գրիր մի ևս այս սորին Աթոռոյս ըստ խնդրոյ Ալէքսանդր Կաթուղիկոսին գրելով թէ՝ Ցոշակաւնայ գեղն զոյն կեան էջ-միածնի է և կեան միւս գեղօրէիցն. ի ՌՃԿԸ թուին ամենայն. զիա ցու-ցակաւն. Ցիշեցաւ այս ի ԺԸ գլուխն ի ձեռս կրոցն.

ԺԹ. Նոյն Խաչիկ-խանն գրիր մի ևս այս սորին Աթոռոյս. քանն մեր թագաւորութեան թէ՝ որպէս ի ընէ կարգն է, վանականաց բնոր բա-ցուի և հարկուէր, Երևանն նստող բազաքն մի խառնեցին. ի ՌՃԿԹ թուին ամենայն. զիա ցուցակաւն.

Ի. Ղաչար-Հասան-ալի-խանն (որոյ զերկրս աշխն բրեաց Նասր-շահն, և երբեմն խանն նստաւ յԵրևան,) գրիր մի այս սորին Աթոռոյս ըստ արգելի Ցակոբ վարդապետին Շամախեցւոյ վասն մեր թագաւորութեան թէ՝ գի-տանի խարճն վանքին կուսան ի նմա նստողքն, և վանքն այս դիւանին. Երևանայ բազաքներն ոչ կարեն խառնել ի սուրս և յաւս նոցա. ի ՌՃԿԸ թուին ամենայն. Տե՛ս ցուցակաւն.

ԻԱ. Նոյն Հասան-Ալի-խանն Ալէքսանդր Կաթուղիկոսն գարդոյ մի զոր թէ՝ երկրիս վանօրայքն (զորս յանուանէ գրէ) ամայի են՝ որպէս գի-տեմ, ղհարկս նոցա երբեմն խնդրեն ի մէջ դիւանագիրքն.

Այլ և մեր Աթոռս մերձակ է՝ որպէս գիտես, բայց երբեմն ննջեցելոցն սան մեզ. Խնդրեմ որ այնպէս գիր մի սաս մեզ որ յաւիտեան յիշատակ մեզ լիցի. Այսպէս ըստ Հրամանի խանին Կաթուղիկոսն երկիրս բոլոր մեծամեծ ամենեքեան գիտեն և գրեն թէ՝ վանօրայքն երկրիս ամայի են՝ զորս գիտեմք, և Էջմիածին ի բնէ մերձակ է. յանուանէ կոչեմ, որում մեր միաբանք. Այսպէս և խանն ի գլուխ արգելին զրէ Հրամայեմ թէ՝ սրտմտեսցէ վանօրայքն.

ամիրի էին, վասն Նորա ոչ՝ ոք պարտի ձեռն ինչ պաՀանջել ի յԵգիպտացւոց։ Նոյնպէս և Եգիպտացին մինչ ի բնէ մնացած է լեռն յամենայնի, նոյնպէս և պարտի մնալով մնալ ։ ի ՌՃԿԸ թուին տանելոց։ Գիրս ցուցանէին։

Շատ լաւ թուղթ է և պիտանի, և զգուշութեամբ պաՀելի վասն մնա- ցածութեան որոյ Աթոռոյս՝ մինչ բազմութիւնքն միւսին։ Ցիշեցաւ այս ի ՓԴ՝ գլուխն ի ձեռս մնացածութեան։

ԻԲ. Զկնի այս. Հասանի Ալի-խանին, Յոանի Երևան խան ասէին եղբայր Հիւսէյին-Ալին և տիրէ որպէս թէ ինքնագլուխ, որ իշխէ եւ ի Նախիջևանն, ի ժամանակս մեր։ Ի ժամանակս սորա նստի Կաթողիկոս յԱթոռս Շա- մախեցի Ցակոբ Կաթողիկոսն (զոր ի բազում տեղիս յիշեալ եմք.) ի ՌՄԶ թուականին մեռաւ, և ի տասներորդ ՌՃՀԳ թուին։ Արդ այս Ցակոբ Կաթողիկոսս՝ փոխել այս Հանձարեղ, խելօք և առողջակ ամենայնից այս- պիսեաց կրակութեանց, մինչ անուանէ ի ժամանակս իւր ոչ զոլ Համբա- րէս իշխող թագաւոր, և յաւուրն թագաւորաց ամրոցին եւ ոչ այն- քան անուանին, վասն որոյ զամենայն առաջարան Հնազ թագաւորաց (որք աւ- րեցեալ քն որոյ Աթոռոյս ըստ խնդրոյ յաւուրց Հայրապետացն իւ- րեանց ինքնուրեն վասն յառաջ յառաջ խնդրոց,) ի մի բերեալ և ժողովեալ զինութ և զվիմատս նոցին, և զաւելի խնդիրս եւ ինքն մատուցանէ ի Նոսա. և գրեցուցեալ ի վերայ ձեռին մեր աղաչանաց մտուցանէ յի- շեալ Հիւսէյին Ալի-խանին ասելով թէ՝ որովՀետև մեր իշխողն այսօր դու ես, ի գլուխ թղթոյս Հրաման և ասացեալ գրեա՝ զի քոյդ Հրամանաւ կատարեսցեն այսպիսի խնդիրք և քեզ յիշատակ յաւիտենական։ Տեսանէ յԱթոռոյս Նե գրեցեալ խնդիրքն և Հրամանքն են տասն և չորք։ Որք են այսպիսիք. Նախ՝ թէ որպէս առաջնոց թագաւորաց ուղղամիտն Հաստատեալ է, զի Եջմիածնի խալիֆայն և ամենայն իւր միաբանքն և մարդիկքն և ա- մենայն մուլքն յամենայնի մնացած լիցին, և ոչ ոք իշխեսցէ պաՀանջել ի նոցանէ զգինար մի. և ամենայն արարայք և մասիլք նոցին ոչ չափեսցեն, նոյնպէս և այժմ լիցի։ Երկրորդն՝ թէ յԵրևանու երկրէն թէ Հայք և թէ տաճիկք եթէ ի յԵջմիածնի Հողն զանգի ինչ տերմանիցեն, զմուլքն այ- ցեն խալիֆային՝ որպէս օրէն է։ Երրորդն՝ թէ զղանգակն՝ պկաշնաւ Համար- ձակ ՏեՏեսցեն Հայք ի յԵջմիածին և ի վանորայս և յամենայն յեկեղե- ցիս՝ ուր և իցեն, զմռնեալս իւրեանց Համարձակ թաղեսցեն, զժամ կոչե- ցեն, բարձրաձայն ժամ ասասցեն թէ ի վանորայս և թէ ի յեկեղեցիս՝ ոչ ոք լիցի խռովել և նեղել, զի ի բնէ կանոն է ըստ Հրամանի թագաւո- րաց։ Չորրորդն թէ՝ զմուլքն Եջմիածնի, թէ այնք՝ որք վախճան են, և թէ այնք՝ զորս գրաւով են գնեալ, եթէ ոք ի զուր և կապսիզար զաւթեալ իցէ յետս դարձուսցէ։ Հինգերորդն թէ՝ խալիֆայի ասրիշարքն և գործոյն

մի՛ որ հոգևորականք, ոչ վարդապետք, ոչ քահանայք, ոչ աշխարհականք, ոչ Հայք, և ոչ տաճիկք։ Վեցերորդն՝ թէ ի փողոցներ. ժամանակին, ամենք զինչ բերեալ ... 1) ի յԱթոռս, յորոց զամենս անարգելի տանին, զամենայն երկիր իշխողքն զաւթեն, և ամենք առ․ և անց․ փչանան։ Եւ այս անարգեն նոքին թէ տանեղքն և թէ ոչ տանեղքն զամե զաւի տանեն։ Հրամայեմ զի մի լիցի այսպէս։ Եօթներորդն՝ թէ, եթէ որ Էջմիածնի զմուրք ինչ ծախեալ իցէ և կամ վաճառ տուեալ, յետ մահուանեալ նորին ազգականք նորին զգանձս մի՛ տարցեն, ոչ վասն ծախեցելոցն և ոչ վասն վաճառեցելոց։

Ութերորդն՝ եթէ տաճիկք Խանմասախալ 2) զգոյ և կամ զայլ ինչ տալոց իցեն Էջմիածնի, և ոչ առեն, զոր Բեկլար բեկի, աղցես և այլոց Էջմիածնի։ Իններորդն՝ տաճիկք բռնութեամբ ըղձեյն մի՛ տաճկացուցեն. Տասներորդն թէ՝ Էջմիածնի նախիրականքն և այլք գառներն յուր և իցէ՝ ի շրջելն բառ ազատութեան իւրեանց, քէնդխուդայք, 3) բոկէր 4) ռանչպարք, մի՛ մերձեսցին ի յինչս և ի քրուրս նոցա. և մի՛ ինչ պահանջեսցեն. նոյնպէս և յուղարկուրացն Էջմիածնի մի՛ որ գիր ինչ պահանջեսցէ։ Մետասաներորդն թէ՝ չարիքք մի՛ իշխեսցեն տանել զմեծ ի յԷջմիածնի մարդկանցն։ Երկոտասաներորդն՝ թէ տաճիկք և թէ Հայք, մի՛ որ իշխեսցէ յանդգն, և ի յայգեստանս, և յայլ տեղիս Էջմիածնի զակերն սերմանել և կամ յափշտակել։ Երեքտասաներորդն թէ՝ Թօշակաւոր գեղջ ջրոյն կէսն Էջմիածնի է, և կէսն միւս գեղջորէիցն։ Հաստատեսցեմ ի բնէ անտի ռաղամքն թագաւորաց, նոյնպէս և լիցի միշտ։

Չորեքտասաներորդն թէ՝ Էջմիածնի Մխարինքն ի բնէ անտի մնացեալք են ռաղամքն թագաւորաց և եկեալք ի զուլումն, որք ոչ ինչ պատճառ առեալ ունին։ Արդ ի յայս չորեքտասան խնդիրս, ի վերջ իւրաքանչիւրոցն զոր յատակ յատուկ պատուէր և յանձնէ թագաւորն իշխողաց, միրզայից, և այլոց գործակալաց, զի զպատճէն հրամանի նմանութեանն անպակաս։ Եւ մանաւանդ ի վերջաւորութեանն ևս գրէ թէ՝ որպէս անձին և զաւակաց ի թագաւորաց։ Եղև այս ի ՌՃՀԳ թուին տաճկաց. Դիւան գրագրեալ։

Արդ ուրեմն մնացեալ դու զգիտնականութիւն և զշահաւէտութիւն թգթայս այսորիկ և լուսայես պահեա։ Զի թէ տաճիկն չէ թագաւոր, սակայն վկայէ թէ՝ այսպէս են լեալ ի բնէ, և ունին և զաւակս ի թագաւորաց։ Եւ մանաւանդ եթէ Աստուած տայցէ զթագաւոր, կարես բառ այսմ օրինակի և ի թագաւորէն խնդրել՝ որպէս մեք առաք ի թագաւորացս իշխող Քեարիմ խանէն, զորմէ յետոյ ասասցեմ։

---

1) Իմանքր, առանք։ — (2) Պարտամուրհակ։ — (3) Մարգարեք։ — (4) Գանձապետք։

անկրօնութիւն. զի Կաթողիկոսաց բարութիւն և այլք Հոգալիքն որոց Աթոռոյս Պօլսոյ Պատրիարքի արգասիքն լինիցին, և ինքեանք Կաթողիկոսքն և այլք եպիսկոպոսքն ոչ կարիցեն զարգայ ինչ գործել առ թագաւորին Օսմանցւոց, որպէս և անտանելիս ի յառաջագոյն. զի ի Պատրիարքէն Կաթողիկոսէն գոյն վասն որքան փորձանք և բարութիւն գոն ի յՕսմանցւոց թագաւորէն, լինի որպէս պատրիարքին են արգելեալք. Եւ մինչ պատուհասպատուրութեամբ առնի Պօլսոյ Պատրիարգունքն զպաշտօնս Կաթողիկոսացն ի ձեռս իւրեանց, այնուհետև սկսան խաղացուցանել զնոսա որպէս և կամեցան. Զի ի խնդրելն Կաթողիկոսաց զֆարման ինչ ի պատրիարքաց, եթէ անմիտ է իւրեանց, և Կաթողիկոսացն եւս ոչ այնքան օգտակարք, տոնում և առաքեն. իսկ եթէ Նշուլիւք ինչ միտ է իւրեանց, և կամ Կաթողիկոսացն ևս օգտաւէտ, պատճառաւ իւրք բացասեն, պատասխանելով թէ ոչ կամի թագաւորն. Եւ հրացեղոց ֆէրմանացն և զծախսն միայն առանձնապատիկ յանձնելով առնուն ի Կաթողիկոսացն. Զոր օրինակ ի բարաթն Կաթողիկոսացն, առնուն զորս առան յաղանիս ի նոր. նստելն, վեց հազար և ութն հարիւր ստակ որին որ է յիսուն և վեց ղուրուշ Օսմանցւոց և քսան և վեց փարայ և երկու ըստակ. Այս է առուրք Կաթողիկոսացն միոյ, որք ի նստելն որպէս թէ զխնդրայ իւն, և կամ զնախաթու առն Օսմանցւոց թագաւորացն ի սկզբանն միայն. Գիտելք թէ և քանի դրամ եւս ի դրունան վատնիցին. Բայց պատրիարգունքն ի Հոգալն զպէրաթն Կաթողիկոսաց, առնուն որքան և կամին, մինչև ի յերկու և յերեք հազար ղուրուշս աւելի յուցանելով կծախսն. Այս միայն Կաթողիկոսականն բերաթին յաղագս. Իսկ եթէ պատահի, զի և զայլս ֆէրմանս եւս հոգալոց իցեն, վասն նոցա եւս ծախուց առնուն աւելորդ. Այս այսպէս.

Դարձեալ ի յանցելոց Կաթողիկոսաց բարաթոցն, մինչև ի Շամախեցի
1759 Յակոբ Կաթողիկոսն (որ նստաւ ի ՌՄԸ թուին մերում) առքունականն տուրքն յիսուն և վեց ղուրուշ քսան և վեց փարայ և երկու ստակ են արգելեալք որպէս ասացաք, որ է վեց հազար և ութն հարիւր ստակ. Իսկ ի բարաթն Շամախեցի Յակոբ Կաթողիկոսին տասն հազար և ութն հարիւր ստակ է արձանել, որ է իննսուն ղուրուշ. Արդ պատճառն է, զի վասն Զմիւռնիոյ քաղաքին որ է Եէրուճի թիմն որոց Աթոռոյս, որպէս ասացաւ ի .. գլուխն, (որոյ Նուիրակն ի նորայ Աթոռոյս միայ, և Առաջնորդ եւս կոչի. որ է այսպէս մինչև ցայսօր) Պօլսոյ պատրիարգունքն մանաւանդ միջի և մանաւանդ անզգամ, զի ի կողմն իւրեանց արկցեն, որպէս զի և զնորին Առաջնորդն ինքեանք առաքեսցեն (որպէս և արարին այլոց քաղաքացն, որպէս ասացաւ լիովին ի Ը. գլուխն), պատճառելով թէ թա-

զաւառն Թէքիրտաղ անդէն, և զհանութեան խնդրէ ի մէնջ, և թէ ի Պարս-կաստան նաւի Կաթուղիկոսն, և յիմ երկիրս առաջնորդ առաքէ ա-ռանց ֆարմանի։ Եւ զայս այսպիսիս ստապաճառս յօրինել ասէին միշտ։ Նոքա ի վերոյգրեցեալ թուղթն՝ յորում Նստաւ Յակոբ Կաթուղիկոսն Ջամախեցի, մեք ի Պոլիս նուիրակ էաք, և սոյն վէճս ևս յարոյց անդ-ւոյ պատրիարգ Յակոբ վարդապետն Զմիւռնացի ի Սեայ ամենէն, մինչ զի թէ առնուլ կամէր զիզմիր։ Նոյա մեք խորհրդակցեալ ընդ ոմանս բարեպաշտօն իշխանս, խնդրէաք զհնարս փոխանել առ ի յաղագս զինչ միր ի բերանոց նոցա. որք և զանուլ հոգացաք իսկ Նստաւածով։ Քանզի Իզմիրու մախթուն (որ է արքունական հարկն՝ զոր ի նոսին առաջնորդին տալ պարտի) էր չորս հազար ստակ, որ է, երեսուն և երեք ղուռուշ, ծԳ փարայ և Ա ստակ, զայս ևս եդեալ ի վերայ մախթուին Կաթուղիկո-սացն, արարաք զնոսա տասն հազար ակճէ հարիւր ստակի, որ է յիսուն ղուռուշ։ Նոյա փոխեցաք զգերութն Յակոբ Կաթուղիկոսին ձգեցաք և զանուն Զմիւռնոյ ի մէջ բերաթին, որ հաւ. սովորութեան յայնմ հետեւ զի ի մէջ Կաթուղիկոսական բերաթին Իզմիր ևս յատուկ գրեցի. և մախթուն յիսուն ղուռուշ (որ է. տասն հազար և ակճէ հարիւր ըս-տակ) համարեցի։ Այսու հատաք զձայն նոցին յափշտակող Կաթուղիկոսացն, որք ոչ ևս կարեն ի բերան բերել Զմիւռնին։ Այլ և այս է գիտելի։ Զի Յակոբ Կաթուղիկոսի արքունական գրեանքն ամենին, մեր ձեռօքն եղեն հոգացեալք։ Որք էին, մէկ Կաթուղիկոսական բերաթն, մէկ հուքմ 1) ֆար-ման, մէկ ֆարմանն թէ՝ Կաթուղիկոսն ի Կարին, ի Վան, ի Պայազիտ և յայլ տեղիս ի կողմանս Օսմանցւոց, ուր պատահիցի և նստիցի՝ ոչ՝ ոք խռովեսցէ։ Եւ մէկ ֆարմանն ևս թէ՝ եթէ դաւաստ 2) ինչ յարիցէ ի վերայ Կաթուղիկոսին և ի վերայ նորին մարդկանցն, նոցա դատաստանն ի յԷջ-միածին տեսցի։ Այսոցիկ չորից ֆերմանացս բոլոր ծախսն եղաւ եօթն հարիւր յիսուն ղուռուշ։ Նոյնպէս և ի նոսին մեր գծի Յովհաննիսայ Կաթուղիկոսին, զնոյն յիշեցեալ չորեսին ֆարմանաց և այսքան դրամով հոգացին իշխանքն ի Պոլիս։ Որք են Պառոնեանք ձեռօքն. իւրեանց հոգա-ցեալք։ քառասնամեայ եղելոյ նախնի։ Որ հարկաւոր է գիտել՝ Կաթուղի-կոսաց, վասն այսորիկ գրեցի։

Դարձեալ և զայս գիտասջիք, զի յառաջնումն չէ լեալ սովորութիւն և հարկ՝ զի Կաթուղիկոսն ի նոսին՝ առնուցու ի յՕսմանցւոց թագաւորէն զԳերատ Կաթուղիկոսութեան մինչև ի Ջուղայեցի Աղեքսանդր Կաթու-ղիկոսն (որպէս հարկ է առնուլ ի Պարսից թագաւորաց, որովհետև Աթո-

(1) Հրաման, յանձնարարական։ — (2) Դատաստան։

որս է յիշխանութիւնս Պարսից է)։ Այլ յետ նուաճման ուղղակի Պարսից թագաւորաց, յետ այնորիկ եթէ ունեցեալ է զխնդիր ինչ ի յՕսմանցւոց թագաւորացն, վասն այսորիկ յառաջ արզ է արարեալ ինքն Կաթուղիկոսն, և հաներալ է զհրամանն։ Իսկ ի նախին Ջուղայեցի Աղէքսանդր Կաթուղիկոսին, առեալ է նա և զՊերատ Կաթողիկոսութեան և ի յՕսմանցւոց թագաւորէն, որպէս տեսանես ի յօրինակութիւնս ֆարմանացն։ Որոյ պատճառն է գլխաւորապէս Եղիազարու և այլոց նոյնապիսեաց սևադիմաց լլրութիւնն։ Ուստի յայնմ հետէ եղև սովորութիւն, զի Կաթուղիկոսն ի նախին, ի յՕսմանցւոց թագաւորէն ևս առնուցու զբերաթ ֆերմանն Կաթուղիկոսութեան։

Ցետ որոց են զգրեանս Օսմանցւոց թագաւորացն:

Ա. Սուլթան Մահմուտի ֆարման, առ յոր արզ առնէ Փիլիպպոս Կաթուղիկոսն թէ՝ Նախնիականքն մեր ըստ առնորութեան մերում, ի չորս կողմսն ի յերկիրս քոյ Վանայս, Նախիջևանի և այլ քաղաքս, զիւր պահանջսն ի նոցանէ։ Եւ թագաւորն զրէ հրամայէ, զի մի՛ առնիցեն այնպէս, ի ՌԿԶ թուին տաճկաց։ Դիւս ցուցանին է . . . համառօտ։

Բ. Սուլթան Մահմետի ֆերման, որ ըստ վերնոյն զրէ ըստ արզոյ Փիլիպպոս Կաթուղիկոսին ի վերայ Դասղի եղեցելոցն, զի ի յԷջմիածին նախնեաց զէր ինչ մի՛ պահանջեսցեն. ի ՌԿԶ թուին տաճկաց։ Դիւս ցուցանին է . . . համառօտ։

Գ. Սուլթան Մահմետի ֆարման, զի Ջուղայեցի Յակոբ Կաթուղիկոսն ի ձեռն Եսայեայ հողեցեալ վէքիլին իւրոյ արզ առնէ թագաւորին թէ՝ Վանայ երկիրն իւրովք գաւառօքն, Ծով և Տիգրանակերտ, Արճէշ, Ղլաթ, Մուշ, Բաղէշ, Խոշապ և այլք շրջակայքն սոցին, ի բնէ Էջմիածնի են վիճակք, իսկ Մարտիրոս կաթուղիկոսն Աղթամարայ բռնութեամբ ձեռնամուխ լինի ի նոսա։ Վասն որոյ և թագաւորն զրէ ֆարման ի վերայ Վանայ փաշային, զի մի՛ թողուցու Աղթամարայ Կաթուղիկոսացն ձեռնամուխ լինել ի յայն վիճակսն, ի ՌՀԲ թուին տաճկաց։ Զոր գոցես ցուցակին է . . . համառօտ։ Զմերոյ զրեալսդ ևս լեալ էր ի ԾԱ զլուխն, ի ձեռն Աղթամարայ։

Դ. Սուլթան Մահմուտի ֆարման, զի յորժամ Յակոբ Կաթուղիկոսն հանէ զսոսն Աղթամարցւոց ի Վանայ և յայլ վիճակաց վերոյիշեցելոց և առաքէ յայնս զնուիրակս բանաւորս եպիսկոպոսացն, թէ ըստ օրինին վէճմն արծարծելով, և թէ յայլ ինչ պատճառաւ, ի նուիրակացն Աղթամարայ զիր ինչ պահանջեն, վասն որոյ արզ առնէ թագաւորին և զայս ֆարմանս հանէ սաստիկ պատուիրմամբ ի վերայ անկեալ իշխողացն, զի մի՛ ինչ պա-

Հանդերձեալն ի Դաւիթեանցն Աթոռոյս, ի Ռ . . թուին տոմարի, ըստ որում ցուցակաւն և . . . . Համարով։

Ե. Սուլթան Մահմետին ֆերմանն, զի Եղիազար վարդապետն Հռոմկլայեցի (որ լինի Պատրիարք ապա Երուսաղէմի) Թեկնածութեամբ Մեծայրեաց և այլոց անձանց վարդապետաց ոմանց կաթուղիկոս ի Սիսի ընդդէմ աթոռոյ Աթոռոյս և Յակոբայ Կաթուղիկոսին Ջուղայեցւոյ, ի ՌՃԻԶ թուին տոմարի, և ի ՌՃԾԳ թուակն մերում, և ֆերման առնու ի Սուլթան Մահմետէն՝ զի և յԵրուսաղէմ միւռոն օրհնեսցէ և առնէ զմնացորդս առաքեսցէ յամենայն յազգս Հայոց, որ և խոստանայ տալ յամի հարկս Հինգ Հազարը առնել ի յարքունիս։ Ապա Յակոբայ Կաթուղիկոսն եկեալ ի զՄահմետ ; և որք առնէ թագաւորին ծանուցանելով զորպիսութիւն սորայ Աթոռոյս և զընդդիմութիւնն Եղիազարու։ Եւ թագաւորն այս զայս ֆերմանն, գրելով թէ՝ միւռոնի և ի յէջմիածին օրհնի Միւռոն, այլ և ի Համիտն մեր և ս զրեցեալ զայ, հրամայեցի և ես զի ի յէջմիածին օրհնեսցի և Յակոբն լիցի Կաթուղիկոս։ Եւ այն ֆերմանն զոր եառ Եղիազարն, անընդունելի լիցի։ Գրի այս ի ՌՃԻԷ թուին տոմարի։

Զ. Բայց սորա սուտան զոյ զոր զայես ցուցակաւն և (Ե) համարովն։ Սմա երկու տառադաք և ս զոհ զրեցեալք ի ՌՃԻԲ թուին տոմարի։ Զոր զայես ցուցակոքն և (Զ) Համարով։

Է. Սուլթան Մահմետին ֆերմանն, զի յորժամ Յակոբայ Կաթուղիկոսն զայս միւռոնեցեալ ֆերմանդ առնու, և ընդերանդ զլրութիւնն Եղիազարու, Եղիազարն ոչ դադարի ի նոյն լրութենէն։ Վասն որոյ միւսանգ արդ առնէ յԱթոռոյս Յակոբայ Կաթուղիկոսն նորնոյ թագաւորին թէ՝ ես քո ֆերմանովդ եղէ Կաթուղիկոս, և հազար հինգ հարիւր ամ է որ այս է մեր Աթոռն, և սուրբ Միւռոնն մեր աստ օրհնի, և այլ պայմանք։ Այժմ Եղիազարն ոչ դադարի ի հակառակութենէն։ Վասն որոյ և թագաւորն զրէ զայս ֆերմանս ի վերայ ամենայն իշխանաց, զի ուր և իցէ Եղիազարն՝ ընկճեսցեն զլրութիւն նորին, և թամսէ հարասցեն։ Գիտ երեն զրեցեալ ցուցակաւն. որ գրի ի ՌՃԻԱ թուականն տոմարի, և (Է) համարով։ Սորա Բ տառադաք և ս զոհ, զոր կոչես ցուցակօքն։ Յիշեցաւ այս իրակութիւնս ի Գ գլխոյն ի ճառս Յակոբայ Կաթուղիկոսին Ջուղայեցւոյ։ —Իսկ յետ Յակոբայ յորժամ Եղիազարն հրաւիրի ի Կաթուղիկոսութիւն սորայ Աթոռոյս, ըստ օրինի. այլ ոչ և ս առնու զՄորոզ ֆերման ի յՕսմանցւոց թագաւորէն, այլ նոյնով առաջնով ֆերմանաւն (զոր առեալ էր ի ՌՃԻԶ թուին տոմարի, զի յԵրուսաղէմ նստեալ կաթուղիկոսութիւն արասցէ,) զայ յԱթոռս և լինի Կաթուղիկոս, Սողոմն ի Պօլոս փոխեցեալ.

ի ՌՃԼԱ թուականին մերում։ Եւ մեք պարտաւոր ամենայն ազգաւք զայս ֆերմանն Գրեցի զի գիտասջիք։

Ը. Սուլթան Մահմետին ֆարման, զի արք ատեան վարդապետացն և քահանայք թէ՝ մեք ի Մահմետէն զիր ունիմք, և ի բնէ այսպէս է լեալ, զի կարգաւորք մեր զխարաճ և զիսպանջ մի՛ տայցեն։ Թագաւորն գրէ ի վերայ Հալպայու, Շամու, և Ուռումէլու փաշայիցն և դատաւորացն՝ զի մի՛ առցեն. ի ՌՂԳ թուին տաճկաց։ Գիր ցուցակաւն և (Ը) համարով-սաւեալ է։

Թ. Սուլթան Մուստաֆային ֆարման, զի յետ Եղիազարու Կաթողիկոսին՝ յորժամ Նահապետ յաթոռ Ղահփալեան Ուրհայեցի Կաթողիկոսն, ընդ-մտաւ ամենայն թէ՝ մի՛ զուցէ երբեմնայես Պատրիարքականքն Երուսաղեմի և կամ այլք սեպհականեալք զԷջմիածին օրինակ առեալ արծարծեսցեն զայն գործ և խռովեսցեն զաթոռն, վասն որոյ արք առնէ Սուլթան Մուստաֆա-յին թէ՝ ի բնէ անտի Աթոռն Հայոց Էջմիածին է, և սուրբ Միւռոնն առ որհնի, և Կաթողիկոսն առ նմա։ Իսկ յառաջ քան զայս Եղիազար անապատի բանիւք արք առաւել թագաւորութեանն ձեռամբ նորին զֆերման, զի յԵրուսաղէմ նստիցի և Կաթողիկոսութիւն արասցէ. Յետ կոյր Կաթողիկոսն արք արար Սուլթան Մահմետին, և ֆարմանն նորին վերստին՝ զի յԷջմիածին լեցի Կաթողիկոսարան, և միւռոնն անդ օրհնեսցի, որով և խափանեաց զԵղիազարու անկարգութիւնն։ Արդ խնդրեմ ի տէրութենէդ՝ զի և դու զֆարման մի տայցես մեզ՝ զի հաստատ մնասցէ այս կանոն, և մի՛ ևս իշխեսցէ ոք զայն առնել։ Եւ թագաւորն գրէ սաստիկ հրամանաւ, զի այսպէս լիցի. ի ՌՃԸ թուին տաճկաց։ Գիր յերեսն գրեցեալ ցուցակաւն և (Թ) համարով։ Սաւառ մի ևս ունի սա։

Ժ. Սուլթան Մահմետին ֆարման, զոր գրէ ըստ խնդրոյ Զուղայեցի Աղէքսանդր Կաթողիկոսին, զի Նուիրակունքն Էջմիածնի (ուր և գնասցեն) մի՛ ոք նեղացուսցէ զնոսա և կամ զիր ինչ պահանջեսցէ. ի ՌՃԻ թուականին տաճկաց. չորս հատ սուրաթ է այս շարի կնքով։ Գիր յերեսն գրեցեալ ցուցակօքն և (Ժ) համարով։

ԺԱ. Սուլթան Ահմետին ֆարման ի վերայ Զմիւռնոյ Դատաւորացն վասն տեղւոյ առաջնորդին, զի մի՛ նեղացուսցեն զնա, և յօրէնս Հայոց մի՛ խառնիցին, ի հազար հարիւր քսան և մէկ թուին տաճկաց։ Գիր ցուցակաւն և (ԺԱ) համարով։

ԺԲ. Սուլթան Ահմետին պէրաթ ֆէրման, զոր գրէ ըստ խնդրոյ Աղէքսանդր Կաթողիկոսին Զուղայեցւոյ վասն Կաթողիկոսութեան նորին, ի ՌՃԻԴ թուին տաճկաց։ Գիր յերեսն գրեցեալ ցուցակաւն և (ԺԲ) համարով։ Երեք սուրաթ ևս ունի։

ԺԳ. Սուլթան Ահմետին պէրաթ ֆարման, զոր գրեւ ըստ արզայի Հայոց Ազգին վասն Կաթողիկոսութեան Աստուածատուր Կաթողիկոսին Համատանեցւոյ ի ՌՃԻԸ թուին տաճկաց։ Գիտ ցուցակաւն և ԺԳ համարով։

ԺԴ. Սուլթան Ահմետին ֆէրման, զոր գրէ ըստ արզայի Յովհաննէս Պատրիարքին Պօլսոյ, վասն Աղթամարայ Յարութիւն վարդապետին՝ առաջնորդին Արճիշեցւոյ, զի ազատեսցէ անտի, ի ՌՃԼԱ թուին տաճկաց։ Գիտ ցուցակաւն և ԺԴ համարով։

ԺԵ. Սուլթան Ահմետին ֆարմանի երկու սուրէթ չարի կնքով, որ գրէ ի վերայ Կարնոյ և Կարսայ փաշայիցն թէ՝ յէջմիածնայ ուխտաւորացն ղիր ինչ պահանջիլ մի՛ թողուցուք ումեք, ի ՌՃԼԲ թուին տաճկաց։ Գիտ ցուցակաւն և ԺԵ համարով։

ԺԶ. Սուլթան Ահմետին ֆարման, զոր ըստ արզայի Յովհաննէս Պատրիարքին գրէ ի վերայ ամենայն Դատաւորացն որք ի Թէմին Իզմիրու թէ՝ Հայոց օրինաց, և Առաջնորդի գործոյն, և չհաստատութեան պսակից և կամ քահանայից վերծանողութեան առաջնորդին մի՛ խառնիք դուք, զի այդոքիկ Առաջնորդին են գործ, ի ՌՃԼԴ թուին տաճկաց։ Գիտ ցուցակաւն և ԺԶ համարով։

ԺԷ. Սուլթան Ահմետին ֆարման, զի ի ՌՃՀԲ թուոյն մերում, և ի ՌՃԼԶ թուոյն տաճկաց, յորժամ հանդերձեալ էր գալ և առնուլ զերկիրս մեր Օսմանցին, որ և էառ, Երևանայ Սիմէօն վարդապետն ի Պօլիս Նուիրակ լինի, վասն որոյ արզ առնէ Թագաւորին, զի զօրքն նոցա յէջմիածնի մուլքսն, յայգիս, ի ջրաղացս և յանասունս, և յայլ ինչս Աթոռոյս մի՛ մերձեսցին, և միաբանից էջմիածնի մի՛ նեղացուսցեն, և ուր և իցեն, բաց ի խարաճէն՝ զայլ ինչ մի՛ պահանջեսցեն ի նոցանէ. ի ՌՃԼԶ թուին տաճկաց։ Գիտ ցուցակաւն և ԺԷ համարով։ Յիշեցաւ այս ի Գ. գլուխն ի ճառս Կարապետ Կաթողիկոսին։

ԺԸ. Սուլթան Ահմետին ֆարման, վասն մաղաֆութեան որքս Աթոռոյս ըստ արզայի Աստուածատուր Կաթողիկոսին Համատանեցւոյ (յորժամ էառ զերկիրս մեր ի Պարսից Օսմանցին ի Շահ-Հիւսէյինէն, ի ՌՃՀԳ թուոյն մերում, և ի տաճկաց ՌՃԼԷ թուոյն), յորում գրեցեալ կան վաքֆ իրքն են այսք. Երկու գիւղն, Հինգ հարիւր ոչխար, երկու ջինիկ և երկու ձիթահանք, և բազմապատիկ ջրաղացք և այգիք, որքան և իցեն, ամենայն միաբանքն ի խարաճէ և յիսպանջէ ազատք լիցին, Ընդ Աթոռոյս և չորեքին վանօրայքն կա ազատք լիցին յամենայնէ. Անյիշատակաց ինչքն Աթոռոյս հասանիցեն, և միայն ի տարին ԳՃԾ ղուռուշ տացէ յարքունիս, որպէս ի բնէ կանոն է, ի ՌՃԼԸ թուին տաճկաց. Գիտ ցուցակաւն և

ԺԸ համարով։ Գ սուտ ևս գոյ առաջ՝ չարի կնքով. որպէս ցուցակքն և ԺԸ համարոքն ցուցանեն։ Ցիշեցաւ այս ի ԺԴ գլուխն ի ճառս մնացափութեան։

ԺԹ. Սուլթան Ահմէտին ֆարման, զի Կարապետ Կաթուղիկոսն ի Պօլիս գոլով՝ զԵրևանցի Սիմէօն վարդապետն Աթոռակալ արարեալ առաքէ ի յԱթոռս։ Վասն որոյ և զայս ֆարմանս հանէ ի վերայ Փաշայից, Ղադեաց, և այլոց իշխողաց, զի ուր և պատահիցի Սիմէօն վարդապետն, մի՛ ոք նեղացուսցէ զնա, ի ՌՃԼԸ թուին տաճկաց։ Գիտ ցուցակաւն և ԺԹ համարով։

Ի. Սուլթան Ահմէտին ֆարման ի վերայ Երևանու փաշային՝ ըստ վերնոյ ֆարմանին, զի մուղայէթ լիցի Սիմէօն վարդապետին. ի ՌՃԼԸ թուին տաճկաց։ Գիտ ցուցակաւն և Ի համարով։

ԻԱ. Սուլթան Ահմէտին ֆարման ի վերայ Ղադեաց ամենեցունց ըստ արզայի Յովհաննէս Պատրիարգին վասն Կարապետ Կաթուղիկոսին նուիրակացն, զի ի յունեին զսուրէթ ֆարմանի՝ մի՛ պատճառեսցեն թէ այդ սուրէթ է և ոչ աղն, և զիր ինչ պահանջեսցեն, այլ ընկալցին զսուրէթն որպէս զխուկն, ի ՌՃԼԸ թուին տաճկաց։ Գիտ ցուցակաւն և ԻԱ համարով։

ԻԲ. Սուլթան Ահմէտին ֆարման, ըստ վերոյգրելոյդ ի վերայ Ղադեացն և Պաճչաց, զի ընկալցին ֆարմանին զսուրէթ որպէս զխսկն, ի ՌՃԼԸ թուին տաճկաց։ Գիտ ցուցակաւն ԻԲ և . . . սուրաթ մի ևս գոյ առաջ, զիա ցուցակաւն և ԻԲ համարով՛։

ԻԳ Սուլթան Ահմէտին ֆարման ի վերայ Երևանու և Թաւրիզու Փաշայիցն, և Ղադեացն և այլոցն թէ՝ Կաթուղիկոսն ուր և կամիցի գնայ, մի՛ ոք ասասցէ թէ հրաման առ և գնա, և կամ ի գնալդ և ի գալդ զայս ինչ տուր մեզ. ի ՌՃԼԸ թուին տաճկաց։ Գիտ ցուցակաւն և ԻԳ համարով։ Սուրաթ մի ևս ունի։

ԻԴ. Սուլթան Ահմէտին ֆարման վասն Կարապետ Կաթուղիկոսին, զի ուր և շրջեսցի՝ խօսող և կամ զեր ինչ պահանջող մի լիցի. ի ՌՃԼԸ թուին տաճկաց։ Գիտ ցուցակաւն և ԻԴ համարով։

ԻԵ. Սուլթան Ահմէտին ֆարման ի վերայ Երևանու Փաշայից, Ղադեաց և այլոց մեծամեծաց, զի բայրամ անուամբ ի Կաթուղիկոսէն մի՛ պահանջեսցեն զղուլմաշ, շաքար և այլ ինչ. ի ՌՃԼԸ թուին տաճկաց։ Գիտ ցուցակաւն և ԻԵ համարով։ Սուտ մի ևս գոյ առաջ։

ԻԶ. Սուլթան Ահմէտին ֆարման վասն Կարապետ Կաթուղիկոսին կաթուղիկոսութեան, յորում այս ինչ աւելի գոյ ի վերայ այլոց, զի զսևագլուխ մի եթէ կամիցի Կաթուղիկոսն պատժել և կամ ի Սևան առաքել։

մի որ ընդդիմանայի. ի ՌՃԼԸ թուին տաճկաց։ Գիր ցուցական և ԻԶ համարով։

ԻԷ. Սուլթան Ահմետին ֆարման՝ ըստ նմանց վերնոյն ի վերայ Երևանու փաշային գրէ վասն Կարապետ Կաթուղիկոսին, ի ՌՃԼԸ թուին տաճկաց։ Գիր ցուցական և ԻԷ համարով։

ԻԸ. Սուլթան Ահմետին հավալէ ֆարման վասն Կարապետ կաթուղիկոսին, ի ՌՃԼԸ թուին տաճկաց։ Գիր ցուցական և ԻԸ համարով։

ԻԹ. Սուլթան Ահմետին ֆարման վասն Կարապետ Կաթուղիկոսին, զի ի Պօլսոյ ի գալն ի Ճանապարհին՝ ուր և պատահիցի՝ ի պատիւ ունիցին, ի ՌՃԼԹ թուին տաճկաց։ Գիր ցուցական և ԻԹ համարով։

Լ. Սուլթան Ահմետին ֆարման վասն մաղաֆութեան սրբոյ Աթոռոյս՝ ի յաւուրս Կարապետ Կաթուղիկոսին. յորում մաղաֆ եղեալքն են այսոքիկ։ Երկու դաւթան, հազար հինգ հարիւր սոմար սերմն, հինգ հարիւր ոչխար, երկու գինի, և երկու ձիթահանք։ Ջրաղացք և այգիք որքան ունի։ Բայց միաբանքն զխարաճ և զիսպանջ և զայլ խարճ ամենևին մի տայցեն. և չորս եկեղեցիքն ևս ընդ Էջմիածնի մաղաֆ լիցին։ Անփիշտաւակ մեռելոց ինչքն յԱթոռն հասցեն։ Եօշականու մուլքն տացին Աթոռոյն. Իսկ Կաթողիկոսն ի տարին Գ.ՃԾ ղուշ. տայցէ յարքունիս՝ որպէս կանոն է ի բնէ. ի ՌՃԼԹ թուին տաճկաց։ Գիր ցուցական և Լ համարով։ Յիշեցաւ այս ի ԾԴ գլուխն ի Ճառս մաղաֆութեան։

ԼԱ. Սուլթան Ահմետին ֆարման զըրաձև ի յաւուրս Կարապետ Կաթուղիկոսին. ի ՌՃԽ թուոյն տաճկաց։ Զի զըրաձև տեֆթեր մի շինեն՝ գիտութեամբ Երևանու Փաշային և Շխ-իսլամին տաճկերէն, յորում նախ գրեն յանուանէ և ուրոյն ուրոյն զտունս, զայգիս, զջրաղացս, զպարտէզս, զսերմանելի տեղիսս. և զայլս այսպիսիս զեօղիս մերոյ։ Եւ ապա գրեն զորպիսութիւնս Աթոռոյս թէպէտ յառկացուցիչ թուոց թէ՝ ունի զայգիս, զջրաղացս, զղինկս, զբաղանիս, զքարվանսարայս, և զայլս մուլքս, այլ և երկու դաւթան, հազար հինգ հարիւր սոմար սերմն, վեց հարիւր ոչխար. Աթոռոյս և երից վանիցն մերոց միաբանիցն։ Որք ամենեքեան մաղաֆք են յամենից հարկաց, միայն թէ Կաթուղիկոսն ի տարին Գ.ՃԾ ղուշ. տայ յարքունիս, և ոչ այլ ինչ։ Այլ և Էջմիածնի զեօղս, Եօշական և Մաստարայ մուլք են սրբոյ Աթոռոյս։ Զայս ամենայն գրէ Շխ-իսլամն և կնքէ զվերջ բանիցն, և առաքեն առ Թագաւորն. և Թագաւորն ևս ի գլուխ զըրաձև տեֆթերիս դնէ զթուրէն, հրամայելով զի այսպէս լիցի։ Գիր յերեսն գրեցեալ ցուցական և ԼԱ համարով։ Այսու ձևով ֆերման մի ևս զոյ՝ զոր ի վերդ տեսցես։ Յիշեցաւ այս ի ԾԴ գլուխն ի Ճառս մաղաֆութեան։

ԽԹ. Սուլթան Օսմանին ֆարման վասն Աղէքսանդր Կաթողիկոսին՝ թէ ի կողմն Օսմանցւոց հանգիստիցէ և նստցի, մի՛ որ խռովեսցի. ի ՌՃԿԹ թուին տաճկաց. գիր ցուցական և ԽԹ համարով։

Ծ. Սուլթան Մուստաֆային ֆարման վասն Իզմիրցի Մնացականի որդի Մարգարին՝ որ ի զուր զուր առնէ ընդ Աթոռոյս վասն տան և եօթն քեսայի, զոր առեալ է Ղազար Կաթողիկոսին, և փոխեցայի ի Նախիջևանցւոց առեալ, և թամասուկն Ղազար Կաթողիկոսին ի յինքն պահեալ՝ զոր մեք առաք և պատառեցաք։ Ֆարմանս վասն այնորիկ է՝ զի եթէ վերստին զաւ արասցէ՝ արգելեսցի. ի ՌՃՀԳ թուին տաճկաց։ Գիր ցուցական և Ծ համարով։ Սատա է։ Սակայն ի ՌՄԺԷ թուաքս մերում, Սիմէօն Կաթողիկոսն ի շատ թախանձանաց նոյնոյ Մարգարին, և յաղաչանաց միջնորդ եղեալ Իզմիրու իշխանացն՝ հարկեցեալ զլան ինչ ետ նոյնոյ Մարգարին, և ի բերանոյն գիր էառ զհատուցմանս և վճարմանս նոյն իշխանացն Իզմիրու, ձեռամբ Իզմիրու Առաջնորդ և Նախորդ Ղուկաս վարդապետին՝ որ այլ մի՛ ևս յիշեսցէ զայս վէճս։ Որ աչս գայ առ մեզ յԱթոռս այն գիրն։ Զի կարի յաստահաստեալ էր Մարգարն այն ի չքաւորութենէ։

ԾԱ. Սուլթան Մուստաֆային սկբալ ֆարման, վասն Յակոբ Կաթողիկոսին Համադանցւոյ, ի ՌՃՀԳ թուին տաճկաց։ Առաջին է յորում Իզմիր ոչ գոյ։ Գիր ցուցական և ԾԱ համարով։

ԾԲ. Սուլթան Մուստաֆային հավալէ ֆարման, վասն Համադանցի Յակոբ Կաթողիկոսին, ի ՌՃՀԳ թուին տաճկաց։ Գիր ցուցական և ԾԲ համարով։

ԾԳ. Սուլթան Մուստաֆային երկրորդ սկբալ ֆարման, վասն Յակոբ Կաթողիկոսին Համադանցւոյ, յորում Իզմիր խառնեալ ընդ միճակացն յանուանէ գրի։ (Որպէս յիշեցաք ի վերոյ ի յառաջաբանութեան սոյն գլխոյ։) Ի ՌՃՀԵ թուին տաճկաց։ Գիր ցուցական և ԾԳ համարով։

ԾԴ. Սուլթան Մուստաֆային ֆարման, վասն Համադանցի Յակոբ Կաթողիկոսին, թէ ի Պայազիտ, ի Ղարս, ի յԷրզրում, և յայլ կողմանս պատահեալ նստիցի, ոչ որ խռովեսցի. ի ՌՃՀԵ թուին տաճկաց։ Գիր ցուցական և ԾԴ համարով։

ԾԵ. Սուլթան Մուստաֆային սկբալ ֆերման, վասն Երևանցի Սիմէօն Կաթողիկոսի կաթողիկոսութեան, յորում Իզմիր ևս գրի յանուանէ. ի ՌՃՀԷ թուին տաճկաց։ Գիր ցուցական և ԾԵ համարով։

ԾԶ. Սուլթան Մուստաֆային հավալէ ֆարման, վասն Երևանցի Սիմէօն Կաթողիկոսին, ի ՌՃՀԷ թուին տաճկաց։ Գիր ցուցական և ԾԶ համարով։

ԾԷ. Սուլթան Մուստաֆայի ֆարման, վասն Սիմէոն Կաթուղիկոսին Երեւանեցւոյ, զի եթէ զաւաճան ինչ եցէ իւրն, կամ իւր մարդկանցն, զատն ի յՍտամպօլ տեսցի, և ոչ յայլ ուրեք. ի ՌՃՀԷ թուին Տաճկաց։ Գրիս ցուցականն և ԾԷ համարով։

ԾԸ. Սուլթան Մուստաֆայի ֆարման, վասն Սիմէոն Կաթուղիկոսին Երեւանեցւոյ, զի եթէ պատահիցի ի յԷրզրում, ի Պայազիտ, ի Ղարս, և յայլ կողմանս Օսմանցւոց նստել, մի՛ ոք լիցի խռովող, ի ՌՃՀԷ թուին Տաճկաց։ Գրիս ցուցականն և ԾԸ համարով։

ԾԹ. Սուլթան Մուստաֆայի ֆարման վասն Ակնցիայոյ յատկապէս՝ ըստ խնդրոյ Սիմէոն Կաթուղիկոսին Երեւանեցւոյ։ Զի ի ժամանակս Համատեցի Յակոբայ Կաթուղիկոսին, Եւդոկիացի ոմն Գէորգ անուն չիք սեւագլուխ մի զայլ լինի Եպիսկոպոս ըստ խնդրոյ Կարնեցւոց և Կարնոյ Կարմիր վանից Առաջնորդ Մշեցի Յակոբայ վարդապետին ի միաբանութիւն նորին վանիցն։ Եւ յետոյ գնայ յԵւդոկիա ի պատճառս ժողովարարութեան, և անդ յայտնէ զպէսպէս Լութերական աղանդս։ Եւ ապա գնացեալ ի Պօլիս առնու ի Յակոբայ Պատրիարքէն զԱռաջնորդութիւն Արծաթահանու փարմանաւ (որ Տէրունի էր և ի սորայ Աթոռոյս կարգիւր. Առաջնորդն նորին). իսկ և գիտացեալ Յակոբայ Կաթուղիկոսին բանադրէ զնա, և նա գնացեալ ի Պօլիս անկանի յիշխանս յոմանս անպարտս ցուցանելով զինքն, միջնորդս արկանէ առ Կաթուղիկոսն ի յարձակել զինքն. և Յակոբայ Կաթուղիկոսն ոչ արձակէ զնա ասելով. թէ՝ եկեսցէ ի սուրբ Աթոռս։ Ապա յայսմ միջոցի վախճանի Յակոբայ Կաթուղիկոսն, և նստի Սիմէոն Կաթուղիկոսն Երեւանցի։ Եւ նոյն բանադրեցեալ Գէորգն առ սա յարուցանէ զնոյն իշխանսն ի միջնորդութիւն ի յարձակել զինքն ի կապից։ Եւ Սիմէոն Կաթուղիկոսն եւս զնոյն պատասխանէ թէ՝ եկեսցէ ի սուրբ Աթոռս։ Վերջապէս առեալ զգիրս աղաչանաց ի բազմաց գայ ի յառս Սիմէոն Կաթուղիկոսին՝ մեղայ ասէ և գիր առեալ ի բերանոյն՝ ոչ եւս ցուցանել զնշան առաջնորդութեան, և ոչ երանել ի Կարմիր վանքէն մինչև ի մահն։ Եւ արձակեցեալ գնայ։ Եւ յետ փոքր միջոցի, գնայ ի յԱկնցիայ ի գործ ծոյնոյ Կարմիր վանքին, (որ այժմ նորայ վանիցն է վիճակ Ակնցիայ) հրամանաւ նորին Առաջնորդ վերակացեցեալ Յակոբայ վարդապետին։ Եւ ի յԱկնցիայ յայտնապէս քարոզէ զԼութերականութիւն, զատս քարշելով զՀայս և զԵկեղեցիս և զԱթոռս Հայոց։ Որոյ բողոքն համանեն ի չորից կողմանց առ Սիմէոն Կաթուղիկոսն։ Ապա և սոյն Կաթուղիկոս վերստին նոր ի նորոյ չարաչար բանիւ առնէ զչիք Գէորգն և զհամախոհսն նորին, ընդ նմին և զԿարմիր վանից Առաջնորդ զՅակոբայ վարդապետն, վասն պատճառս լինելոյ Եպիսկոպոսութեան նորին և առաքելոյն ի

յԱխալցխայ, այլ և գրէ ի Պօլիս առ Պատրիարքն և յԷջմիածին, և խնդրէ զֆէրման մի, յորում գրի թէ՝ Գէորգ Պօղոս, Սանասարեանս և Յովհաննէս ունօղլուխք և քահանայքն վարեցին ի յԷջմիածին, Պատրիքն հալածի- ցին ի յերկիրն իւրեանց, զի ևս խռովեցուցին պատժեսցեն առաջնորդք, և ի բերանոյն գզիր առնուցուն ի շարունն, մի՛ ևս հետևիլ աղանդոյ Նոցին։ Եւ երեք եկեղեցիքն որք գոն յԱխալցխայ, Հայոց քահանայից յանձնեսցին, որպէս ցուցանէ քեզ յերեսն գրեցեալ ցուցակն և ԾԹ համարն.. Հաստ սուրաթ ևս գոյ սոյնոյ ֆարմանիս, որպէս ցուցանեն ցուցակքն։ Եղև այս՝
1764 ի Թուին տաճկաց ՌՃՀԸ և ի մեր ՌՄԺԳ Թուականի։ Վ

Կ. Սուլթան Մուստաֆային ֆարման վասն Ղօշայ վանից և Կարսայ բոլոր երկրին Առաջնորդութեան յանուն Սիմէոն Կաթուղիկոսին Երևանեց- ւոյ։ Զի ի ժամանակս սորին Կարսայ Առաջնորդն (որ ֆարմանաւ նախկր հրամանաւ Պատրիարքին Պօլսոյ, որպէս և յայլ մինծական Օսմանցւոց երկ- րին նստին,) խոյ երևեցաւ Աթոռոյս և սորին Նուիրակացն։ Վասն որոյ և Սիմէոն Կաթուղիկոսն հարկեալ Պօլսոյ Պատրիարք Գրիգոր վարդապե- տին, զի զառաջնորդական ֆարմանն նոյնոյ մինծակին յանուն իւրեան հանեալ առաքեսցէ. և զԱռաջնորդն զայն յԱթոռս յղեսցէ. որ և ա- րարն իսկ։ Եւ Սիմէոն Կաթուղիկոսն զայն առաջնորդն բերեալ յԱթոռս արար միաբան, և ի տեղի նորին առաքեաց ի Կարս Առաջնորդ ի միա- բանից սրբոյ Աթոռոյս։ Որով և զՂօշայ վանքն ևս նորոգեալ ի շինու- թիւն եբեր, որ քսան ամաւ աւեր էր։ Այժմ Կարսայ առաջնորդական ֆարմանն է յանուն Սիմէոն Կաթուղիկոսին, և է ի սուրբ Աթոռս։ Զոր գիր ցուցակաւն և Կ համարով։ Սորա սուրաթ մի ևս ունի, զոր զով որ և կարգեալ առաջնորդ Կարսայ յղեսցէ Վ.ԽՀՆ, ասենի ընդ ինքեան. ի ՌՃՀԹ Թուին տաճկաց, և ի ՌՄԺԴ Թուականի մերում եղև այս գործ։ Որ և յայնմ հետէ եղև Կարս իւրովք մինծակաւն Տէրունի թեմ սրբոյ Աթոռոյս։ Որոյ Առաջնորդն ի սրբոյ Աթոռոյս կարգի և ոչ ի Պօլսոյ Պատրիարքէն, Յորմէ ոչ սակաւ օգտութիւն լինի սրբոյ Աթոռոյս, ի զա- րենւոյ, ի գարւոյ, ի յանասնոց, ի յերկաթոյ, ի փայտէ և յայլոց պա- պիտոյից։ Սորա սրպէտն և ի Դ գլուխն ի ձեռս Սիմէոն Կաթուղիկոսին ստացաւ կոնդիլն։ Զոր տեղ. անեցեաւ

ԿԱ. Սուլթան Մուստաֆային ֆարման վասն միսնիխնգրութեան Ախ- թամարայից, Էրզրումայ, Կարսայ, Ախալցխայու, բոլոր Վրաստանու երկրին, և այլոց շրջակայիցն, ըստ խնդրոյ Սիմէոն Կաթուղիկոսին Երևանեցւոյ ի ՌՃՀԹ տաճկաց Թուին։ Սորա.. հաստ սուրաթ ևս գոյ, զորս զոյգս ցու- ցակքն և ԿԱ համարով։

ԿԲ. Սուլթան Մուստաֆայի ֆարման կրկին վասն Եկեղեցւոյս ըստ առաջնոյ գրեցելոյդ, ի ՌՃՁԶ թուին տաճկաց. գիրս ցուցակաւն և ԿԲ համարովն։

ԳԼ. ԻԴ.

Յորում ցուցանին հարկատուր եղեանք Օսմանցւոց փաշայից, Շէխ-իսլամից և այլոց իշխողաց, զորս պահել են սրբոյ Աթոռոյս։

Յառաջ քան զՌՃՀԳ թիւն մեր, և ՌՃԼԷ թիւն տաճկաց, (յորում 1724
առին Օսմանցիքն զերկիրս մեր ի Պարսից), ոչ ունիմք զթուղթ ինչ յաղագս պիտակաց։ Վասն որոյ և յայնմ հետէ զոր ինչ ունիմք, զորս առանձին մեկնահատու եղաք՝ գրեսցուք։

Ա. Ռաղըպ փաշայի առաջին ուղղամիտ գիր, յորում գրէ զամենայն առանց գնոյն մերոյ և զմուլքն յանուանէ։ Եւ ապա գրէ յառաջ յառաջ զմուլքն սրբոյ Աթոռոյս մաղաֆ առնելով ըստ հնոյ Սահմանադրութեան Կաթուղիկոսին։ Յորում գրէն սրբոյ Աթոռոյս տասն չորս գիւղս, երկու գինի տասն այգի, քսան և հինգ աղբ, երեք խանութ, մեկ հաւիւր ոչխար։ Նմանապէս և զերիս վանսն մեր, և զԾրկանու զերկուս անապատն մաղաֆ. միայն թէ Կաթուղիկոսն ի յարքունիս տայցէ ի տարին մէկ հազար ԸԾ ռաւ. ի ՌՃԼԷ թուին տաճկաց։ Գիրս ցուցակաւն և Ա համարով։ Երեւցաւ ի ԾԳ գլուխն ի ճառս մաղաֆութեանն։

Բ. Ռաղըպ փաշայի գիր, զի արդ առնէ Սատուանծանութ Կաթուղիկոսն թէ Աթոռս ի բնէ զերկուս գուլթանս, զքսան և հինգ վարելահողս, և զերիս ձիթհանս, և զայլս մուլքս ունեցեալ է, այժմ զծուխահանքս և այլք ոչ թողուն մեզ վարելոյ։ Փաշայն գրէ ի վերայ Սահբուշահ 1) զեաղիս զի ստասցէ հակառակողացն, ասելով թէ ի յարքունի գեղմերն գրեցեալք են. ի ՌՃԼԷ թուին տաճկաց։ Գիրս ցուցակաւն և Բ համարով։ Երեւցաւ ի ԾԳ գլուխն մաղաֆութեանն։

Գ. Ռաղըպ փաշային գիր, որ զամենայն վանօրէից երկրիս մերոյ մաղաֆ առնելով գրէ թէ միայն ի տարին զԵՃ դուրուշ տան՝ որպէս կանոն է, և այլ ոչ ինչ բնաւ. ի ՌՃԼԷ թուին տաճկաց։ Գիրս ցուցակաւն և Գ համարով։

Դ. Սոյնաձեւ գիր մի եւս տայ սոյն փաշայս ի սոյն թուականս վասն վանօրէից յամենայնէ մաղաֆ առնելով։ Զորս գտցես ցուցակօքն և Գ և Դ համարօք։ Երեւցան և սոքա ի ԾԳ գլուխն ի ճառս մաղաֆութեանն։

---

(1) Զրապետ կամ ջրբաժան։

Ե. Ռաջապ փաշային գիր, ի քաղաքին և շրջակ վճիռ, որք զոյն քաղա արդարի վանորէից թէ՝ պատմէինն ձեր իշխանն ի վերայ Էջմիածնի է ընդ ի բնէ, և նոյնպէս լիցի, ի ձենջ մի՛ ոք զիր ինչ պահանջեսցէ. ի ՌՃԼԷ Թուին տաճկաց. Գիրս ցուցակաւն և Ե համարով.

Զ. Ռաջապ փաշային (յորժամ սորա՛ Աթոռոյս մաղաֆութեան ֆար-մանն գոյ ի Սուլթան Ահմէտէն քառ արդարի Աստուածատուր Կաթուղիկո-սին, որպէս ասացաւ ի ԻԲ գլուխն ի ճառս Թագաւորացն գրեանց, ի ՌՃԼԸ Թուին տաճկաց,) գիր այս թէ՝ որ ինչ մաղաֆ է առաքեալ Թա-գաւորին, ի նոցանէ ոք զի՛ր ինչ մի՛ պահանջեսցէ. ի ՌՃԼԸ Թուին տաճ-կաց. Գիրս ցուցակաւն և Զ համարով.

Է. Ռաջապ փաշային գիր, որ ըստ՛ խնդրոյ Կարապետ Կաթուղիկոսին զրէ զմաղաֆութիւն սորայ Աթոռոյս, երկու զաւթան, հազար հինգ հարիւր ամեար ասպրի, հինգ հարիւր աշխար, և զի մէքսաս գեղօրայքն մեր այ-ցեն մեզ զմալ.քս քաղ քնակեան կարգին. ի ՌՃԼԹ Թուին տաճկաց. Գիրս ցուցակաւն և Է համարով. Յիշեցաւ և սոյս ի ԺԳ գլուխն ի ճառս մա-ղաֆութեան.

Ը. Շխ-իսլամի գիր թէ՝ որպէս ի բնէ Էջմիածին, Յոշական, Մաստա-րայ, և այլք գեղք, ազատեալ են Աթոռոյն զատաստանքաց, նոյնպէս և այ-ժմ. ի ՌՃԼԷ Թուին տաճկաց. Գիրս ցուցակաւն և Ը համարով.

Թ. Շխ-իսլամի գիր թէ՝ որպէս ազատեալ են ի բնէ մէքսասու գեղքն Աթոռոյս զմուլքս, նոյնպէս և այժմ. Նոյնպէս և ջանքն, այգիքն և ջրա-ղացքն, և այլք մուլքն և վաքըֆներն Աթոռոյս՝ որպէս մաղաֆ են ցարդ, նոյնպէս և մաղաֆ լիցին. ի ՌՃԼ Թուին տաճկաց. Գիրս ցուցակաւն և Թ համարով. Յիշեցաւն ի ԺԴ գլուխն ի ճառս մաղաֆութեան.

Ժ. Ռաջապ փաշային, որ գրէ թէ՝ կէս Քարաղաղ գեղոյդ որպէս ի բնէ Աթոռոյն է լեալ՝ և \կեսն գեղօրէից նոյնպէս և լիցի, ի ՌՃԼԸ Թուին տաճկաց. Գիրս ցուցակաւն և Թ համարով. Յիշեցաւ ի ԺԴ գլուխն ի ճա-ռս ջրոցն.

ԺԱ. Ահմէտ փաշային գրքաձև Թուղթ, որ նման Ռաջապ փաշային գրքաձև թղթոյն (որ ի վերոյ յիշեցաւ ի Ե համարն) գրէ զորպէսն գեղջս մերոց, և զամենայն մուլքսն սորայ Աթոռոյս մաղաֆ առնելով. ի ՌՃԼԹ Թուին տաճկաց. Գիրս ցուցակաւն և ԺԱ համարով. Յիշեցաւ այս ի ԺԴ գլուխն ի ճառս մաղաֆութեան.

ԺԲ. Մուստաֆայ փաշային գիր, զոր գրէ թէ՝ զոր ինչ մաղաֆ է առա-քեալ Թագաւորն ֆարմանով, մաղաֆ լիցի. ի ՌՃԼԹ Թուին տաճկաց. Գիրս ցուցակաւն և ԺԲ համարով.

ԺԳ. Ղազու հուճճէթ. Քէր Զալըզ կոչեցեալ Մուստաֆայ տանիկ ոմն եկեալ դատի առնէ ընդ Կարապետ Կաթողիկոսին թէ՝ ես Աստուածատուր Կաթողիկոսին ԲՌ ղուշի տպրանք ետու, նորա զդրամս տուք ինձ. Աթոռակալ Սիմէոն վարդապետն ընդ նմա գնաց ի շարն, և տան նմա զմնց հարիւր ղուշ. և զայս հուճճէթն առնուն ի ՌՃԼԹ թուին տաճկաց. Գիր ցուցակաւն է ԺԳ համարով։

ԺԴ. Մուստաֆայ փաշային գիր, որ յաւուրս Կարապետ Կաթողիկոսին գրէ թէ՝ Աթոռս զոր ինչ մուլքս ունի և ունեցեալ է՝ զորս վայելեալ են այլք Կաթողիկոսքն, նոյնպէս և սա վայելեսցէ՝ որպէս ֆարման թագաւորին է. ի ՌՃԽԱ թուին տաճկաց։ Գիր ցուցակաւն է ԺԴ համարով։

ԺԵ. Իպրահիմ փաշայի գիր, զոր գրէ թէ՝ որպէս Ռաղապ փաշային տուեալ է այսպէս գիր, նոյնպէս և ես տուեալ հրամայեցի, զի կէս գեղոյդ Ցօշականայ Էջմիածնին լիցի կէսն մերս, զսոցա կէսն, ի ՌՃԽԶ թուին տաճկաց։ Գիր ցուցակաւն է ԺԵ համարով։

ԺԶ. Իպրահիմ փաշային գիր ի մերոյ Երևանու Ղազուն վասն Վանեցի շառաթ Ցարութիւնին թէ՝ մեք վերահասու եղաք որ զանուն դորա փուշ էր, դու ևս փուշ տուր և ի բաց վերնեա. ի ՌՃԽԲ թուին տաճկաց. Գիր ցուցակաւն է ԺԶ համարով. որպէս ֆարմանն է և զոյ։

ԺԷ. Ղազու հուճճէթ վասն շառաթ Ցարութիւնին Վանեցւոյ, որ ասէր թէ իմ հայր Միրզայն ի Պոլիս մնց լեռնոյ զդրամ պարտական է Կարապետ Կաթողիկոսին և նորին Աթոռակալ Աղէքսանդր վարդապետին, ես խոստովանիմ զայն զդրամս. Եւ Ղազին հանեալ զառնէ զնա սուտ, վասն որոյ և զայս հուճճէթս առ Աթոռոյս ի բաց վանեցաւ զնա ի ՌՃԽԲ թուին տաճկաց. Գիր ցուցակաւն է ԺԷ համարով։

ԺԸ. Իպրահիմ փաշայի քեահեայն գրէ ի վերոյ Ղազուն վասն նորին Ցարութիւնին (որ Այվազ ևս գրի), թէ առաջացոյց գիրս որ տուեալ է դորա հայրն, այլ ֆարման ևս բերին Էջմիածնեցիք ի թագաւորէն վասն դորա շառաթութեանն. վասն որոյ եթէ ևս եկեսցէ առ քեզ, ի բաց վանեա զնա. ի ՌՃԽԳ թուին տաճկաց. Գիր ցուցակաւն է ԺԸ համարով։

ԺԹ. Երևանու Ղազու կրկին հուճճէթ վասն շառաթութեան Վանեցի Ցարութիւնին յետ ֆարման գալոյն. Որ գրէ թէ լաւ վերահասու եղէ սուտութեան, և զայս հուճճէթս ետու Աղէքսանդր վարդապետին, ի ՌՃԽԳ թուին տաճկաց. Գիր ցուցակաւն է ԺԹ համարով։

Ի. Մուստաֆայ փաշային գիր զոր գրէ սրբոյ Աթոռոյս մաղաֆութիւն, Բ. գուլթան, ՌԵՃ սոմար սերմն, ԵՃ ոչխար, ձիթահանք, գինի, պտուղք, ջրաղացք, սեւաղլուխք և միաբանք. Այլ և մեր գեօղս, Ցօշական, և Մաստարայ զմուլքս տայցեն որպէս կանոն է. միայն ի տարին տայցէ յոզքա-

նիս ԳՃԾԵ ղաւառուշ. ի ՌՃԽԳ թուին առաքելոյս Դիոս ցուցակաւն և Ի համարով։

ԻԱ. Իպրահիմ փաշային գիր, զի յորժամ յատակս Աշխէի Աբրահամ Կաթուղիկոսին կամեցեալ են ի Սև ջրոյն զջուր բերել ի գեօղս մեր, միջոցի գեօղօրայքն առուակի են եղեալ. վասն այս և փաշայն հրամայէ թէ՝ որքան ջուր գայցէ, կէսն Էջմիածնի լիցի և կէսն միւսոցն գեօղօրէիցն, ի ՌՃԽԵ թուին առաքելոց Դիոս ցուցակաւն և ԻԱ համարով։

ԻԲ. Մուստաֆայ փաշային գիր, զոր գրէ ի վերայ դիւանդարաց Երևանու թէ՝ որովհետև թագաւորին առզ տուեալ խոջաբեգութն զվճակամն և բեր վասն մուղաֆութեան Էջմիածնի միաբանիցն, զուր մի՝ ինչ պահանջէք ի նոցանէ. ի ՌՃԽԵ թուին առաքելոց Դիոս ցուցակաւն և ԻԲ համարով։ Օրինակն սորա ի ԾԳ գլուխն ի ձեռս մուղաֆութեան։

ԻԳ. Շէխ-իսլամի թուղթ, որ ըստ վերոյոյ փաշայից գրէ վասն Սև ջրոյ (զոր կամեցեալ են բերել Աթոռակիցս) թէ՝ կէս Էջմիածնի լիցի և կէսն գեօղօրէիցն միւսոցն։ Դիոս ցուցակաւն և ԻԳ համարով։ Օրինակն սորա և երեւս ի ԾԸ գլուխն ի ձեռս ջրոցն։

ԻԴ. Հիւսէյին փաշային գիր, զոր գրէ առաջնորդին թէ՝ ի յԷջմիածնի եկող ուխտաւորացն և այլոց եկողաց և գնացողաց զեր ինչ մի՝ պահանջեսցէ, որովհետև մուղաֆ են, և ասլարութեան ևս չէ. ի ՌՃԽԵ թուին առաքելոց Դիոս ցուցակաւն և ԻԴ համարով։

ԻԵ. Հիւսէյին փաշային գիր, զոր գրէ թէ՝ Էջմիածնի երկու գաւթանն, հազար հինգ հարիւր ոսկոյ տարին, այգիքն ջրաղացքն, մթերահանքն և գինեքն մուղաֆիք են և մալոյքի լիցին։ Եւ միաբանիցն զխարճ մի առցեն Էջմիածնին, Օշականն և Մաստարայ տաղցն զմուլքսս խոջենաց՝ որպէս գրէ և. ի ՌՃԽԵ թուին առաքելոց Դիոս ցուցակաւն և ԻԵ համարով։ Օրինակ սորա ի ԾԳ գլուխն ի ձեռս մուղաֆութեան։

ԻԶ. Այլ փաշային գիր, զոր գրէ թէ՝ որպէս Մուրադ և Իպրահիմ փաշայքն տուեալ են գիրս, Նոյնպէս և ես տուեալ հրամայեմ, զի Օշականու գետոյն կէսն Էջմիածնի լիցի, և կէսն միւս գեօղօրէիցն. ի ՌՃԽԵ թուին առաքելոց Դիոս ցուցակաւն և ԻԶ համարով։ Օրինակն ԾԳ գլուխն ի ձեռս մուղաֆութեան։

Գլ. ԻԴ.

Յորում ցուցանին իւրաքանչիւր քանի՞ և քանի նոյն մայր ին որքան ղապաղայք և վախթնամայք են ի սուրբ Աթոռոյս, ին Հայկական եղեալ և ին տաճկա-կան.

Զի դիւրիմանալի ամենայն իւրոց (այս ինքն այգեաց, ղաւաղացաց, դեղից, ջրոց, անդոց, մերձաւոր գեօղորէից և այլոց այսպիսեաց, զորս ստացեալ է սուրբ Աթոռս, թէ դրամատնութեամբ առեցեալք և թէ վախմատուու-թեամբ ոմանց արեցեալք) ղապաղայքն և վախթնամայքն գրեցան իւ-րաքանչիւրն ի տեղւոջն իւրեանց հանդերձ պարագայիւքն իւրեանց, վասն որոյ ատենաբար ոչ եւս վերակրկնեմ, այլ միայն զորքանութիւնն գրեմ ցուցանելով թէ՝ այս ինչ երբ և կամ այս ինչ գեղջ յաղագս այսքան ղապաղայք և վախթնամայք և կամ այսքան գրեանք գոն յԱթոռոյս. Զի զայս գլուխ ամենայն ունելով, գիտասցէ և փութով գտցես և զի-տասցես թէ՝ այս ինչ գեղջ վեց գանձ մէջքին յաղագս, և կամ այս ինչ այգւոյ և այս ինչ ջրաղացի, և այլոց այսպիսեաց յաղագս այսքան ղա-պաղայք և գրեանք գոն. Որպէս տեսանես ի յառաջիկայդ.

Ղապաղայք Էջմիածնի գեղջս.

Էջմիածնի գեղջս վեց գանձ մէջքին ղապաղայքն:

Ա. Մեր Էջմիածնի գեղջս վեց գանձ մէջքին յաղագս մեծ կանդակաձև բուն ղապաղայ և վախթութեանց, զոր տուեալ է Մակուեցի Գրիգոր Կա-թողիկոսն ի յամի Հազար երեսուն և երկու թուին ամենեցուն. Զոր գտցես յերեան գրեցեալ ցուցակաւն և Ա համարով.

Բ. Դարձեալ մեծ և կանդակաձև ղապաղայ մի եւս վասն Էջմիածնի գեղջս, Աշտարակու, Բաթրինջու, Նորագաւթայ, Աղաւնատան, Քիրաշ-լուի, և Մուղնու գիւղորէից վեց գանձ մէջքին, զոր տուեալ է նոյն Գրի-գոր Կաթողիկոսն Մակուեցի ի յամի Հազար երեսուն և հինգ թուին ամենեցուն. Զոր գտցես յերեան գրեցեալ ցուցակաւն և Բ համարով. Սորա աստատ մի եւս գոյ, զոր եւս գտցես ցուցակաւն և Բ համարովն.

Գ. Դարձեալ հին ղապաղայք հինգ հատ, զորս տուեալ է Ջուղայեցի Յակոբ Կաթողիկոսն ի յամենայն գաւառներից վասն մէջքի գեղջս այսո-րիկ. Մին ի ՌՃԴ, մին ի ՌՃԱ, մին ի ՌՃԳ, ի ՌՃԷ, ի մին ՌԻ թուին ամենեցուն գրեցեալք. զոր գտցես ցուցակաւքն և Գ համարովն մինչև ի Է համարն.

Դ. Դարձեալ երեք հատ Շէխ-իսլամի տուեալ հուքմիք ի քերանից գաւառականից, զորս տուեալ է նոյն Յակոբ Կաթողիկոսն ի ՌՃԱ, ի

ՌՀԴ, և ի ՌՀԷ թուոն տաճկաց գրեցեալք։ Զորս գտցես ցուցակօքն և Ը համարէն մինչև ի Ծ համարն։ Որք եղեն տասն հատ գրեանք և դաղալայք վասն մկրտութեան գեղջս մերոյ Էջմիածնի։

Դոն ևս ռաղամք և Փարմանք Թագաւորաց և գրեանք խանից և սրաշայից և դիւանագրաց տրեցեալք վասն մեզ զանի մեքին սոյն գեղջս, զորս լիովին ի յիւրաքանչիւր տեղւոջն և ամենայնիւ ի ԾԴ գլուխն ի ճառս մկրտութեանն սոյն գեղջս. տեսցես հանդերձ ամենայն պարագայիւքն իւրեանց։

Ի յԷջմիածնի գեղջս այգեաց դաղալայից։

Դաի այգւոյն մերոյ դաղալայք։

Երկու դաղալայք յանուն Ռեռունտասի որդի խօճայ Յովհաննիսին գրեցեալք, ի ՌԴՐ և ի ՌԴԷ թուոն տաճկաց, և զորս գտցես ցուցակօքն։

Դաղալայ մի ևս Հայերէն, վասն միոյ ջրաղացի և միոյ այգւոյ Նորք անուանեցելոյ, զորս առեալ Զաքարեցի Աղէքսանդր Կաթուղիկոսն ի յԻւզբաշի Մելքոնի յորդւոցն ի ՌՃԿԲ թուոջն մերում գրեցեալ։

Դաղալայ մի ևս Հայերէն, զոր գնեալ էր Լևոնիկի որդիքն առ Աղէքսանդր Կաթուղիկոսին Ջուղայեցւոյ, ի ՌՃԿԱ թուոջն մերում։

Դաղալայք երեք ևս վասն Տէր Նահապետի այգւոյն, զորս առեալ Ղազար Կաթուղիկոսն Ջահկեցի, մին Հայերէն ի ՌՃԴ թուոջն մերում գրեցեալ, և երկուքն տաճկերէն ի ՌՃԾԴ թուոն տաճկաց։ Զորս գտցես յերեսն գրեցեալ ցուցակօքն։ Որք եղեն հինգ դաղալայք վասն Դաի այգւոյն մերոյ, զորոց զօրութիւն տեսցես ի ԾԶ գլուխն ի ճառս Դաի այգւոյն լիովին։

Մանկասարեան այգւոյն մերոյ դաղալայք։

Վաւերագրութեան մի Հայերէն վասն չորս տափաստանի այգւոյ, զոր առ Եղիազար Կաթուղիկոսին Մանկասարեանի որդի Մելքումի, ի ՌՃԼ թուոջն մերում գրեցեալ։

Դաղալայ մի ևս վասն միոյ և կիսոյ տափաստանի այգւոյ առ Մանկասարեանց Միքայէլի որդի Յարութիւնն Նահապետ Կաթուղիկոսին, ի ՌՃԴ թուոջն տաճկաց։ Զոր գտես ցուցակաւն։

Դարձեալ դաղալայ մի ևս վեց տափաստանի այգւոյ զոր առեալ է Նահապետ Կաթուղիկոսն ի Հաճիխանեանց Բաղտասար Կոնդաքու հուշեցելոյն ի ՌՃԴ թուին տաճկաց։ Դտցես ցուցակաւն։

Դարձեալ ի սոյն թուոջն մեկ դաղալայ մի ևս վասն միոյ այգւոյ Հնձանաւորի, զոր առեալ Աստուածատուր Միրզա մահտեսի ի վերոյիշեցելոյ Մի-

ըմձանի որդի Սահակին և յայլոց ի յանուանս մերոյ Աշոտոյ։ Զոր գտցես ցուցակաւն. որք եղեն չորս հատ գանկարգք վասն մեր Մանկառարենց այգ-ւոյն։ Զորոց զորպէսն լիովին տես ի ԺԶ գլուխն ի ձեռս սորին այգւոյս։

Մեր վերին այգւոյն ղաւալայք։

Ղաւալայ մի մեծ, զոր առեալ է Զուղայեցի Աղէքսանդր Կաթուղիկոսն ի տաճկաց, ի ՌՃԽԴ թուին տաճկաց։ Գիր ցուցակաւն։

Դարձեալ ղաւալայ մի ևս Հայերէն, զոր առնու Աթոռս ձեռամբ վէքիլ Աղէքսանին, ի ՌՃՀԸ թուոյն մերում ի Տէր Աֆրասի որդի Սահակէն։

Եւ ղաւալայ մի ևս տաճկերէն նոյնպէս ի ՌՃԽԱ թուին տաճկաց։ Զոր գտցես ցուցակօքն։

Դարձեալ երկու ղաւալայք ևս մին Հայերէն ի ՌՄԺԶ թուոյն մերում գրեցեալ, և միւսն տաճկերէն ի ՌՃՀԹ թուին տաճկաց, վասն Ղևոնդեանց այգւոյն, որ է կից սոյն վերի այգւոյս. զոր մեք առաք. զորս գտցես ցուցակօքն։

Դարձեալ գիր մի ևս ի խանէն մերմէ Հիւսէյին ալի կոչեցեալոյ, զոր մեք առաք վասն ուժոյն տաճիկ պառաւի միոյ գալաճանի. ի ՌՃՀԸ թուին տաճկաց։ Զոր գտցես ցուցակաւն։ Որք եղին վեց թուղթք վասն վերոյ այգւոյն մերոյ. զորոց զորպէսն ի ԺԶ գլուխն ի ձեռս Վերի այգւոյն տեսցես լիովին։

Խանբարի կոչեցեալ այգւոյն մերոյ ղաւալայք։

Ղաւալայ մի վասն սոյն այգւոյս բոլորին՝ զոր Սիմէոն Կաթուղիկոսն Երևանցի առնու ի Սայիդ կոչեցեալ տաճկէ միոյ, ի ՌՃՁ թուին տաճկաց։ Գիտ երեսն գրեցեալ ցուցակաւն։ Ընդ սմին և գիր մի ի բերանոյ նոյն տաճկին թէ՝ գին այգւոյս անպակաս ինձ էհաս. կցեալ ընդ ղաւալայքին։

Եւ ղաւալայ մի ևս զոր Մատթէոսն էր առեալ ի Խանբարէն ի ՌՃՀԱ թուին տաճկաց։ Եւ հուճճէթի տարէթ մի ևս վասն սոյն այգւոյս. որք եղին չորս թուղթք վասն սոյն Խանբարի այգւոյս. զորոց զորպէսն լիովին տես ի ԺԶ գլուխն ի ձեռս սոյն այգւոյս։

Ղաւալայք վասն աւեր այգետեղեաց մերոց ի գեօղս յայս։

Ղաւալայք և վախտանամայք Հայերէն և տաճկերէն, տասն և երկու հատ, վասն այգետեղեացն մերոց. որք են ի մէջ սորին Հախիխանի և Մանկառարենց այգւոյն մերոյ։ Զորոց զորպէսն լիովին տես ի ԺԶ գլուխն ի ձեռս այգեացն։

Ղադարակս մի եւս վասն միոյ այգեստանոյ, զոր Զմռնացին Աղէքսանդր Կաթուղիկոսն առնու ի յայս գեօղս յՈհանէ որդի Միկրտումէն, ի ՌՃԻԵ թուին տանկոյս: Զոր գոյցես ցուցանեմ:

Ղադարակս մի եւս վասն միոյ պարտիզի, զոր առնու Աթոռոյս վէքիլ Սարգիսն ի մելիք Ցոլչանեանէն. ի ՌՃՀԹ թուին տանկոյս. գիր ցուցանեմ: Զորոց ամենեցունց զորըկեան լիցին առեալ ի ԺԶ դըւսին ի ձեռս այգեպանաց մերոց՝ որք ի յայս մեր գեօղս:

Դարձեալ Հայերէն ղադարակս և շարթնամայ՝ զոր Կարապետ Նախիջևանի մեղք և փոքունք տան որդոյ Աթոռոյս վասն Խանդի կոչեցեալ այգւոյն, ի ՌՃԾԵ թուին մերում: Զորոյ զորըկեան առեալ ի ԺԵ դըւսին ի ձեռս արտարեկիցն:

Ղադարակք վասն ջրաղացին, գենիր, եւ այլոց ազատաբանաց, ի չէրմիանէն գեօղս:

Ղադարակս մի Հայերէն վասն Ֆուղլատանց ջրաղացին, ի ՌՃԿԲ թուին մերում:

Ղադարակս մի եւս Հայերէն վասն Մեսրոպենց ջրաղացին, ի ՌՃԿԴ թուին մերում:

Ղադարակս մի եւս Հայերէն վասն Կուզանի կէս ջրաղացին, ի ՌՃԿԴ թուին մերում:

Ղադարակս մի եւս վասն մեր գնեկին զոր Ղազար Կաթուղիկոսն առեալ է ի յայս գեօղացի Բուզադէն ի ՌՃԿԴ թուին տանկոյս: Գիր ցուցանեմ: Զայս ամենայն լիոյլին առեալ ի ԺԷ դըւսին ի ձեռս ջրաղացպանին:

Ղադարակք վասն Սեֆիապատա եւ խարաճ-արթի հայերենաց ամեղանոյն, որ է ի վայր ճոռ-րատակեղեն գեղջս մերոյ ի վերայ Ջեհանշէր գետոյն եւ, եւ խառնելոց այլոց կրոյսի:

Ղադարակս մի վասն նոյն անդոյս՝ զոր առնու Աստուածատուր Կաթուղիկոսն Համամաւանցի ի յՈւկիաբէկի գեօղականաց ի ՌՃԼԱ թուին տանկոյս: Գիր ցուցանեմ:

Գիր մի եւս վասն այսորիկ, վասն վէքիլութեան ամանց, զի ծախեցեն զայս անդոյս. գիր ցուցանեմ:

Շէխ-իսլամի գիր մի եւս վասն այսորիկ ի բերանոյ նոյն գեօղականացն: Զոր եւս գիր ցուցանեմ:

Ղադարակս մի եւս վասն այսորիկ, զոր Թրակացի Առաքեալ Կաթուղիկոսն առնու ի նոյն գեօղականացն ի ՌՃԽԸ թուին տանկոյս: Զոր եւս գիր ցուցանեմ: Սոցա դրոյեան լիոյլին առեալ ի ԺԵ դըւսին ի ձեռս արտարեկիցն:

Ղապալայք վասն ջրոց ի՛ գեօղս յայս, զորս ունի սուրբ Աթոռս:

Ղապալայ մի վասն երից բաժնեաց մի բաժնի ջրոյ Ցուշականցւոցն, զորս ունին ի գլուխ դաշտիս մերոյ, զոր առեալ են Աստուածատուր Կաթուղիկոսին ի ՌՃԼԴ թուին տաճկաց։ Գիր ցուցական։

Ղապալայ մի վասն Պալմայ կոչեցեալ ջրոյն (որ ի Զանգի գետոյն ելեալ գայ ի գեօղս մեր), զոր առեալ է Նահապետ Կաթուղիկոսն ի Բուրճալիբէկ կոչեցեալ տաճկի ազգականացն ի ՌՃԾ թուին տաճկաց։ Գիր ցուցական։ Այս երկուց և այլոց վասն ջրոց գրեանց օրինակն տես լիովին ի ԺԲ գլուխն ի ճառս ջրոցն։

Ղապալայք տանց որք ի մեր էջմիածնի գեօղս:

Ղապալայ մի Հայրբէկին, զոր առեալ է Նահապետ Կաթուղիկոսն ի յայս գեօղացի Յահրատ որդի Խաչատուրէն, վասն միոյ ձեռք տանց, ի ՌՃԽԹ թուոյն մերում. որ է մեր բաղնեաց տեղն։

Ղապալայ մի ևս վասն միոյ տանն, զոր Նահապետ Կաթուղիկոսն առնու ի նոյն գեօղացի Մարտիրոսի որդւոցն, ի ՌՃԽԴ թուոյն մերում. որ է ի մէջ Ղազարապատին։

Ղապալայ մի ևս տանձերիկն, զոր Աղէքսանդր Կաթուղիկոսն Ջուղայեցի առնու ի յայս գեօղացի Անտոնի յորդւոցն վասն հինգից տանց. ի ՌՃԿԵ թուին տաճկաց։ Գիր ցուցական։ Որ էր օթարի կեցեալ տանն, զոր մեք փոխեցաք ընդ այլոցն. պայացանեաց օրինակն տես լիովին ի ԺԹ գլուխն ի ճառս տանց։

Ղապալայք Օշականայ գեղջն, որ է մուլք սրբոյ Աթոռոյս:

Ղապալայք վասն մլքին գեղջս այսորիկ։

Ա. Բ. Ղապալայք երկուք վասն կէս դանկ մլքին գեղջս այսորիկ, զորս առնու Փիլիպպոս Կաթուղիկոսն ի Մհաթլուեցի Սուլթան բէկ տաճկէն ի ՌՃ, և ի ՌՃԱ թուին տաճկաց գրեցեալք։ Զորս գտցես ցուցակօքն և Ա և Բ համարով։ Որոց սուրէթ մի ևս գոյ տպա նշանիւքն։ Ա համարով։

Գ. Դարձեալ ղապալայ մի վասն միոյ դանկ մլքին գեղջս այսորիկ, զոր առնու նոյն Կաթուղիկոսն ի Բաղայ, ի Բանդալու և ի Բէկում տաճկացն. ի ՌՃԱ թուին տաճկաց։ Զոր գտցես ցուցակաւն և Գ համարով։

Դ. Դարձեալ ղապալայ մի վասն կէս դանկ մլքին գեղջս այսորիկ, զոր առնու նոյն երանելին ի Հասան և ի Հիւսէյին տաճկաց. ի ՌՃԱ թուին տաճկաց։ Զոր գիր ցուցականն և Դ համարով։

Ե. Դարձեալ ղապալայ մի վասն կէս դանկ մլքին գեղջս այսորիկ. զոր առնու նոյն երանելին ի Սուլթանբէկ և ի Մէկլում ղուլիբէկ տաճկացն ի

ՌՃԲ Թուին տաճկաց։ Գիր ցուցական և Ե համարով։ Սորա սուրէթ մի ևս գոյ։

Զ. Դարձեալ ղապալայ մի վասն կէս դանկ մլքին գեղջս այսորիկ. զոր առնու նոյն երանելին ի Սէֆի-ղուլիբէկ և ի Մեժլումբէկ տաճկացն, ի ՌՃԳ Թուին տաճկաց։ Գիր ցուցական և Զ համարով։

Է. Դարձեալ ղապալայ մի վասն կէս դանկ մլքին գեղջս այսորիկ. զոր առնու նոյն երանելին ի Շահղէյնալ տաճկէն ի ՌՃԴ Թուին տաճկաց։ Գիր ցուցական և Է համարով։

Ը. Դարձեալ ղապալայ մի վասն կէս դանկ մլքին գեղջս այսորիկ, զոր առնու նոյն երանելին ի Մէջլումբէկ տաճկէն. ի ՌՃԵ Թուին տաճկաց։ Գիր ցուցական և Ը համարով։

Թ. Դարձեալ ղապալայ մի վասն կէս դանկ մլքին գեղջս այսորիկ. զոր առնու նոյն երանելին ի Հիւսէյին բէկին ի ՌՃԵ Թուին տաճկաց։ Սորա երկու սուրէթ ևս գոն։ Զորս գտցես ցուցակօքն. և Թ. համարով։

Ժ. Դարձեալ ղապալայ մի վասն կէս դանկ մլքին գեղջս այսորիկ. զոր առնու Յակոբ Կաթուղիկոսն Ջուղայեցի ի Խանազան-ղուլի տաճկէն ի ՌԿԶ Թուին տաճկաց։ Գիր ցուցական և Ժ համարով։

ԺԱ. Դարձեալ ղապալայ մի վասն կէս դանկ մլքին գեղջս այսորիկ, զոր առնու նոյն երանելին ի Տարխան տաճկէն. ի ՌՀԷ Թուին տաճկաց։ Գիր ցուցական և ԺԱ համարով։

ԺԲ Դարձեալ ղապալայ մի վասն կէս դանկ մլքին գեղջս այսորիկ. զոր առնու նոյն երանելին ի Սէֆի-ղուլի տաճկէն ի ՌՁԳ Թուին տաճկաց։ Գիր ցուցական և ԺԲ համարով։

ԺԳ. Դարձեալ ղապալայ մի վասն կէս դանկ մլքին գեղջս այսորիկ. զոր առնու Ստեփանոս վարդապետն ի Սէֆի-ղուլի տաճկէն ի ՌՂԱ Թուին տաճկաց։ Սորա ազատաւ հուճէթ մի ևս գոյ ի Շէխ-իսլամէ առեալ ի ՌՁԳ Թուին տաճկաց։ Գիր ցուցական և ԺԳ համարով ղապալային և հուճաթն ևս։

ԺԴ. Դարձեալ ղապալայ մի վասն կէս դանկ մլքին գեղջս այսորիկ. զոր առնու նոյն երանելին Յակոբ Կաթուղիկոսն ի Մուշուտ տաճկէն ի ՌՂԱ Թուին տաճկաց։ Գիր ցուցական և ԺԴ համարով։

ԺԵ. Դարձեալ ղապալայ մի վասն կէս դանկ մլքին գեղջս այսորիկ. զոր առնու նոյն երանելին ի Հայ Դաւպարէն ի ՌՂԲ Թուին տաճկաց։ Գիր ցուցական և ԺԵ համարով։

ԺԶ. Դարձեալ ղապալայ մի վասն վեց դանկ մլքին Մանկանոց կոչեցեալ մահալային. զոր առնու նոյն երանելին ի յեսաւուլ Նաբիբէկ տաճկէն ի ՌՀԸ Թուին տաճկաց։ Գիր ցուցական և ԺԶ համարով. սորա

հին ղապաղայն եւ գիր ցուցական և ԾԶ. համարով։ Սորա Ա սաւաթ եւս գոյ, գիր նոյն ԾԶ համարովք։

ԾԷ. ԾԸ. ԾԹ. Ի. Դարձեալ չորս հատ եւս հուճէթք ի բերանոյ ղաւառանից առեալ ի ՌԶԷ, ի ՌՂ, ի ՌՂԴ և ի ՌՂԶ թվին տաճկաց գրեցեալք։ Զորս գտցես ցուցակօքն և ի ԾԷ համարէն մինչև ի Ի համարն։

ԻԱ. Դարձեալ ղապաղայ մի մեծ հին և կոնդակաձև վասն վից դանկ մլքին գեղջս պարոյեկ. զոր առեալ են ի հին տերանցն։ Յորում գրի գեօղս չորեք սահմանօքն, գրեցեալ ի յՌՃՂԴ թուին տաճկաց։ Գիր ցուցական և ԻԱ համարով։

Լ. Այլ և ընդ սմին առեալ են երանելիքն մեր զհին ղապաղայս վասն մլքին գեղջս պարոյեկ ի հին տերանց, Թ. հատ։ Զորս գտցես ցուցակօքն և ԻԲ համարէն մինչև ի Լ համարն։

ԼԱ. ԼԲ. Դարձեալ սոյն Յօշականու գեօղականքս զերկուս ղապաղայս եւս տան սրբոյ Աթոռոյս, մին Աստուածատուր Կաթուղիկոսին ի ՌՃԼԴ թուին տաճկաց, և զմիւսն Կարապետ Կաթուղիկոսին ի ՌՃԼԸ թուին տաճկաց, վասն կրկին մուլք տալոյ սրբոյ Աթոռոյս։ Զոր գտցես ցուցակօքն և ԼԱ և ԼԲ համարօքն։ Սոյնանման և սոյնահամար թուղթ մի եւս գոյ, որք եղին ընդ ամենն Ի հատ թուղթք վասն Յօշականու մլքատուութեանն։ Որոց զորպէսն լիովին պարագայիւքն իւրեանց տես ի ԾԳ գլուխն ի ճառս մլքատուութեան սոյն գեղջս։

Ղապաղայք վասն այգեաց սրբոյ Աթոռոյս որք ի Յօշական:

Ղապաղայ մի վասն մասին մեծ այգւոյն՝ որ կոչի Ներքի-այգի, զոր առնու Մելքիսեթ Կաթուղիկոսն ի յԱլի - ղուլի տաճկէն, ի ՌԽ թուին տաճկաց։ Գիր ցուցական։

Սոհլնամայ (1) մի վասն մասին սոյն այգւոյս, զոր առնու Փիլիպպոս Կաթուղիկոսն ի Մեհտի - վեզիրէն. ի ՌԾԶ թուին տաճկաց։ Գիր ցուցական։

Ղապաղայ մի Հայերէն վասն մասին սոյն այգւոյս, զոր առնու Աբրահամ Կաթուղիկոսն Թրակացի ի Կարինեցի Անտոնի յորդւոցն ի ՌՃՁԴ թուին մերում։ Գիր ցուցական։

Դարձեալ ղապաղայ մի վասն միւս Արեգունի այգւոյն մերոյ (որ կոչի Վերի - այգի) միոյ մասին, զոր առնու Աթոռս ի Բաքամի որդի Մուրատէն ի ՌՂԷ թուին տաճկաց։ Գիր ցուցական. որք եղեն չորս հատ թուղթք վասն երկուց այգեաց մերոց Յօշականու։ Որոց զորպէսն լիովին տես ի . . . գլուխն ի ճառս այգեացն Յօշականու։

---

(1) Գուցէ Սուլհնամէ, գիր հաշտութեան:

1691 Դարձեալ երկու վախթուպլամայք, մին Հայերէն ի ՌՃԽ թուականին մերում գրեցեալ, և միւսն տաճկերէն ի ՌՃԲ թուականին տաճկաց գրեցեալ՝ ի ժամանակս Եղիազար Կաթուղիկոսին: Երկու ղապալայ ևս Հին, զորս տայ արքայ Աթոռոյս Մուղնեցի Հայրապետին որդի, գրագիր Ալէքսանն վասն միոյ այգւոյ, զորս զոյգս ցուցակաւն:

Դարձեալ ղապալայ մի զոր առնու Աթոռակալ Մինաս վարդապետն վասն միոյ այգւոյ ի Թումանէն, ի Մուրատէն և յայլոց գեղջականացն, ի ՌՃԲ թուին տաճկաց, զոր զոյգս ցուցակաւն:

Դարձեալ ղապալայ մի վասն միոյ այգւոյ զոր առնու նոյն Մինաս վարդապետն ձեռամբ Թումանին ի Մարխասէն ի ժամանակս Նահապետ Կաթուղիկոսին, ի ՌՃԴ թուին տաճկաց: Գիր ցուցակաւն:

Դարձեալ ղապալայ մի վասն միոյ այգւոյ, զոր առնու Նահապետ Կաթուղիկոսն ի Մարուք վարդապետէն ի ՌՃԳ թուին տաճկաց: Գիր ցուցակաւն:

Դարձեալ ղապալայ մի մեծ Հին գրեցեալ ի ՌՃԻԶ թուականին տաճկաց, և ղապալայ մի նոր ի ՌՃԼԱ թուին տաճկաց, վասն ինն այգւոյ և տան և երկու ջրաղացից, զորս առնու Աստուածատուր Կաթուղիկոսն ի յԵրեւանցի խոճա Մովսիսէն: Գիր ցուցակօքն:

Դարձեալ ղապալայ մի վասն քսան այգւոյ և հինգ ջրաղացից, զորս առնու Աստուածատուր Կաթուղիկոսն ի Ահմէթբեկի Վազիրէն, ի ՌՃԼԴ թուին տաճկաց: Գիր ցուցակօքն:

Դարձեալ երկու Հայերէն ղապալայք վասն երկու տախտակ այգւոյ և մէկ կալատալի չիրախանայի, զորս առնու Ղազար Կաթուղիկոսի տպատաւոր Նիկողայոս վարդապետն ի Ծատուրիանէն, ի ՌՃՂԴ թուին մերում: Զորս գիր և տես:

Դարձեալ ղապալայ մի վասն միոյ այգւոյ, զոր առնու սուրբ Հռիփսիմէի Առաջնորդ Անտոն վարդապետն ի Բռուանց տղայոցն, ի ՌՃԽԸ թուին տաճկաց: Գիր ցուցակաւն:

Դարձեալ ղապալայ մի վասն միոյ այգւոյ, զոր առնու սուրբ Շողակաթի Առաջնորդ Մարտիրոս վարդապետն ի Մաթէոսէն, ի ՌՃԽԸ թուին տաճկաց: Գիր ցուցակաւն:

Դարձեալ ղապալայ մի վասն միոյ այգւոյ. զոր սուրբ Հռիփսիմէի և սուրբ Շողակաթի Առաջնորդ Անտոն և Մարտիրոս վարդապետքն առնուն ի Բռուանց ի ՌՃԶԵ թուին մերում:

Դարձեալ երկու Հայերէն ղապալայք, մին վասն միոյ այգւոյ, զոր սուրբ Գայիանէի Առաջնորդ Եղիազար վարդապետն առնու ի Քիւթուրէն

ի ՌՃՂԷ, և միւն վասն երկու Շիրախանայի և տասն կարասի. զորս առնու ի Ղևոնդենց Գրիգորէն, ի ՌՄ թուին մերոյ։

Դարձեալ չորս հատ ղալպաղայք Հայերէն և միւն տաճկերէն վասն երից հնձանի և երկու մարագի. զորս առնու սուրբ Աթոռս ի յայս գեօղացւոցս, ի ՌՃԾԸ, ի ՌՃԿԱ, ի ՌՃՀԱ, ի ՌՃՁԷ թուոյն մերում և ի ՌՀԸ թուին տաճկաց: Զորս գիտ և տես. Որք եղեն ընդ ամենն . . . ղալպաղայք այգեաց և հնձանաց Յօշականու. Զորոց որպէսն լիովին ի ԺԶ գլուխն և ի ճառս սոյն գեղջս այգեացն տեսցես։

Ղալպաղայք Յօշականոյ ջրաղացից, միւլքնամեքիք

Ղալպաղայ մի վասն վեց ջրաղացից, զորս առնու Ջուղայեցի Յակովբ Կաթուղիկոսն ի Բռուտենց Առաքելի յորդւոցն, ի ՌՀԳ թուին տաճկաց. Գիտ ցուցակաւն։

Ղալպաղայ մի վասն միոյ ջրաղացի և միոյ այգւոյ, զորս առնու սուրբ Աթոռս վերջիշ Դաւթին ձեռօքն ի Տէր Հայրապետի դաւստր Կիզբուէն, ի ՌԺԳ թուին տաճկաց. գիտ ցուցակաւն։ Զորպէսն սոցա տես լիովին ի ԺԷ գլուխն ի ճառս սոյնոյ գեօղիս ջրաղացից։

Ղալպաղայք վասն Յաւանկանոց գեօղի վեց դանկ մուլքին

Ա. Ղալպաղայ մի վասն սոյնոյ գեղջս վեց դանկ մլքին, զոր առնու Ջուղայեցի Յակովբ Կաթուղիկոսն ի յՈրայրցի Ալի-աղայի յորդւոցն ի ՌԿԶ թուին տաճկաց։ Գիտ ցուցակաւն և Ա համարով։ Ընդ սմին առնու և զհին ղալպաղայն սոյն գեղջս, զոր Ահըլըլայն տայ Իպրահիմ և Յուլէյման տաճկացն, որ գրի ի ՌԽԲ թուին տաճկաց, զոր և գիտ ցուցակաւն։

Բ. Ղալպաղայ մի ևս՝ զոր սոյն գեօղականքս տան Աբրահամ Կաթուղիկոսին Մշեցւոյ, վասն կրկին մուլք տալոյ սրբոյ Աթոռոյս, ի ՌՃԽԴ թուին տաճկաց։ Գիտ ցուցակաւն և Բ . . . Գիր մի ևս սոյն գեղջս աղայ Մուստաֆայ բէկն տայ վկայական և հաւատարական վասն սղառրին, զոր և զայնս ցուցակաւն և Բ համարով։

Գ. Գիր մի ևս բազմականիք, խանի, շահի և այլոց տաճկաց կնքով վկայութիւնք վասն սոյնոյ գեղջս ԹԷ ի բնէ անտի մլքատուս է Էջմիածնի. ի ՌՃՀԶ թուին տաճկաց։ Գիտ ցուցակաւն և Գ համարով։

Դ. Գիր մի ևս Հիւսէյին Ալի-խանին տուեալ վասն երեք դանկ մուլքին սոյն գեղջս, գիտ ցուցակաւն։ Երեւցաւ ի ճառս սոյն գեղջս։ Զայս ամենայն լիովին տես ի ԺԳ գլուխն ի ճառս սոյն գեղջս։ Գիտ զայս Դ համարով։

Ղապաղակք և գիրք վասն վեց դանկ միջի Մաստարայ գեղջն։

Ա. Ղապալայ մի վասն երկու և կէս դանկ միքին գեղջս այսորիկ. զոր սոյն գեօղացի Ոսկանի որդի Թարխանն առնու ի Բաարխանի որդի Մահամատէն ի ՌԿԶ Թուին տաճկաց, և ի ՌԿԷ Թուին տաճկաց։ Ի գլուխ նոյնոյ ղապալային վախմնամայ գրեցուցեալ տաճկերէն տայ սրբոյ Աթոռոյս։ Զորս գտցես ցուցական և Ա համարով։

Ա. Դարձեալ հուճէթ մի ի բերանոյ Ալփաւուտ Իպրահիմ խալիֆայի որդի Ռազաղուլուն վասն սոյն երկու և կէս դանկիս, ի ՌՀԵ Թուին տաճկաց։ Յորում յիշի թէ՝ Կեսաուր գեօղի վեց դանկ մուլքն սոյն տաճիկս ծախեալ է Աթոռոյս։ Զոր գտցես ցուցական և Ա համարով։

Բ. Դարձեալ ղապալայ մի վասն միոյ դանկի երեք բաժին միքին գեղջս այսորիկ, զոր առնու Ջուղայեցի Աղէքսանդր Կաթուղիկոսն ի Սարգսի որդի Մհերէն ի ՌՃԻԱ Թուին տաճկաց։ Գիտ ցուցական և Բ համարով։

Գ. Դարձեալ ղապալայ մի Հայերէն վասն կէս դանկ միքին գեղջս այսորիկ. զոր առնու Աթոռս ի նոյն Մհերի Թոռանցն, ի ՌՃԿԳ Թուին ձերում։ Գիտ և տես Գ համարով։

Դ. Դարձեալ ղապալայ մի վասն միոյ դանկ միքին գեղջս, զոր առնու Աստուածատուր Կաթուղիկոսն ի նոյն Մհերի Թոռանցն, ի ՌՃԼԲ Թուին տաճկաց։ Գիտ ցուցական և Դ համարով։

Ե. Դարձեալ հին և բուն ղապալայ վասն վեց դանկ միքին գեղջս այսորիկ. յորում գրի գեօղս այս սահմանօքն, զոր առնուն ղօւչի Մահմատ աղայն և Սէյիդի որդի Մահամատ աղայն ի Միրաշահի յորդւոցն. ի ՋԽԵ Թուին տաճկաց։ Գիտ ցուցական և Ե համարով։ Զվերոյ գրեցեալսդ տես լիովին հանդերձ պարագայիւքն ի ԺԳ գլուխն ի ճառս սոյն գեղջս։ Զգրեանսն Թագաւորաց և իշխողաց յիւրաքանչիւր տեղւոջն տեսցես։

Ղապալայք և գրեանք վասն Գեղաչլու գեօղի (որ է յԱպարանու նահիեն.) միաբանութեանն սրբոյ Աթոռոյս։ Սա Փիրի-Տալբէկ ևս կոչի։

Ղապալայ մի մեծ վասն սոյն գեղջս ընդ այլոց վեցից գեօղօրէից, զոր Գրիգոր Կաթուղիկոսն Մակուեցի առնու ի յԱմիր Ռուստամէն։ Զոր տես ի վերդ ի ղապալայս Էջմիածնի գեղջս։

Ա. Դարձեալ գիր մի ի դատաւորի բերանոյ, զոր առնու Փիլիպպոս Կաթուղիկոսն վասն վեց դանկ միքին գեղջս, ի ՌԿԳ Թուին տաճկաց։ Տես ցուցական և Ա համարով։

Բ. Դարձեալ գիր մի ի դատաւորնէն, զոր առնու Յակոբ Կաթուղիկոսն Ջուղայեցի ի ՌՉԲ Թուին տաճկաց։ Տես ցուցական և Բ համարով։

Գ. Դարձեալ գիր մի ի դաւաճանէն, զոր առնու Ղուսարար Ստեփաննոս վարդապետն, ի ՌՂԴ թուին տաճկաց։ Գիր ցուցակաւն և Գ համարով։

Դ. Դարձեալ գիր մի ի դաւաճանէ, զոր առնու Նահապետ Կաթուղիկոսն, ի ՌՃԺԳ թուին տաճկաց։ Գիր ցուցակաւն և Դ համարով։ Զայս ամենայն լիովին պարագայիւքն տեսցես ի ԺԳ գլուխն ի ճառս սոյն գրոց։

Ղաբալաւք վասն Մուղնի գեղջ վեց դանկ մլքին, որ է սրբոյ Աթոռոյս։

Ղաբալայն մեծ, զոր առնու Մակուեցի Գրիգոր Կաթուղիկոսն վասն եօթեանց գեօղօրէից։ Տես լիովին ի ԺԳ գլուխն ի ճառս սոյն գրոց։

Ա. Հուճէթ մի ի բերանոյ դատաւորաց վասն մլքին գեղջս, զոր առնու սրբոյն Գէորգայ վանից Առաջնորդ Դաւիթ վարդապետն, ի ՌՁՋ թուին տաճկաց։ Զոր գիր ցուցակաւն և Ա համարով։

Դիլաւքլու գեղջ (որ Հայերէն Սանա կոչի։

Ա. Հին ղաբալայ մի գոյ գրեցեալ ի ՋՂԳ թուին տաճկաց. զոր ծախեն Մահմատ և Ահմատ աղայքն Իպրահիմ խալիֆայ տաճկին։ Ցորում գրի գեօղս սահմանօքն։ Եւ զայլ ամենայն որպէսն տես ի Քիրաշլու գեղջ յորպիսութեանն, և ի ճառս սոյն գրոց։

Քէշիշքենտ, որ Ձալապի-Քենտ եւ Այրին Տավրէշ եւս կոչի. որոյ վեց դանկ մուլքն սրբոյ Աթոռոյս է։

Ա. Ղաբալայ մի վասն վեց դանկ մլքին սորա, զոր առնու Յակոբ Կաթուղիկոսն Ջուղայեցի ի Ղուլ-Փահրատ և ի Ղուլ-Իսմայէլ տաճկացն, ի ՌՁԲ թուին տաճկաց. Գիր ցուցակաւն և Ա համարովն։

Բ. Գիր մի եւս ի սոյն Իսմայէլէս, ի լուսանցն և խանի գիր և կնիքն։ Զոր գտցես ցուցակաւն և Բ համարով։

Գ. Ղաբալայն սորա հին, գրեցեալ ի ՋՁ թուին տաճկաց։ Զոր գիր ցուցակաւն և Գ համարովն։ Եւ զայլ որպէսն լիովին տես ի Քիրաշլուն։

Ղաբալաւք վասն Նորագեղու, որ է ի մերձ Երեւանու։

Ա. Բ. Ղաբալայք և վախուփնամայք երկուք, մեծ և բազմականիք, վասն վեց դանկ մլքին Նորագեղու, չորս և կէս դանկ մլքին Եղուարդայ և Մարխանենց այգւոյն որ յԵրեւան, և մէկ այգւոյ ի Զորագեղ, և միոյ ջրաղացի ի Զորագեղ զորս տայ յիշատակ սրբոյ Աթոռոյս խոճայ Սեթի որդի խոճա Յակոբջանն, ի ՌԿԹ թուին տաճկաց։ Զորս գտցես ցուցակաւն և Ա և Բ համարով։ Տես զորպէսն լիովին ի ԺԳ գլուխն ի ճառս սոյն գեօղիս։

Ղապալայ մի եւս վասն միոյ այգւոյ ի սոյն գեօղս, զոր առնու Մուղա-յեցի Աղէքսանդր Կաթողիկոսն ի Դանձրբաշլուղցի Հասան աղայէն, ի ՌՃԻԶ թուին տանկաց: Գիր ցուցական և . . . և հին ղապալայն սորա եւս գիր՝ որ գրի ի ՌՃԻԱ թուին տանկաց:

Ղապալայն Աբրահամի այգւոյն այն, որ առացաւ ի . . . գլուխն ի ձեռս սոյն գեղջս, և ի . . . գլուխն ի ձեռս տանցն Երևանու, ի ՌՃԽԴ թուին տանկաց: Գիր ցուցական և . . . .

Հուճճէթ մի կրկնեցեալ վասն միոյ այգւոյ (որ Համզայի բաղ և Քեօշկի Համզա կոչի) ի բերանոյ Փաթմայէին, ի ՌՃԻԶ և ի ՌՃԻԸ թիւն տանկաց գրեցեալ: Գիր ցուցական և . . . .

Դարձեալ երկու հուճճէթք եւս վասն սոյն այգւոյս, մին ի Փաթմայէն նոյնոյ, ի հազար հարիւր քսան և երեք, և միւսն ի Մահմատ-դաւում բեկէն, ի ՌՃԼԱ թիւն տանկաց գրեցեալք: Զորս գտցես ցուցակօքն և . . . համարով: Տե՛ս ի ԺԹ գլուխն ի ձեռս այգեաց Նորագեղու զորպէսն սոցա լիովին:

Ղապալայք և գրեանք վասն Եղուարդայ գեղջն:

Ա. Ղապալայք երկուք վասն չորս և կէս դանգ մլքին գեղջս այսորիկ զորս յիշեցաք ի վերդ ի ձեռս ղապալայիցն Նորագեղու:

Ա Հուճճէթ մի ի բերանոյ դատաւորացն առեալ վասն սոյն մլքիս, ի ՌԿԴ թուին տանկաց: Գիր ցուցական և Ա համարով: Եւ աղամ մի եւս վասն այսորիկ: Եւ զայլ որպէսն լիովին տես ի ԺԲ գլուխն ի ձեռս սոյն գեղջ:

Ղապալայք վասն Նոր գեօղին:

Ա. Ղապալայ մի վասն վեց դանգ մլքին գեղջս այսորիկ, զոր առնու Ջուղայեցի Յակոբ Կաթողիկոսն ի խոճայ Սեթի թոռն Սարուխանէն, ի ՌՃԶ թուին տանկաց: Գիր ցուցական է Ա համարովն:

Բ. Ղապալայ մի եւս հին վասն սոյն գեղջ վեց դանգ մլքին, զոր առնու Ամիրկիւնէ խանի որդի Նազրկեօնն ի յայլոց տանկաց, ի ՌԻԷ թուին տանկաց: Գիր ցուցական և Բ համարով: Եւ զայլ զորպէսն լիովին տես ի ԺԳ գլուխն ի ձեռս մլքատուութեան սոյն գեղջս:

Ղապալայք եւս երեք հասոյ մին Հայերէն՝ ի ՌՃՁԵ թուին մերում, և երկուքն տանկերէն՝ ի ՌՃԽԲ, և ի ՌՃԽԵ թիւն տանկաց գրեցեալք: որովք Նորքեցի Մարգարի որդի մահտեսի Զաքարիայն գնեալ տանն, զհինգ այգիսն և զամենայն ունեցեալսն ձախէ որբոյ Աթոռոյս: Գիր ցուցական և Զորպէսն լիովին տես ի ԺԶ գլուխն, ի ձեռս այգեաց սոյն գեղջս:

Ղապաղայք Եայձի և Ամիրի գեօղ կոչեցեալ գիւղօրէից։

Ա. Ղապաղայք վասն Եայձի կոչեցեալ գեղջն, որ է յերկիրս յԵրևան ի Տաղկուննեաց ձորն, որոյ վեց դանկ մուլքն է սրբոյ Աթոռոյս, և վասն Ամիրի գեօղ կոչեցելոյն որ է ի Գեօղարքունի, որոյ չորս դանկ և կէս մուլքն է սրբոյ Աթոռոյս. ի ՌՀԱ թուին տաճկացւ Զոր գտցես ցուցակաւն և Ա համարով։

Դարձեալ վասն այսորիկ ռաղամի սուրէթ մի չարի կնքով, ի ՌՃԼ թուին տաճկացւ Գիտ ցուցակաւն և . . . համարով։ Զորոց զորպէսն տես լիովին ի ԺԳ գլուխն ի ճառս սոյն գեօղօրէից։

Ղապաղայ Բոխենիս գեղջ։

Ա. Ղապաղայ և վախճանամայ մի վասն Բոխենիս կոչեցեալ գեղջն (որ տաճկերէն Չաշուրլու ասի, որ է ի Կարփու Նահիճէն ի սիրտն Արագածու մերձ Ամբերթ կոչեցեալ ամրոցին) վեց դանկ մլքին, որ է սրբոյ Աթոռոյս. ի ՌՀԱ թուին տաճկացւ Զորս գտցես ցուցակաւն և Ա համարովն։ Զորպէսն լիովին տես ի ԺԳ գլուխն ի ճառս սոյն գեղջ։

Ղապաղայ Ծոփանիս գեղջ։

Ա. Գիր մի վասն Ծոփանիս կոչեցեալ գեղջն (որ է ի Կարփու Նահիճէն) մլքատուութեան սրբոյ Աթոռոյս. ի ՌՂԹ թուին տաճկացւ Զոր գիտ ցուցակաւն և Ա համարով։

Բ. Ղապաղայ մի ևս հին վասն այսորիկ, գրեցեալ ի ՋՀԲ թուին տաճկացւ Զոր ևս գիտ ցուցակաւ և Բ համարով։ Զորպէսն տես լիովին ի ԺԳ գլուխն ի ճառս սոյն գեղջ։

Ղապաղայք վասն Գաթըրնի գեղջ մլքատուութեան սրբոյ Աթոռոյս։

Նախապէս մեծ ղապաղայն Մակուեցի Գրիգոր Կաթուղիկոսին, զոր յիշեցաք ի գլուխն և ի ճառս Էջմիածնի և սոյն գեղջս։

Ա. Դարձեալ ղապաղայ մի ևս վասն մէկ դանկ մլքին սորա, զոր առնու Յակոբ Կաթուղիկոսն Ջուղայեցի ի Բայրամբէկ տաճկէն. ի ՌԿԶ թուին տաճկացւ Գտցես ցուցակաւն և Ա համարով։

Բ. Ղապաղայք երկուք ևս հին վասն այսորիկ, մին ի ՌԿԴ, և միւսն ի ՋՁԵ թիւսն տաճկաց գրեցեալք։ Զորս գտցես ցուցակօքն և Ա և Բ համարովք։ Եւ զայլ որպէսն լիովին տես ի ԺԳ գլուխն ի ճառս սոյն գեղջ։

Ղապաղայ Մելիքի գեղջ։

Ա. Ղապաղայ մի վասն Մելիքի գեօղ կոչեցելոյ (որ է յԱպարանու Նահիճէն) վեց դանկ մլքին, զոր առնու Ջուղայեցի Յակոբ Կաթուղիկոսն

ի Ուրֆայելի տաճկէն ի ՌՆԵ թուին տաճկաց։ Զոր գտցես ցուցակեալ և Ա համարով։ Զորպէսն տես ի ճառս սոյն գեղջ։

[illegible]

Ա. Դպրատան մի վասն վեց դանկ մլքին Դարաղդյունդու կոչեցեալ գեղջին (որ Եօլքեաստան ևս ասի, որ է ի Գառնւոյ նահիէն,) զոր առնու Զուղայեցի Յակոբ վարդապետն, ի ՌԿԱ թուին տաճկաց. Գիր ցուցակեալ և Ա համարով։ Տես զորպէսն ի ճառս սոյն գեղջ։

[illegible]

Նախապէս մեծ դպրատան Գրիգոր Կաթուղիկոսին Մակուեցւոյ վասն վեց դանկ մլքին սորա, զոր յիշեցաք ի ԺԳ գլուխն ի ճառս Էջմիածնի գեղջս։

Ա. Գիր մի հուճէթմապէս և վկայական Հիւսէին-ալի խանին և այլոց մեծամեծաց կնքով ի ՌՃԶԹ թուին տաճկաց։ Վասն Աշտարակու, Մուղնու, Եղուարդոյ, և Քիրաշլուի մլքատու լինելոյն սրբոյ Աթոռոյս։ Տես ի ճառս Աշտարակու։

Դարձեալ դպրատան մի վասն այգւոյ միոյ, զոր առնու Մովսէս Կաթողիկոսն ի յԵրևանցի Մուրատի գանձիրէն, ի ՌԽ թուին տաճկաց։ Գիր ցուցակեալ։

Դարձեալ դպրատան մի ևս վասն միոյ այգւոյ, զոր առնու Զուղայեցի Յակոբ Կաթողիկոսն ի . . . տաճկէն, և այլ յիշատակ Սաղմոսավանից. ի ՌՁ թուին տաճկաց։ Գիր ցուցակեալ և . . . . . . համարով։ Զայլ որպէսն տես ի ԺԶ գլուխն ի ճառս այգեաց սոյն գեղջ։

Դպրատունք սրբոյ Արտազու վանք փարաքար կոչեցեալ գեղջն:

Դպրատունք և գրեանք եօթն հատ վասն մեր մեծ և պարսպաւոր այգւոյ զոր ունիմք ի գեօղս յայս։ Հինգն տաճկերէն և երկուքն Հայերէն։ Տաճկերէն երկուքն ի ՌԽԶ և ՌԿԴ թուոյն գրեցեալք յաւուրս Փիլիպպոս Կաթուղիկոսին։ Մին ի ՌՀԶ թուին տաճկաց, յաւուրս Յակոբ Կաթուղիկոսին Զուղայեցւոյ։ Մին ի ՌՃԺԴ թուին տաճկաց յաւուրս Նահապետ Կաթուղիկոսին։ Մին Հայերէն ի ՌՃՉԵ թուին մերում յաւուրս Աբրահամ Կաթուղիկոսին Թրակացւոյ. մի ևս տաճկերէն սորա հին դպրատանն, որ գրի ի ՌՃԶ թուին տաճկաց։ Եւ մին ևս Հայերէն ի ՌՃՀԸ թուոյն մերում յաւուրս Կարապետ Կաթուղիկոսին։ Զորս գտցես ցուցակօքն։ (Այսք ամենայն ի մէջ մեր այգւոյ են ի մի խառնեցեալք։

Դարձեալ վախտակնեանց մի ատենիկէն վասն միոյ այգւոյ, զոր տայ առաջնոյ Ամենայն նոյն գիւղացի Ղազարկեղին, ի ՌՃԶ թուին տանկացս. Գիտ ցուցակաւն։

Դարձեալ վախտակնեանց մի Հայլեփէն վասն միոյ այգւոյ, զոր տայ առաջնոյ Ամենայն նոյն գիւղացի Յովհաննէսն, ի ՌՃԼԹ թուականի մերում։

Դարձեալ պատպալուք երկուք, մին վասն միոյ այգւոյ, և միւսն վասն միոյ այգետեղւոյ և միոյ արտի, զորս առնու ի նոյն գիւղացի Դիլանեն, և ի տերուցու Նիկողայոսէն, ի ՌՃԼԴ թուին մերում, և տանկաց ի ՌՃԾԸ. Սա է Հաճախամեր Աւագեոյք Ձեռնկեր վարդապետն Դաւթեցի Զորս գոյես ցուցակքն։ Զմերոյ գրեալդ զամենայն տես լիովին պարագայիւք ի ԺԶ գլուխն ի ձեռս այն գրոց։

Ղապալայք սրբոյ Աթոռոյս Քալարու գեղջն:

Ղապալայ մի վասն երկուց ջրաղացատեղեաց ի գեղջս յայս, զոր առնու Ջուղայեցի Աղէքսանդր Կաթողիկոսն ի նոյն գիւղացի Առաքելի որդի Սարգսէն և ի Պետրոսի որդի Յովհաննիսէն, ի ՌՃԺԹ թուին տանկաց։ Գիտ ցուցակաւն։

Ղապալայ մի և վասն երկուց այլոց ջրաղացաց ի սոյն գեօղս, զոր առնու Ջուղայեցի Աղէքսանդր Կաթողիկոսն ի Ղազար-Մահմատ բեկէն, ի ՌՃԻԶ թուոյն տանկաց։ Գիտ ցուցակաւն, որ է մեր չէն զինկն։

Հուճճեթ մի ի շարէն և թալըլայ ևս ի Նիւսէին-ալի-խանէն զոյն վասն այսորիկ վասն դաւաձանի միոյ, ի ՌՃՀԸ թուոյն տանկաց գրեցեալք. և ի մեր ՌՄԺԳ թուոյն. Զորս ևս գոյես ցուցակքն։ Զաոցունց ամենից որպէսն լիովին տես ի ԺԷ գլուխն ի ձեռս այն գրոց։....

Ղապալայք սրբոյ Աթոռոյս վասն կալուածոց եւ Քեօշքալամբեր Գիլեգեայցն:

Վախտակնեանց մի վասն ցանելոյ հողոյ զոր տան բոլոր գեօղականքն սրբոյ Աթոռոյս, ի ՌՃԺԶ թուին տանկաց։ Գիտ ցուցակաւն։

Ղապալայ մի վասն երկուց ջրաղացաց ի գեօղս յայս, զոր առնու Ղազար Կաթողիկոսն Ճահկեցի ի Յօհանի որդի Աւագէն, ի ՌՃԾԳ թուին տանկաց։ Գիտ ցուցակաւն։

Ղապալայ մի հին վասն միոյ ջնկի, ի ՌՃԳ թուին տանկաց գրեցեալ. Գիտ ցուցակաւն։ Զաոցունց որպէսն լիովին տես ի . . գլուխն ի ձեռս այն գրոց։

Ղապալայք սրբոյ Աթոռոյս ի յԷրեւան քաղաքին :

Ղապալայ մի վասն երկուց այգեաց ի յԷրևան, զոր առնու Քանաքեռցի Միքայէլ վարդապետն ի Դովլաթ-Գեալդի տանկէն, ի ՌԿԲ թուին տան-

կայ։ Գոյ և սորա հին ղապալայն ի ՌՃԻԱ թուին տաճկաց գրեցեալ, զորս զոյգս ցուցակեցին։ Եւ Միքայէլ վարդապետս այս որդոյ Աթառայս տայ զայս այգիքս։

Ղապալայ մի և վախուայնամայ մի վասն միոյ այգւոյ ի յԵրևան, որ կոչի Ղարաղաշենց այգի, զորս առնու Ջուղայեցի Յակոբ Կաթուղիկոսն ի խօճա Սեմի թոռն Սարուխանէն և յԱբրահամէն, ի ՌՁԶ թուին տաճկաց։ Գոյ և նոյն այգւոյս հին ղապալայն ի ՌԿ թուին տաճկաց գրեցեալ, զոր Քեպալնթար Սահակն առնու ի Զամանէն։ Հուճէթ մի ևս զոյ ի դաւանանից առեալ վասն նոյն այգւոյս, ի ՌՂԴ թուին տաճկաց։ Զորս զոյգս ցուցակեցին։

Ղապալայ մի վասն միոյ այգւոյ (որ Չիմշիտենց կոչի), զոր առնու Աթառըս ձեռամբ Երևանցի Սի-Լօն վարդապետին, ի ՌՃԼԹ թուին տաճկաց։ Գիր ցուցակաւն։

Ղապալայն Մարխանենց այգւոյն այն է որ յիշեցաւ ի . . գլուխն ի ձեռս միքատուութեան Նորագեղու։

Վախուայնամայ մի վասն միոյ այգւոյ, զոր տան խօճա Թորոսն և խօճա Մանուկն Փիլիպպոս Կաթուղիկոսին, և Փիլիպպոս Կաթուղիկոսն շնորհէ Անանիայ առաքելոյ անապատին։ Գիր ցուցակաւն. ի ՌՃԾԳ թուին տաճկաց։

Ղապալայ մի ևս վասն միոյ այգւոյ, զոր Փիլիպպոս Կաթուղիկոսն առնու ի խօճա Մաթէոսէն և ի Թադէոսէն, ի ՌԾԳ թուին տաճկաց, և շնորհէ նոյնոյ անապատին։ Գիր ցուցակաւն։

Հուճէթ մի ևս զոյ վասն նոյն այգւոյ, զոր Յակոբ Կաթուղիկոսն առնու ի դաւաճանէ տաճկէ, ի ՌՉ թուին տաճկաց։ Գիր ցուցակաւն։ Զվերոյ գրեցելոց այգեաց ոտքխուեթիւնն տես լիովին ի . . գլուխն ի ձեռս Երևանու այգեաց։

Ղապալայք սորոյ Աթառայս վասն Նորագեղու։

Ղապալայք և վախուայնամայք երկու Թորոսենց այգւոյն, և Գաբնուկենց ջրաղացին, զորս տայ սորոյ Աթառայս խօճա ՍեՂի որդի խօճա Յակոբջանն ի ձեռն Յակոբ Կաթուղիկոսին Ջուղայեցւոյ, ընդ միքին Նորագեղու և ընդ այլոց. այնք են զոր յիշեցաք ի . . . գլուխն ի ձեռս Նորագեղու, զորս գիր ցուցակաւն։

Ղապալայն միւս ջրաղացի որ ի գեօղս յայս յիշեցաւ ի . . գլուխն ի ձեռս Եղշի և Ամիրի գեօղօրէիցն և ի . . . գլուխն ջրաղացաց այնըլ գեղջս. զոր ետեխ Քեպալնթար Սահակն։ Գիր ցուցակաւն։

Վախտակնաձեւք երկուք, և Ա. ղապաղայ, մի ևս տուփաթ փախտակնա-ձեւի, վասն երկուց ջրաղացաց ի սոյն գեօղս, զորս տայ պէշքաշ Անանիա ատաքելոյն Փիլիպպոսի Կաթողիկոսն ի ՌՃԴ թուին տաճկաց, զոր զոյգս ցուցակօքն։ Զսոցունց սահմանս տես լինելն ի . . . գլուխն ի ճառս ջրաղացացն սոյն գեղջս։

Ղապաղայք Զարագեղու մեր անապատին եւ տանցն շրջակայից։

Ղապաղայ մի վասն սոյն անապատի անդուոյն, զոր մահտեսի Ղևոնդն Կարնեցի առնու ի նոյն Զարագեղցւոյ Աղանեն. ի ՌՂԴ թուին տաճկաց. Սուտար մի ևս զոյ սորա։

Ղապաղայ մի ևս վասն սոյն անդուոյ, զոր նոյն Ղևոնդն ծախէ Եղիազար Կաթողիկոսին ի նոյն թուոջն։ Սուտար մի ևս սորա զոյ։

Ղապաղայ մի ևս վասն սոյն անդուոյս, զոր Ալլահն վերոյիշեցեալ առնու ի Փարխեն ի ՌՂ թուին տաճկաց։

Ղապաղայ մի ևս վասն սոյն անդուոյս, զոր Ալիբէկ ամիրբէկ ոմն առնու ի Շահզամ և Աւագ եղբարցն ի ՌՂԹ թուին տաճկաց։

Ղապաղայ մի ևս վասն սոյն անդուոյս, նոյն Ալիբէկն տայ Տէրտէրենց խօճա Միքայէլին, ի ՌԽԱ թուին տաճկաց։

Ղապաղայ մի ևս վասն սոյն անդուոյս, զոր Եղիազար Կաթողիկոսն առնու ի Ղազարի որդի Խաչատուրեն, ի ՌՃԲ թուին տաճկաց։ Վերոյ գրեցեալ վեց ղապաղայքդ են մեր Զարագեղու անապատի պարտզի միջի եղեալ անդեաց ղապաղայք. զորս զոյգս ցուցակօքն։ Եւ զորպէսն սոցա լինելն տես ի . . գլուխն ի ճառս սոյնոց գեղջ տանցն։

Դարձեալ ղապաղայ մի վասն ի Նեղքոյ անապատի ձորոյն եղեալ տանցն, զոր առնու Նահապետ Կաթողիկոսն յԱլիխանէն, ի ՌՃԴ թուին տաճկաց։

Ղապաղայ և փախտակնաձեւ մի ևս վասն երեք տանց (որք են հանդէպ մեր անապատի մեծ դրանն) զոր Երանոսի որդի Պօղոսն տայ Յովհաննիսի որդի Յօհանին, և Յօհանն տայ որդւոյ Աճառոյս, ի ՌՃԽԱ թուին տաճկաց։ Զայսոսիկ ևս զոյգս ցուցակօքն։ Զվերոյ գրեալսդ լինելն պարագայիւքն իւրեանց տեսցես ի . . . գլուխն ի Զարագեղու տանցն։

Ղապաղայք եւ գրեանք սորոյ Արտակյ վասն — կալանատեղ — Դավրիժոյ։

Ղապաղայապէս հուճէթ մի, վասն այգւոյ միոյ ի Դավրէժ, զոր առնու Սիմէօն Կաթողիկոսն Երևանցի ի Դավրէժցի Միրզա-շեֆու որդի Միրզա Ռաֆիէն ի ՌՃՁ թուին տաճկաց։ Ընդ այս զոն և այլք գրեանք. զորս

զիս յուցակեսցէ. Եւ յիշատակն արդելեալ ան ի . . . . , զլխոյն ի ձեռս
Դաւիթեանց արդեանց.

Ղազարայք մեծ Հայոց վասն ըրոց, զորս առեալ Արքեպիսկոպոսն և Աս-
տուածատուր Կաթողիկոսքն ի Փարիզէ ի Սէկրէտ Միրզա կոչեցեալ ըն-
բոյն։ Զորս գտցես գուցակօքն, ի ՌՃԻԴ, ի ՌՃԻԵ զտեղեկեալ ի ՌՃԽԶ
ի ՌՃԼԲ, ի ՌՃԼԵ Թուին տանկաց գրեցեալք։ Զորոց զորպէսն ըստ վերն
տես ի . . գլուխն ի ձեռս ըրոց։

Ղազարեայք երեք Հայոց վասն մեծ արդելեալ մերոյ որ ի Դուխարուբան
կոչեցեալ գեօղն, զոր առեալ Զուգայեցին Ցանկոր Կաթուղիկոսն ի ՌԿԵ
և ի ՌԿԷ Թուին տանկաց գրեցեալք։ զորս զիս ցուցակքն Եւ զլխովին
արդէքն տես ի . . . գլուխն ի ձեռս արքունեաց։

Ղազարեայք և գրեանք վասն Վրացատան երկրին

Վախտանգանայ մի Վրացերէն վասն միոյ գեղջ Թառամայր կոչեցեալ (որ է ի մէջ Կախէթու և Քիսիզու ի յԵնթիսնայ Հարաւայ) զոր առեալ Կախէթու Թէմուրազ արքայն և բերեալ Ցանկոյ Կաթողիկոսին Զուգայեցւոյ ի . . . Թուոյն մերում։ Գիրս ցուցակաւս։

Վախտանգանայ մի Վրացերէն վասն միոյ մեծ այգոյ ի Հալբաքէ գեօղն, զոր առեալ Զուգայեցիք որդիքն Ցանկոյ Կաթողիկոսին Զուգայեցւոյ ի ՌՃԻԷ Թուոյն մերում։ Գիրս ցուցակաւն։

Վախտանգանայ մի Վրացերէն վասն երից խանութից ի Տփղիսի քաղաքն, զոր առեալ Ղեհրամ Թէք արքայ արքայն Սողոմոն Ցանկոյ Կաթողիկոսին Զուգայեցւոյ ի ՌՃԻԴ Թուոյն մերում։ Գիրս ցուցակաւս։

Վախտանգանայք երկու Վրացերէն վասն միոյ այգեստանեաց ի քաղաքն Տփղիսի, զոր առեալ է Սիմէոնի կին Թամարի որդոյ Աբրահամու, ի ՌՃԺԶ Թուոյն մերում։ Գիրս ցուցակաւն։

Ղազարեայք երկուք Վրացերէն, վասն Խաչատուր որդի Ցարապետեան և Ցանկոյեան որդի Պօղոսին ի քաղաքն Տփղիսի, զորս առեալ Աստուածատուր Կաթողիկոսն, բոլոր ընտանեօքն ի ձեռս որդոյ Աբրահամու ի ՌՃԿԴ և ի ՌՃԸ Թուոյն մերում։ Գիրս ցուցակաւս։

Ղազարեայ մի ևս Վրացերէն վասն Թումանեանց Ցանկոյեան, Պօղոսին և բոլոր ընտանեացն նորին ծառայութեան որդոյ Աբրահամու ձեռամբ Աստուածատուր Կաթողիկոսին, ի ՌՃՀ Թուոյն մերում։ Գիրս ցուցակաւն։

ԳԼ. Ի[illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

Ո՜հ, աւա՜ղ. [illegible] [illegible] զի [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] կացեալ [illegible] [illegible] որ ի [illegible] ոչ ինչ [illegible] [illegible] և ոչ [illegible] [illegible] [illegible] և [illegible] նորին. Իսկ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] և [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] և [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] և [illegible] [illegible] [illegible] և [illegible] [illegible] [illegible] և [illegible] ոչ ինչ [illegible] [illegible] և [illegible] [illegible] ի [illegible] և ի [illegible] և [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] և ի [illegible] [illegible] [illegible] և [illegible] [illegible] [illegible] և [illegible] [illegible] [illegible] և [illegible] [illegible] և [illegible] [illegible] [illegible] ոչ ինչ և [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] և [illegible] և [illegible] [illegible] [illegible] ի [illegible] [illegible] և [illegible] [illegible].

Այլ սակայն [illegible] [illegible] է [illegible] Սատանայ և [illegible] նորին ոչ գոյ չափ, և [illegible] [illegible] և ոչ [illegible] [illegible] ի մէջ [illegible] զի [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ի [illegible] [illegible] և [illegible] ի [illegible] [illegible] [illegible] և [illegible] [illegible] (յորոց անուն կառուցեալ են այժմ Եկեղեցիք). [illegible] [illegible] և [illegible] [illegible] զհնութիւն խղճալւոյ Ազգիս մերոյ և վանօրէից. Եւ յայնժամ եթէ զչէին ոչ, զոնէ զաւեր տեղիսն մերից և զվիճակս իւրեանց ճանաչեսցեն [illegible] Բանզի [illegible] յորժամ [illegible] [illegible] [illegible] և [illegible] է [illegible] [illegible] և [illegible] վանօրէից, զորս մեք և շատք վարդապետք և աշխարհականք տեսաք ի շինութեան և ի շքեղու-թեան, որոց և ոմանց [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] է յայլ ուրեք. սակայն ի գրեան մեր [illegible] և ի [illegible] [illegible] [illegible] է կամ մէջ և կամ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] կրեաք. զի հասարակ մարդիկ [illegible] [illegible] ոչ [illegible] [illegible] [illegible] մեր, ոչ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] միաբան և [illegible] [illegible] էին [illegible] վանօրէից ոմանց, որոց ի հարցանելն մեր [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] զի [illegible] [illegible] միայն էին [illegible] և ոչ զայլ

թիչ։ Արդ եթէ այժմ այսպէս, ծնօղ յետ քանեաց ամաց որպէս խոհեմութեամբ խնամեալ կարէք. Եւ զարձեալ ի վանօրէիցդ ամենք աղաղակեցայց և գերողաց պատուահեցելոցք մերկացան յանձնայնէ և անկայացան. չէ զարմանք եթէ այնպիսեաց վանօրէից հէն կանգուկք, թաղեք, զադաղայք, վախուայնանայք, թէմնուկք, և այլք այսպիսիք զըխանք ընդ այլոց ուերեցեալ իւրաց էցեն վառեցեալք և կորուսեալք, որ հուսասի խոկ է. Իսկ մեծ զարմանք այն է, զի այնք վանօրայք որք ոչ ուսուցեան և ոչ գիրեցան, (այլ ուսուցինորդք և միաբանիցն նոցին չխարկեալ ամենայն ժամանակս միշտաց և նեղութեանցն, խիզախն պատրաստեալ զվանքսն եկեալ են ի յԱթուռ և յայլս չեն. յորոց ՝շատերն և կենդանիք կա են՝ որպէս ասացաք)։ Այսպիսեաց վանօրէից հարկաւոր զըխանքն և զաղայքն կա էցեն անհետացեալք ի վասութենէ Աւագերացն. յորոց ի հարցանելն մեր և ի խնդրելն, յերկիր հայէին և զլխակոր լռէին. Եւ թէ զանձս թաղեալ կաունէին և պահեալ էին, այնք կա հնացեալք, աղճատեալք և պատառոտեալք, և ի ջուր անկեալք, որպէս թէ ընդ կորուստեանն հանդերձեալք։ Ո՜հ արգիլեալ գրիչս և չարժեցան ցաւքս, վասն որոյ կարճառօտիւ հարկաւորեցայ։

Արդ ուրեմն, զորն մեր գիտելով, և զորն ասօղ և անօթ հայցմամբ առձեռն բերելով, զորս գնեցաք հաւաստեաւ և ունեցաք, գրեցաք. իսկ զորս ոչ կարացաք առձեռն բերել, բայց թողաք զանեղծս։ Ձեռ ուրեմն զաղաթեաց. իսկ զթուղթան զորս ձեռն բերաք վասն վանօրէիցդ, էին ամենեին աղճատեալք և պատառոտեալք՝ որպէս ասացաք, զայնս մեք կարկատելով որպէս թէ՝ որքան էր հնար, վերանորոգեցաք և զերեսն գրեցաք ըղպատճէն խորհրդ՝ որպէս տեսանես։

Ցուցակ Գեղարդայ վանից որդիութեանցն։

Վանքս այս, որ այլ անուամբ կոչի Այրիվանք, (որ է ի Գառնու նահիէն մերձ գիւղաքաղաքին Գառնւոյ,) նախապէս հիմնարկեցեալ է ի թուին . . . .

Ունի վիճակք յերկրին Երեւանու զՆորագաւիթ, զՆորք, զԶանգիան զՑամաքաբերդ, զԳորանկ, և զԳառնի։

Ունի և զմի քառասնակորդ, յորոց առնու զմիւղս ի տասնէն մէկ։ Որք են, Գորանկ, Վերին Աւղանիկ և Այգաւան կոչեցեալ գիւղօրայքն. այլ և Գողթ գեղջ երեք զանկ մուլքն, որք ի բնէ անուն վախմէն արեցեալք։ Գորանկ գեղջ միքին յաղագս ի Միքայելեան առնէ զաւանանէ միջէ հանճէթ մի կա զոյ, զոր գիտ ցուցակաւն։

[illegible]

[illegible]

Այլ [illegible]

Այլ [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

Սրբոյն Ամենափրկչի վանից արձանագրութիւնքն.

[illegible]

թեան Տեառն Յորդանանու՝ և [illegible] թեան [illegible] Գ[illegible]
Հաճնեցաւ Հի. Այսպէս վերոյիշեալ Գրիգոր Մագիստրոսն մինչ վերադարձ[illegible]
[illegible] Լոռի և հայրապետ[illegible] Հայոց[illegible] և [illegible]
[illegible] ի [illegible] [illegible] և [illegible]
[illegible] [illegible] և [illegible]
[illegible]
[illegible] Հայոց, այլ և ի [illegible]
Պարսից [illegible] զոր թէ[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] և ի [illegible] Այլ և [illegible]
[illegible] ի [illegible] Աստուածաշունչ
Կաթողիկոսն Համատեղի կարգաւ վերոյիշեալ [illegible] և [illegible]
[illegible] ի [illegible]
սակայն ի ձախորդութենէ ժամանակին [illegible] և [illegible]
[illegible] [illegible] Աստուածաշունչ. Կա-
թուղիկոսին [illegible] [illegible]
[illegible] Գրիգոր Մագիստրոսն [illegible] զա-
րոյ երեսն առեալ գրեցաք աստ ի վկայութիւն [illegible] է այս.

«Թուին ՆԽԹ. ի թագաւորութեանն Գագկայ, և ի Հայրապետութեանն Տեառն Սարգսի, ես Գրիգոր Մագիստրոս, վերոյին շինեցի զեկեղեցիս յիշա-
տակ [illegible] և [illegible] ի [illegible] [illegible]
[illegible] և [illegible] և [illegible] ի [illegible]
[illegible] և [illegible] ի [illegible] և ի [illegible]
Եւ [illegible] [illegible] և [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] և [illegible]
[illegible] Եւ ի [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] Սուրբ [illegible] որ է Հայրութեան, [illegible]
և [illegible] [illegible] [illegible] որ ի [illegible]
[illegible] Յոհաննու [illegible] Մոր Թեառն [illegible]
[illegible] Աստուածածնին և [illegible] վերոյին [illegible]
[illegible] զառաքելոյն [illegible] [illegible] [illegible] Յոհ-
[illegible] Գրիգոր [illegible] [illegible] Մինչև [illegible]»
– Այդ [illegible] այս ի [illegible] և [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
Գանձի, [illegible] և [illegible] Թիւ. Ա.Ն. և [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] որ [illegible] [illegible] Կաթող[illegible]
[illegible], (որ Թադէոսեան [illegible]) Թուակ[illegible] և Աթոռն[illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] Այլ և Վանք Սանահնո Աստուծոյ Թագաւորի[illegible]

[illegible]

[illegible] Հաստատուն Պարսից Հռոմայեցւոց Թագաւորութիւն, և [illegible]

[illegible] վանականաց և աշխարհականաց վասն [illegible] և [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] Սաւաճնորդ Մաղաքիա վարդապետն ասէ. ի [illegible] [illegible] [illegible] յետոյն [illegible], ի ՌՃԼԹ թուին [illegible]. Որոյ կողմանքն են, Պետ-րոսի, Կարապետի, Բարխուտարի և Խաչատուր Սուքիասի [illegible] և [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] Պօղոսի և Սարգիսի վարդապետի [illegible] և [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] Դարձեալ [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] Մուշեղի որդի Յուսկան առնու ի այն գեօղաքաղաքս [illegible]

[illegible]

Սորայն Խորենացւոյ վանից որդիւնաբանեցին

[illegible]

[illegible] և Հայրապետն [illegible] [illegible] յա-
[illegible] Սատուրոյ ի բաց վանեալ [illegible], [illegible] [illegible]
ի [illegible], և [illegible] [illegible] և [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] յառաջն, ի [illegible] Սատուրոյ և [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
ի ՌՄԾԴ թուականն [illegible]. Որ և է չէ։ Եւ [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible]։

Այլոց վանից որպիսութիւնք։

[illegible] այս (որ էր ի [illegible] [illegible] և [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] որ [illegible] [illegible] [illegible]) [illegible] [illegible] ի
թուոյն [illegible]

Սորին զվիճակս [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] և [illegible]
[illegible]։

Սորայն Գետադրեայ վանից որպիսութիւնք։

[illegible] այս (որ և [illegible] և [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible]. ի թուոյն

Սորին զվիճակս [illegible] [illegible] [illegible], [illegible], [illegible]
[illegible], [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. Զոր [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ի Ռին թուականն [illegible]
[illegible]. Այս ի [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] և որոյ յա-
[illegible] [illegible] [illegible] մի և [illegible] [illegible] [illegible] և [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. Զոր
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. Զ[illegible] [illegible] [illegible]

Վարկացեալն սոյն վանիցս

Թագաւորաշէն եկեղեցւոյ մեծ հողն, որ է ի մէջ Երզնկայ և [illegible] գիւղ-
օրէիցն, որոյ վերին կողմն [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], մէկ
կողմն գետն, և միւս կողմն ճանապարհն. ի բնէ սոյն վանիցս է։ Որոյ յա-
ղագս բազմաւնիք վկայութեամբ թուղթ մի գոյ տաճկերէն։ Գիրս ցուցա-
կանն

Այլ և սորին յաղագս գիր մի ևս գոյ տաճկերէն, յորում [illegible]
սոյնոյ վանիցս արդ անուն [illegible] և [illegible] [illegible] գրէ ի Տաճկաց, և
նորին ի լուսանցս գրէ թէ՝ հողս այս Զագավանիցն է։ Գիրս ցուցականն ի
ՌՃԾԶ թուին տաճկաց։ Ուղղամ մի ևս ի Նաարչաշէն գոյ վասն սոյն

Հոգւոյս ընդ որդւոյն Պետրոսի մարգարէականին ի ՌՃԾԵ. թուին ասացեալ.
Դիրս ցուցական . . . . .

Այսպէս կոչեցեալ մեծ Հողն, որ է ի մէջ Արամի Զաւոյ և Տամարասիակ գեօղորեիցն, այժմս մանկունս է։ Որոյ յարգարու ի բազմութիւն մեծագոյն թեմոյն թուղթ մի զոյ ասացիւրեն։ Դիրս ցուցական . . . . Ճանապարհն որ յԱւանայ ի սոյն վանքս, ի ներքոյ նորին Ճանապարհին Կեչուտ կոչեցեալ հողն սոյն վանիցս է։ Որոյ կողմանքն գետն և Ճանապարհն։ Ի գլուխ սոյն Կեչուտ կոչեցեալ հողոյս առուն, որ ի գետոյն եկեալ առնէ մինչև ի Դաշտ և մինչև ի Խաչերն Աւանայ, Զաւոյ գեօղացիքն ծախեցին սոյնոյ վանիցս Մեծ-հօր մի եւ՝ Հարեւոր ասելոյ անուն, ի Շհայոյ գեօղն ունի որոյ կողմանքն են, Զաւոյ գետ, գետն, ըստ գաղոցքն և կամուրջն։ Մեծ հող մի եւ Եղսա գեօղացիքն առն սոյն վանքիս, որ Մաղլկաւո կոչի որոյ կողմանք են, Եղսայոյ առուն, Ճանապարհն, Եղսայոյ բլուրն և գետն։ Երկու այգի ի յԵրեւան քաղաքն, մին ի ձորն ի ներքոյ Նորք գեղջն ի վերայ Դրխտաւ լաղու գետոյն, որ ի բնէ վանաց է սոյն վանքիս, որ այժմ սերմանեն արտ է. զոր Կամսի-Աշխենս խանումն զաւթեալ էր, նորա յետոյ առաջ և է մի ձեռ մեր։ Երկրորդն ի յԵրեւան ի կողմն Դամուրբուլաղայ, ի ներքոյ Նորոյ Ճանապարհին որ է ի ձեռս մեր, որոյ յարգարու զգեցեալ զոյն, . . . Անմոռնեկը են վանաց առեալ սոյն վանքիս։ Ի Զաղզակերտ գեօղն՝ ունի մէկ ջրաղաց կալ, մարագ, զոմ և Դ. դուրանդուք։ Ի յԱւա Զաղ գեօղն՝ ունի մէկ ձիթահանք, երկու պարտէզք մինն Դզալմանց Վարդանեան յիշատակ և մինն Աղասին։ Ի Շհայոյ գեօղն՝ ունի մէկ ձեռք առուն, և մէկ մարագ և մէկ զոմ։ Ի յԱւանի գեօղն՝ ունի զերկու բաղչայս, մինն զաղաղոյ զոյ ասացիւրեն, զոր Պետրոսն վարդապետն է առեալ յԱւանեցի Հայրապետի որդի Թամբարիսացին։ Ի յԱրզնի գեօղն ունի մէկ ջրաղաց, զոր Պետրոսն վարդապետն է առեալ ի յԱւանեցի Արզումի որդի Ահարօնէն։ Դոյ զաղաղոյն ասացիւրեն։ Ի յԱղաւոր գեօղն՝ ունի զերկու ջրաղացս, զոր նոյն գեօղացի Տէր . . . Երիցու, նորոյն ատեն նոյն վանքիս մին ի ամել պարտաուց իւրեանց, և միւսն հոգեբաժին հօրն իւրեանց։

Սորոց Առաջնոյ վանից որդիսութիւնքն

Վանքս այս (որ Կարենեան վանք եւս կոչի), նախապես հիմնարկեալ. ի թուին . . . .

Ունի զկնինակս յերկրորդ Երեւանու, զԿարենեան և զԴարաքոլան . . . .

[illegible]

Վանքս այս . . Նախապէս հիմնաւորեցեալ է ի թուոջն ՆԽԴ, յԱպիրատ իշխանէ։

Ունի զվիճակ ի . . զԲուրատակն, զՀարպանան, զԷշակղըւառուրան, զԹաքայուքն, եւ զՇօրաղն։

[illegible]

Վանքս այս . . . Նախապէս հիմնաւորեցաւ ի թուոջ . . .

Ունի զվիճակս ի Գեղարքունւոյ, Նահիջէն, ի կողմն Արեգունոյ, զԿոթ, զՀոռան աղբիւր, որ Դրխուլաղ եւ կոչի, զԾրաագէտ, զՍալամալէք, զՆշխարք, զերկու Կզնուտն մեծ եւ փոքր, զԿածիս, զԽար, զՎարդենիս, զԲաւթառանոց, զՍաղկուա, զՓառուկունիս, զԲոլատակ, զԿէտանոց, զՎանեվան, զԱխէնիս, զկալթիկ, զԿաթաշէն, զԱղջաքիլիթ, զՄաքենիս, զԿարմիրշէն, զՎենլիշէն, զԲասատամ, զԾուկրուկ, զԽօսկաշէն, զԱկունք, զԳարկիս, զՈսկեշէն, զԱնթու, զԽալինակ, զՄազրայ, զԷտիլ, զՏաւալանոց, զՍոթ, զԿալէր, զԱրքաունէր, զԵրիցաշէն, զՋաղացաձոր, զՀամաթիար, զՏարանակս, զԱղջաղալայ, զԻրիշատ, զՈկունիս, զՋիլ, զԱրատուած, զԳետիկ, զԿարմունջ եւ զՂարաքեափանակ։

Ունի եւ զանապատս ընդ ձեռամբ իւրով, զՎարդենեաց անապատն, զԿոթայ անապատն (որ Կուսանաց է), զՍաղկուտի անապատն, զԲոլատակի անապատն, որ է անուամբ սուրբ Աստուածածնին, եւ զանապատ մի եւս ի մէջ ծովուն որ Աղա կոչի։

[illegible]

Վանքս այս . . Նախապէս հիմնաւորեցաւ ի թուոջ . . .

Ունի վիճակս զբոլոր երկիրն Քեօլանու, որոյ Հայերէն անունն Ծարայ երկիր կոչի, որ է սահմանակից Խամսայու, բայց Էջմիածնի է վիճակեալ, եւ ընդ ձեռամբ Երեւանու իշխողին։ Որոյ գեօղօրայքն են այսոքիկ. Էրք, Ծնիլանց Կարմիրշէն, Սալամալէք, Քաւթառանց, Ուռուցփոր, Աստրէնիս, Ծուղրուղաշէն, Հոտարակ, Կեանալու. սոքա յայսկոյս լերինն են, կից Արեգունեաց Գեղամայ։ Իսկ յայնկոյս լերինն, Մեծ Ծար, Կած, Անուխս, Խոցողանց, Դաշտակ, Համաւր, Ապահէն, Ճուճէն, Քարատակ, Ջուար, Մոս, Սեւաջուր, Ծովատեղ, Խրանց, Հալուճ, Մոծանց, երկու Դաւաչխուր, մեծ եւ փոքր, Լէւ, Եանշաղ, Բաքսեղի չէն, Մէյառնն, Երիցիշէն, Խութավանք, Զափար, Կեարաք, Նորշէն, Խնթրավանք։

Ունի և զանապատս ընդ ձեռամբ իւրով, զՄեղրաւանից անապատն, և զԾարայ անապատն։

Հայրեվանից որդիսութիւնքն.

Վանքս այս (որ և կոչի . . . որ է ի Գեօղարքունի) նախապէս Հիմնաւորեցաւ ի Թուոջ . . .

Ունի զկենձակս ի Գեօղարքունիս նաՀանգին զԽանդամր, զԻլխավանք, զԳառլուղարաշ, Ափաապր, զԲրդին, զՆուպայր, զՆորաշտն, զՆշլախ, Աւնկզին, Գանձակ, Քուջխանայ, զԼաւրաքիլիսայ, զԴաւրանկր, զԵնգանկի, զՍէղմանկի, զՔեամանարալաղ, զԳարանըէկի զեզ, զԽշլամաղ, զԲերդ, զԱզատ քաղաք, Հասանքուլաղ, Կարմիրշէն։

Ունի ևս զանապատս ընդ ձեռամբ իւրով, զԴափուզվանք, որ է Կուսանաց՝ առընթեր Նորաշայ։ Զանապատ մի ևս Կուսանաց, ի Նոյն Նորաշու գիւղն. Զանապատ մի ևս, յԻկեխանք գեղջն, որ ևս է կուսանաց

Եղուագոյ վանից որդիսութիւնքն.

Վանքս այս (որ կոչի սուրբ Գրիգոր, որ ևս է ի Գեօղարքունիս) նախապէս Հիմնաւորեցաւ ի Թուոջ . . .

Ունի զկենձակս ի Գեօղարքունիս նաՀանգին, զԿողզարակ, զՄեծ Զաղ, զՓոքր Զաղ, զԵանիսան, զՇղուպ, զԾակքար, զԷրքէձի, զՔԹափար, զԴիլանչի, Կարմիրքար, ևս Կարմիրքար, զԵաղահեօլում, զՄաթի, զԲալախատափ, զԱրբաշէն, զԱմրաք, զԱլԹունԹախա, զԿարմիր աղբիւր, զԳառնակեր, զԴիլիջէն, զՀաքուլ.

Մասունք անապատն ևս ընդ ձեռամբ սորին է։

Ծովակնոյ անապատի որդիսութիւնքն.

Անապատս այս որ է ի Ծովակն Գեղարքունեաց, որ և . . . նախապէս Հիմնարկեցաւ ի Թուոջ . . .

Ունի զկենձակս ի Գեօղարքունիս, զԿախմախի, զԲասակալ, զՎարդել, ևս զՎարդել, զՓշմակալ, զԲուղաաԹափայ, զԼարագալու, զՊորտակ, զԿորպակող. Իսկ ի Ծաղկունեաց նաՀանգէն զայս ինչ ունի. զԴրախարեկ, զՈւսիծառ, զՄեծատափ, զՉիպուխլու, զՑամաքաբերդ, զԴամաճայ, զՎարսեր, զՃայկա, զԿոլբել, և զԾաղկունս։

Ողնոյ վանից որդիսութիւնքն.

Վանքս այս (որ և կոչի սրբուհւոյ Աստուածածնի վանք) որ է ի Կուտէս գաւառի, յեզր Հրազդան գետոյն։

[illegible]

[illegible] զղասպալայն ցուցակաւն . . . [illegible]

Սոյն գեօղացի և սոյն Թարաղուլի որդի Գրիգորն, իւր եղբայր Յակոբի և քեռ Սանդխտոյ կամաւն, զայգի մի ծախէ Նըյնոյ վանից առաջնորդ Յովհաննէսն վարդապետին՝ երկք թումանի, ի տարեկաց թուին ՌՃԻԷ: Որոյ

կողմանցն զորս, Կեսարացի այրին, ամէն նմանողը ։ Տես՝ ձեռագրացն ցուցակաւն ։ . . . Այս գեղջացն Սիմէոն արքեպ. Թորոսի և Դաշխանցիների. ի այն գեօղս ծախեն զայգի մի նոյն Առաքելոց Յովհաննէս վարդապետին՝ զիջ՝ Թուականին ի Թուին տոմարիս ՌՃԻԸ. Եւ զայլն քէթ Մանուէլ Արղացն էր զէրք բանիւոն յանուն նորաքաղաքս գրեցուցանէ ի վերայ նորա նոյն գաղայակին, և ծախէ նոյն վանքին։ Որոյ սահմանքն գրեր, վանից այգին, եղեձուրն, Սարգիս և Մարգարիտ այգին։ Տես ձեռագրացն ցուցակաւն ։ . . . Այս գեղջացն Մովսէսի որդի Թորոսն, ի նոյն գեօղս զայգի մի ծախէ նոյնոյն Առաքելոց Յովհաննէս վարդապետին՝ յիշատակ հոգւոյ ի տոմարաց Թուին ՌՃԻԹ. Սահմանքն Աւետիսեան քահանայի, առաջն և եկեղեցւոյ կողմն. Տես ձեռագրացն ցուցակաւն ։ . . . Դաւիթ ի նոյն գեղջս Սիմոնի որդի Դաւիթ զայգի մի ծախէ նոյն վանից Առաքելոց Կարապետ վարդապետին՝ երկու Թուականին ի ՌՃԼԹ Թուին տոմարիս. Որոյ սահմանքն են, վանից այգին, Սիմէոնի բաղչայն, ձորն, և Դաւթի բաղչայն։ Տես ձեռագրացն ցուցակաւն ։ . . . Դաւիթ, երեք գեղջացն են Հին գիւղ վանից այգեացն ։ . . . Ի Քանաքեռ գեղջն, այն գեղջացի Յովսէփ որդի Գրիգորն, և արքին Հօրեղբայր Անդրէասն, զիւրեանց բաժին այգին, վաճառ առնեն այն վանքին, ի ՌՃԼԴ Թուին տոմարիս. Որոյ սահմանքն են, Յարութիւնի և Յովհաննէսի այգիքն, Եղիազար և բաղչայն։ Տես ձեռագրացն ցուցակաւն ։ . . . Ի Քանաքեռ Աղամալի կինն զայգի մի ծախէ այն վանքին Առաքելոց Յովհաննէս վարդապետին, առաջն և երեք Հազար դինար, ի տոմարիս Թուին ՌՃԻԴ. Որոյ սահմանքն են, այն վանից այգիքն, Ալեքսանի այգին և ճանապարհ։ Տես ձեռագրացն ցուցակաւն ։ . . . Դարձեալ ի Քանաքեռ Կարապետ անուն կողմն մի զայգի իւր բաղչայ Հանդերձ իւր տնտեսութեամբ, վաճառ առնէ նոյն վանքին, ի ձեռն այսպէս Առաքելոց Յովհաննէս վարդապետին, ի տոմարիս ՌՃԻԱ Թուին, և ի ՌՃԾԵ Թուին մեռաւ։ Տես ձեռագրացն ցուցակաւն ։ . . . Յաշտարակ գիւղն ունի վանքս այս զեղծ և Հաշտարակ այգի մի, զոր Եղիսեն այգի ասեն, զոր առեալ է այն վանից Առաքելոց Յովհաննէս վարդապետն ի Կ. և գիրքն (զորոյ սպառնութիւնն է ի . . . ապա սոյն տողս). յետոյ Եղիսէի որդի Անդրէասն գալ առնէ, ընդ Դաւիթ վարդապետին. (որ զինի Յովհաննէս վարդապետին նստի Առաքելոց այն վանքին). Իսկ Մշեցի Աբրահամ Վարժապետի Հրամանաւն բանն մի սան Անդրէասին և ի բնականութիւն առնեն Հայերէն, ի ՌՃՀԲ Թուին մերոյ՝

Ծննդեան Վարդանայ որդւոյ Մկրտչի և իւր կնոջ Անդղալայ, և եղև ի նոյն գեղջն ճգնաւորաց մէջ Թովմայ [illegible] [illegible] [illegible] (որ է ի յափն Հրատարակ գետոյն, ուստի վախճան սոյնոյ վանքիս. ի ՌՃԾ Թվ [illegible] ամսոյ. Երկու կողմն Արամական գետն, ի վերին քաղաքին, և ի Հոռոմն. Արտաղաքուն սահմանն. Դարձեալ՝ Ծննդեան Մելիք բէկի որդի Սարգիսն ծախէ նոյնոյ վանից Առաքելոց Սրբոց վարդապետին մէկ խաստապ, ի նոյն գեօղն. (որ է [illegible] մի Բնգոց կոչեցեալ տեղւոյ յառաջին.) Հինգ հազար ղրուշի. ի ՌՃԼԷ թուին ամսոյ. Դարձեալ Նոտարելի Շահրիմանի որդիք, Յակոբ և Վարդանն ի ձորոյն մէկ [illegible] վախճան այն վանքին, [illegible] այն վանքիս Առաքելոց Յովհաննէս վարդապետին. ի թուին ամսոյ ՌՃԿԲ մէկ կողմն Մարգլի [illegible] և մէկ կողմն Եկեղեցին. Ծննդեան Դալաւանի որդիք Ծիծառն և Ճեհրիման [illegible] [illegible] չորեքամն վախճան այն վանքիս ի ձեռն Առաքելոց Դաւիթ վարդապետին, ի թուին ամսոյ ՌՃԿԴ. Որոյ մէկ կողմն [illegible] և մէկ կողմն Տէր Յովհաննի [illegible]. Ծննդեան Փիլիպպոսի որդի Վրթանէսն մէկ հատ [illegible] ի գեօղն Անմեռափրկիչ կոչեցեալ, այս վախճան այն վանքին ի ձեռն Առաքելոց Դաւիթ վարդապետին, ի ՌՃՂԲ թուին ամսոյ.

Դարձեալ՝ [illegible] [illegible] [illegible] մի ի [illegible], զոր սորին Առաքելոց Յովհաննէս և Դաւիթ վարդապետացն առնուն ի Ղազարէն և Յակոբէն՝ [illegible] հազար ղրուշի, ի ՌՃՂԵ թուին ամսոյ. որոյ կողմնակցին են, [illegible] [illegible] [illegible] և [illegible] [illegible], որոյ կէսն Աղեքսենցն է լեալ. Վարդանն և Մկրտիչն որդիքն են Ղազարն և Յակոբեան. Դարձեալ՝ Ծննդեան [illegible] որդի Մանուէլն և իւր որդիքն, մէկ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] մէկ [illegible], և մէկ [illegible] կոչեցեալ [illegible] [illegible] վախճան այն վանքիս, ի ձեռն Առաքելոց Յովհաննէս վարդապետին, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]...

Զրլապայ վանից արդիւնաբերեալքն.

Վանքս այս (որ է ի Շիրակ գաւառին...) Դաւթապէս Հիմնարկեցեալ է ի թուին ՉԽԴ, ի Սմբատ Թագաւորին Բագրատունեաց.

Ունի գեղեցիկս զՂուկաս և զՇիրակ

Կոշայ վանից արդիւնաբերեալքն.

Վանքս այս (որ կոչի այսօր Դէվրշայ վանք.) որ է ի [illegible] գաւառի, նորոգեալ ի թուին Հիմնարկեալ.

Ունի գեղեցիկ գիւղ [illegible] գեօղն, և զԱրամանն...

[illegible]

Վանքս այս (որ կանոնաւորեալ է յանուն [illegible]) [illegible] ի հուրծն Արարատեան ի վերայ ձորոյն (Անաբերդ կոչեցեալ), [illegible] բնակեալ ի Թուին [illegible]

Սոյն զվիճակս զերդ [illegible] Արարատոյ, գիւղն և զհանդս։

Սաղմոսավանից [illegible]

Վանքս այս (որ կառուցեալ է յանուն [illegible] Արագածոտն և Երասխ [illegible] ի [illegible] Քասաղ գետոյն, սուրբ [illegible] Հիւսիսային [illegible] ի Թուին [illegible] Գրիգոր [illegible] [illegible] և Արագածոտն [illegible] [illegible] Արագածոյ [illegible] և զուարթ [illegible] Արագածոյ և [illegible] [illegible] ի ներքս [illegible] [illegible] Գրիգոր [illegible] ի [illegible] որ կայ մինչև ցայսօր ի վերայ Արագածոյ և ի պարծանս ծառայից իւրոց։ (Զայս [illegible] Գրիգոր ակնատեսն յիւր ժամանակաց. զորս յետոյ ասելոց եմք. որ վասն այնորիկ կոչեցաւ ակնատես։) Արդ՝ երանելին այս սուրբ Գրիգոր լուսաւորիչս [illegible] յամենայնի [illegible] տեսցաք, և ի ձմերայնոյ եղանակին [illegible] Քասաղ գետոյն և անդանօր պարապեալ [illegible]. Որ և երբեմն ի ձորն մտեալ, և երբեմն ի գլուխ ձորոյն ի բարձրաւանդակ տեղւոջն։ Վասն որոյ և յերկուսեան տեղիսն ևս շինեաց զփոքրիկ եկեղեցիս, և եւս մաքրակենաց [illegible]։ [illegible] կարգեաց նոցա կանոնս և [illegible]հանձոյ կարգս և զաւանդութիւնս։ Զանուն [illegible] նագաւ, (զի միշտ ի սաղմոսերգութիւնս պարապէին) [illegible]

կոչեցաւ Լուսաւորչի անուամբ. Այր և կանայք և մանկունք այսու կարգաւ. մինչև ի ․․ Թուին մեր ի ժամանակս թագաւորութեան իշխանին Վասակի և որդւոյն Գրիգորի ակամայութեամբ վարդապետաց (որ ի վերոյ յիշեցաւ)՝ որ էր Առաջնորդ երկուց անապատացն։ Այսպէս բարեպաշտն այս Վասակ շինեաց զՀրաշակերտ և զմեծ եկեղեցին գեղեցիկ և վայելուչ ձևով. հանդերձ ներքին շինուածովքըն և արտաքին զաւթովքն և այլովք պարագայիւքն. որ կոչի սուրբ Սիոն և կամ Սուրբ Նշան, և զարդարեաց պարսպօք և այլովք բազմօք շինուածովք. որ կայ մինչև ցայսօր շնորհօքն Աստուծոյ, և կոչի Սաղմոսավանք։

Ունի գեղեցիկ Աշտարակ Նահիյէն, որոյ գեօղօրայքն են, Բաշ-Ապարան, Մուղնի, Ղարամուրթ, Ճանճիկ, Ջարհանձի, Գիւմիւշխանէ, Գիւլիւլի, Սարդարապատ, Դամձլու, Մուղդուսում, Քիրաշլու, Ղարաքուլաղ, Բաշալուծրնէկ, Կերբուկերդ, Ղալանձ, Գիւլլուճայ, Քայշըլու, Ղզղլաուլին, Ալիքուչակ, Շիրաղալայ, Քուլխեր, Արնասեօղ։ Այլ և ի Կարմրաւոր Նահիյումն զՎերկևիլ, զԱշտարակ, այլ և զկէս Շարապխանին։ Քանզի զայլոյ Շարապխանէն ըստ Ցօհանավանքին գրեալ խառն և անորոշ։ Այլ և ի Գեօղպորդանի զԳիւլաքարացեօղն, (զՇարապխանի գեօղօրայսն ի ձեռըս Յօհանավանքին տեսցես)։ Ունի զՄկքարբու գեօղօրայս, յորոց անուանս ի զամանէն մեկ զմնալքս։ Այքեն, իւր մերձ եղեալ Սաղմոսավանք գեօղն զորոյ զմեկ և զկէս դանկ մերի ղապալայն գոյցես ցուցակաւն․ ․ ․ ․ Զոր ոմին Առաջնորդ Մանուէլ Վարդապետն առնու ի Մուրատէն և ի Մարիամէն, ի ՌԽԲ Թուին տաճկաց երկու Թումանի։ Եւ զՀօրու դանկ և զկէս մուլքն վաճառ ունի ի բնէ անտի։ Գոն ևս վաճառ զայն գիւղս հին ղապալայ մի ՄՉԹ Թուին տաճկաց գրեցեալ։ Եւ ղաղամ մի ևս ի մեծ Շահապաթէն ի ՌԺԳ Թուին տաճկաց գրեցեալ՝ վասն երեք դանկին այն գեղջս, զոր ևս գիտ ցուցակաւն․ ․ ․ ։ Սոյնպէս և Քեարվանսարայ կոչեցեալ գեղջ Գ դանկ մուլքն (որ է մերձ քարեայ Քարվանսարայն)․ որոյ վասն ի սուրբ Առաջնորդ Ոսկան Վարդապետէն Երևանցւոյ զայ վկայական գիր մի, որ գրեալ ի Թուին մերոյ ՌՃԺ, զոր ևս գիտ։ Այլ և Համամլու, Ասլանպալու, և Քուրպալի կոչեցեալ գեօղօրէից մուլքն ևս են լծակք սորին վանքիս, բայց․ ․ վարդապետս Առաջնորդն սորին ունելով զգարեհամ տաճիկ մի հաւատալեալ նմա, տայ զղապալայսն այն գեօղօրէիցս ի ձեռն տաճկին, տայ նմա և զդրամ, զի գնեսցեն ի Սպահան ի Շահէն զռաղամ հանցէ ըստ ոճի ղապալայիցն, զի հատուածուն մնասցեն մուլք գեօղօրէիցդ։ Եւ տաճիկն գնեսցեալ՝ ըստ տաճկական բարուցն ի յիւր անուն գործուցանէ զղապալայսն և զռաղամն, և եկեալ զաւթէ զմուլք վերոյ ասացեալ երից գեօղօրէիցդ։

Երկու չուկուրճառադիքն, որոց միոյն մերձ վանքին, և միւսն ի ներքոյ վանաքին, որոց կէսն վարելահողք են և կէսն խոտհարք։ Մէկ հող եւ մերձ կալին և առաջի մեծ դրանն սոյնոյ վանից։ Սոյնոյ տեղւոյս մերձ գետ ի կողմն Արագածու՝ Երկայնադարձ կոչեցեալ հողն։ Մեծ հողն երեսուն սոմարէն ավել, որ է ի վերայ Աշտարակու ճանապարհին, սոյնոյ տեղւոյս ներքին առուին ի վերայ ձորոյն առան և ութն սոմարէն աւել։ Մէկ հող եւ միշեցեալ մեծ հողիդ լցին առաջն, որոյ վասն մէկ Հայերէն ղաբալայ գոյ ի ՌՃԴԼԱ թուին մերոյ գրեցեալ. Ախտաբեքնեար կոչեցեալ հողքն՝ երկուք կից իրերաց՝ ի գլուխ Վաստակամուտ կոչեցեալ ձորոյն։ Երեք հողք և երեք մանր ճոթեք կից իրերաց, ի մէջ Սերկեւլու և Օուշու ճանապարհացն, որք Վաստակամուտ կոչին, զորս Սերկեւիլ գեօղականքն են առեալ այն վանքէս, իբրու աղաչելարանք խնքեանց վասն յիմարապար տգանաններոյն զէչխանն Վաստակ։ (Ի ներքոյ սոյն հողոցս, դէպ ի մեծ ձորն, զերկուս հողս եւ Յոհանավանքին են առեալ սոյն գեօղականքս՝ վասն սոյնոյ պատճառիս, որք եւ կոչին Վաստակամուտք, որպէս միշեն ի տեղւոջն)։ Ի Հիւսիսակողմն վանքին ի վերն խարաբի, Գ. ճոթեքն առ ափն մեծ ձորոյն։ Գիւղէնի ձորոյ ի վանքի կողմն եղեալ հողքն (յորոց մէջն ճանապարհն է վանից ջրաղացաց) բոլորքն վանիցն են։ Այս ձորոյս ի միւս կողմն, ի վերնակողմն ջրաղացաց, երեք հողք եւ գոն։ Ի վերայ Գիւղէնի ջրոյն եղեալ քարեայ կամուրջի արեւելեան և արեւմտեան կողմանց հողքն սոյն վանիցս են։ Արնագեօղի առափնքն՝ որ է մէկ հող (որոյ կողմունքն են, մեծ ձորն, Գիւղէնին քարեայ կամուրջն և քարեայ հաւուզն) սոյնոյ վանիցս է. սորա յաղագս առձեռնեքէն վկայական գիր մի եւ գոյ. զոր գիրս ցուցական . . . : Երկուք առձեռնեքէն վկայական գիրք և հուճէթք եւ գոն, որք յանկացուցանեն ըղ-առհմանն սոյնոյ վանից և Արնագեօղին, զորս եւ գիրս ցուցակիցն . . . . Յաձեռնեքէն թուղթ մի եւ գոյ, որ յաակացուցանէ զսահմանս սոյնոյ վանքիս և Յօհանավանքին, զոր եւ գիրս ցուցական . . . : Ունի զայգիս ի Յօշական և յԱշտարակ գեօղսն, զորոց որպէսն ի գլուխն ի ճառս նոցին այգեաց տեսցես։ Դարձեալ ունի յԱշտարակ գեօղն զմէկ զերդաստանի, և ի գլուխն չիրախանայ, զորս սուրբն Առաջնորդ Ակոբ վարդապետն առեալ ի Սարգսի յորդւոցն ութն հազար դիանի, ի ՌՃՁԷ թուին մերոյ։ Գիրս ըղ-ղապալայն Հայերէն . . . : Մերձ սոյնոյ զառուն մի եւ ունի։ Որք այժմ աւերք են։ Ի մէջ բերդին Աշտարակու ունի զմէկ թանարի հանդերձ ներսնատամբ և միով չիրախանայիւ, յորս կուտանքն բնակին։ Ի Սերկեւիլ գեօղն ունի զաւեր այգի մի, զբաղչայ մի, (զոր Սիմոնենց կոչեն), նաև զառուն մի (զոր Չիթչոնց Մարտիրոսի զաւառ Անախաթունն ապ վախմ այն վանքին)։

Դիւս զվախստականն նախերկին․ ․ ․ ․ Ունի և ս զմնեթասանդ մի ի սոյն գեօղս Սերկեւլի։ Ունի և ս զերկուս ջրաղացս ի վերայ Դիւալկին ջրոյն հանդէպ Խոքեանն, որք յիշեցան ի մէջ հողիցն։ Ջրաղացս մի և ս ի ներքոյ խաւ ի մէջ ձորոյն ունի՝ զոր Անկատաճեխի ջրաղաց կոչեն։ Ունի և ս կէս Խնեշեան գետափոր բաղչեայ մի։ Այլ և ունի ի մէջ մեծ ձորոյն ի սիրտ քարաժայռին զերկուս մեծ այրս, մին բնակութեան իւրն է, և զմիւսն ի վերն սորին, զոր Գեանձուանք են տեսեալ յիշատակ սոյն վանիցս։ Որ և սուր Գեանձուանեաց այր։ Այլ և ունի զչորեսին ուխտատեղս, զորոց զանուն տանոց․ մին է սրբոյն Լուսաւորչի տաճարատեղն ի գլուխն Արագածու, որ ի վերն յիշեցաւ։ Երկրորդն ի ծոցն Արայաւ լերին, որ Ծաղկեվանք կոչի։ Երրորդն է ի մէջ ձորոյն ի ներքոյ Սերկեւլի գեղջն յանուն Աստուածածնի կիսակործան մատուռ մի։ Չորրորդն է ի յԱշտարակ գիւղն Կարմրաւոր անուանեալ անապատն կոչեցեալ։ Վերոյ գրեցելոցս զամենայն որպէս տեսի ի ․ ․ գրեալ ի Կոնդակ Մանուելեան թեմին։

Սուրբ Լուսաւորչի տաճարատեղւոյ որպիսութիւնն

Սիւնակապատ այս և սորին որպիսութիւնն յիշեցաւ ի ձեռս Սաղմոսավանից։ անուանս անուանեցաւ։

Յովհաննավանից որպիսութիւնն։

Վանքս այս (որ կառուցեալ է յանուն սրբոյ Կարապետին, ի Նիգ գաւառի), նախապէս հիմնաւորեցաւ ի սրբոյն Գրիգորէ Լուսաւորչէն մերմէ։ Քանզի ի բերեալն ընդ իւր սրբոյ Կարապետին և յաճախեալն ի գաւառսն, զմնացն ինչ երեք յիշելիս այս, և ամփոփեաց յայսմ տեղւոջ․ և շինեաց ի վերայ տաճար մի փոքրիկ յանուն սրբոյ Կարապետին, և արար վանս միաբանակեցաց։ Յետոյ ի ՈԿԶ թուին մերում, ի յիշխանութեան Զաքարիայ իշխանին, ի նմանէ կառուցեալ եղեալ և կատարեալ երկրին Երևանու մեծահռչակ իշխանին Վաչէ շինէ զմեծ տաճարն զարդարեալ ականակուռ որպէս Սաղմոսավանքն։ Եւ յետոյ ի ՈՂԹ թուին սորին որդի Քուրդ կոչեցեալն շինէ զմեծ գաւիթն հրաշալի ձևով, որք կան մինչև ցայսօր։ Եւ ի սրբոյն Գրիգորէ շինեալ փոքրիկ տաճարն (որ ասացաւ ի վերը), աւերեալ էր ի ՌՃԼԴ թուոյն մերում, նորոգեաց Փիլիպպոս Արքեպիսկոպոս Կաթողիկոսն։

Ունի զմնացեալս զհողերն զիւր փոքր գեօղն, զԱշտարակն, առ գիւղն Շողագաւեան կոչեցեալ նահանգին։ Դիւան զի Շիրակաւանն և Ուշականն, և կամ Շողագաթեանն, Յոհաննավանից, Սաղմոսավանից, և Մուղնեցւոց ի միասին են կիցեալ խառն և անորոշ։ Ունի զմնացեալ գեօղս զիւր մերձ գեօղն Յոհաննավանից այլ և զԱմենափրկչեան կոչեցեալ գեօղն։

Զայս միաբան ձեռնագիր՝ անուանեալ՝ գործակալութեամբ [illegible] Սիմէոն Կաթողիկոսին [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] լինելոյ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ի 1828 [illegible] Փրկչին մերոյ։ Ա.

Աշտարակեցւոյն Աթոռոյն Էջմիածնի յամենայն [illegible] Հայոց՝ թէ Աթոռոյն, թէ վանօրէից, թէ [illegible] և թէ [illegible] և [illegible] վայրք՝ քաղաքաբնակութեան Մովսէսի, Փիլիպպոսի և Յակոբայ Կաթողիկոսաց, և [illegible] [illegible] Աստուածատուր և [illegible] (...) [illegible] և [illegible] Թէոդորոսի, Ղազարու և Ալեքսանդրի, Յակոբայ Շամախեցւոյ և Սիմէոնի, թէ Աթոռոյ և թէ բոլոր վանօրէից երկրին Երեւանայ [illegible] ստացուածովք [illegible] [illegible] յորժամ և [illegible] Հայոց, բաց ի փոքր ինչ տեղեաց՝ որ ի ձեռն Կաթողիկոսացն լինէր. . . 130—152

Աշխատասիրած գիրք [illegible] [illegible] ձեռամբ [illegible] Մանուէլի Գրիգոր Կաթողիկոսին, և յետոյ [illegible] հաստատութեամբ Սիմէոն Կաթողիկոսի. 129

Անդէն գիրք [illegible] և [illegible] [illegible] ձեռամբ [illegible] Յակոբայ Կաթողիկոսին. 124

Ի Վաղարշապատ գիւղ

[illegible]

Խ.

Ծ.

Հ.

Ձ.

Ղ.

Ճ.

Մ.

Երկու չմուրմատեղիքն, որոց մինն մերձ վանքին, և միւսն ի Ներքոյ վանքին, որոց կէսն վարկաւորք են և կէսն Խառհարք: Մէկ հող եւս մերձ կալին և առաջի մեծ դրանն սոյնոյ վանից: Սոյնոյ անդուստ մերձ գեղ ի կողմն Արագածու՝ Երկայնաձորձ կոչեցեալ հողն: Մեծ հողն երեսուն սոմարէն անդ, որ է ի վերայ Ապարանու ճանապարհին, սոյնոյ անդուստ Ներքին առաւելն ի վերայ ձորոյն ստան և ութն սոմարէն անդ: Մէկ հող եւս յիշեցեալ մեծ հողերդ լրին տակն, որոյ վասն մէկ Հայերէն գրեալ գիր ի ՌՃԿԱ թուին մերոյ գրեցեալ: Ախտաբեկնեար կոչեցեալ հողքն՝ երկուք կից իրերաց՝ ի գլուխ Վասակաւան կոչեցեալ ձորոյն: Երեք հողք և երեք մանր ձորք կից իրերաց, ի մէջ Սերկեւլու և Ցուշու ճանապարհացն, որք Վասակաւան կոչին, զորս Սերկեւլի գեօղականքն են առեալ սոյն վանիցն, իբու ապաշխարանք խղճեանց վասն յիմարարար մարմնաներոյն զեղչման Վասակ: (Ի Ներքոյ սոյն հողոցս, դէպ ի մեծ ձորն, զերկուս հարս եւ Ցօհանաւանքին են առեալ սոյն գեօղականքս՝ վասն սոյնոյ պատճառի, որք եւ կոչին Վասակաւանք, որպէս յիշեն ի անդուոցն): Ի Հիւսիսակողմն վանքին ի վերն խարաւյի, Գ. ձորքն առ ափն մեծ ձորոյն: Գիւղեկի ձորոյ ի վանքի կողմն եղեալ հողքն (յորոց մէջն ճանապարհն է վանից ըստղացաց) բոլորքն վանիցն են: Այս ձորոյս ի միւս կողմն, ի վերնակողմն ըղբաղացաց, երեք հողք եւս գոն: Ի վերայ Գիւղեկին ջրոյն եղեալ քարեայ կամրջի արեւելեան և արեւմտեան կողմանց հողքն սոյն վանիցս են: Արնագեօղի ստորինքն՝ որ է մէկ հող, (որոյ կողմունքն են, մեծ ձորն, Գիւղեկին, քարեայ կամուրջն և քարեայ հաւուցն) սոյնոյ վանիցս է: Սորա յաղագս տաճկերէն վկայական գիր մի եւս գոյ, զոր գլխա ցուցականս . . . : Երկուք տաճկերէն վկայական գիրք և հուճէթք եւս գոն, որք յատկացուցանեն ըղսահմանս սոյնոյ վանից և Արծուագեօղին, զորս եւ գլխա ցուցակքս . . . . Տաճկերէն թուղթ մի եւս գոյ, որ յատկացուցանէ զսահմանս սոյնոյ վանքիս և Ցօհանավանքին, զոր եւ գլխա ցուցականս . . . : Ունի զայգիս ի Ցօղական և յԱշտարակ գեօղս, զորոց որպէսն ի գլուխն ի ձեռս նոցին այգեաց անեցես: Դարձեալ ունի յԱշտարակ գեօղն զմէկ զերդաստանս, և ի գլուխն շիրախանոյ, զորս սորին Առաջնորդ Ամբակ վարդապետն առեալ ի Սարգսի յորդւոցն ութն հազար դիանի, ի ՌՃԶԷ թուին մերոյ: Գիրս ըղղապալայն Հայերէն . . . : Մերձ սոյնոյ զառն մի եւս ունի: Որք այժմ աւերք են: Ի մէջ բերդին Աշտարակու ունի զմէկ թանաքի հանդերձ Ներսնատանն և միով շիրախանոյիւ, յորս կուսանքն բնակին: Ի Սերկեւլի գեօղըն ունի զաւեր այգի մի, զբաղչայ մի, (զոր Սիմոնենց կոչեն), նաեւ զառն մի (զոր Չիթչանց Մարտիրոսի դուստր Անախաթունն առ վանս սոյն վանքիս):

Դիտ զմայլմնականաց Հայերէն . . . . Անդ եւ զմերթաՀանք մի ի նոյն գետոյ Սերկեւլոյ. Անդ եւ զերկուս ջրաղացս ի վերայ Դիւալկին ջրոյն Հանդերձ խնջեաւն, որք յիշեցան ի մէջ Հողեցն. Զ ջրաղաց մի եւ ի ներքոյ իւր ի մէջ ձորոյն ունի՝ զոր Ալեանատեսի ջրաղաց կոչեն. Անդ եւ կէց Ճեռեան զծառաստ բաղչայ մի. Այլ եւ ունի ի մէջ մեծ ձորոյն ի սիրտ քարափին զերկուս մեծ այրս. մին բնական իւրն է, եւ զմիւսն ի վերն տարին, զոր Կեանչունիք են ստեղծ յիշատակ նոյն վանքիս. Որ եւ տեղի Դեանչունեաց այր. Այլ եւ ունի զչորեսին ախտասառելոյ, զորոց զգերան ստեղծ. մին է սրբոյն Լուսաւորչի աղօթատեղն ի գլուխն Արագածու, որ ի վերն յիշեցաւ. Երկրորդն ի ծոցն Արայու լերինն, որ Տանգիկվանք կոչի. Երրորդն է ի մէջ ձորոյն ի ներքոյ Սերկեւլոյ գիւղին յանուն Աստուածածնի վկայարան մեծաշէն մի. Չորրորդն է ի յԱշտարակ գիւղն Կարմրաւոր անուամբ անուանեալ եկեղեցւոյս. Վասն զորեցեալսոյս զմանց որպէսն ասեն ի . . գլուխն ի Նոր ձեռագիր թեանս . . .

Սուրբ Լուսաւորչի անապատ արձանագրութիւնք

Անհանգիստ այս եւ այլքն արձանագրութիւնքն յիշեցաւ ի ձեռս Սաղմոսավանեցւոյ. անգիր մնացեալքն.

Յովհաննավանից արձանագրութիւնքն.

Վանքս այս (որ կառուցեալ է յանուն սրբոյ Կարապետին, ի Նիգ գաւառի), նախապէս Հիմնաւորեցաւ ի սրբոյն Գրիգորէ Լուսաւորչէն մերմէ. Ետեղի ի բերելն զնշխարս սրբոյ Կարապետին. եւ յամփոփելն ի գաւառին, զամենայն ինչ հանդերձ յերկիրս այս, եւ ամփոփեաց յայսմ տեղւոջ. եւ շինեաց ի վերայ տաճար մի փոքրիկ յանուն սրբոյ Կարապետին. եւ արար վանս միաբանակեցաց. Յետոյ ի ՈԿԶ. թուին մերոյ ի յիշխանութեան Զաքարեանց իշխանացն, ի նմանէ կառուցեալ եկեղեցի եւ կառուցանելով եղեւ Երկանու մեծահաւատ իշխանն Վաչէ շինէ զմեծ տաճարն զարդարեալ սեղանով ազգեաւ Սաղմոսավանեցին. Եւ, յետոյ ի ՈՂԹ թուին արդէն զօրի Զեւդեր կոչեցեալն շինէ զմեծ գաւիթն Հրաշալի ձեւով. որք կան մինչեւ ցայսօր. Իսկ ի սրբոյն Գրիգորէ շինեալ փոքրիկ տաճարն (որ ասացաւ ի վերը), աւերեալ էր ի ՌՃԶԴ թուոյն մերում, նորոգեաց Բերդակեցի Աբրահամ Կաթողիկոսն.

Անդ զգիմնաձեւս զԱստուածն զիւր փոքր գետն, զՔասաղն, ուղիղեան Հայաստանեայ կոչեցեալ նահանգին. Գիտես զի Շիրակաւան եւ Աշտարակն, եւ կամ Հայաստանեայց Յովհաննավանք, Սաղմոսավանք, եւ Մուղնեցին ի միասին են կերպեալ խառն եւ անդրոյ. Անդ զվերջապաս գետոյ զիւր մերձ գետն Յովհաննավանք այլ եւ զՔասաղարանական կոչեցեալ գետոյն . . .

Ի Ծղուկ գիւղ.

Ի Աշտարակ գիւղ.

Ի Փարաքար գիւղն.

Ի Երևան քաղաք.

Ի Նորագիւղ.

Ի Զաղագիւղ.

Ի Դալմին.

Ն.

Շ.

Պ.

Ջ.

